

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი VII

ძველთა ცნობები საქართველოსა და კავკასიის
შესახებ

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ
FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

СВЕДЕНИЯ ЙАĀКŪТА О ГРУЗИИ И КАВКАЗЕ

ВЫП. 1

Арабский текст с грузинским переводом
и введением издала

Э. Т. СИХАРУЛИДЗЕ

EXCERPTA HISTORIAE JĀKŪT AR-RŪMĪ AD
GEORGIAM ET CAUCASUM PERTINENTIA

Textum arabicum cum versione georgica edidit,
introductione instruxit

E. SICHARULIDZE

Издательство „Мецниереба“. Sumptibus Academiae Scientiarum Georgiae

ТБИЛИСИ – 1964 – THBILISSIS

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისია

დკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ

ნაკვ. 1

არაბული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავალით გამოსცა

ეთერ სიხარულიძემ

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი – 1964

9 (C 41)

9 (47. 922) (001) + 9 (47. 9) (001) + 90 (394)

ო 19

წიგნში წარმოდგენილია XIII ს. არაბულენო-
ვანი ავტორის ძეგლის გეოგრაფიული ლექსიკონი-
დან ამოკრეფილი ცნობები საქართველოსა და კავ-
კასიის შესახებ. აღნიშნულ ცნობებს დიდი მნიშვნე-
ლობა აქვს საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის
ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლი-
სათვის.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთურიძე, ს. ყაუხჩიშვილი,
გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია.

არაბული წყაროების სერიის რედაქტორი
გ. წერეთელი

შესავალი

მკვლელობის დიდი გეოგრაფიული ლექსიკონი „მუჯამ. ალ-ბულ-დანი“ მეტად საინტერესო მასალას შეიცავს VIII–XIII სს. საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ისტორიისათვის. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლისათვისაც.

ლექსიკონის მნიშვნელობა იმითაც იზრდება, რომ მასში გამოყენებულია მკვლელობის წინამორბედი მრავალი მნიშვნელოვანი არაბული ისტორიული და გეოგრაფიული თხზულება, რომელთა გარკვეულ ნაწილს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

საქართველო ლექსიკონში შედარებით ღარიბადაა წარმოდგენილი, ვიდრე მისი მეზობელი ქვეყნები, რაც იმითაც შეიძლება აიხსნას, რომ მკვლელობის საქართველოში არ უმოგზაურია და ამ შემთხვევაში მისი მასალა დამყარებულია ზეპირ გადმოცემებსა და წინარე ხანის არაბ ავტორთა ცნობებზე, რომლებიც ვრცლად და მეტად ზუსტადაა გადმოცემული, ამ მასალის გათვალისწინება ხელს შეუწყობს საქართველოს ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხის შესწავლას, მით უმეტეს, რომ მკვლელობის ცნობები საქართველოს შესახებ დღემდე არ ყოფილა სპეციალური შესწავლის საგანი.

მკვლელობის იბნ ალ-ჰალილი ალ-ჰამადი არ-რუმ¹ დაიბადა 574 ან 575/1178-79 წწ. მისი სახელიდან მკვლეობის (იაგუნდი) ჩანს, რომ წარმოშობით იგი მონა იყო, რადგანაც არაბები ჩვეულებრივ მონებს არქმევდნენ არა მუსლიმთა შორის გავრცელებულ სახელებს.

¹ მკვლეობის ბიოგრაფიისათვის იხ.: Ibn Khallikan's Biographical Dictionary, transl. . from the Arabic by Mac Guekin de Slane, I-IV, Paris, 1842–1871, II, გვ. 210–214. (შემდეგ, იბნ ხალიქანი). C. Brockelmann, GAL, I, გვ. 479–481, SB, I, გვ. 880; B. Blachère, EI. IV, გვ. 1247–1248; И. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, LV, М.-Л., 1957, 23 330–337.

არამედ აძლევდნენ ძვირფასი ქვების ან სურნელოვან საგანთა სახელწოდებებს. მისი ნისბა არ-რუმ მიუთითებს, რომ იგი მცირე აზიიდან უნდა ყოფილიყო (შესაძლოა იგი ბერძენი იყო). რადგანაც მისი მამა არ იყო ცნობილი, ამიტომ იგი ჩვეულებისამებრ იბნ აზდ ალლჰად იხსენიებოდა².

იგი მცირეწლოვანი უყვია მდიდარ ვაჭარს, რომელიც წარმოშობით ქ. ჰამადან იყო, მაგრამ სავაჭრო საქმეების გამო უმეტესად ბაღდადში ცხოვრობდა. მისი პატრონისაგან მიიღო აკუტმა მეორე ნისბა ალ-ჰამავრ.

პატრონის, გაუნათლებელი, მაგრამ მდიდარი ვაჭრის შემწეობით, რომელსაც უნდოდა მოემზადებინა თავისთვის განათლებული ნოქარი, აკუტმა ბაღდადში მიიღო მისი დროისათვის კარგი განათლება თავის მასწავლებლებს შორის იგი ასახელებს ისეთ ცნობილ ფილოლოგებს როგორც არიან ალ-უკბარ (გარდ. 616/1219 წ.) და იბნ ან-იში (გარდ. 643/1245 წ.)³.

პატრონის გარდაცვალებამ აკუტის თავისუფლება მისცა. იგი დასახლდა ბაღდადში და ხელი მიჰყო წიგნების გადაწერასა და გაყიდვას, რასაც ადრეც ეწეოდა. ამ საქმიანობამ მას საშუალება მისცა კარგად გასცნობოდა არაბულ მწერლობას.

აკუტის ცხოვრებაში განსაკუთრებული როლი ითამაშა მოგზაურობებმა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი მისი ცოდნის გაფართოებას. აკუტის ბევრს მოგზაურობდა. ჯერ კიდევ პატრონის სიცოცხლეში სავაჭრო საქმეებთან დაკავშირებით იგი არაერთხელ ყოფილა სახალიფოს სავაჭრო ცენტრებში, სადაც იკრიბებოდნენ სხვადასხვა ქვეყნებისა, და ხალხების წარმომადგენლები.

610/1213 წლიდან სიკვდილამდე, ე. ი. 16 წლის განმავლობაში იგი სისტემატურად მოგზაურობს. ამ მოგზაურობათა შესახებ ცნობები დაცულია მისსავე შრომებში, იგი ყოფილა სირიაში, ეგვიპტეში, სპარსეთში, შუა აზიასა და აზერბაიჯანში. განსაკუთრებული შთაბეჭდილება მოუხდენია მასზე მერვის ბიბლიოთეკების სიმდიდრეს, რის გამოც იგი მერვში სამუდამოდ დარჩენა-

¹ აღსანიშნავი, რომ ყველა ეს სახელი ძალიან გავრცელებული იყო და აკუტის იბნ 'აზდ ალლჰ არ-რუმის სახელით რამდენიმე პირია ცნობილი. იხ. И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 334.

³ The Irshad al-arib ila ma'rifat al-adib or Dictionary of Learned Men of Jaqut. Ed.D S. Margoliouth. I-VII. Leyden-London. 1997 – 1926, (GMS, Vb, III 77, (შემდეგ აკუტის, ირშადი); И. Ю. Крачковский IV, გვ. 335.

საც კი აპირებდა. აქვე გასჩენია მას დიდი გეოგრაფიული ლექსიკონის შექმნის აზრი, მაგრამ მონღოლთა შემოსევის შედეგად იძულებული გამხდარა ხორასანში გაქცეულიყო და შეკრებილი მასალის ნაწილი მერვში დაეტოვებინა.

სრულიად გადატაკებული აკუტ 617/1220 წ. ჩადის მოსულში. ცნობილი ფილოსოფოსი ვეზირის, იბნ ალ-კიჩტის⁴ (გარდ. 646/1248 წ.) წყალობით იქ მას შესაძლებლობა მიეცა რამდენიმე წლის განმავლობაში ემუშავა ლექსიკონზე, რომელიც მან 621/1224 წ.

დაამთავრა და პირველი ხელნაწერი მიუძღვნა იბნ ალ-კიჭტის⁵.

625/1228 წელს დაკუთხა ლექსიკონის გადამუშავებას, მაგრამ ვეღარ დაამთავრა. იგი გარდაიცვალა 626/1229 წ. რამადანის (აგვისტოს) ოცს, ალექსოს კარებთან მდებარე ხანძარში, 50 წლის ასაკში მთელი თავისი წიგნები ზაღდადის ერთ-ერთ მამზადს უანდერძა და ანდერძის შესრულება დაავალა ცნობილ ისტორიკოს იბნ ალ-ასირს, რომელსაც ახლოს იცნობდა⁶.

დაკუთხი მეტად პოპულარული იყო სამეცნიერო სამყაროში. მისი გარდაცვალებიდან ერთი წლის შემდეგ ალექსოში ჩავიდა ცნობილი ბიოგრაფი იბნ ხალლიქანი. იგი აღნიშნავს, რომ მეცნიერთა წრეებში ჯერ კიდევ ცოცხლად იყო შემორჩენილი გადმოცემები დაკუთხის შესახებ⁷.

დაკუთხის სახელთან მრავალი თხზულებაა დაკავშირებული, რომელთაგან ჩვენამდე მხოლოდ სამმა მოაღწია. ესენია: დიდი გეოგრაფიული ლექსიკონი „ქითაზ მუჯამ ალ-ბულდანი“, პატარა გეოგრაფიული ლექსიკონი „ქითაზ ალ-მუმთარიქ ვადან ვა-ლ-მუ-ქთარიქ სუკან“ და ბიოგრაფიული ლექსიკონი „ქითაზ ირშად ალ-არბ ილან მარიათ ალ-ადრბ“⁸.

ბიოგრაფიული ლექსიკონი, რომელსაც დაკუთხის თანამედროვენი მის თხზულებათა შორის ყველაზე მეტად აფასებდნენ ნაკლებ-ზაღდად ცნობილი, რადგან დიდი ხანი არ არის რაც აღმოაჩინეს⁹. ლექსიკონის აღმოჩენისა და გამოცემის საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვის დ. მარგოლიუსს⁹. 1936-8 წწ. კაიროში ლექსიკონი მეორედ გამოსცა აჰმად ჭარბდ რაჭანმ 20 ტომად სრული სახით.

⁴ მის შესახებ იხ. დაკუთხი, ირშადი, V, გვ. 477-494; Mittwoch, EI, II, გვ. 423; В. В. Бартольд, Восток, IV, М.-Л., 1924, гв. 126-138.

⁵ დაკუთხი, მუჯამი (F. Wüsteufeld-ის გამოცემა), I, გვ. 12.

⁶ იბნ ხალლიქანი, IV, გვ. 22

⁷ იქვე. И. Ю. Крачковский, IV, гв. 336.

⁸ იხ. C. Brockelmann. CAL, I, гв. 481.

⁹ Х. А. Гнбн, Арабская литература, М., 1960, гв. 89.

ბიოგრაფიული ლექსიკონი რამდენიმე სახელითაა ცნობილი. გარდა ზემომოტანილი სახელწოდებისა მას აღნიშნავენ აგრეთვე „მუჯამ ალ-უდაბზ“ ან „ტაბაკათ ალ-უდაბზ“ სახელით. მასში შესულია ბიოგრაფიები ყველა პირისა, რომლებიც კი ადრბის კატეგორიას განეკუთვნებიან: გრამატიკოსების, ფილოლოგების, ლიტერატორების, კალიგრაფებისა და სხვა თითოეულ ბიოგრაფიას მოსდევს შრომების სია და ხშირად ვრცელი ამონაწერები მათგან.

ლექსიკონში ბევრი საინტერესო ცნობა გვხვდება ყოფა-ცხოვრების, განათლების, წიგნის ბაზრებისა, სკოლებისა და სხვ. შესახებ. იმდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრება წიგნში ნათლად და მდიდრადაა ასახული.

ბიოგრაფიულ ლექსიკონს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება არაბული ლიტერატურის ისტორიისათვის. დიდი მნიშვნელობა აქვს მას აგრეთვე სახალიფოს სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ისტორიისათვისაც.

აღკვეთის ნაწარმოებებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია დიდ გეოგრაფიულ ლექსიკონს „მუჯამ ალ-ბულდანს“, რომელიც შედგება წინასიტყვაობის, ხუთი შესავალი თავისა და საკუთრივ ლექსიკონისაგან.

წინასიტყვაობაში ავტორი მოგვითხრობს ნაწარმოების შედგენის მიზეზის შესახებ. ერთხელ, როცა ავკუთი იმამ ას-სამუნისთან შეკრებაზე ყოფილა, საუბარი ჩამოვარდნილა ჰადისებში მოხსენიებული არაბეთის ერთი ადგილის, ჰუბშის შესახებ. სიტყვის ეტიმოლოგიის საფუძველზე ავკუთი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ უნდა წარმოთქმულიყო ჰუბშში და არა ჰაბშში, როგორც ერთ-ერთი იქ მყოფთაგანი იჩემებდა. ვერავითარი ავტორიტეტით ავკუთი ვერ შესძლო დაესაბუთებინა თავისი აზრი. ვერც მერვის მდიდარ ბიბლიოთეკებში იპოვა რამ მისი შეხედულების დამამტკიცებელი. მაშინ მან გადაწყვიტა შეედგინა სრული გეოგრაფიული ლექსიკონი, რომელშიც მოცემული იქნებოდა არა მარტო განმარტება სახელწოდებებისა, არამედ მათი ზუსტი წარმოთქმაც¹⁰. წინასიტყვაობაშივე ავკუთი მიუთითებს, რომ „ეს არის წიგნი ქვეყნების, მთების, ხეობების, ველ-დაბლობების; სოფლების, ადგილსამყოფლებისა და საცხოვრებლების; ზღვების, მდინარეების, ტბების; კერპების, საკერპეებისა და ქანდაკებების სახელთა შესახებ“¹¹.

¹⁰ ავკუთი, მუჯამი, I, გვ. 6, 1-10; შდრ. И. Ю. Крачковский IV, გვ. 336-7.

¹¹ ავკუთი, მუჯამი I, გვ. 1, 13-14.

ამასთან დაკავშირებით უწოდებს კიდევ მას „ქითაზ მუჯამ ალ-ბულდანს“ – «ქვეყნების ანბანზე გაწყობილი ლექსიკონი».

იქვე, ავტორი ჩამოთვლის იმ კონკრეტულ ფაქტორებს, რომელთაც განაპირობეს ლექსიკონის შედგენა და რაც ხელს უწყობდა არაბული გეოგრაფიული ლიტერატურის წარმოქმნასა და გავითარებას საერთოდ. დასასრულ, იგი ჩამოთვლის თავის წინამორბედებს, რომელთა შრომებსაც იყენებდა: პლატონს, პითაგორას, პტოლემეს, იბნ ხურდაზმეს, აჰმად იბნ ვნდიჰს, ალ-ჯაფჰანის, იბნ ალ-ჰაკირს, აბუ ზაიდ ალ-ბალხის, აბუ ისჰაკ ალ-ისტახრის, იბნ ჰალკალს, აბუ აზდ ალლჰ ალ-ბაშშარის, ალ-ჰასან იბნ მუჰამმად ალ-მუჰალაბის, აბუ ავენ ალ-ბადდარის, აბუ უბაიდ ალ-ბაქრის, აბუ საიდ ალ-ასმაის, იბნ დურაიდის, აზდ არ-რაჰმანს, აბუ უბაიდ ას-საქუნის, ალ-ჰასან იბნ აჰმად ალ-ჰამადანის, აბუ-ლ-აშას ალ-ქინდის, აბუ საიდ ას-სირაჰის, აბუ მუჰამმად ალ-ასვად ალ-ლუნდიჯანის, აბუ ზიად ალ-ქილანის, მუჰამმად იბნ იდრის იბნ აბუ ჰაქასას, ჰიშამ იბნ მუჰამმად ალ-ქალბის, აბუ-ლ-კასიმ აზ-ზამანშარის, აბუ-ლ-ჰასან ალ-იმრანის, აბუ უბაიდ ალ-ბაქრ ალ-ანდალუსის, აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ მუსა ალ-ჰანიმის, აბუ აზდ ალლჰ მუჰამმად იბნ მაჰმუდ იბნ ან-ნაჯჯარს, აბუ მუსა მუჰამმად იბნ უმარ ალ-ისჰანის, აბუ-ლ-ჰათჰ ნასრ იბნ აზდ არ-რაჰმან ალ-ისქანდარის¹². აქვე უნდა აღვნიშნოთ რომ იგი არ ასახელებს ყველა წყაროს რომლითაც სარგებლობს¹³. წინასიტყვაობა მთავრდება

იმის აღწერით, თუ როგორ უდგება ავტორი დამოწმებულ მასალას და როგორ იყენებს მას¹⁴.

წინასიტყვაობას მოსდევს საკმაოდ ვრცელი, ხუთი თავისაგან შემდგარი შესავალი. პირველ თავში¹⁵, რომელიც ეხება დედამიწისა და მასზე მდებარე მთების, ზღვებისა და სხვათა აღწერას, მოცემულია სხვადასხვა თეორიები დედამიწის ფორმის შესახებ, დაფუძნებული მათემატიკური გეოგრაფიის მონაცემებზე. თვით ავტორის აზრით, დედამიწა მრგვალია და ყოველი მხრიდან ერთნაირად მიიზიდება ზეცის, როგორც მაგნიტის მიერ. აქვე ავტორი დაწვრილებით ჩამოთვლის მთებს, ზღვებს და მათთან მდებარე ქვეყნებსა და ხალხებს.

¹² ავტორი, მუჯამი, I გვ. 7–8.

¹³ ავტორის წყაროების შესახებ იხ. შემდეგ

¹⁴ ავტორი, მუჯამი, I, გვ. 8–11.

¹⁵ იქვე, გვ. 13–25 (في صفة الارض: وما فيها من الجبال والبحار وغير ذلك)

მეორე თავი¹⁶ ეძღვნება ქვეყნების იკლრმებად დაყოფას. ავტორი მსჯელობს შვიდი იკლრმის შესახებ. განიხილავს სხვადასხვა მოსაზრებებს იკლრმის რაობასთან დაკავშირებით და, არკვევს ამ ტერმინის ეტიმოლოგიას. შემდეგ ჩამოთვლის თითოეულ იკლრმში შემავალ ქვეყნებსა და ქალაქებს, მათ შორის: მეოთხე იკლრმში – აზერბაიჯანს, კალრკალანს, არდაბრლოს, მარაღას¹⁷; მეხუთეში – ხაზართა ზღვას, არმონიას, ბარჯაას, ბაბ ალ-აბგაბს, ხლათს, დაბრლოს, სუმადსატს და აღნიშნავს, რომ, ამ იკლრმის შუა ნაწილი მდებარეობს თბილისის მახლობლად¹⁸; მეექვსეში – ალ-ლანს და სარარ¹⁹. ამავე თავში მოცემულია ზოდიაქოს ნიშნები: ჰამალი (ვერძი), სავრი (კურო), ჯავზაი (მარჩბივი), სარატანი (კირჩხიბი), ასადი (ლომი), სუნბული (ქალწული) მონანი (სასწორი), აკრაბი (დრიანკალი), კავსი (მშვილდოსანი), ჯადდი (თხის რქა), დალვი (მერწყული), ჰუთი (თევზი) და ჩამოთვლილია ის ქვეყნები, რომლებიც მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებიან; ჰამალთან – აზერბაიჯანი და ალ-ლანი, ჯავზაისთან – არმონია და მუკანი, სარატანთან – მცირე არმონია და აზერბაიჯანის ნაწილი, კავსთან – ბაბ ალ-აბგაბი და არმონიის ზღვის ნაპირები, ჰუთთან–კალრკალ²⁰. აქვე ავტორი გვაწვდის პრაქტიკულ წესებს ყოველ ადგილას ყიბლას²¹ დასაძებნად.

მესამე თავში²² განმარტებულია ძირითადი ტერმინები, რომლებიც გვხვდება ამ წიგნში და საერთოდ, გეოგრაფიულ თხზულებებში: სიგრძის სახომი ერთეულები – ბარდი, ფარსახი, მრლი; ოლქების აღმნიშვნელი სხვადასხვა სახელწოდებები – იკლრმი, ქურა, მიხლანგი, ისთანი, რუსთავი, ტასსუჯი, ჯუნდი. აბადი, სიქქა, მისრი; ასტრონომიული გეოგრაფიის ტერმინები – გრძედი, განედი, გრადუსი, მინუტი; ტერმინები დაკავშირებული გადასახადებთან

¹⁶ იქვე, გვ. 25–36 (في ذكر الاقاليم السبعة واشتقاقها والاختلاف)

¹⁷ იქვე, გვ. 32.

¹⁸ იქვე, გვ. 33.

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე, გვ. 35–36.

²¹ მხარე, საითკენაც მიმართული არიან მუსლიმები ლოცვის დროს, მეკის ქააბას, ტამრის მიმართულება

²² აკუთი, მუჯამი, I გვ. في تفسير الالفاظ التي يتكرر ذكرها في هذا الكتاب

010

და მიწისმფლობელობასთან – სულჰი, სილმი, ანვა, ხარაჯა, ჭაი; ლანძმა, სადნკა, ხუმსი, კატრ²³.

მეოთხე თავში²⁴ მოცემულია არაბთა მიერთ დაპყრობილი ტერიტორიების კლასიფიკაცია საგადასახადო ნიშნის მიხედვით.

მეხუთე თავი²⁵ შეიცავს მოკლე ისტორიულ ცნობებს ცალკეული ქვეყნების მცხოვრებთა დახასიათებით, აქვე ჩამოთვლილია სახელმწიფოები მათი მნიშვნელობის მიხედვით. შესავლის შემდეგ, რომელიც 41 გვერდს მოიცავს, იწყება საკუთრივ ლექსიკონი.

ლექსიკონში გეოგრაფიული სახელები დალაგებულია ანბანზე, პირველი ასოს მიხედვით. სახელწოდების შემდეგ საფუძვლიანადაა განმარტებული სიტყვის წარმოთქმა, მითითებულია ყველა ცნობილი ვარიანტი, ხშირად ავტორს მოჰყავს ცალკეული სახელწოდების ეტიმოლოგია. ისევე, როგორც ყველა არაბი ფილოლოგი, აკუთი ამა თუ იმ სახელწოდების წარმოშობის ახსნას ცდილობს არაბული ენის ნიადაგზე. სიტყვის არაარაბული წარმოშობა მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაშია დაშვებული, ამ ნაწილში თავისი შეხედულების დასაზუსტებლად აკუთს ხშირად მოაქვს ციტატები არაბ პოეტთა ლექსებიდან. აღსანიშნავია, რომ შრომის ამ ფილოლოგიურ ნაწილს ავტორი ძალიან დიდ ყურადღებას აქცევს.

ამას მოსდევს ასტრონომიული გეოგრაფიის მონაცემები. მითითებულია დასახელებული პუნქტის გრძედები და განედები, აღნიშნულია, თუ ზოდიაქოს რომელ ნიშნებს ექვემდებარებიან ისინი.

შემდეგი ნაწილი შეიცავს ისტორიულ ცნობებს, მოთხრობილია ქალაქების დაარსებისა და დამაარსებელთა შესახებ, მითითებულია ამ ქალაქების როლი ისტორიაში, მოყვანილია ლეგენდები და გადმოცემები, დაკავშირებული ამ ადგილთან. თუ ეს ადგილი მოხსენიებულია ყურანში და ჰადისებში, მაშინ მოტანილია შესაბამისი ციტატები. როცა ქალაქი ან ქვეყანა დაპყრობილია მუსლიმების მიერ, გადმოცემულია დაპყრობის იტორია.

ხშირადაა მოცემული ცნობები ნაგებობების, ციხე-სიმაგრეების, ნავსადგურების, წარსულის ძეგლების შესახებ. აღწერილია სხვადასხვა ხალხთა ზნე-ჩვეულებანი, ენა, დამახასიათებელი თავისებურებანი. მითითებულია მარშრუტები და მანძილები პუნქტებს შორის, დახასიათებულია სავაჭრო ურთიერთობანი ცალკეულ

²³ ამ ტერმინების შესახებ დაწვრილებით იხ. კომენტარები.

²⁴ აკუთი, მუჯამი, I, გვ. 48–52. في احوال الفقهاء في احكام

ოლქებსა და ქვეყნებს შორის, ჩამოთვლილია საბაზრო ცენტრები და სავაჭრო საქონელი, ხელოსნური ნაწარმი და მეურნეობის პროდუქტები, ამა თუ იმ ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრეები და საკვირველებანი. ლექსიკონში მდიდარი მასალა მოიპოვება მოსახლეობის სამეურნეო ცხოვრებასთან დაკავშირებით.

თითქმის სისტემატურადაა დასახელებული ცნობილი მეცნიერები, უმეტესად კანონმდებლები და ჰადისის მცოდნენი, წარმოშობილნი ან დაკავშირებულნი აღწერილ ადგილთან, აგრეთვე, მათი მასწავლებლები და მოწაფეები.

განსაკუთრებით დაწვრილებითაა აღწერილი ის ადგილები ან ქალაქები, სადაც აკუთნი თვითონ ყოფილა, თხრობა გახალისებულია გადმოცემებითა და ლექსებით, სხვა ავტორთა ვრცელი ჩანაწერებითა და წერილებით. ყოველივე ამის გამო ზოგიერთი პუნქტის აღწერას რამდენიმე გვერდი უჭირავს.

მაგრამ ყველა აღწერილობა არაა შდიდაოი შინაარსით. ფილოლოგიური ნაწილი თითქმის ყველგან უკლებლივ არის, დანარჩენი კი-არა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე ეხება უმნიშვნელო პუნქტებს. ასეთ შემთხვევაში ხშირად მდებარეობაც კი მხოლოდ მიახლოებითაა მითითებული და განმარტება ერთ სტრიქონზე თავსდება.

აკუთის მასალა მეტად მრავალფეროვანია. იგი არ იფარგლება მხოლოდ მუსლიმური სამყაროთი, მას ერთნაირად აინტერესებს სახალიფოს ქვეყნები და მის გარეთ მდებარე სახელმწიფოები. მართალია, აღმოსავლეთს იგი უკეთ იცნობს, ვიდრე დასავლეთს, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ხშირად ვხვდებით ისეთ ცნობებს, რაც მის დიდ ცოდნაზე მიუთითებს მაგალითად, როგორც მ. ამარიმ გამოარკვია აკუთმა შემოინახა ნაწყვეტები ჩვენამდე მოუღწეველი ორი სიცილიელი ავტორის, აბუ ალ-ჰადისის (1050 წ. ახ.) და იბნ. ალ-კატაის (გარდ. 515/1121 წ.) თხზულებებისა, საიდანაც აქვს მას ამოკრეფილი თითქმის ყველა ცნობა სიცილიის შესახებ²⁶.

გეოგრაფიული ლექსიკონი კომპილაციური ნაშრომია, შევსებული აკუთის მიერ პირადად შეკრებილი ცნობებით, მისი დაკვირვებებითა და შთაბეჭდილებებით. წიგნში გამოყენებულია ავტორის წინადროინდელი თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი ისტორიული და გეოგრაფიული თხზულება. ლექსიკონი წარმოადგენს

²³ F. J. Heer. Dio historischen und geographischen Quellen in Jāqūt's Geographischem Wörterbuch. Strassburg, 1898, გვ. 43–44: И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 310.

ლიტერატურის მიღწევებისას XIII საუკუნემდე. ამდენად, როგორც ვ. რ. როზენი აღნიშნავდა, ლექსიკონის მნიშვნელობა მთლიანადაა დამოკიდებული მისი წყაროების ხასიათსა და იმ ხერხებზე, რომლებსაც დაკუთიამ წყაროებით სარგებლობისას მიმართავდა²⁷. ამის შესახებ უპირველეს ყოვლისა პასუხს იძლევა თვით ავტორი, რომელიც თავისი შრომის შესავალში დაწვრილებით ჩამოთვლის ლექსიკონში გამოყენებულ თითქმის ყველა თხზულებას, ასახელებს იმ შრომებსაც, რომლებიც მისთვის ცნობილი იყო, მაგრამ ხელმოწვედომელი აღმოჩნდა და აღწერს, თუ როგორ ექცევა იგი თავის წყაროებს, როგორ სარგებლობს მით²⁸.

„მე ვეცადე – წერს იგი – ამომეკრიბა შენთვის სასარგებლო ცნობები, მათი უმეტესი ნაწილი ან ყველა, და მოგეცი შენ უფლება ნებით, წმინდა გულით, შეაერთო ისინი და გახსნა. მე ვახსენებ მრავალ რასმე, რომელთაც უარჰყოფს გონება და რომელსაც გაურბის ბუნება ცოტად თუ ბევრად განათლებული ხალხისა, რადგანაც ისინი შორს არიან ყოველგვარი ჩვეულებრივისა და ბუნებრივისაგან და არ ეთანხმებიან ყველაფერს, რაც ოდესმე ნახულია და გაგონილი, თუმცა არაფერია შეუძლებელი შემქმნელის ყოვლისშემძლეობისა და შექმნილის მოხერხებულობის გამო. მე თვით მეექვსემა მათი, გავურბივარ მათ, პასუხისმგებლობას ვიხსნი მკითხველის წინაშე მათ სიმართლეზე. მაგრამ შევიტანე ისინი სურვილით, რათა შემენახა ცნობები და მისწრაფებით, მემეძინა როგორც მთლიანი ყელსაბამი, ასევე მისი ცალკეული მარგალიტები, რადგანაც თუ იგი აღმოჩნდება მართალი, ჩვენ მივიღებთ მათთვის წილს მართლისმთქმელისა, თუ აღმოჩნდება ტყუილი, მათში მაინც იქნება სიმართლის ნაწილი, რადგანაც მე გადმოვცემ ამას ისე, როგორც ვპოვე. ამგვარად მე მართალი ვიქნები, ვათავსებ რა მათ ისე, როგორც მომაქვს, იმ მიზნით, რათა შენ იცოდე რაც ამ საგნის შესახებ არის ნათქვამი, სულ ერთია – სიმართლე თუ ტყუილი, რადგანაც, მაგალითად, თუ ვინმე იტყვის – მე გავიგე ზეიდი ტყუოდა, – შენ მაშინვე მოინდომებ გაიგო, რას ტყუოდა იგი“²⁹.

წინააღმდეგია რა ყოველგვარი შემოკლებებისა და გამოკრების, იგი განაგრძობს: „იცოდე, რომ შემოკლებელი რომელიმე

²⁷ В. Р. Розен, Прологомена к новому изданию Иби-Фадлана. ЗВО. XV, 1902, гз. 42.

²⁸ ამის შესახებ იხ.: В. Р. Розен, დასახ. ნაშრომი,

²⁹ დაკუთი, მუჯამი, I, 910-919.

წიგნისა, უტოლდება მას, ვინც დაესხმის ლამაზ, სრულყოფილ ადამიანს, აჭრის მას ნაწილებს და შემდეგ აგდებს უხელოდ, უფუხოდ, უთვალოდ, უყუროდ. ანდა იმას, ვინც ჩამოგლეჯს ქალს ყველა მის სამკაულს და დატოვებს მას უტანსაცმოოდ. ან იმას, ვინც ართმევს მეომარს იარაღს და ტოვებს მას უმწეოდ, ქვეითად. ალ-ჯაჰიზიზე ჰყვებიან, რომ მან შეთხზა წიგნი, რომელიც გულმოდგინედ დაანაწილა თავებად. ერთმა მისმა თანამედროვემ აიღო იგი, გამოაკლო მას მრავალი რამ და აქცია იგი გადაგდებული ლეშის ნაწილად. მაშინ იხმო იგი ალ-ჯაჰიზმა და უთხრა: წიგნის

ავტორი უტოლდება შემოქმედს. მე ჩემს წიგნში თითქოს გამოვკვეთე ფიგურა, რომელსაც ჰქონდა ორი თვალი – შენ იგი ამოთხარე! ალღაიმც წაგართმევს შენ თვალებს! ჰქონდა მას ორი ყური – შენ მოსჭერი ისინი! ალღაიმც მოგჭრის ორივე ყურს! ჰქონდა მას ორი ხელი – შენ მოკვეთე ისინი! ალღაიმც მოგკვეთს შენ ხელებს! და ასე ჩამოთვალა ყველა ნაწილები. მაშინ მან ბოდიში მოიხადა მის წინაშე, რომ მას თავისი უვიცობის გამო არ ესმოდა ეს და დაჰპირდა, რომ არაფერს ამის მსგავსს აღარ ჩაიდენდა³⁰.

მართლაც, როგორც ანკუთის მიერ დამოწმებული ცნობების ორიგინალებთან შეჯერებისას ირკვევა, იგი დიდ კეთილსინდისიერებას იჩენს თავისი წყაროებისადმი. თითქმის ყოველთვის ასახელებს ავტორს და ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცემს მათ, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ამა თუ იმ ცნობას არ ახლავს სათანადო წყაროს მითითება, ანდა როდესაც ერთი ავტორის ცნობები შეცდომათ მეორეს მიეწერება. მაგ. ქ. ბაქოს, აღწერისას ანკუთი სიტყვასიტყვით იმეორებს აბუ დულაქას ცნობას ამ ქალაქის შესახებ, მაგრამ არ მიუთითებს წყაროს³¹. ანდა ერთგან, ხაზარებთან დაკავშირებით იგი იმოწმებს იბნ ჭადლანს მაშინ, როდესაც სათანადო ადგილი მოტანილია ისტახრის მიხედვით³².

ანკუთი ჩვეულებრივ კრიტიკულად უდგება თავის წყაროებს. როცა სხვადასხვა ავტორთა ცნობები ეწინააღმდეგება ერთმანეთს, იგი არა მარტო უდარებს მათ, არამედ ცდილობს გამოარკვიოს თუ ვის მხარეზეა სიმართლე. ხშირად, როდესაც ვერ მოუხერხებია მისთვის საეჭვო ადგილების შეწამება, მაშინ იგი მთლიანად მოკყავს და აღნიშნავს, რომ არ შეუძლია პასუხისმგებელი იყოს მისი

³⁰ იქვე, გვ. 11

³¹ ანკუთი, მუჯამი, 1, 477.

³² იქვე, II. გვ. 436–437. დაწვრილებით იხ. კომენტარები.

სიმართლისათვის, რადგანაც თვით არ მოუვლია ეს მხარეები და არც საშუალება ჰქონია შეემოწმებინა იმ ხალხთან, რომლებიც იქ ყოფილან. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც იწერს იმ ადგილებს, რომლებიც მას საეჭვოდ მიაჩნია. უნდა აღინიშნოს, რომ იგი სრულიად შეგნებულად სარგებლობს ისეთი წყაროებით, რომელთა სიმართლეშიც ეჭვი ეპარება. ამას იგი იმით ასაბუთებს, რომ ხშირად შეიძლება ცდებოდეს და მის მიერ საეჭვოდ მიჩნეული ადგილების გამოკლებით დააკლოს მკითხველს მეტად სასარგებლო ცნობები. ამავე დროს, ხალხისათვის საინტერესო შეიძლება იყოს ის, თუ რას ამბობენ სხვები. ამიტომ იგი სიტყვასიტყვით, ყოველგვარი „ცვლილებების გარეშე გადმოსცემს იმას, რაც უწერიათ სხვებს – დაე, თვით ავტორმა აგოს პასუხი თავისი სიტყვების სიმართლისათვის. წიგნში არაერთხელ ვხვდებით ასეთსა და მსგავს გამოთქმებს: ესა და ამის მსგავსი ის არის, რომლის სიმართლისაგან, როგორც ადრე ვთქვი, თავი დამიზღვევია, პასუხისმგებელი არ ვარ მის სისწორეზე³³; ანდა, „ეს ყველაფერი მისაღ იბნ მუჰალჰილის, პოეტისაგან, მოდის და

მე თავისუფალი ვარ პასუხისმგებლობისაგან მის სიმართლეზე“³⁴. ზოგჯერ მისი დამოკიდებულება ლაკონურად, მაგრამ გარკვეული აქცენტით გამოიხატება: „ასე ამბობს მისი არ იბნ მუჰალაჰილი“³⁵ ან „ასე ამბობს იბნ ალ-ჰაკრიჰი“³⁶ „ალლაჰმა უკეთ უწყის სიმართლე“³⁷, „იგი ასე ამბობს“³⁸ და სხვა.

მკვლევარი არ იმეორებს სხვა ავტორთა შეცდომებს, არ აღრევს ძველსა და ახალ ცნობებს, როცა იგი ახასიათებს ამა თუ იმ პუნქტს ადრინდელი წყაროების მიხედვით, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მის დროინდელ ვითარებასა და ყოველთვის ხაზგასმით აღნიშნავს იმ ცვლილებებს, რაც დროთა განმავლობაში მომხდარა. მაგ. მოჰყავს რა ისტაბრის ვრცელი აღწერილობა ქალაქ ბარდავის აყვავებული მდგომარეობის შესახებ, დასძენს: „ვამბობ: ეს აღწერილობა ძველია. ახლა კი ყოველივე ამისაგან არაფერი არ დარჩა. მე შევხვდი ბარზაას ერთ მცხოვრებს აზერბაიჯანში, რომელსაც შევევკითხე მისი ქვეყნის შესახებ, მიპასუხა, რომ მას ძალიან ეტყობა განადგურების კვალი. ახლა ის მხოლოდ

³³ იქვე, I, გვ. 113

³⁴ იქვე, III, გვ. 356.

³⁵ იქვე, II, გვ. 740.

³⁶ იქვე, I, გვ. 350.

³⁷ იქვე, II, გვ. 923.

³⁸ იქვე, IV, გვ. 121

სოფელსა ჰგავს. ხალხი მცირერიცხოვანია და მდგომარეობა ამაღლეზელი. სიღარიბე და გაჭირვება თვალში საცემია. სახლკარი მთლიანად დანგრეულია და გაპარტახებული. დიდება მას ვინც ცვლის და თვით არ იცვლება, ვინც წარბოცს და თვით არ წარიბოცება. იგი განაგებს თავის ქმნილებას და არ გამოუმჟღავნდება არავის საიდუმლოება მისი განგებისა“³⁹.

მკვლევარის წყაროები კარგა ხანია იქცევენ მკვლევართა ყურადღებას. მას მიემდვნა მრავალი სპეციალური ნაშრომი თუ გამოკვლევა. მიუხედავად ამისა, მის მიერ გამოყენებული წყაროების ნაწილი ჯერ კიდევ დასადგენია და სამიზელი. ამიტომ სავსებით გასაგებია, რომ ამ მიზნით დღესაც წარმოებს შეუწელებელი კვლევამიება.

ქვემოთ ჩვენ ჩამოვთვლით მკვლევარის მიერ გამოყენებულ ძირითად წყაროებს. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ეს არის მხოლოდ ნაწილი იმ მრავალრიცხოვანი თხზულებებისა, რომლებიც საფუძვლად დაედო ლექსიკონს.

უძველესი ხანის ისტორიული ფაქტების გადმოცემისას მკვლევარი ძირითადად სპარსულ და ბერძნულ ცნობებს ეყრდნობა, შემდგომი ხანისათვის კი მთლიანად არაბული წყაროებით სარგებლობს. ისინი თავისი შინაარსით რამდენიმე ნაწილად შეიძლება დავყოთ: წმინდა გეოგრაფიული, ისტორიული, ბიოგრაფიული, გრამატიკული და ფილოლოგიური ხასიათის წყაროები, პოეტური ნაწარმოებები და ამა თუ იმ მხარის მცხოვრებთა და მოგზაურთა ზეპირი გადმოცემები. მთელი მასალა შევსებულია თვით მკვლევარის პირადი შთაბეჭ-

დილეგებითა და დაკვირვებებით.

ლექსიკონში გარკვეული ადგილი ეთმობა მათემატიკურ გეოგრაფიას. ამ ნაწილში ძველთა ერთ-ერთ მთავარ წყაროს წარმოადგენს „ქითაზ ალ-მალჰამა“ („წიგნი წინასწარმეტყველებისა“), რომელიც შეცდომით პტოლემეს სახელთან იყო დაკავშირებული და „ბრძოლის წიგნის“ სახელით ითარგმნებოდა. ძირითადად „ქითაზ ალ-მალჰამას“ მიხედვით განსაზღვრავს ძველთა ქალაქების გრძედებს და განედებს და იძლევა ასტროლოგიურ მონაცემებს⁴⁰.

გარდა ზემოდასახელებული „ქითაზ ალ-მალჰამასი“ ხშირად მოხსენიებული აგრეთვე აბუ აუნ ისჰაკ იბნ ალრისა და მუჰამად იბნ ჯაბირ ალ-ბატანის (852–929 წწ.) ზნეები (ასტრონომიული ტაბუ-

³⁹ ძველთა, მუჯამი, I, გვ. 559.

⁴⁰ E. Honigmann. Die sieben Klimata und die *πολεις ἐπισημοι*. Heidelberg, 1929, გვ. 125, 126–133; И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 81.

016

ლები)⁴¹. წიგნში გამოყენებულია აგრეთვე ალ-ბრუნის (973 – 1018 წწ.) თხზულებანი: „ალ-კანუნ ალ-მასუდრ ჭრ-ლ-ხაფა ვა-ნ-ნუ-ჯუმ“-ი („მასუდრის ტაბულები ასტრონომიისა და ვარსკვლავების შესახებ“), „თავანსრმ ალ-აკალრმ“-ი („კლიმატებად დაყოფა“) და „ათ-თაჰჰრმ ლი-ავპილ სინაათ ათ-თანჯრმ“-ი („ვარსკვლავთმრიცხველობის ხელოვნების საწყისების შეგონება“), დიდი ენციკლოპედია, რომელშიც თანმიმდევრობითაა განმარტებული გეომეტრიის, არითმეტიკის, ასტრონომიის (გეოგრაფიით, ქრონოლოგიით, ასტრონომიული ინსტრუმენტების აღწერით) და ასტროლოგიის ტექნიკური საკითხები და ტერმინები⁴².

ლექსიკონში ფართოდაა გამოყენებული „ქითაზ ალ-მასალიქ ვა-ლ-მამალიქ“-ის („წიგნი გზებისა და სამეფოების შესახებ“) ტიპის თხზულებები, მათ შორის: აბუ-ლ-აბბას ჯაფარ იბნ აჰმად ალ მარვაზის (გარდ. 887 წ. ახ.) შრომა, რომელსაც იაკუთი ამ ტიპის პირველ ნაწარმოებს უწოდებს⁴³, იბნ ხორდადბეის (დაახ. 820–912/3 წწ.), ას-სარახსის (გარდ. 899 წ.), ალ-მუჰალაბის (X ს. II. ნახ.), ალ-ჯადჰანის (X ს. I ნახ.) ამავე სახელწოდების თხზულებანი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ალ-ჯადჰანის იგი დიდი სიფრთხილით ეკიდება მიუხედავად იმისა, რომ ასახელებს თავის წინამორბედთა შორის⁴⁴.

განსაკუთრებით ხშირადაა დამოწმებული ალ-ისტახრის (დაახ. 849/50–934 წწ.) „ქითაზ მასალიქ ალ-მამალიქ“-ი (ჩვენთვის საინტერესო ნაწილში იგი ძველთა ერთ-ერთ ყველაზე ძირითად წყაროს წარმოადგენს) და იბნ ჰაუკალის (X ს.) ამავე სახელწოდების ნაშრომი, რომელიც ისტახრის მასალას ხშირად აზუსტებს და ავსებს.

თავის წყაროებს შორის ძველთა ასახელებს აბრ ზეიდ ალ-ბალხის თხზულებასაც⁴⁵ თუმცა, ყოველთვის იმოწმებს ალ-ისტახრს. როგორც ფიქრობენ, მას ხელთ უნდა ჰქონოდა მხოლოდ ერთი რედაქცია, რომლის ცალკეულ ნაწილებსაც იგი ალ-ბალხისეულად მიიჩნევდა⁴⁶.

⁴¹ Heer, გვ. 24–25.

⁴² И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 248–259, 251, 257.

⁴³ დავუთი მუჯამი, II, გვ. 400.

⁴⁴ იქვე, I, გვ. И. Ю. Крачковский, IV, ავ. 222.

⁴⁵ დავუთი, მუჯამი, I, გვ. 7.

⁴⁶ M. J. de Goeje Dxe Istakhri-Balkri Frage. ZDMG, 25, 1871 გვ. 46; И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 196.

02. დავუთი

017

ხშირად გვხვდება ციტირებული აგრეთვე, ალ-ბაქრის (გარდ. 1094 წ.). „ქრთაბ ალ-მასალიჟ ვა-ლ-მამალიჟ“-ი, რომელიც აგრძელებს მარშრუტების აღწერის ძველ ტრადიციას. რაც შეეხება ალ-ბაქრს მეორე თხზულებას „მუჯამ მა სთაჯამა“-ს („პუნქტუაცია იმისა, რაც არაა ნათელი“). იგი, როგორც დავუთი აღნიშნავს, მიუხედავად დიდი ძეგლისა, მიუწვდომელი დარჩენილა მისთვის⁴⁷.

მრავალჯერაა მითითებული ალ-მუკადდასის (946/7– დაახ. 1000 წწ.) თხზულება „აჰსან ათ-თაკასიმ ჭრ მარიდსათ ალ-აკალიმ“-ი („საუკეთესო დანაწილება იკლოიმების აღსაქმელად“). აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დავუთი ჩვეულებრივ ალ-მუკადდასის იმოქმედის ალ-ბაშშარის ანდა იბნ ალ-ბანნის სახელით, ხოლო ზუკადდასის სახელით დამოწმებული ჰყავს „ქითაბ ალ-ბად ვა-თ-თარხ-ის“ („წიგნი შექმნისა და ისტორიისა“) ავტორი მუტაჰჰარ იბნ ტაჰირ ალ-მუკადდასი (X ს.)

დავუთი ლექსიკონის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ასევე „ქითაბ ალ-ბულდან“-ის („წიგნი ქვეყნების შესახებ“) ტიპის ნაწარმოებები. მათგან უფრო-ხშირადაა დამოწმებული იბნ ალ-ჰაკიზ ალ-ჰამადანისა და ალ-მაკუზბის (IX ს. ბოლო – X ს. დასაწყ.) თხზულებები და აბუ ჟუმან ამრ იბნ ბაჰრ ალ ჯაჰიზის (გარდ. 869წ.) შრომები, განსაკუთრებით სირიის, ერაყისა და ეგვიპტის აღწერის დროს⁴⁸.

საგანგებო ადგილი აქვს დათმობილი, ლექსიკონში არაბ მოგზაურთა აღწერილობებს. მათ შორის განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი იბნ ჰადადლანის (X ს.) „რისალა“ („ჩანაწერები“) ვოლგისპირეთის ბულღარებთან მოგზაურობის შესახებ⁴⁹ და აბუ დულაჰა მისარ იბნ მუჰალჰილის (X ს.) ორი „რისალა“: პირველი, ჩინეთში მოგზაურობის, ხოლო მეორე, ირანსა და კავკასიაში მოგზაურობის შესახებ⁵⁰. ორივე ზემოდასახელებული ავტორის შრომები თითქმის მთლიანადაა შესული ლექსიკონში. დამოწმებულია აგრეთვე XI ს. ქრისტიანი ექიმის, იბნ ბუტლანის „რისალა“ მესოპოტამიასა და ჩრდ. სირიაში მოგზაურობის შესახებ⁵¹.

⁴⁷ დავუთი, მუჯამი, I, გვ. 7–8.

⁴⁸ იქვე, I, 651, II, 593, 792, IV, 552 და სხვა.

⁴⁹ Путешествие Ибн Фадлана на Вогу, Перевод и комментарий под редакцией И. Ю. Крачковского, М.-Л., 1939, გვ. 3–23.

⁵⁰ V. Minorsky. Abū-Duluf Mis'ar Ibn Muhallil's Travels in Iran (cica A. D. 950). Arabic Text with an English Translation and Commentary. Cairo University Press, 1955. გვ. 19–20; Вторая записка

მკუთთან შემონახულია ასევე სალღამ იბნ თარჯუმნის მოგზაურობათა აღწერილობა სალღამი ყველაზე ადრინდელი არაბი მოგზაურია არმინიასა და აზერბაიჯანში, რომლის აღწერილობაც ჩვენამდე მოღწეულა, თუმცა არა დამოუკიდებელი სახით, არამედ სხვა წყაროების მეშვეობით.

აქვე უნდა. შევნიშნოთ, რომ იბნ ჭადღანის, აბუ დულაჭას და იბნ ბურღანის აღწერილობანი, უკანასკნელ ხანებამდე მხოლოდ მკუთის ლექსიკონის წყალობით იყო ცნობილი და გამოყენებული⁵².

„მუჯამ ალ- ბულღანში“ ხშირად გვხვდება მკუთის წინამორბედი გეოგრაფების მიერ შედგენილი ლექსიკონების მასალაც. მაგ. აზ-ზამახშარის (1075–1144 წწ.) „ქითაზ ალ-ჯიზალ ვა-ლ-ამქინა ვა-ლ-მიდაჰ“ („წიგნი მთების, ადგილებისა და წყლების შესახებ“) და აბუ-ლ-ჭათჰ ნასრ იბნ აზდ არ-რაჰმან ალ-ისქანდარის (გარდ. 1165 წ.) „წიგნი ერთნაირი და განსხვავებული სახელწოდებების ადგილების შესახებ“⁵³.

ცალკეული ადგილების დახასიათებისას მკუთი იყენებდა შრომებს, მიძღვნილს სპეციალურად ამა თუ იმ ქვეყნისადმი. მაგ.: არაბეთის ნახევარკუნძულისათვის საერთოდ – აბუ სა'რდ ალ-ასმა'ის (გარდ. 831 წ.) „ქითაზ ჯაზირათ ალ-არაბ“-ს („წიგნი არაბთა ნახევარკუნძულის შესახებ“), ორი სხვა ავტორის, ას-სონაფრისა (გარდ. 979 წ.) და ალ-ჰამდანის (გარდ. 945 წ.) ამავე სახელწოდების თხზულებებს⁵⁴; იამანისათვის – ლამრა იბნ აბუ-ლ-ჰასან ალ-იბნ ზადდან ალ-დამანის (XII ს.) და აბუ ლუბაიდ ალღაჰ ას-საქუნის (IX ს.), იამამასათვის – მუჰამად იბნ იდრის იბნ აბუ ჰაჰს ალ-დამან ალ-ჰაჰსის შრომებს⁵⁵, მექასათვის – მუჰამად იბნ ისჰაკ ალ-რაჰიჰის ქითაზ მაქჰა“-ს („წიგნი მექას შესახებ“), ალ-ჯანადრის, „ქითაზ ჭადღ'ილ მაქჰა“-ს („წიგნი მექას ღირსშესანიშნაობათა შესახებ“) და სხვა⁵⁶; სირიისათვის-ბნ ასაქირის (გარდ. 1176 წ.) „ქითაზ დიმაჰ“-ს („წიგნი დამასკოს შესახებ“) ან „თარბ დი-მაჰ“-ს („დამასკოს ისტორია“), და ალ-კასიმ იბნ ასაქირის (1133–1203 წწ.) „ქითაზ ჭი ჭადღ'ილ ალ-ზადთ ალ-მაჰდის“-ს („წიგნი იერუ-

⁵² И. Ю. Крачковский, IV, гл. 333.

⁵³ მკუთი, მუჯამი, 1, გვ. 8.

⁵⁴ Heer, გვ. 26–27.

⁵⁵ იქვე, გვ. 28.

⁵⁶ იქვე, გვ. 29–30.

სალიმის ღირსშესანიშნაობათა შესახებ“⁵⁷; ერაყისათვის – ან-ნუ-მადრის (IX ს.) „ქითაზ ბასრა“-ს („წიგნი ბასრას შესახებ“), ან-ნაჯ-ჯარის (XI ს.) „ქუფას ისტორიას“, ალ-ხატრბის (XI ს.) და

ას-საზბის (XII ს.) „ქითაზ ბაღდად“-ს („წიგნი ბაღდადის შესახებ“)⁵⁸, ეგვიპტისათვის – ას-სადაფრის (XI ს.) „თა^რ-ხ მირ“-ს („ეგვიპტის ისტორიას“), ალ-კუდ^ა-ის (XII ს.) შრომას და სხვა⁵⁹.

აღკვეთი ფართოდ იყენებს არაბი ისტორიკოსების შრომებსაც, როგორც ზოგადი, ისე სპეციალური ხასიათისას. ისტორიული ხასიათის წყაროებიდან უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია IX ს. ცნობილი ისტორიკოსის ალ-ბალ^ა-ჰორის „ქითაზ ჭუთუჰ ალ-ბულდ^ა-ი“ („წიგნი ქვეყნების დაპყრობის შესახებ“), რომელიც ყველაზე უფრო ხშირადაა მითითებული⁶⁰, ალ-მას^ა-უდ^ა-ის (გარდ. 956 წ.) „ქითაზ მურ^ა-ჟ აზ-ჰაჰაზ ვალ-ლ-მა^ა-ნდინ ალ-ჯავ-ჰარ“-ი („წიგნი ოქროს სამრეცხოვებისა და ძვირფასი ქვის საბადოების შესახებ“)⁶¹, ალ-კუდ^ა-ის (გარდ. 1062 წ.) მიერ შედგენილი კრებული „ალ-მუხთარ ჭ^ა-იქ^არ ალ-ხიტატ ვა-ლ-სარ“-ი („ამონაკრები ამბები ხიტატებისა⁶² და წარსულის ძეგლების შესახებ“)⁶³ და მოციქულის ცნობილი ბიოგრაფია შედგენილი იბნ ისჰაკის (გარდ. 786 წ.), მიერ, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში დამოწმებულია იბნ ჰიმამის (გარდ. 828–33 წწ.) რედაქციის მიხედვით⁶⁴.

ლექსიკონში გამოყენებულია აგრეთვე ჰიმამ იბნ ალ-ქალბის (გარდ. 820 წ.). „ქითაზ ალ-ასნამ“-ი („წიგნი კერპების შესახებ“), დიდი გენეალოგიური ლექსიკონი „ჯამჰარათ ან-ნასაბ“-ი („საგვარტომო კრებული“) და „ქითაზ ანსაზ ალ-ბულდ^ა-ი“ („წიგნი ქალაქების გენეალოგიის შესახებ“)⁶⁵, რომელიც, როგორც ე. ი. კრაჩკოვსკი ფიქრობს იდენტური უნდა იყოს ლექსიკონის წინასიტყვაობაში დასახელებული „იშთიკავ ალ-ბულდ^ა-ისა“ („ქალაქების ეტი-

⁵⁷ იქვე, გვ. 31–32.

⁵⁸ იქვე, გვ. 33–34.

⁵⁹ იქვე, გვ. 41–42, 43–45; იხ. ასევე შრომები მიძღვნილი სხვადასხვა ქვეყნებისადმი.

⁶⁰ ბალ^ა-ჰორის შრომის შესახებ ავტორის ლექსიკონში დაწვრილებით იხ. Heer, გვ. 45–87.

⁶¹ იქვე, გვ. 13.

⁶² ხიტატი – ოლქებისა და უბნების აღწერილობა.

⁶³ И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 165.

⁶⁴ Heer, გვ. 6–9.

⁶⁵ იქვე, გვ. 4–5; И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 120–121.

მოლოგია“)⁶⁶, ას-სამ^ა-ხანის (გარდ. 1167 წ.) „მერვის ისტორია“ და „ქითაზ ალ-ანსაზ“-ი („გენეალოგიის წიგნი“), რომელსაც ავტორი დიდად აფასებდა⁶⁷.

„მუ^ა-ჯამ ალ-ბულდ^ა-ში“ გვხვდება მასალა მუს^ა-იბნ უკბას (გარდ. 758 წ.), ალ-ვაკიდის (გარდ. 822 წ.), ალ-მად^ა-ინის (გარდ. 830 – 40 წწ.), ატ-ტაბარის (838–923 წწ.), აბუ-ლ-ჰარაჯ ალ-ისჰაჰანის (897–967 წწ.), ალ-ასქარის (გარდ. 992 წ.), იბნ ალ-ასირის (1160–1234 წწ.) და სხვათა თხზულებებიდან. ხსენებული ავტორები შედარებით იშვიათადაა მითითებული, ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ ერთხელ ან ორჯერ.

ცალკეულ საკითხებთან დაკავშირებით ავტორის ხელთ ჰქონია შრომები, მიძღვნილი სპეციალურად ამა თუ იმ საკითხისადმი. ამ შემთხვევაში ავტორის მასალა მეტად მრავალფეროვანია. მათ შორის ვხვდებით X ს. ორი ცნობილი ავტორის აბუ-ლ-ფარაჯ ალ-ისჰაჰანისა და აშ-შაბუშტის ერთნაირი სახელწოდების თხზულებებს – „ქითაბ ად-დიმარნათ“-ს („წიგნი მონასტრების შესახებ“)⁶⁸, ალ-ჯაჰმრის (გარდ. 942 წ.), „ქითაბ ალ-ვუზარა“-ს (წიგნი ვეზირობის შესახებ⁶⁹), აბუ აჟუსუფისა (გარდ. 798 წ.) და ააჰმად იბნ ნადამის „ქითაბ ალ-ხარაჯ“-ს („წიგნი ხარაჯის შესახებ“)⁷⁰ და სხვა.

ლექსიკონში უხვადაა მოტანილი ჰასან იბნ სუბითის (გარდ. 674 წ.), ალ-აჰმადი (აწამეს 702 წ.), აშ-შამმანის (გარდ. 810 წ.), აბუ თამიმასის (805–846 წწ.), ალ-ბუჰთურის (819 - 897 წწ.), ალ-მუთანაბზის (915–965 წწ.) და სხვათა ლექსები, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ზოგიერთი ბუნდოვანი ადგილების გარკვევისას პოეტური ციტატების საშუალებით ხშირად შესაძლებელი ხდება ამა თუ იმ პუნქტის ადგილმდებარეობის დადგენა და მასთან დაკავშირებული ამბების კომენტირება⁷².

⁶⁶ ავტორი, მუჯამი, I, 7. 20-21; И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 121.

⁶⁷ Heer, გვ. 39.

⁶⁸ იქვე, გვ. 23. აშ-შაბუშტის შრომის შესახებ ავტორის ლექსიკონში დაწვრილებით იხ. იქვე, გვ. 88–98.

⁶⁹ იქვე, გვ. 18.

⁷⁰ ავტორი, მუჯამი, I, გვ. 49–51.

⁷¹ Heer, გვ. 17.

⁷² არაბული პოეზიის ძეგლების როლის შესახებ ეპიგრაფიკულ ტექსტებსა, ისტორიული და გეოგრაფიული ხასიათის წყაროებში იხ.: И. Ю. Крачковский, об одном эпитете в надписи бронзового таза Лулу. Избр. соч., I, М.-Л., 1935, გვ. 415 - 419. მისივე, К вопросу об анализе поэтических цитат в географическом словаре Якута. იქვე, გვ. 273–219.

ავტორის წყაროთა შორის აღსანიშნავია ზეპირი გადმოცემები. ამ შემთხვევაში მისი ინფორმატორები არიან ან მისთვის საინტერესო ადგილის მცხოვრებლები, ანდა პირები, რომელთაც მოუვლიათ და უნახავთ ეს მხარეები. თავის ინფორმატორებს შორის ავტორი ასახელებს თბილისის ყადის ვაჟიშვილს⁷³, მას ვინც მოვლო ალ-ლანის ქვეყანა⁷⁴, ბარზაას ერთ-ერთ მცხოვრებს⁷⁵, თბილისის მცხოვრებლებს⁷⁶, სადსაზნის, კაბზანის, ყარსის, ქირანის მცხოვრებლებს⁷⁷ და სხვა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლექსიკონის ცნობების ერთ ნაწილს ავტორის პირადი დაკვირვებები შეადგენს იმ ქვეყნებთან და ქალაქებთან დაკავშირებით, სადაც იგი ყოფილა. ჩვენთვის საინტერესო მხარეებიდან, როგორც მისივე თხზულებიდან ჩანს, ავტორს მხოლოდ სამხრეთ აზერბაიჯანი მოუვლია და მისი შთაბეჭდილებებიც მხოლოდ ამ მხარეს ეხება. იგი ყოფილა უჯანში, არდებილში, ურმიაში, უმუნუში, უნარში, ბასვაში, თავრიზში, ხალხალში,

ნავდიოზში, ვარავში, ჰისნ ქაფაში, გადაუვლია მდ. სეფიდ რუდი, გადაუცურავს ურმრის ტპა⁷⁸. ამიტომ, ამ პუნქტებთან დაკავშირებით, სსვა ავტორთა ცნობების გადმოცემასთან ერთად, იგი თავის თანამედროვე ამბებსაც აღწერს, თვისი თვალთ ნახულსა და გაგონილს.

მკუთის ლექსიკონმა დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი ხანის არაბულ გეოგრაფიულ ლიტერატურაზე. გამოყენებული აქვს იგი აბუ-ლ-ფიდჰს (1273–1331 წწ.). ალ-კალკაშანდის (1335–1418 წწ.), იბნ ხალდუნს (1332–1406 წწ.), ას-სუჟუტის (1445–1505 წწ.), იბნ მჰჯიდს, XV ს. II ნახევრის ცნობილ არაბ ლოცმანსა და საზღვაო გეოგრაფიის შესანიშნავ მცოდნეს⁷⁹. დასახელებულია და გამოყენებული „მუჯამ ალ-ბულდნის“ XVIII ს. ცნობილ არაბულ ლექსიკონში „თჰჯ ალ-არუს-ში“⁸⁰.

„მუჯამ ალ-ბულდნის“ გავლენა ეტყობა აგრეთვე მომდევნო ხანის სპარსულ და თურქულ გეოგრაფიულ მწერლობას. ხშირად

⁷³ მკუთი, მუჯამი, I, გვ. 350.

⁷⁴ იქვე, გვ. 351.

⁷⁵ იქვე, II, გვ. 559.

⁷⁶ იქვე, II, გვ. 857.

⁷⁷ იქვე, III, 216, IV, 26, 57, 338.

⁷⁸ მკუთი, მუჯამი, I, 131, 197, 218, 239, 284, 367, 626, 622, 277 459. IV, 822; 918.

⁷⁹ И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 391, 415, 436, 564.

⁸⁰ იქვე, გვ. 756.

022

იმოწმებენ მკუთის თხზულებას XVI ს. თურქი გეოგრაფი მუჰამედ აზიკი, XVII ს. ცნობილი თურქი მეცნიერი, გეოგრაფი და ბიბლიოგრაფი ჰაჯი ხალიფა⁸¹ და სხვები.

მიუხედავად მკუთის გეოგრაფიული ლექსიკონის დიდი მნიშვნელობისა, ევროპულ მეცნიერებაში იგი შედარებით გვიან შევიდა, თუმცა ზოგი მკვლევარი ადრეც იცნობდა მას. მაგ., იხსენიებს მას 1669 წ. გოლიუსი თავის ალ-ფერგანის გამოცემაში, 1703 წ. გრონოვიუსი თავის სიტყვაში „გეოგრაფიის დასაწყისის, განვითარებისა და სარგებლობის შესახებ“. 1766 წ. კელლერი აბუ-ლ-ფიდჰს შრომის იმ ნაწილის გამოცემაში რომელიც სირიისადმი მიძღვნილი⁸².

ლექსიკონის საფუძვლიანი შესწავლა დაიწყო გვიან, კერძოდ XIX ს-ში, რაც მკუთის შრომის ხელნაწერების გაცნობასთან იყო დაკავშირებული. ამ მხრივ განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვის ფრენს⁸³, რომელმაც პირველად ამოკრიბა ლექსიკონიდან იბნ ჭადლუნის „რისალას“ ნაწილები და მოგვცა მკუთის პირველი საფუძვლიანი დახასიათება⁸⁴.

მკუთის შრომის სისტემატური შესწავლა და გამოყენება მხოლოდ XIX ს. II ნახევრიდან გახდა შესაძლებელი, მას შემდეგ, რაც ბერლინის, პარიზისა და პეტერბურგის ხელნაწერების საფუძველზე ვიუსტენფელდმა გამოსცა „მუჯამ ალ-ბულდნის“ სრული ტექსტი 6 ტომად⁸⁵. პირველი ოთხი ტომი შეიცავს ლექსიკონის

ტექსტს. მე-6-ე ტომში მოცემულია გეოგრაფიულ სახელთა და ისტორიულ პირთა საძიებლები შრომაში მოხსენიებულ ისტორიულ პითებთან დაკავშირებული მასალის მითითებით. მეხუთე ტომი შეიცავს გამომცემლის წინასიტყვაობასა და შენიშვნებს, შევსებულს ფლავიუსის მოსაზრებებითა და შესწორებებით.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ „მუჯამ ალ-ბულდანი“ კიდევ ორჯერ გამოიცა. 1323/1906 წ. კაიროში გამოვიდა ლექსიკონის მეორე გამოცემა 10 ტომად, სადაც პირველი რვა ტომი შეადგენს ლექსიკონის ძირითად ტექსტს, გადაბეჭდილს აშ. მინკრტის მეთვალ-

⁸¹ იქვე, გვ. 598, 618.

⁸² იქვე, გვ. 330–32.

⁸³ C. M. F r a e h n . Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. Text und Übersetzung mit kritisch – philologischen Aumerkungen, SPb, 1823.

⁸⁴ იხ.: В. Р. Р о з е н , Прологомена, გვ. 43–45,

⁸⁵ Jacut's geographisches Wörterbuch aus den Haudschriften zu Berlin. St. Petersburg und Paris, herausgegeben von Ferd. Wüstenfeld. Leipzig, Bd. I–VI, 1866–1873.

ყურეობით⁸⁶, ხოლო ორი უკანასკნელი წარმოადგენს დამატებას შესრულებულს მუჰამმად ამრნ ალ-ხანჯრს მიერ სათაურით „მანჯამ ალ-უმრან ჭრ-ლ-მუსთადრაქ ალან მუჯამ ალ-ბულდანი“ („კულტურის განძი ქვეყნების ლექსიკონის დამატებაში“)⁸⁷. ეს დამატება შეიცავს ცნობებს ერთი მხრივ, ანკუთის მიერ უკვე მოხსენიებული პუნქტების, უფრო ხშირად კი მისთვის უცნობი ევროპის, ავსტრალიისა და ამერიკის ქვეყნებისა და ქალაქების შესახებ. როგორც შესავლიდან ჩანს, გამომცემლებს მიზნად ჰქონიათ შეესწორებინათ ევროპული გამოცემის შეცდომები, გამოეცათ ლექსიკონის სრული და ზუსტი ტექსტი⁸⁸, მაგრამ ორივე გამოცემის შედარებისას ირკვევა, რომ კაიროს გამოცემის ტექსტი მთლიანად გადაბეჭდილია ვიუსტენფელდის გამოცემიდან, თუმცა ძალიან იშვიათად გვხვდება საინტერესო შესწორებებიც⁸⁹.

1955–57 წწ. ბეირუთში მესამედ გამოიცა „მუჯამ ალ-ბულდანი“. როგორც თვით გამომცემლები აღნიშნავენ, წინასიტყვაობაში, იგი მთლიანად დამყარებულია ვიუსტენთელდის გამოცემაზე. გარდა მეტად უმნიშვნელო შესწორებებისა, რაც მხოლოდ ტექსტის ენობრივ მხარეს ეხება, ახალს ეს გამოცემა არაფერს არ იძლევა.

ლექსიკონის გამოქვეყნებამ დიდძალი ლიტერატურა გამოიწვია ავტორისა თუ ლექსიკონის შესახებ. როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ 1823 წ. „მუჯამ ალ-ბულდანის“ გამოცემამდე, ფრენმა პირველად დაახასიათა ანკუთი და აღნიშნა მისი დამოკიდებულება წყაროებისადმი, ხოლო ვიუსტენფელდი შეეცადა ანკუთის ბიოგრაფიისა და მოგზაურობების აღწერას⁹⁰. ლექსიკონის გამოცემის

80 كتاب معجم البلدان تأليف الشيخ الإمام شهاب الدين أبي عبد الله ياقوت بن عبد الله الحموي الرومي البغدادي آخ عنى بتصحيحه وترتيب وضعه وكتابة المستدرك عليه محمد أمين الخانجي الكتبي بقرائه على الأستاذ الأدب النحوي الراوية (الشيخ أحمد بن الأمين الشنقيطي)، نزيل القاهرة، VIII-1-1323-1324/1906.

87 كتاب منجم العمران في المستدرك على معجم البلدان جمعه ورتبه

السيد محمد أمين الخانجي. I-II, 1325/1907.

88 იქვე, ტ. VIII, გვ. 536.

89 შდრ. Путешествие Ибн Фадлана на Воару, 1939, გვ. 179.

90 F. W ü s t e n f e l d, Jâcût's Reisen, aus seinem geographischen Wörterbuch beschrieben, ZDMG. 1864, XVIII. 397-493; Der Reisende Jâcût als Schrifsteller und Gelehrter. Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen, 1865, № 9, გვ. 233-243.

024

შემდეგ კი, შესაძლებელი გახდა მასში დაცული მასალის საფუძვლიანი შესწავლა, გამოცემის წინასაიტყვაობაში ვიუსტენფელდი შეეხო რამდენიმე შრომას, რომელიც ლექსიკონშია დამოწმებული⁹¹, ხოლო 1893 წ. უკვე გაჩნდა სპეციალური მონოგრაფია ჰეერისა „მუჯამ ალ-ბულდნში“ გამოყენებული ისტორიულ-გეოგრაფიული მასალის შესახებ⁹², იგი დღესაც ერთ-ერთი საუკეთესო ნაშრომია ძველთა წყაროებთან დაკავშირებით. თანდათანობით შესწავლილი იქნა აგრეთვე, ლექსიკონში გამოყენებული ცალკეული წყაროები. მაგ. აბუ დულაფას ორივე „რისალა“ მუჯამ ალ-ბულდნში“ შესწავლილი იქნა ვიუსტენფელდის⁹³, შლოცერის⁹⁴, გრიგორიევი⁹⁵, კრაჩკოვსკის⁹⁶, მინორსკის⁹⁷ ბულგაკოვისა და ხალიდოვის⁹⁸ მიერ; „ქითაბ ალ-მალჰამა“ – ჰონიგმანის მიერ⁹⁹; „ალ-ბულ-ჰარავის“ „ქითაბ ალ-იმშრანთ ილჰ მაჰრიფათ აზ-ზიჰრანთ“-ი – ბლოხის მიერ¹⁰⁰; იბნ ფალდნის „რისალა“ – კოვალევსკის მიერ¹⁰¹ და სხვა.

ლექსიკონის მასალა მუშავდებოდა ცალკეულ ქვეყნებთან ან პერიოდებთან დაკავშირებით. სიცილიის ისტორიის, გეოგრაფიისა და კულტურისადმი მიძღვნილი ცნობები შეისწავლა მიშელ ამარიმ¹⁰², ბარბიე დე მენარის მიერ ლექსიკონიდან ამოკრეფილია

⁹¹ Jacut's geographisches Wörterbuch, V, გვ. 1-73.

⁹² F. J. H e e r. დასახ. ნაშრომი.

⁹³ F. W ü s t e u f e l d. Des Abu Dulaf Mis'ar Ben al-Mohalhel Bericht über die türkischen Horden. Zeitschrift für vergleichende Erdkunde, I Jahrgang, Bd. II, 1842, გვ. 205-217.

⁹⁴ Abu Dualaf Misaris hen Mohalhul de itinere suo asiatico commentarius cd. C. Schlözor. Berlin, 1845.

⁹⁵ В. В. Г р и г о р ь е н. об арабском путешественнике X века Абу-Долефе и странствовании его по Средней Азии. СПб., 1872.

⁹⁶ И. Ю. Крачковский. Вторая записка Абу Дулафа в географическом словаре Якута, избр. соч. I, გვ. 280-292.

⁹⁷ V. Minorsky. დასახ. ნაშრომი,

⁹⁸ Вторая Записка Абу Дулафа.

⁹⁹ E. H o n i g m a n n, დასახ. ნაშრომი.

¹⁰⁰ S. E. Bloch. Harawi's Schrift Über die muhammedanischen Wallfuhrtsorte, eine der Quellon Jāqūts, Dissertation. Bonn, 1929.

¹⁰¹ А. П. Ковалевский. Книга Ахмеда Ибн Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков, 1956: მისივე, Путешествие Ибн Фадлана на Вогу, 1939.

სსმ М. Амаг!. Biblioteca arabo-sicula ossia raccolta di testi ara-

¹⁰² M. Amari. Biblioteca arabo-sicula ossia radccota di testi arabi che toccano la geografia, la storin, la biografiu e la bibliografia delle Sicula, Lipsia, 1857.

025

ცნობები სპარსეთის შესახებ¹⁰³. ლუდოლფ კრელმა¹⁰⁴ დაამუშავა მასალა, რომელიც ისლამისწინადროინდელი არაბების წარმართობას ეხებოდა. ტექსტის ეს ნაწილი ძაკუტის ძირითადად ალ-ქალბის „ქითაზ ალ-ასნამ“-იდან აქვს ამოკრეფილი. ხოლო ველჰაუზენმა ძაკუტის ლექსიკონიდან მთლიანად ამოკრიფა და თარგმნა იბნ ალ-ქალბის თხზულების ნაწყვეტები¹⁰⁵. „მუჯამ ალ-ბულდანი“ ცნობებზეა დამყარებული ოტტო ლოტის შრომა არაბეთის ჰარრას შესახებ¹⁰⁶. ჯვაროსნული ლაშქრობების შესახებ მასალა შესწავლილი აქვს დერენბურგს¹⁰⁷ ძაკუტის შრომაზეა ძირითადად დაფუძნებული ერნსტ დამმანის შრომა შავი აფრიკის შესახებ¹⁰⁸.

„მუჯამ ალ-ბულდანი“ არაა თარგმნილი არცერთ ენაზე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ცალკე ნაწყვეტებს, მიძღვნილს სპეციალურად რომელიმე საკითხისადმი. 1959 წ. გამოვიდა W. Jwa-iden-ის მიერ შესრულებული ლექსიკონის შესავალი ნაწილის ინგლისური თარგმანი წინასიტყვაობითა და საკმოდ ვრცელი შენიშვნებით¹⁰⁹. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არის პირველი ნაშრომი, მიძღვნილი სპეციალურად ძაკუტის შრომის შესავალი ნაწილისადმი.

რუსულ ენაზე თარგმნილია ძაკუტის ლექსიკონის მხოლოდ. ცალკეული ნაწილები 1838 წ. სენკოვსკიმ თარგმნა ძაკუტის ცნობა თბილისის შესახებ და უწოდა ავტორს მწერალი ზუსტი და გულმოდგინე, რომელსაც უნდა ვუმაღლოდეთ შუასაუკუნეების ისტორიისა და გეოგრაფიის სხვადასხვა ძვირფას ძეგლების შემო-

¹⁰³ Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées adjuscentes, extrait du Mo'djem el-bouldan de Jaqout et complété é l'aide de decumeonts arabes et persans pour la plupart inédits par C. Barbier de Meynard. Paris, 1861.

¹⁰⁴ Ludolf Kvehl, Über die Religion der Vorislamischen Araber. Leipzig, 1863.

¹⁰⁵ J. Wellhausen, Restearabischen Heidentums. Berlin, 1897.

¹⁰⁶ Otto Loth, Die Vulkunregionen (Harra's) von Arabien nach Jakut. ZDMG. 1868, XXII, გვ. 365–382.

¹⁰⁷ H. Derenbourg. Les Croisades d'après le dictionnaire de Jakout. Centenaire de l' Ecole des Laungies Orientales Vivantes 1795–1895. Paris, 1895, გვ. 71–92.

¹⁰⁸ Ernst Dammann, Beiträge aus urabischen Quellen zur

ნახვას¹¹⁰. 1897 წ. მედნიკოვმა თავის ცნობილ ნაშრომში «Налестина от завоевания ее арабами до крестовых походов» შეიტანა „მუჯამ ალ-ბულდნის“ ცნობები სირიისა და პალესტინის შესახებ¹¹¹. მასვე ეკუთვნის ლექსიკონის საერთო დახასიათება საცდელ ლექციაში რომელიც სამწუხაროდ არ გამოქვეყნებულა¹¹². თარგმნილია შუა აზიისადმი მიძღვნილი ნაწილიც¹¹³. რამდენიმე ნაწყვეტი „მუჯამ ალ-ბულდნიდან“ თარგმნილი აქვს ვ. როზენს¹¹⁴, ვრცელი ცნობები აზერბაიჯანისა და ამიერკავკასიის შესახებ გადათარგმნა ჟუზემ თარგმანი არ გამოქვეყნებულა, იგი ხელნაწერის სახით დაცულია აზერბაიჯანის მეცნ. აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის არქივში¹¹⁵. თარგმანს რედაქცია გაუკეთა კრაჩკოვსკიმ, რომელმაც შეავსო და შეასწორა ბევრი ადგილი თარგმანთან დაკავშირებული კრაჩკოვსკის შენიშვნები შემდეგში ცალკე სტატიების სახით გამოქვეყნდა¹¹⁶.

არსებობს ავსტოის ლექსიკონში გამოყენებული ლიტერატურული, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული სიუჟეტების სისტემატური საძიებლები რომელსაც თან ერთვის მის მიერ ციტირებული შრომების სია¹¹⁷.

ავსტოის სახელთანაა აგრეთვე დაკავშირებული ორი სხვა გეოგრაფიული თხზულება რომლებიც „მუჯამ ალ-ბულდნზე“ ადრე იყო გამოცემული. მათ მხოლოდ დამხმარე მნიშვნელობაა აქვთ დიდი ლექსიკონით სარგებლობისას. პირველი – „ქითაზ ალ. მუშთარიქ ვადან ვა-ლ-მუჰთარიქ სუკან“ („წიგნი სახელების

¹¹⁰ О. И. Сенковский, Собр. соч. VI, 1859, гл. 192–195. შდრ. Н. Ю. Крачковский IV, гл. 332.

¹¹¹ Н. Медников, Палестина, приложения, II гл. 967–1112.

¹¹² Н. Медников. Об арабском географическом словаре Якута. об.: И. Ю. Крачковский, Памяти Н. В. Медникова. Избр. соч. V. 1958, гл. 196, შენ. 2.

¹¹³ В. Розен. Прологомена, гл. 45–48, 54–58, 61–71..

¹¹⁴ Матерналы по истории Туркмен и Туркмени, I, М.-Л., 1939, гл. 409–437.

¹¹⁵ Якут Хамави Извлечения из географического словаря. Пер. с арабск. и пред. проф. П. К. Жузе. Научный архив Ин-та Истории АН Азерб. ССР, инв. №№ 504. 505.

¹¹⁶ об.: И. Ю. Крачковский. Вторая записка Абу Дулафа в географическом словаре Якута; К вопросу об анализе гоэтических цитат в географическом словаре Якута; Шахразур в географическом словаре Якута и в записке Абу Дулафа. Собр. соч. I, гл. 293–298.

¹¹⁷ И. Ю. Крачковский, IV, гл. 334.

განსხვავებული“)¹¹⁸, ავკუთის მიერვე იყო შედგენილი დიდი ლექსიკონის შემდეგ სპეციალური მიზნით. როგორც სათაურიდანაც ჩანს, ესაა გეოგრაფიული ომონიმების ლექსიკონი. აქ თავმოყრილია სახელწოდებები, რომლებიც ერთნაირად-გამოითქმის, მაგრამ სხვადასხვა პუნქტს აღნიშნავს და სახელები, რომლებიც ერთნაირად იწერება, მაგრამ სხვადასხვაგვარად გამოითქმის. როგორც ავკუთი აღნიშნავს წინასიტყვაობაში, მან თვით ამოკრიბა იგი ძირითადი ლექსიკონიდან, რათა უფრო სწრაფად ენახა საჭირო ცნობები. ლექსიკონში მნიშვნელოვანი მასალაა. მოტანილია 1091 სახელწოდება, რომელიც 4261 პუნქტს ასახავს. იგი შედგენილია „მუჯამ ალ-ბულდნზე“ უფრო გვიან და შედარებით ახალ ცნობებს იძლევა.

მეორე ნაშრომი – „მარსიდ ალ-იტტილ“ ალჟ ასმ¹¹⁹ ალ-ამქრნა ვა-ლ-ბიკნ („სამეთვალყურეო ადგილები ადგილებისა და ველების სახელებზე“)¹¹⁹, არ ეკუთვნის თვით ავკუთს. მასში შევიდა წმინდა გეოგრაფიული მასალა, ამოკრებილი დიდი ლექსიკონიდან. იგი, როგორც ფიქრობენ, შეუდგენია 100 წლის შემდეგ ვინმე საფ ად-დრნ აბდ ად-მუბმინ აბდ ალ-ჰაკკის (გარდ. 739/1338 წ.)¹²⁰. შრომა გამოცემულია იეინბოლის მიერ. მიუხედავად იმისა, რომ იგი თითქმის მთლიანად „მუჯამ ალ-ბულდნის“ შემოკლებას წარმოადგენს, მასში, მართალია ძალიან იშვიათად; მაგრამ მაინც გვხვდება განსხვავებული ცნობები, რომლებიც გვეხმარება დიდი ლექსიკონის ზოგიერთი საეჭვო ადგილების განმარტებისას.

* * *

წინამდებარე ნაშრომი პირველი ცდაა საქართველოსა და კავკასიის შესახებ ავკუთის „მუჯამ ალ-ბულდნის“ ცნობების ქართულ ენაზე თარგმნისა. ლექსიკონიდან ამოკრეფილია მთელი მასალა, რასაც ავკუთი კავკასიას უკავშირებს. ამავე დროს, ეთარგმნეთ

¹¹⁹ Jacut's Moschtarik, das ist: Lexicou geographischer Homonyme. Aus den Hundschriften von Wion und Leyden, hrsg. von F. Wüstenfeld. Cöttingen, 1846.

¹¹⁹ Lexicon geographiæ, cui titulus est, Marfisid ittilâ ala asmâ al-amkina wa-l-biqâ, ed. T. G. Jynboll. I–VI, Lugduni Batavorum, 1852–1864.

¹²⁰ საკითხი სადაოა. იხ: И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 341.

ის ადგილებიც, სადაც მოხსენებულია ჩვენთვის საინტერესო პუნქტები ანდა მათთან დკავშირებული ზოგიერთი დეტალი.

ლექსიკონის მასალის ერთი ნაწილი, რომელსაც ავტორი შეედომით კავკასიას არ უკავშირებს, ანდა სადაც ჩვენთვის საინტერესო პუნქტები მხოლოდ გაკვრიტაა ნახსენები, თარგმანში არ შევიდა. ამ ადგილების სრული თარგმანი სათანადო შენიშვნებით წარმოდგენილი იქნება კომენტარებში.

თარგმანში ავკუთის ტექსტი მოცემულია სრულად, ყოველგვარ-

რი გამოკრების გარეშე. გამოვტოვეთ მხოლოდ პოეტურ ტექსტთა ნაწყვეტები, რომლებიც ძირითადად აბუ თამაშისა და ალ-ბუჰთურის დივანი ნაწილებს შეიცავს. არაბული პოეზიის ძეგლებში დაცულია მდიდარი და საინტერესო მასალა ამიერკავკასიის, განსაკუთრებით კი სომხეთისა და აზერბაიჯანის შესახებ, რომელთა ერთად თავმოყრა და სრულად თარგმნა ჩვენ აუცილებლად მიგვაჩნია.

თარგმანი ძირითადად F. Wüstenfeld-ის გამოცემის ტექსტის მიხედვითაა შესრულებული, ამასთანავე გათვალისწინებულია ორივე შემდგომი გამოცემა (კაიროსი, ბეირუთის) და თითქმის ყველა პირველწყარო, რომელიც დაკუთვანაა დამოწმებული, ეს საშუალებას გვაძლევდა დაგვეზუსტებინა ძირითადი ტექსტის ზოგი გაურკვეველი ადგილი.

თარგმნისას ვცდილობდით შეძლებისდაგვარად ზუსტად გამოგველო დედანი, რამაც გარკვეული გავლენა მოახდინა სტილზე,

გეოგრაფიული პუნქტების, საკუთარ სახელთა და ტერმინთა გადმოცემისას ტექნიკური მიზეზების გამო არ მოხერხდა ზუსტი ტრანსკრიფცია. ამ მხრივ სიზუსტე დაცულია მხოლოდ წინამდებარე შესავალსა და თარგმანის იმ ნაწილში, სადაც განსამარტავი პუნქტებია ჩამოთვლილი. სხვაგან მხოლოდ გრძელი ხმოვნების გადმოცემა მოხერხდა.

კომენტარები თარგმანში აღნიშნული ნუმერაციის მიხედვით გამოვა ცალკე წიგნად მეორე ნაკვეთის სახით. კომენტარებში დაწვრილებით იქნება განმარტებული ტექსტში დამოწმებული ტერმინები, გეოგრაფიული და საკუთარი სახელები; გარჩეული იქნება „მუჯამ ალ-ბულდნის“ ტექსტის ურთიერთობა პირველწყაროებთან.

„მუჯამ ალ-ბულდნის“ ქართული
თარგმანი

ნათლი¹ – ერთ-ერთი ციხე ზავაზნის მხარეში², ბუხთრძას ქუთთა ციხეებიდან. ცნობილია იოზ ად-დრნ აბუ-ლ-ჰასან ალ-იბნ აზდ ალ-ქარმ ალ-ჯაზარის³ მიხედვით. I, 58

ნნ³ – ქესრიანი ნუნით⁴. I, 70
გამაგრებული ციხე და ქალაქი⁵ არმონიის მიწაზე, ხილტასა და ქანჯას შორის.

აბხაზი⁶ – (პირველი თანხმომი) – ჭათჰით, შემდეგი – I, 78
სუქუნით, ხნ წერტილიანი, ალიჰი და ზნ.

ერთ-ერთი მხარის სახელი კაბკის მთაზე, რომელიც ესაზღვრება ბზ ალ-აბვზს. ესაა მთები ძნელად სავალი და ოღრო-ჩოღრო. არ არის მასში ცხენის გასაჰენებელი ადგილი. ემეზობლება იგი ალ-ლანის ქვეყანას. დასახლებულია ქრისტიანი ხალხით, რომლებსაც ქურჯებს უწოდებენ. აქ შეიკრიბნენ ისინი (ქურჯები), დაემვნენ თბილისის სანახებისაკენ, განდევნეს იქიდან მუსლიმები, დაეუფლნენ მას 515⁷ წელს და არ შეუწყვეტიათ მისი გამგებლობა, აბხაზი მათი (ქურჯების) თავშესაფარი იყო. ისე რომ, როცა 621⁸ წელს გამართა მათკენ ხვარაზმშიაჰი ჯალალ ად-დრნი⁹, თავს დაესხა მათ და ცდილობდა გაეთავისუფლებინა მათგან თბილისი, მაშინ გაიქცა დედოფალი მათი აბხაზს და არ დარჩენილა სამეფო სახლიდან არავინ მის გარდა¹⁰.

აბრაშთავრმი¹¹ – (პირველი თანხმომი) – ჭათჰით, შემდეგი – I, 80
სუქუნით, რნ – ჭათჰით, წერტილებიანი შრნი – სუქუნით, თნ ზემოთ ორწერტილიანი – ჭათჰით, ვნვი – ქესრით, მჟ-უმოვნო და მრმი.

მთა ბაზხთან, მუკანის მიწაზე, აზერბაიჯანის ერთ-ერთ ოლქში. მას შეაფარა თავი ბზაჰ ალ-ხურრამრმ¹², იხსენიებს მას აბუ თამმში¹³ საწოდ მუჰამმად იბნ აუსუჰ ას-საღრსადმი¹¹ მიძღვნილ ქებაში.

იხსენიებს აბუ თამმში მას (აბრაშთავრმს) ასევე სხვა ადგილას. მის ერთ-ერთ ლექსში, ადიდებს რა მას (საწოდ მუჰამმად იბნ აუსუჰ ას-საღრს)¹⁵.

1. აკუთი

1

1, 112 **ითილი**¹⁶ – პირველი და მეორე თანხმომი – ქესრით და ლნმი. იბილის ტიპისაა?”.

დიდი მდინარის სახელი ხაზართა ქვეყანაში, ჰგავს დიჯლას, მიედინება რუსთა და ბულღანთა¹⁸ ქვეყანაში. ამბობენ, ითილი ხაზართა ქვეყნის დედაქალაქია და მდინარეს მისი სახელი ეწოდა. სლავების, – ისინი ბულღარის ხალხია, – ქვეყანაში მუკთადირის¹⁹ ელჩის, აჰმად იბნ ჭადლან იბნ აბბას იბნ რაშიდ იბნ ჰამმდის წიგნში²⁰ წავიკითხე ჩემამდე მოაღწია, რომ იქ (ითილში) არის უზარმაზარი ტანის კაცი. როდესაც მივედი მათ მეფესთან, ვკითხე მას მის შესახებ. [მეფემ] მიპასუხა; დიახ, იყო ჩვენს ქვეყანაში და მოკვდა. მაგრამ იგი არ იყო ჩვენი ქვეყნის მკვიდრი და არც ჩვეულებრივი ადამიანი. მისი ამბავი ასეთია: ვაჰარი ხალხი ჩვეულებისამებრ გავიდა მდინარე ითილისაკენ. ესაა მდინარე, ჩვენსა და მას შორის ერთი დღის სავალია. მდინარე ადიდდა და წყალი გადმოვიდა ნაპირებიდან, ჯერაც ვერ მომესწრო ამ ამბის

გაგება, რომ უკვე მოვიდა ჩემთან ჯამათი და მითხრა: ო მეფეო, წყალზე მოცურდა კაცი. თუ ის არის [იმ] ხალხთაგან, რომლებიც ჩვენს ახლოს არიან, მაშინ ჩვენ აღარ გვედგომება ამ ადგილებში და არა დავგრჩენია რა გადასახლების გარდა. მე გავემგზავრე მათთან ერთად, ვიდრე არ მივალწიე მდინარეს და შევჩერდი იქ.

I, 113 და ის იქ კაცი! მისი სიმაღლე – 12 წყრთა²¹ ჩემი წყრთით. მისი თავი ყველაზე უდიდესი ქვაბის ოდენაა. მისი ცხვირი მტკაველზე²² მეტია, მისი თვალები უზარმაზარნი არიან, თითები, თვითებული მათგანი – მტკაველია. მე შემადრწუნა მისმა ამბავმა და შემიპყროო შიშმა ისევე, როგორც ის ხალხი. გამოველაპარაკეთ მას. იგი არ გველაპარაკებოდა, მხოლოდ გვიყურებდა. მე მივიყვანე იგი ჩემს ბინაზე, მივწერე ვრსუს²³ მცხოვრებლებს, რომლებიც ჩვენგან სამი თვის სავალზე არიან და ვკითხე მის შესახებ. მათ შემატყობინეს, რომ ეს კაცი ძაჯუჯისა და მაჯუჯისაგანაა²⁴. ისინი ჩვენგან სამი თვის სავალზე არიან და ჩვენ და მათ გვცოფს ზღვა. ესაა ხალხი, ვითარცა თავისუფლად გაშვებული ცხოველები, ტიტვლები, ფეხშიშვლები, შეეუღლებიან ერთმანეთს. გამოჰყავს ალლჰს, – მაღალიმც არს იგი, – მათთვის ყოველდღე ზღვიდან თითო თევზი, რომელთანაც მიდის თითოეული მათგანი დანით და აჭრის მას იმდენს, რამდენიც საკმარისია მისთვის და მისი ოჯახისათვის. და თუ აიღებს ამაზე მეტს, ასტკივდება მუცელი მასა და მის ოჯახს, შეიძლება მოკვდეს იგი და დაიხოცონ ისინი ყველანი. და როცა აიღებენ მათი საჭიროების მიხედვით, მიბრუნდება [თევზი]

2

და წავა ზღვაში. და ასე არიან ისინი. ჩვენსა და მათ შორის, ერთის მხრივ, ზღვაა და, მეორეს მხრივ, მთებია გადაჭიმული. და როდესაც ალლჰი მოისურვებს მათ გამოყვანას, შეწყდება მათთვის თევზი, მიიქცევა ზღვა და გაიხსნება ზღუდე, რომელიც არის ჩვენსა და მათ შორის. შემდეგ თქვა მეფემ: და დარჩა ეს კაცი ჩემთან ერთხანს. შემდეგ გაუჩნდა მას ყელჭირვება და მოკვდა მით. მე წავედი და ვნახე მისი ძვლები, რომლებიც მეტად შემზარავი იყო²⁵.

ამბობს ავტორი, – შეიწყალებს მას ალლჰი, მაღალიმც არს იგი, – ესა და ამის მსგავსი ის არის, რომლის სიმართლისაგან, როგორც ადრე ვთქვი, თავი დამიზღვევია, პასუხისმგებელი არ ვარ მის სისწორეზე, მოთხრობა იბნ ჭადღანისა და მუკთადირის მიერ ბულღნრებთან მისი გაგზავნის ამბავი აღწერილია, ცნობილია და გავრცელებული ხალხში. მე ვნახე მისი რამდენიმე ნუსხა.

ამასთან მდინარე ითილი უეჭველად დიდია და გრძელი. იგი გამოდის შორეული სამხრეთიდან, ჩაუვლის ბულღნრებს, რუსებს, ხაზარებს და ერთვის ჯურჯანის ტბას²⁶. მით მოგზაურობენ ვაჭრები ვრსუსაკენ და მოაქვთ დიდძალი ბეწვეული, როგორიცაა თახვი, სიასამური და ციყვი. ამბობენ, მისი სათავე ხარხიზის მიწაზეა²⁷, ალ-ქრმჰრასა და ალ-ლუზრას შორის²⁸. იგი საზღვარია ამ ორს შუა. შემდეგ მიემართება დასავლეთით ბულღარისაკენ, ბრუნდება ბურტასისა²⁹ და ხაზართა ქვეყნისაკენ, ვიდრე არ ჩაედინება ხაზართა ზღვაში. ამბობენ, მდინარე ითილიდან სამოცდაათზე მეტი მდინარე განტოტდება. მთავარი ტოტი მდინარისა კი კვლავ მიედინება

ხაზარისაკენ, ვიდრე არ ჩაერთვის ზღვას. ამბობენ, რომ მისი წყლები, როდესაც შეერთდებიან ერთ ადგილას მის ზემო წელში, მდინარე ჯეიჰუნზე³⁰ მეტია. ამ წყლების სიმრავლე, სიუხვე და ძლიერი მდინარეობა იმას აღწევს, რომ, როდესაც შეერთვის ზღვას, მიედინება მის სიღრმეში ორი დღის სავალზე, და იგი ერევა ზღვის წყალს ისე, რომ იყინება ზამთრობით სიმტკნარის გამო და გამოირჩევა მისი ფერი ზღვის წყლის ფერისაგან³¹.

I, 114

უჯანი³² – ჰამზა – დამით, ჯრმი – შემსუბუქებული და ბოლოში – ნუნით.

I, 131

პატარა ქალაქი აზერბაიჯანში, მასა და თიბრზის შორის ათი ფარსახია^{32ა} რეის³³ გზაზე. მე ვნახე იგი. მას აქვს კედელი, არის იქ ბაზარი, მხოლოდ [ამჟამად] მეტწილად დანგრეულია.

აზრბოჯანი³⁴ – (პირველი თანხმოდანი) – ჰათით, შემდეგი – სუქუნით, რნ – ჰათით, ერთწერტილიანი ბნ – ქესრით, ძნ – უხმოვნო და ჯრმი. ასე გვხვდება აშ-შამშხის³⁵ ლექსში.

I, 171

3

ხალხი წარმოთქვამს ზნლს – ჰათით და რნს – სუქუნით. სხვები ამასთანავე ჰამზას უსვამენ მადას. გადმოსცემენ I, 172 მუჰალაბის³⁶ მიხედვით, – მე არ ვიცნობ ამ მუჰალაბს, – ნზრბა-ჯნს – მადადიანი ჰამზით და სუქუნითანი ზნლით. რადგანაც ორი სუქუნითი ხვდება ერთმანეთს, ამიტომ რნ იღებს გრიძელ ი-ს. [შემდეგ] მოდის ერთწერტილიანი ბნ – ჰათით, ჯრმი, ალიფი და ნუნით.

ამბობს აბუ ავენ ისჰაკ იბნ ალრ³⁷ თავის ზრჯში³⁸ აზრბო-ჯანი [მდებარეობს] მეხუთე იკლრმში³⁹, მისი გრძელობა 73 გრადუსი, განედი – 40 გრადუსი⁴⁰.

გრამატიკოსები ამბობენ: მისი ნისბა⁴¹ გახმოვნებული არის აზარბ, ითქმის [აგრეთვე] აზრბ – ზნლი სუქუნით, რადგანაც მათთვის იგი არის შედგენილი სიტყვა აზრ და ბრჯნისაგან და ნისბა ნაწარმოებია პირველი ნახევრისაგან. ამბობენ [აგრეთვე] აზარბრ-ს. ესაა და ეს ყველაფერი, რაც გვხვდება. ესაა სახელი, რომელშიც თავმოყრილია სარფის⁴² ხელისშემშლელი ხუთი გაოქმობა: უცხოურობა, განსაზღვრულობა, მდედრობითი სქესი, შედგენილობა და ბოლოში სუფიქსი-ან. ამასთანავე, როდესაც მოსცილდება მას ერთ-ერთი ეს დაბრკოლება, როგორიცაა განსაზღვრულობა, მაშინ ის გაიჩენს სარფს, რადგანაც დანარჩენი მიზეზები არაა ხელისშემშლელი სარფისათვის, გარდა იმ შემთხვევისა, როცა სიტყვა წარმოადგენს ალამს⁴³. თუ იგი ალამი არაა, მაშინ ბათილდება დანარჩენი მიზეზების გავლენა. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ იქნებოდა კაზიმათუ-ს, მანიათუ-ს და მუტრათუ-ს მსგავსად ორბრუნვიანი, რადგანაც იგი მდედრობითი სქესისაა და ზედსართავია, ანდა იქნებოდა ალ-ჰირინდისა და ალ-ლიჯნმის მსგავსად ორბრუნვიანი, რადგანაც თავს იყრის მასში უცხოურობა და ზედსართაობა, ასევე ალ-ქითმანი რადგანაც მასში არის სუფიქსი ან და ზედსართავია. იცოდეთ ეს^{43ა}.

ამბობს იბნ ალ-მუკაჰჰა⁴⁴: აზრბოჯანი ეწოდა მას აზაობზ იბნ ორზნ იბნ ასვად იბნ სნმ იბნ ნუჰის⁴⁵, – მშვიდობა მას, – მიხედ-

ვით. ნათქვამია [აგრეთვე], რომ აზარბაზ იბნ ბრვარასჰის მიხედ-
ვით. [სხვები კი] ამბობენ, არა, აზარ ცეცხლის სახელია ფალაურად,
ბნაქანი კი ნიშნავს დამცველს, შემნახველს და აღნიშნავს ცეცხლის
სახლს ან ცეცხლის მცველს. ეს უფრო ჰგავს სიმართლეს და ყვე-
ლაზე უფრო შეეფერება მას, რადგანაც ცეცხლის ტაძრები ამ
მხარეში ძალიან ბევრი იყო.

4

აზრაბრჯანის საზღვრებია – აღმოსავლეთიდან დასავლეთით –
ბარზაადან არზანჯანისაკენ. მისი საზღვარი ჩრდილოეთის მხრი-
დან ეკვრის დაღლამს⁴⁷, ჯრლსა^{47ა} და ტარმს^{47ბ}.

ესაა ვრცელი იკლრმი. მისი ცნობილი ქალაქთაგანია თიბრ-
ზი. იგი ახლა მისი დედაქალაქი და მისი უდიდესი ქალაქია.
წინათ კი მისი დედაქალაქი მარაღა იყო. მის ქალაქთაგანაა: ხუვადრ,
სალამსი, ურმიდა, არდაბრლი, მარანდი და სხვები. ეს არის ვრცე-
ლი მხარე და იმ სამეფო, სჭარბობს მასში მთები. იქ მრავალი
ციხეა, უხვი დოვლათი და დიდძალი ნაყოფი. მე არ მინახავს სხვა
მხარე უფრო მდიდარი ბაღებით, უფრო უხვი წყლებითა და წყა-
როებით, მოგზაური არ საჭიროებს იმ მხარეებში წყლისათვის ჭურ-
ჭლის წაღებას, რადგანაც წყლები აქ მიედისება მის ფერხთით
საითკენაც არ გაემართება. ესაა ცივი წყალი, მტკნარი და ჯანსა-
ლი. მისი მცხოვრებლები ღამაზი სახისანი არიან, წითურნი, ნაზი
კანით. მათ აქვთ ენა, რომელსაც ეწოდება აზარბა და რომელიც
არ ესმის არავის მათ გარდა. მათ ხალხს სათნოება და კარგი
ურთიერთდამოკიდებულება ახასიათებს, თუმცა სიძუნწე სჭარ-
ბობს მათ ბუნებაში.

I, 173

ესაა ქვეყანა განსაცდელისა და ბრძოლებისა, რაც არასოდეს
არ წყდება. ამის გამო უმეტესი მისი ქალაქებისა დანგრეულია.
სოფლები–გავერანებული. ამ ჩვენს დროში ეს არის სამეფო ჯალღლ
ად-დრნ მანქუბარნრ იბნ ალზ^ა ად-დრნ მუჰამმად იბნ თექემ ხვა-
რაზმშაჰისა.

დაიპყრეს იგი [არაბებმა] პირველად ომარ იბნ ალ-ხატტაბის⁴⁸,
– ალლჰიმე კმაყოფილია მისით, – დროს. გაგზავნა ომარმა მულრ-
იბნ შუზა ას-საკაჰრ⁴⁹, ქუჰას⁵⁰ ვაღრ⁵¹ და გაატანა მას სიგელი ჰუზად-
ჰი იბნ ალ-დამანის⁵² დანიშვნის შესახებ აზრაბრჯანის ვაღრდ. მიუ-
ვიდა წიგნი ჰუზადჰას, როდესაც იგი იყო ნეჰჰვენდს⁵³ და გაემარ-
თა იქიდან აზრაბრჯანისაკენ მრავალრიცხოვანი ლაშქრით, ვიდრე
არ მიაღწია არდაბრლს, რომელიც მაშინ აზრაბრჯანის [მთავარი]
ქალაქი იყო. მის მარზპანს⁵⁴ უკვე შეეკრიბა მეზობლოები ბზჯარ
ვანის, მრმაზის, ბაზზის, სარზვის, შრზის, მაღანჯისა⁵⁵ და სხვათა
მცხოვრებთაგან და ჰქონდათ მუსლიმებთან სასტიკი ბრძოლა რამ-
დენიმე დღეს. შემდეგ დაეზავა მარზპანი ჰუზადჰას მთელს აზრა-
ბრჯანზე 800 000 დირჰემის წონაზე იმ პირობით, რომ არ მოკ-
ლავდა მათგან არავის, არ დაატყვევებდა, არ დაანგრევდა ცეცხ-
ლის ტაძარს და არ შეუშლიდა ხელს ბალშაჰანის⁵⁶, საბალანისა
და მიღნ რუზანის⁵⁷ ქურთებს და არ აუკრძალავდა, განსაკუთრე-

ბით შიზის მცხოვრებლებს, ეცეკვათ თავიანთ დღესასწაულებზე და საჯაროდ გაეკეთებინათ ის, რასაც აკეთებდნენ წინათ.

შემდეგ მან (ჰუზადჰამ) დალაშქრა მუჰანი და ჯრღანი, და-
ამარცხა ისინი (მცხოვრებლები) და დაეზავა მათ გადასახადზე. შემ-
დეგ ომარმა, – ალლჰიმც კმაყოფილია მისით, – გადააყენა ჰუზადჰა
და აზრაბრჯანის ვალრდ დანიშნა უთბა იბნ ჭარკადი⁵⁸, რომელიც
მივიდა იქ მავსილიდან⁵⁹, ამბობენ [აგრეთვე], არა, მივიდა იქ შაჰრუჰ-
რიდან⁶⁰ შაქქის გზით, რომელიც ცნობილია მუჰავრდა ალ-აზრად⁶¹.
და როდესაც შევიდა არდაბრლში, ნახა, რომ მისი მცხოვრებლები
ასრულებენ პირობას [მაშინ, როდესაც] სხვა მხარეებს იგი დაერ-
ღვიათ. იგი თავს დაესხა მათ, გაიმარჯვა მათზე და წაიღო ნა-
დავლი. და oye მასთან ძე მისი აამრ იბნ უთბა იბნ ჭარკად აზ-
ზნჰიდი⁶², ალ-ვანკიდრს⁶³ მიხედვით, მულღრა იბნ შუზა თავს დაესხა
აზრაბრჯანს ქუჭადან 22 წელს⁶⁴, დაიპყრო იგი ბრძოლით და და-
უწესა ხარაჯა^{64a}.

გადმოსცემს აბუ მუნზირ ჰიშამ იბნ შუჰამმადი⁶⁵ აბუ მიხნა-
ჰისგან⁶⁶, რომ მულღრა იბნ შუზა თავს დჯაესხა აზრაბრჯანს 20-
წელს⁶⁷ და დაიპყრო იგი. შემდეგ ისინი (აზერბაიჯანის მცხოვრებ-
ლები) გაურჯულოვდნენ. [მაშინ] დალაშქრა ისინი აშას იბნ კადს
ალ-ქინდრმ⁶⁸, დაიპყროო ჯზბრავნის ციხე და დაეზავა მათ მულღ-
რას სულჰის⁶⁹ მიხედვით. აშასის სულჰი ძალაშია დღემდე^{69a}.

თქვა ალ-მადჰინი⁷⁰: როდესაც უკუიქცნენ ურწმუნოები
ნეჰვენდთან, დაუბრუნდა ხალხი თავიანთ ქალაქებს, ხოლო
ჰუზადჰასთან დარჩნენ ქუჭას მცხოვრებლები, რომელთა საშუა-
ლებითაც (იგი) თავს დაესხა აზრაბრჯანს და დაეზავა 800 000

I, 174 დირჰემზე. როდესაც ოსმან იბნ აჰჰანმა⁷¹, – ალლჰიმც კმაყოფილია
მისით, – ქუჭას მმართველად დანიშნა ვალრდ იბნ უკბა⁷², მან გა-
დააყენა უთბა იბნ ჭარკადი აზრაბრჯანიდან. მაშინ მათ (აზერბაი-
ჯანის მცხოვრებლებმა) დაარღვიეს პირობა, რისთვისაც დაესხა მათ
თავს ვალრდ იბნ უკბა 25 წელს⁷³ მოწინავე რაზმში იყო
აზდ ალლჰჰ იბნ შუზადლ ალ-აჰმასრ^{73a}, მან (ვალრდმა) ილაშქრა
მუჰანის, ათ-თიბრზის და ატ-ტადლასანის⁷⁴ მცხოვრებთა წინააღ-
მდეგ, ხელთ იგდო ნადავლი, დაატყვევა [მრავალი] და შემდეგ
დაეზავა აზრაბრჯანის მცხოვრებლებს ჰუზადჰას სულჰის თანახმად⁷⁵.

I, 183 **არრანი**⁷⁶ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , რ ა – თ ე მ -
დ ო დ ი თ , ა ლ ი ჭ ი დ ა ნ უ ნ ი .

არაარაბული სახელი ვრცელი ვილაიეთისად^{76a} და მრავალი ქალა-
ქისა. მათ შორისაა: ჯანზა, რომელსაც ხალხი უწოდებს ქანჯას,

6

ბარზაა, შამქური და ბაღლაკანი. აზრაბრჯანსა და არრანს შორის
მდინარეა, სახელად არ-რასსი. ყველაფერი, რაც ემეზობლება მას
დასავლეთითა და ჩრდილოეთით, ეკუთვნის არრანს, ხოლო ის,
რაც აღმოსავლეთითაა – აზრაბრჯანს თქვა ნასრმა⁷⁷: არრანი
არმინიის ერთი-ერთი მხარეა, იხსენიება სოსაჯანთან ერთად.

არჯიში⁷⁸ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – I, 196
ს უ ქ უ ნ ი თ , ჯ ო მ ი - ქ ე ს რ ი თ , ა ზ - ს უ ქ უ ნ ი თ და წერტილები-

ანი შ ო ნ ი .

მველი ქალაქი დიდი არმონის ერთ-ერთ ოლქში, ხილტის მახლობლად. მის მცხოვრებთა უმეტესობას ქრისტიანი სომხები შეადგენენ. მისი გრძელი 66 გრადუსია, ერთი მესამედი და ერთი მეოთხედი, განედი – 40 გრადუსი, ერთი მესამედი და ერთი მეოთხედი.

არჯრშს უკავშირდება ჭაკრპი⁷⁹ სწლიჰ აბუ-ლ-ჰასან ალრ იბნ მუჰამმად იბნ მანსურ იბნ დუჰდ ალ-არჯრში⁸⁰. მისი დაბადებას ადგილია აბუ ისჰაკის ხანაკჰ⁸¹, არჯრშის ერთ-ერთ ოლქში. იგი შაჰის მიმდევარი⁸² იყო. დადგა მუჰრდად⁸³ ჰალაბში⁸⁴ ზაჯჯჯელთა მედრესეში⁸⁵, კმაყოფილი მცირედი საზღაურით. და როდესაც მოუმატებდნენ მას რასმე, არ მიიღებდა და იტყოდა ამ მიტანილის შესახებ: ჩემთვის ესეც საკმარისია. მისი რაოდენობა 12 დირჰემს⁸⁶ უდრიდა. მე შევხვდი მას, დავრჩი მასთან ერთად მედრესეში და ვნახე დიდ მსახურებაში, მუდამ მდუმარე და ვუთხარი, თუ როგორ გამაოცა მე მისმა მშვენიერმა საქციელმა.

არდაბრლი⁸⁷ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – I, 197 ს უ ქ უ ნ ი თ , დ ო ლ ი - ჭ ა თ ჰ ი თ , ბ ა - ქ ე ს ო ი თ , დ ა - უ ხ მო ვ ნ ო და ლ ო მ ი .

აზერბაიჯანის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ქალაქი. ისლამის გავრცელებამდე⁸⁸ იგი ამ მხარის დედაქალაქი იყო.

მისი გრძელი 80 გრადუსია, განედი – 36 გრადუსი და 33 მიწუტი. მისი ტწლია⁸⁹ ას-სიმჰი⁹⁰, მისი ბადთ ალ-ჰამათი⁹¹ პირველ გრადუსზეა ალ-ჰამალიდან⁹², ას-სარატწნიდან⁹³ 12 გრადუსით ქვემოთ. ასევე: მისი მოპირდაპირე მხარე – ალ-ჯადიდიდან⁹⁴, მისი ბადთ ალ-მულჰი⁹⁵ – ალ-ჰამალიდან, მისი აწკიბა⁹⁶ – ალ-მრწწნიდან⁹⁷, იგი (არდაბრლი) მეოთხე იკლწმშია. ამბობს აბუ ავნი თავის ზრჯში: მისი გრძელი 73 გრადუსია და ნახევარი, განედი – 38 გრადუსი.

იგი ძალიან დიდი ქალაქია. მე ვნახე იგი 617 წელს⁹⁸ და ვპოვე ვრცელ, გაშლილ ადგილას, სადაც მის გარეთ და შიგნით

7

მიედინება რამდენიმე წყალუხვი მდინარე. მიუხედავად ამისა, აქ არ არის არც ერთი ხილის ხე, არც მის გარეთ, არც შიგნით და არც მთელს ამ სივრცეზე, რომელზედაც იგი მდებარეობს. თუ დაითესება ან დაირგვება აქ რაიმე ამის მსგავსი, არ იხარებს, მიუხედავად ჯანსაღი ჰავისა, წყლის სიმტწწარისა და მიწის სიკეთისა. ესაა ყველაზე საკვირველი, რაც მე მინახავს. ჭემმარიტად, მიზეზი ამისა დაფარულია. ხილი აქ მხოლოდ მთის გადაღმიდან შემოაქვთ, ყოველი მხრიდან, რომელიც მისგან ერთი დღის ან მეტწაკლების სავალზეა. მასა და ხაზართა ზღვას შორის ორი დღის სავალია. მათ შორის ხშირი, უღრანი ტყეა. როდესაც მათ (მოსახლეობას) შეემთხვევათ რაიმე, თავს აფარებენ მას (ამ ტყეს) და იგი იცავს და იფარავს მათგან, ვისაც სურს მიაყენოს მათ ზიანი. იგია მათი თავშესაფარი. აქ ქრიან ხე-ტყეს, რომლისგანაც ამზადებენ ხალანჯის⁹⁹ ჯამებსა და სინებს. ქალაქში მრავალი ხელოსანია მათ შესაკეთებლად და დასამუშავებლად. რაც ამ ქვეყა-

I 198 ნაში [ხე-ტყე] მოიპოვება, უვარგისია, ჭემმარიტად, ერთი ნაჭერიც კი არ მოიპოვება დაუზიანებელი და კარგი. მივედი მის ხელოსნებთან და მოვთხოვე დაუზიანებელი ნაჭერი. მათ მითხრეს რომ ასეთი რამ არ არსებობს. ამაზე უკეთესი მხოლოდ რეიდან შემოაქვთ. მე მივხვდი მის ხელოსნებთან აგრეთვე და მრავლად ვნახე სადი ხე.

იქიდან ჩემი წამოსვლის შემდეგ მას (ქალაქს) თავს დაესხნენ თათრები¹⁰⁰ და გაანადგურეს. მათსა და ქალაქის მოსახლეობას შორის იყო ბრძოლები. ისინი შესანიშნავად იცავდნენ თავს, ისე რომ უკუაგდეს თათრები ორგზის. შემდეგ მოუბრუნდნენ [თათრები] მათ მესამედ, მათ ვერ გაუძლეს, დაამარცხეს [თათრებმა] მოსახლეობა და დაიპყრეს იგი (ქალაქი) მალით. [თათრები] თავს დაესხნენ მუსლიმებს ამოხოცეს ისინი და არ დაუტოვებიათ არავინ. ვინც კი თვალში მოხვდათ. გადარჩა მხოლოდ ის, ვინც გადაიძალა. საშინლად ააოხრეს ქალაქი და შემდეგ გასცილდნენ მას. იგი საზარელი სანახავი იყო დანგრევისა და მოსახლეობის სიმცირის გამო. ახლა [თანდათანობით] დაუბრუნდა თავის პირვანდელ მდგომარეობას და უკეთესსაც კი და იგი თათართა ხელშია¹⁰¹.

ნათქვამია. რომ პირველი, ვინც დაარსა იგი, იყო მეფე ჭირუზი¹⁰², რომელმაც უწოდა მას ბზზან ჭირუზი. ამბობს აბუ სადი¹⁰³: შესაძლოა იგი (ქალაქი) დაკავშირებული იყოს არდაბრლ იბნ არმონრ იბნ ლანტი იბნ ფუნანთან¹⁰⁴.

8

მისი რიტლი¹⁰⁵ დიდია. მისი წონა 1040 ღირჰემია. მასა და სარწვს შორის ორი დღის სავალია, მასა და თიბრრზს შორის – 7 დღის სავალი, მასა და ხალხწლს შორის კი – ორი დღის სავალი^{105ა}, დაკავშირებულია მასთან მრავალი მეცნიერი ყოველი დარგისა¹⁰⁶.

არდაშატი¹⁰⁷ – „ქითაზ ალ-ჭუთუჰში¹⁰⁸ [წერია] და გაემართა ჰაბრბ იბნ მასლამა¹⁰⁹ არჯრშიდან და მივიდა არდაშატს, – ესაა კირმიზის სოფელი, – გადალახა ნაჰრ ალ-აქრანდი¹¹⁰ და დაბანაკდა დაბრლის ველზე.

I, 199

არზანჯანი¹¹¹ – (პირველი თანხმოვანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ ნ ი თ , ზ ა – ჭ ა თ ჰ ი თ , ნ უ ნ ი - ს უ ქ უ ნ ი თ , ჯ რ მ ი , ა ლ ი - ჭ ი და ნ უ ნ ი. მისი მცხოვრებლები ამბობენ არზაანს – ქაჭ-ით.

I, 205

ესაა მშვენიერი ქალაქი, ცნობილი, ჯანსაღი, სიკეთით მდიდარი და ხალხმრავალი, არმონიდაში, რუმის ქვეყანასა¹¹² და ხილწტს შორის, არზან რუმის ახლოს. მისი მოსახლეობის უმეტესობა სომხებია. არიან მასში მუსლიმებიც. ისინი მის მცხოვრებთა შორის ყველაზე წარჩინებულნი არიან. ღვინის სმა და უკეთურება იქ საჯაროდაა გავრცელებული. აქედან გამოსულს არავის არ ვიცნობ.

არზანი¹¹³ – (პირველი თანხმოვანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ ნ ი თ , ზ ა – ჭ ა თ ჰ ი თ და ნ უ ნ ი . ამბობს აბუ ალრ: რაც შეეხება არზანს და ადრამს, არაბული ენის ნორმის მიხედვით ჰამზა აქ მხოლოდ აფიქსალურია. მათი ფლექსიის დროს დასაშვებია ორი სახეობა: ერთი, როდესაც ზმნას არ ახლავს სუბიექტის ნი-

I, 205

შანი, აქვს ირაბი^{113a} მაგრამ არ იღებს სარფს, მეორე კი, როდესაც აქვს მას სუბექტის ნიშანი და უცვლელია.

ცნობილი ქალაქი ხილნტის ახლოს. მას აქვს გამაგრებული ციხე. ყველაზე უფრო დასახლებული ადგილი იყო არმონიის მხარეებს შორის. ამჟამად კი ჩემამდე მოადწია, რომ ნგრევა მას აშკარად ეტყობა.

მას უკავშირდება ხალხი მეცნიერთაგან. მათგანაა: აბუ ღას- I, 206
სნ ადმშ იბნ იბრჰჰმ ალ-არზან¹¹⁴, რომელიც გადმოსცემდა ალ-ჰადსამ იბნ ადრსა¹¹⁵ და სხვებისაგან: მაჰმად იბნ მუჰამმად ალ-არზან¹¹⁶ ადრბი¹¹⁷, მშვენიერი კალიგრაფი მართლწერისა და კლასიკური პოეზიის მცოდნე. მას ეკუთვნის შესავალი გრამატიკისა, ეს ისაა, რომელსაც იხსენიებს იბნ ჰაჯჯჰჯი¹¹⁸ თავის ლექსში და ამბობს: აღბეჭდილია ჩემს დავთარში მაჰმად ალ-არზანის ხელით; დაპყრობილ იქნა იგი იბნ ღანმის მიერ¹¹⁹ ალ-ჯაზრ-რას¹²⁰ დაპყრობის დამთავრების შემდეგ¹²¹, 20 წელს სულპით, მსგავსად არ-რუჰსან¹²² სულპისა.

9

მისი გრძელი 36 გრადუსია, განედი – 34 გოადუსი და მეოთხედი.

არზან არ-რუმი¹²³ – მეორე ქალაქია ისევ არმონიდაში. მისი მცხოვრებლები სომხები არიან. იგი ახლა უფრო დიდია და ვრცელი, ვიდრე პირველი. მას ჰყავს დამოუკიდებელი სულთანი, რომელიც იქ ცხოვრობს. იგი დიდი ვილაიეთია, ფართო სანახებიანი და მრავალსიკეთიანი. მათი პატრონის მიერ მისი სამწყსოსადმი სამართლიანად მოპყრობა აშკარაა, ოღონდ უკეთურება, ღვინის სმა და ბოროტმოქმედება მათში გავრცელებულია. არ კრძალავს მას ამკრძალველი და არ ერიდება მას მხედველი.

I, 208 **არშაკი**¹²⁴ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ ნ ი თ , წერტილებიანი შ ო ნ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ და კ ა ჭ ი .

მთა მტკანის მიწაზე აზერბაიჯანის მხარეში, ბაზხოთან, ბზბაქ ალ-ხურრამის ქალაქთან. იხსენიებს მას აბუ თამიმში, ადიდებს რა აბუ საჲდ მუჰამმად იბნ ფუსუჰ ას-საღრის.

I, 210 **არკანი**¹²⁵ – ხაზართა ზღვის სახელი. გარდა ამისა, მას აქვს სხვა სახელებიც, რომლებიც მოხსენიებულია ხაზართა ზღვასთან. არისტოტელი მას არკანიძს უწოდებს, ასე ამბობს აბუ-რ-რედჰანი¹²⁶.

I, 216 **ურმუ**¹²⁷ – (პირველი თანხმომავანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ - ქ უ ნ ი თ .

მხოვ აზერბაიჯანში. აქ შეიკრიბა ხალხი არმანთაგან და სხვათაგან საჲდ იბნ ალ-ჴსრითან¹²⁸ საბრძოლველად, როდესაც იგი თავს დაესხა მას. და გაგზავნა მათ წინააღმდეგ საჲდმა ჯარირი იბნ აზდ ალლჰ ალ-ბაჯალ¹²⁹, რომელმაც დაამარცხა ისინი და ჯვარს აცვა მათი მეთაური¹³⁰.

I, 218 **ურმი**¹³¹ – (პირველი თანხმომავანი) – დამმით, შემდეგი – ს უ - ქ უ ნ ი თ , ა ნ უ თ ე შ დ ო დ ო – ჭ ა თ ჰ ი თ და ჰ ა ნ . ამბობს ალ-ჭან-რის¹³². რაც შეეხება მათ აზრს ქალაქ ურმიას სახელის შესახებ, არაბული ენის ნორმების მიხედვით დასაშვებია ან უ თ ე შ დ ო -

დოდაც დათეშდიდრთაც. ვინც ხმარობს მას უთეშდრ-
დოდ, მისი აზრით ჰამზა ძირეულია. ძნ-ს წესია, რომ იგი გახ-
დეს ვწვი ძაბრადნი სიტყვისა და მის მსგავსთა მიხედვით,
ოღონდ თუ სიტყვა არ იხმარება როგორც მდებდრობითი, მაგ.,
„უნსუვათ, ვწვი იცვლება ძნ-დ, როგორც არკუვას მრავ-
ლობითში, როცა ამბობენ – არკი. თქვა: ჰათთა თაკადდნ
არკრდ-დულლრ. პოეზიაში დასაშვებია რომ ძნ იყოს ნის-
ბისა და იყოს უთეშდრდო, როგორც ამბობს იბნ ალ-ხუვანრ

10

ალ-წლრ აზ-ზაქარი¹³³. ხოლო ვინც ხმარობს ძნ-ს თეშდრდით,
ჰამზას ორგვარად განიხილავს ერთ შემთხვევაში, არაძირეუ-
ლად თითქოსდა იყოს ნაწარმოები უჭულათ ტიპის მიხედვით
რამათუსაგან, და მეორეში კი, როგორც ჭილიდმათ
ფორმას ნაწარმოებს ირამინ და ურუმისაგან – მაშინ ჰამ-
ზა იქნება პირველი ძირეული. რაც შეეხება მათ აზრს კაცის სა-
ხელის ირმიდან შესახებ, არაბულში არ გვაქს ირჭილნ ტიპი
და არ მოსდის მას ის, რაც მოსდის ურმიდან ვწვისაგან მიღე-
ბული ძნ-ს არსებობით. ვერა ხედავ, რომ სახელი, რომელსაც
დაერთვის მდებდრობითი სქესის ალიჭი უფლექსიოა და არ ჰგავს
(ალიჭი) ძნ-ს, რომელიც ხან მდებდრობითშია და ხან მამრო-
ბითში¹³⁴.

I, 219

ურმიდა დიდი, ძველი ქალაქის სახელია აზერბაიჯანში. მასა
და ტბას შორის დაახლოებით სამი ან ოთხი მილია¹³⁵, ის, რო-
გორც ამბობენ, ზარნდუშთას¹³⁶, მაჯუსების¹³⁷ წინასწარმეტყვე-
ლის ქალაქია. ვნახე მე იგი 617 წელს. ლამაზი ქალაქია, მრავალ-
სიკეთიანი, მდიდარი ხილითა და ბაღებით, ჯანსაღი ჰავით, უხვ-
წყლიანი, ოღონდ არ არიან მომწყსილნი სულთნის მიერ მისი
სისუსტის გამო – იგია უზბექ იბნ ალ-ჭაჰლავან იბნ ილდაქიზი¹³⁸.

მასა და თიბრზს შორის 3 დღის სავალია, მასა და ირბილს
შორის – 7 დღის სავალი. რაც შეეხება ურმიის ტბას, იგი, – თუ
მოისურვებს ალლჰი, – მოხსენიებულ იქნება ურმიის ტბასთან.

ნისბა ურმიისა არის ურმავერ. უკავშირდება მას მრავალი,
მათგან: აბუ აზდ ლლჰ ალ-ჰუსეინ იბნ აზდ ალლჰ იბნ მუჰჰამ-
მად იბნ ამ-შუვამხ ალ-ურმავერ¹³⁹, რომელიც ჩავიდა მისრში¹⁴⁰ და
აღესრულა იქ 460 წელს¹⁴¹; აბუ-ლ-ჭადლ მუჰჰამმად იბნ ომარ
იბნ ფუსუქ ალ-ურმავერ ალ-ბადდნდრ¹⁴², რომელიც უსმენდა აბუ-
ლ-ჰუსეინ მუჰჰამმად იბნ ალრ იბნ ალ-მუჰთადრ ალ-კნდრს, აჰმად იბნ
მუჰჰამმად იბნ აჰმად იბნ ან-ნაჭურ ალ-ბაზზნზს, აბუ-ლ-ღანჰიმ აზდ
ას-სამდ იბნ ალრ იბნ ალ-მაჰმუნს, აბუ-ლ-კასიმ ალი იბნ აჰმად იბნ
მუჰჰამმად იბნ ალ-ფუსრს, აბუ ბაქრ აჰმად იბნ ალრ იბნ საბით
ალ-ხატრბ ალ-ჰაჭიზს, აბუ-ლ-კასიმ იუსუთ იბნ მუჰჰამმად ალ-მიჰ-
რავანის და სხვებს მათ გარდა¹⁴³ და სწავლობდა ჭიკჰს შეიხ აბუ
ისჰაკ ამ-შირზნისთან¹⁴⁴. დანიშნულ იქნა ქალაქ ანკულის¹⁴⁵ ყადიდ¹⁴⁴,
გარდაიცვალა 547 წლის¹⁴⁷ რეჯების¹⁴⁸ თვეში, დაიბადა 459 წელს¹⁴⁹,
იგი შაფიიტი იყო; მუზაჭქარ იბნ ფუსუქ ალ-ურმავერ¹⁵⁰, მუჰადდი-
ბი¹⁵⁰, რომელიც გადმოსცემდა აბუ-ლ-კასიმალ-ჰასრნისა და სხვათა-
გან; ძე მისი ფუნუსი, რომელიც იყო საუკეთესო ქათიბი¹⁵¹ დივანის¹⁵²

დახელოვნებულ ქათიბთა შორის. დანიშნულ იქნა იგი დივანის მეთვალყურედ ბაღდადში¹⁵³ ნასირ ლი-დ-დინ ალლჰის მიერ¹⁵⁴.

I, 219 **არმონია ან ირმონია**¹⁵⁶ – (პირველი თანხმომცემი) – ქესრიტ ანდა ჭათჰიტ, მეორე – სუჟუნით, მრმი-ქესრიტ, ან-სუ-ქუნით, ნუნით ქესრიტ, ან უთეშდრდო – ჭათჰიტ.

I, 220 დიდი, ვრცელი მხარის სახელი ჩრდილოეთში. მისი ნისბაა არმინი, წესისაგან განსხვავებით – ჰამზა ჭათჰიტ და მრმი-ქესრიტ, ერთ-ერთ პოეტს წარმოუთქვამს (ასეთი) ლექსი:

რომ დასწრებოდა უმმუ-ლ-კუდადი ჩვენს ბრძოლას მარაშში, ააჭიხინებდა არმენიელის ცხენებს.

ისმალ იბნ ჰამმადი¹⁵⁶ [ამ ნისბას] გადმოსცემს ორივე თანხმომცემთან ჭათჰიტ. ამბობს აბუ ალრ¹⁵⁷ [სიტყვა] არმონიაში, თუ მივუყენებთ მას არაბული ენის ნორმებს, ჰამზის წესია, რომ თუ იგი იქნება აფიქსალური, უნდა პქონდეს ქესრა, როგორც მაგალითად: იჰჰრლ, იხრაბტ, იტრჰ და მის მსგავს სიტყვებში, შემდეგ მას დაერთვის ნისბის ან და მდედრობითის თნ. ნორმის მიხედვით მისი ნისბა იქნება არმინი. ოღონდ, როდესაც რნ-ს შემდეგ გვაქვს ისეთივე [ზერა], როგორც ჰნ-ს შემდეგ სიტყვა ჰანრჰათში, ან იკარგება, როგორც იკარგება ჰანრ-ჭათიდან ნაწარმოებ ნისბაში, ნისბის ან ისეთივეა, როგორც მდედრობითის თნ ჰანრჰათში, ისე როგორც რჰმრ და რჰმ, სინდრ და სინდ, ანდა შეიძლება იყოს მსგავსი ბადა-ვრსა და მისთანათა, რომლებიც იცვლებიან ნისბაში¹⁵⁸.

მოგზაურები აღნიშნავენ რომ არმონია ეწოდა [ამ ტერიტორიას] არმინი იბნ ლანტა იბნ ავმარ იბნ ანჰეს იბნ ნუჰის¹⁵⁹, მშვიდობა მას, – მიხედვით. იგი იყო პირველი, ვინც ჩამოვიდა და დასახლდა იქ.

ამბობენ: არის ორი არმონია – დიდი და მცირე. ორივეს საზღვრებია ბარზაადან ბზბ ალ-აბგზამდე, ხოლო მეორეს მხრივ – რჰმის ქვეყნამდე, კაბკის მთამდე და სარირის სამფლობელომდე. ამბობენ [აგრეთვე], დიდი არმონიაა ხილატი და მისი სანახები, მცირე კი – თბილისი და მისი სანახები. [იმასაც] ამბობენ, რომ არის სამი არმონია, [ზოგის აზრით] – ოთხიც. პირველია – ბაილა-კანი, კაბალა, შირვანი და ის, რაც მათ ეკვრის, ისიც ითვლება აგრეთვე მის ნაწილად; მეორეა – ჯურზანი, სულდაბრლი, ბზბ ჰრ-რჰზ კუბზი და ალ-ლაჰზი; მესამეა – ბუსჰურჯანი, დაბრლი, სირაჯ ტადრი, ბაღრაგანდი და ნაშავა; მეოთხე არმონიაა საჰვან იბნ მუატატალის¹⁶⁰, მოციქულის თანამოღვაწის, – ალლჰიმეც აკურთხებს

მას და მიესალმება, – საფლავი, რომელიც მდებარეობს ზიადის ციხის მახლობლად, და სადაც ხარობს ხე, რომელიც არავინ იცის თუ რა არის, მას აქვს ნაყოფი, მსგავსი ნუშისა, იჭმება ქერქია-ნად და ძალიან გემრიელია. მეოთხე [არმონიაშია] შიმშტი, კალრ-

კალწ, არჯრში, ბაჯუნადსი. ოლქები არრწნისა და სრსაჯწნისა, დაბრლისა, ნაშავსი, სირწჯ ტადრის, ბაღრავანდის, ხილწტისა და ბწჯუნადსისა, შედის რწმის სამეფოში, დაიპყრეს იგი რწმებმა და შეუერთეს შირვწწნის სამეფოს, რომელშიც მდებარეობს კლდე, მწსწსი, – მშვილობა მას, – სიცოცხლის წყაროს მახლობლად¹⁶¹.

„მალჰამაში“¹⁶², რომელსაც მიაკუთვნებენ პტოლემეს, ვპოვე, რომ დიდი არმწწნიის გრძედი 78 გრადუსია, განედი – 38 გრადუსი და 20 მინუტი. შედის იგი მეხუთე იკლრმში. მისი ტწლიი 19 გრადუსზეა ას-სარატწწნიდან, მოპირდაპირე მხარე კი – 15 გრადუსზე ალ-ჯწდდიდან, მისი ცის ცენტრი 15 გრადუსზეა ალ-ჰამალიდან. მისი ბაით ალ-ჰამათი – 15 გრადუსზე ალ-მრწწწნიდან. ამბობს: მცირე არმწწნიის დედაქალაქის¹⁶³ გრიედი უდრის 75 გრადუსს და 50 მინუტს, განედი – 45 გრადუსს, მისი ტწლიი 20 გრადუსზეა სარატწწნიდან. ასევე: მისი მოპირდაპირე მხარე ალ-ჯწდდიდან, მისი ბაით ალ-მულქი – ალ-ჰამალიდან, მისი ბაით ალ-წვიბა – ალ-მრწწწნიდან. მას აქვს წილი ალ-წვევას¹⁶⁴ და ად-დუბბ ალ-აქბარის¹⁶⁵ თანავარსკვლავედებში, [აგრეთვე] ალ-ჰწწხის¹⁶⁶ თანავარსკვლავედში. ეს (ჰწწხი) კი ბრძენთა ვარსკვლავია. და არ დაიბადება არასდროს არავინ, რომლის ტწლიი ჰწწხია ისე, რომ ბრძენი არ იქნეს. მასზე დაიბადა პტოლემე, ბუკრატი და ევკლიდი¹⁶⁷. ეს ქალაქი მდებარეობს ბრძენთა. ქალაქის მოპირდაპირე მხარეს, რომელსაც გარს უვლის ოთხი ნაწილი მთელი ბანწთ ნაწმის¹⁶⁸ თანავარსკვლავედისა, მასში ჯანსაღი ჰავაა და ყველას, ვინც იქ ცხოვრობს, გაგრძელებული აქვს სიცოცხლე ნებითა ალლწწსათა, – მაღალიმც არს იგი. ყველა ეს ცნობები პტოლემეს „მალჰამადანაა“.

I, 221

სპარსულ წიგნებში¹⁶⁹ კი [წერია] რომ: ჯურწწწნი და არრწწნი ხაზართა ხელთ იყო, არმწწნიის დანარჩენი ნაწილი კი – რწმის ხელთ. განაგებდა მას მისი მფლობელი არმწწწწოსი¹⁷⁰. [ამიტომ] უწოდეს მას (ამ ტერიტორიას) არაბებმა არმწწწკი.

ხაზარები [ხშირად] გამოდიოდნენ, თავს ესხმოდნენ მეზობელქვეყნებს და ზოგჯერ აღწევდნენ დრწწწწარამდე¹⁷¹ კი. და გაგზავნა კუბწზ იბწ ჭრწწწ მეფემ თავისი ერთ-ერთი უდიდესი მხედართმთავარი 12 000 კაცით. მან გადათელა არრწწწის ქვეყანა და დაიპყრო ის, რაც არის არ-რასსად წოდებულ მდინარესა და შარვწწწს შორის. შემდეგ მივიდა კუბაზი და ააშენა არრწწწში ქალაქი ბაღლავწწნი და

13

ქალაქი ბარზაწ, – ყველა ეს სასაზღვრო ქალაქებია, – და ქალაქი კაბალა. განდევნა ხაზარები, ააგო ზღუდე გამოუმწწწარი აგურისაგან შარვწწწსა და ალ-ლწწწს შორის და ააშენა ამ აგურის ზღუდესთან 360 ქალაქ¹⁷², რომლებიც დანგრეულ იქნა ბზბ ალ-აბვწწბის დაარსების შემდეგ. კუბაზის შემდეგ გამეფდა მე მისი აწწწწწწწწწწწ^{172ა}, რომელმაც ააშენა ქალაქი შწწწარწწნი და ქალაქი მასკატი, შემდეგ ააშენა ბზბ ალ-აბვწწბი რომელსაც აბვწწბს (კარებს მხოლოდ იმიტომ უწოდებენ რომ აშენებულია მთაზე გადასასვლელ გზებზე. და ყველა ის ადგილი, რაც ააშენა, დაასახლა ხალხით, რომელთაც უწოდა სიღწწწაჯრწწები¹⁷³ და ააშენა არრწწწის ქვეყანაში კარწნი შაქქისა და კამრწწწწწწწ¹⁷⁴ და კარები დწწდწწწწწწ¹⁷⁵.

ესას ხალხი, რომელთა შესახებ ამბობენ, რომ ისინი – დუდნ
იბნ ასად იბნ ხუზადმა იბნ მუდრაქა იბნ ალ-მას იბნ მუდარ
იბნ მაადდ იბნ ადნანის შთამომავალნი არიან. და ააშენა
[აგრეთვე] დურზუკი¹⁷⁶, ესაა 12 კარი. ყველა კარზე არის კოშკი
I, 222 ქვისაგან. და ააგო ჯურზნის მიწაზე ქალაქი, რომელსაც ეწოდება
სულდაბრლი, ჩამოიყვანა მასში ხალხი სოლდელოთაგან და სპარსელ–
თაგან და აქცია იგი მასლაჰად^{176a}. და ააშენა ჯურზნში იმ მხარეს,
რომელიც ეკვრის რუმს, ციხე წოდებული ბზბ ჩირუზ კუბზად,
და ციხე რომელსაც ეწოდება ბზბ ლზიკა¹⁷⁷, და ციხე რომელ–
საც ეწოდება ბზბ ბზრიკა¹⁷⁸ და რომელიც მდებარეობს ტარნ–
ბიზუნდას ზღვაზე. ააშენა [აგრეთვე] ბზბ ალ-ლანი და ბზბ სამსახბ¹⁷⁹
და ციხეები ალ-ჯარდამანი¹⁸⁰ და სამშულდ¹⁸¹. დაიპყრო არმნიის
მთელი ეს ნაწილი, რაც იყო რუმის ხელთ და დაასახლა ქალაქი
დაბრლი და ქალაქი ნაშავა – ესაა ნაკჯავანი. იგია ქალაქი ბუსტუ–
რჯნის ოლქში. და ააშენა ციხე ვადის¹⁸² და ციხეები სისჯანში,
მათ შორის, ციხე ქილზი და შაჰაბუში¹⁸³ და დაასახლა ეს ცი–
ხეები და სიმაგრეები გულადებითა და მამაცებით¹⁸⁴, არმნიდა განუწ–
ყვეტილივ იმყოფებოდა რუმის ხელთ ისლამის გავრცელებამდე.
არმნიის დაპყრობის შესახებ კი მოთხრობილია თავთავის ადგი–
ლას თითოეულ ქალაქთან დაკავშირებით.

გადმოგვცემს იბნ ვადიჰ ალ-ისბაჰანი¹⁸⁵, რომ იგი იყო ამ მხა–
რის მრავალი მეფის ქათიბი, მან დიდხანს დაჰყო არმნიდაში
და არ უნახავს ქვეყანა უფრო ვრცელი და უფრო დასახლებული.
ამბობს: მისი სამეფოების რიცხვი 118-ს უდრის, მათგანაა სარრ–
რის პატრონი და მისი სამეფო, ალ-ლანსა და ბზბ ალ-აბვზს
შორის. მისკენ მისასვლელი მხოლოდ ორი გზაა, გზა ხაზართა
ქვეყნისაკენ და გზა არმნიისაკენ. მასში 18 000 სოფელია. არ–
რანი მისი პირველი სამფლობელოა არმნიდაში. მასში 4 000

14

სოფელია რომელთა უმეტესობა სარრის პატრონს ეკუთვ–
ნის. დანარჩენი სამეფოები კი რაც ამათ შორისაა, აღემატება
4000 და არ ეკუთვნის სარრის პატრონს, მათგანაა შირვანი,
რომლის მეფესაც ეწოდება შირვან შაჰი¹⁸⁶.

ჰკითხეს ერთ-ერთ სპარსელ მეცნიერს აჰრართა¹⁸⁷ შესახებ,
რომლებიც არიან არმნიდაში, რატომ ეწოდათ მათ ასე. უპასუხა:
ისინი არმნიის წარჩინებულები იყვნენ ვიდრე დაიპყრობდნენ მათ
სპარსელები, სპარსელებმა იმის შემდეგ, რაც დაეუფლნენ მას,
გაათავისუფლეს ისინი და დაამკვიდრეს თავიანთ ვილაიეთებში.
ისინი განსხვავდებიან სპარსელ აჰრართაგან, რომლებიც არიან
დამანსა¹⁸⁸ და ჭარსში¹⁸⁹, მათზე არასოდეს არავინ არ მბრძანებლობდა
ისლამამდე და ეწოდათ მათ აჰრარები მათი პატივის გამო.

[არმანი] ამ ნისბით იწოდება ხალხი მეცნიერი, რომელთაგა–
ნაცაა აბუ აბდ ალლჰ ჰისნ იბნ მალიქ იბნ შიმრ ალ-არმანი¹⁹⁰,
მოგზაური მისრსა და მალრიბში¹⁹¹.

არვახი¹⁹² წერტილიანი ხნ-თი.

I, 224

ციხე ზავაზნის მხარეში. ეკუთვნის მავსილის მფლობელს.

ისბრჰრუზი¹⁹³ – თეთრ მდინარეს ნიშნავს. ცნობილი მდინა–

I, 239

რის სახელია აზერბაიჯანის ერთ-ერთ ოლქში. მისი სათავე ჭარსთან ახლოსაა, ჩადენება ჯურჯანის ზღვაში.

ამბოზს ისტახრ¹⁹⁴: ისბრზრუზი არდაბრლსა და ზანჯანს¹⁹⁵ შორისაა. ესაა მდინარე, რომელიც ხომალდებისათვის სანაოსნოდ პატარაა. მისი სათავე დაღლამის ქვეყანაშია. მიედინება ციხის ქვემოთ, რომელიც ცნობილია სალლზრის ციხის¹⁹⁶ სახელით, – ესაა სამრზნი. ამბოზს მონა ალლჰისა, მისი წყალობის მთხოვნელი¹⁹⁷, მე ვნახე იგი სხვადასხვა ადგილებში.

ასბრანი¹⁹⁸ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი I, 239
ს უ ქ უ ნ ი თ , ბ ზ – ერთწერტილიანი ქ ე ს რ ი თ , ძ ა – უხმოვნო,
რ ზ – ჭ ა თ ჰ ი თ და ნ უ ნ ი .

ცნობილი ქალაქი არზან რუმის სანაებში, არმნიდაში.

უსტანი¹⁹⁹ – (პირველი თანხმომავნი) – და მ მ ი თ , შემდეგი – I, 245
ს უ ქ უ ნ ი თ და ბოლოში ნ უ ნ ი .

ცნობილი ციხე ხილზტის სანაებში არმნიდაში.

უმნუ²⁰⁰ – (პირველი თანხმომავნი) – და მ მ ი თ , მეორე – ს უ ქ უ I, 284
ნ ი თ , ნ უ ნ ი – და მ მ ი თ და ჰ ა უ წერტილო.

ქალაქი აზერბაიჯანის საზღვარზე ირბილის მხრიდან, რომელიც მე მინახავს. მასა და ურმიდას შორის 2 დღის სავალია, მასა და ირბილს²⁰¹ შორის – 5 დღის. იგი ირბილსა და ურმიდას შორისაა,

15

ბაღებიანი [ქალაქია]. იქაა მსხალი, ყველა მის ჯიშზე უკეთესი. იგი გააქვთ ყველა მეზობელ მხარეებში, მაგრამ, დანგრევის კვალი [ქა-
I, 285 ლაქს] აშკარად ემჩნევა. ჩავედი იქ თაბრზის გავლით 617 წელს.

მის ნისბას უკეთებენ მუჰადდისები^{201ა} რავიების²⁰² კრებულს სამგვარად: უმნან – ასე აქვს ნაწარმოები ნისბა აბუ ჯაჲარ მუჰამმად იბნ ამრ იბნ ჰაჲს ალ-უმნანის, რომლისგანაც გადმოსცემს აბუ აზდ ალლჰ ალ-ღუნჯარ²⁰³. და იგი იქიდანაა.

ამბოზს მუჰამმად იბნ ტჰპიო ალ-მუჰადდას²⁰⁴, თქვა: მინახავს, რომ ნისბას ამ სოფლიდან ასე აწარმოებენ – ალ-უმნუჰრ, მაგრამ ასე აწარმოებს ნისბას აბუ საჲ ალ-მწლონ²⁰⁵ ზოგიერთ თავის „თახრჯში“²⁰⁵. თქვა: ზოგჯერ ამბოზენ ჰამზას ალიჲის შემდეგ და ამბოზენ – უმნაჲ – წესის გარეშე. მას (ამ ქალაქს) უკავშირდება ჭაკრჰი აზდ ალ-აზრზ იბნ ალრ ალ-უმნუჰრ ამ-შაჲარ²⁰⁶, რომელიც სწავლობდა ჭიკჰს აბუ ისჰჰ იბრჰჰრ იბნ ალრ ალ-ჭრრუზაბზრისთან²⁰⁷ და ისმენდა ჰადისებს აბუ ჯაჲარ იბნ მასლა-მასგან. მან შეადგინა „მუხთასარ ჭრ ლ-ჲარჰიდი“^{207ა}, და გააუმჯობესა იგი.

I, 306 **ატრზაზუნდა**²⁰⁸ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ ნ ი თ . რ ზ , ა ლ ი ჭ ი , ერთწერტილიან ბ ზ – ჭ ა თ -

I, 307 ჰ ი თ , ზ ა - და მ მ ი თ , ნ უ ნ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ , დ ა ლ ი უ წერტილო და ჰ ა .

ქალაქი რუმის ცნობილ ქალაქთაგან ალ-კუსტანტინრძას ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე – იგი ცნობილია ბუნტუსის ზღვის სახელით. ამ ქალაქამდე აღწევს კაბკის მთა, რომელსაც შემდეგ ჭრის ზღვა. იგი (ქალაქი) დაჰყურებს ზღვას და მისი წყალი გარს უვლის მას, ვითარცა ხანდაკი, ამოთხრილი მის ირგვლივ

მთლიანად. მას აქვს ხიდი. როდესაც თავს ესხმის მათ მტერი, შლიან მას (ამ ხიდს). მას (ქალაქს) აქვს ვრცელი რუსთავი²⁰⁶. მის მოპიოდაპირე მხარეს მდებარეობს ქალაქი ქარასინდა²⁰⁹, ამ ზღვის დასავლეთ სანაპიროზე. მის მცხოვრებთა უმეტესობა ბერებია. იგი ალ-კუსტანტინოდას^{209ა} ერთ-ერთი ოლქია. მისი ვილაიეთი მთლიანად დასერილია მთებით.

I, 331 **აქლუღუნია**²¹⁰ – (პიოველი თანხმოვანი) – ჰ ა მ ზ ი თ ა და ჭ ა თ ჰ ი თ , ჭ ა – ს უ ქ უ ნ ი თ , ლ ა მ ი – დ ა მ მ ი თ , ვ ა ვ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ , ლ ა მ ი წერტილიანი, მეორე ვ ა ვ ი უხმოვნო, ნ უ ნ ი , მ ა და ა ლ ი ჭ ი .

დიდი ქალაქი არმანთა ქვეყანაში, არმონიის ერთ-ერთ ოლქში. ცნობილი არაა, რომ აქედან ოდესმე ვინმე ღირსეული გამოსუ-

16

ლიყო. ამ ქალაქს რუსთაკები და გამაგრებული ციხეები აქვს, მათ შორის, ციხე, წოდებული ვარმინად²¹¹, რომელიც მდებარეობს შუა ზღვაში მთის მწვერვალზე და მიუწვდომელია. იქ არის მდინარე, რომელიც ჩაედინება მიწაში და უწოდებენ მას ნისიბონის²¹² მდინარეს. სპილოს ავადმყოფობა მათ ხალხში სწრაფად ვრცელდება, რადგანაც უმეტესი ნაწილი მათი საჭმელისა კომბოსტა²¹³ და დირკვალი მათი თანდაყოლილი თვისებაა. [მათ ჩვეულებად აქვთ] მომსახურება სტუმრისა, გამასპინძლება და კეთილი მორჩილება ბერებისა ისე რომ, როდესაც რომელიმე მათგანს აღსასრული დაუდგება, მოაყვანიან მღვდელს. ჩააბარებს მას ქონებას და ეტყვის აღსარებას. და ითხოვს შენდობას მისთვის მღვდელი, თავს იდებს მის პატიებასა და შენდობას მისი ცოდვებისას. ამბობენ, რომ მღვდელი გადააფარებს სამოსელს და ყოველთვის, როდესაც ავადმყოფი ასახელებს ცოდვას, გაიშვერს მღვდელი ორსავე ხელს. როდესაც გათავდება აღსარება, მღვდელი დაადებს ერთ ხელს მეორეზე, თითქოს უჭირავსო რაიმე და შემდეგ გადააგდოო მიწაზე და როდესაც მორჩება მისი ცოდვების აღიარებას, აიკრეფს მღვდელი კალთას და გარეთ გავა. ესე იგი, ავკრიფო შენი ცოდვები ამ ტანსაცმელში, წაიღებს და დაბერტყავს ველზე. ესაა უცნაური, უცხო ჩვეულება^{213ა}.

აქშუსა²¹⁴ – შ ო ნ ი წერტილებიანი და ს ა – სამწერტილიანი. I, 343

ციხე-სიმაგრე. მე ვფიქრობ, არმონიაშია. იხსენიებს მას აბუ თამმნში აბუ სა'რდ ას-სალრისადმი მიძღვნილ ქებაში.

ულთა²¹⁵ – ჰ ა მ ზ ა – დ ა მ მ ი თ , ლ ა მ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ და თ ა ო რ ი წერტილით ზემოთ. I, 350

გამაგრებული ციხე და ქალაქი თბილისის მახლობლად, მასა და არზან რუმს შორის სამი დღის სავალია.

ალ-ლანი²¹⁶ – ჭ ა თ ჰ ი თ , ბოლოში – ნ უ ნ ი . I, 359

ქვეყანა ვრცელი და ხალხი მრავალი. მათი ქვეყანა ესაზღვრება დარბანდს კაბკის მთაზე. არ არის იქ დიდი და ცნობილი ქალაქი. მათ შორის არიან მუსლიმები, თუმცა ჭარბობენ ქრისტიანები. მათ არ ჰყავთ ერთი მეფე, რომელსაც ისინი დაემორჩილებოდნენ, არამედ ყველა ტომს ჰყავს მეთაური. ისინი სასტიკნი, უხეშნი და მოუფიქრებელნი არიან. გადმომცა თბილისის ყადის ვაჟიშვილმა:

ავად გახდა ერთი მათი წარჩინებული ბელადთაგანი და ჰკითხა მას ერთ-ერთმა მასთან მყოფმა: რა დაგემართა? მიუგეს: ამ ავადმყოფობას ეწოდება ელენთის ავადმყოფობა. ესაა ძლიერი ქარი, რომელიც დაეუფლება ამ ორგანოს და ასიებს მას. თქვა: მინდა მისი ნახვა. შემდეგ აიღო დანა, გაჰკვეთა ეს ადგილი, ამოიღო

I, 351

2. ავკუთი

17

ელენთა თავისი ხელით, ნახა იგი და სურდა ამ ადგილის გაკერვა (ისევ), მაგრამ (ავადმყოფი) მაშინვე გარდაიცვალა.

თქვა ალ-იბნ ალ-ჰუსეინმა²¹⁷: არა, სარირის პატრონის სამეფო ესაა ალ-ლანის სამეფო და მისი მეფე იწოდება ქარქუნდჰად. ეს სახელი ყველაზე უფრო გავრცელებულია მათ მეფეთა სახელებში, ისევე, როგორც ჭილწანაჰი სარირის მეფეთა სახელებში.

ალ-ლანთა სატახტო ქალაქს ეწოდება მალსი და ნიშნავს სარწმუნოებას, მას აქვს კოშკები და სასეირნო ადგილები ქალაქს გარეთ, სადაც გადადის ხოლმე საცხოვრებლად [მათი მეფე].

ალ-ლანის მეფეებმა ისლამის გამოჩენის შემდეგ, აბასიანთ ბატონობის დროს²¹⁸ მიიღეს ქრისტიანობა. ამაზე ადრე კი ისინი წარმართები იყვნენ. ხოლო 320²¹⁹ წლის შემდეგ, ისინი ქრისტიანობიდან კვლავ დაუბრუნდნენ იმას, რასაც წინათ ადგნენ და განდევნეს ეპისკოპოსები და მღვდელები, რომლებიც გაუგზავნა მათ რუმის მეფემ.

ალ-ლანთა სამეფოსა და კაზვის მთას შორის არის ციხე და ხიდი, [გადებული] დიდ მდინარეზე. ამ ციხეს ბზბ ალ-ლანის ციხე ეწოდება. ააშენა იგი ერთ-ერთმა ძველმა სპარსელმა მეფემ, სინდბად იბნ ბუშთასჰ იბნ ლაჰურსჰმა²²⁰ და განაწესა იქ კაცები რომლებიც ალ-ლანებს აო უშვებდნენ კაზვის მთასთან. მათ კი არ ჰქონდათ [სხვა] გზა ამ ხიდის გარდა ციხის ქვემოთ ციხე აგებული იყო სალ კლდეზე და არავითარი საშუალება არ არსებობდა მის ასაღებად. ვერავინ ვერ მიაღწევდა მას, თუ არ იმის ნებით, ვინც იყო ამ ციხეში. ციხეს აქვს მტკნარი წყლის წყარო, ამომდინარე მის შუაგულში კლდის ზემოთ. ესაა ერთ-ერთი ციხე. რომელიც კი ქვეყანაზე აღწერილი ყოფილა. მას იხსენიებენ სპარსელები თავიანთ ლექსებში^{220ა}.

მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქმა²²¹ მიაღწია ამ ადგილს, დაეუფლა ამ ციხეს და ჩაასახლა იქ ხალხი არაბთაგან ამ საზღვრამდე, ამ ადგილის დასაცავად. საზრდო მათთვის თბილისიდან მოჰქონდათ. მასა და თბილისს შორის რამდენიმე დღის სავალია. თუნდაც რომ ერთი კაცი ყოფილიყო ამ ციხეში მას შემდლო ხელი შეეშალა მთელი ქვეყნის მეფეებისათვის ამ ადგილის გადალახვაში, რადგან ეს ციხე გადმოკიდებულია ცაში და დაჰყურებს გზას, ხიდსა და ხევს^{221ა}.

ალ-ლანთა მმართველს 30000 მხედარი ჰყავდა, ასე გადმოსცემს ზოგიერთი ისტორიკოსი. რაც შემეხება მე, საწყალს, ვკითხე მას, I, 352 ვინც მოვლო. ეს ქვეყანა და მან შემატყობინა ის, რაც მე დასაწყისში ვახსენე.

ალკრ²²² – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – I, 352
ს უ ქ უ ნ ი თ , კ ა ჭ ი – ქ ე ს რ ი თ და ძ .

გამაგრებული ციხე ზავაზნის მხარის ციხეებიდან. ეკუთვნის
მაცხილის მფლობელს.

უნარი²²³ – ჰ ა მ ზ ა – დ ა მ მ ი თ , ნ უ ნ ი – უ თ ე შ დ ო , ა ლ ი - I, 367
ჭ ი და რ .

პატარა ქალაქი, მდიდარი წყლებითა და ბაღებით, აზერბაი-
ჯანის ერთ-ერთ ოლქში. მასა და არდაბილს შორის 7 ფარსახია
მთაში [სავალი] არდაბილში ხილი უმთავრესად აქედან შეაქვთ.
ითვლება ბრშქნის²²⁴, აპრუსა და ვარწვრს მფლობელის გამგებ-
ლობაში. მე მინახავს იგი.

უნჯუ²²⁵ – (პირველი თანხმომავანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ - I, 371
ქ უ ნ ი თ და ჯ ო მ ი .

ოლქი ზავაზნის მხარეში, მაცხილსა და არმინიას შორის.

უხი²²⁶ – (პირველი თანხმომავანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ - I, 399
ნ ი თ და დ ა ლ ი წერტილიანი.

ქალაქი არწანის მხარეში სულადმან იბნ რაბრას მიერ დაპყ-
რობილი.

უნრქი²²⁷ – (პირველი თანხმომავანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ - I, 408
ქ უ ნ ი თ , ნ უ ნ ი – ქ ე ს რ ი თ , ძ – უ ხ მ ო ვ ნ ო და ჭ ჭ ი .

გამაგრებული ციხე ბასრის ოლქში, არზან რუმის მიწაზე.
მასთან მოხდა ბრძოლა, რომელშიც დამარცხებულ იქნა რუქ ად-
დრნ იბნ კილიჯ არსლან²²⁸.

აპრუ²²⁹ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ - I, 409
ქ უ ქ ნ ი თ და რ .

ქალაქი დასახლებული და მრავალსიკეთიანი, მიუხედავად იმი-
სა რომ დაბლობშია. მდებარეობს აზერბაიჯანის ერთ-ერთ ოლქში
არდაბილსა და თაბრძს შორის. უწოდებენ მის ემირს იბნ ბრშქნს.
გამოვიდა აქედან მრავალი ჭაკრპი და მუჰადდისი.

მასა და ვარწვრს, მეორე ქალაქს შორის ორი დღის სავალია.

ბზ ალ-აბვზი²³⁰ – უწოდებენ მას ალ-ბზს იზაფეთის გარეშე I, 437
და ალ-ბზ ვა-ლ-აბვზს. ესაა დარბანდი, შარვანის დარბანდი.

ამბობს ისტახრო: რაც შეეხება ბზ ალ-აბვზს – ესაა ქალაქი,
რომლის კედელსაც ხშირად აღწევს ზღვის წყალი. მის შუაგულში
ნავსადგურია ხომალდებისათვის, ეს ნავსადგური ზღვის მიერაა
შექმნილი. ზღვის ორსავე ნაპირზე აშენებულია ორი ზღუდე და
შესასვლელი გაკეთებულია დაკლავნილად. შესართავთან ჯაჭვია
გაბმული და არ არის ხომალდებისათვის არც შესასვლელი და არც

გასასვლელი ნებართვის გარეშე. ეს ორი ზღუდე ქვისა და ტყვი-
ისაგანაა.

ბზ ალ-აბვზი მდებარეობს ტაბარისტანის ზღვაზე – იგია
ხაზართა ზღვა. ესაა ქალაქი არდაბილზე უფრო დიდი. უკავია
დაახლოებით ორი კვადრატული მილი. მათ აქვთ მრავალი ნათე-
სები, მაგრამ ხილი მცირე, გარდა იმისა, რაც შემოაქვთ მათთან
სანახებიდან²³¹.

ქალაქს შემოვლებული აქვს ქვის ზღუდე, გაჭიმული მთაზე

სიგრძით და არა სიგანით. არ არის ამ მთაზე გზა მუსლიმთა ქვეყნებისაკენ; გზების ჩამოქცევისა და გადასასვლელების სიძნელის გამო ურწმუნოთა ქვეყნიდან მუსლიმთა ქვეყნისაკენ, რასაც ემატება სიგრძეც ამ გალავნისა. გალავნის ერთი ნაწილი ჩადის ზღვაში წაგრძელებული კონცხის მსგავსად, რათა ხელი შეუშალოს ხომალდების მოახლოებას გალავანთან, იგი მკვიდრი ნაშენებია, I, 438 მყარი საფუძვლით, ანუშირვანის ნაშენთაგანია.

ესაა ერთი დიდი და ვრცელი სასაზღვრო ადგილი, რადგანაც მრავალრიცხოვანია მტერი, რომელიც გარს არტყია მას სხვადასხვა ჯურისა და განსხვავებული ენების ხალხთაგან. ისინი მრავალნი არიან.

მის (ქალაქის) გვერდით დიდი მთაა, ცნობილი ზიზის²³¹ სახელით. მის წვერზე ყოველწლიურად მრავლად აგროვებენ შემას საჭიროების შემთხვევაში ცეცხლის დასანთებად, რათა გაფრთხილებულ იქნან აზერბაიჯანის, არრანისა და არმონიის მცხოვრებლები მტრის შესახებ, თუ იგი დაესხმის მათ თავს.

ამბობენ, რომ მთის ქედზე რომელიც ესაზღვრება ბზბ ალ-აბვზბს 70-ზე მეტი ხალხია. ყოველ ხალხს აქვს თავისი ენა. რომელიც არ ესმის მის მეზობელს, ხოსროები²³² დიდ ყურადღებას იჩენდნენ ამ სასაზღვრო ადგილებისადმი და თვალს არ აშორებდნენ მათ მისი სარგებლიანობის. დიდი საფრთხისა და ძლიერი საშიშროების გამო. დაყენებულ იქნენ ამ ადგილის დასაცავად მეთვალყურეები სხვადასხვა ქვეყნებიდან გადმოსახლებულთაგან და მათთვის სანდო ხალხთაგან. და განთავისუფლებულ იქნა მათთვის დასახლებული ადგილი, რამდენადაც შესაძლებელი იყო სულთნის წინაშე ვალდებულებისა, მასთან მოთათბირებისა და კონტროლის გარეშე, ძლიერი სურვილის გამო დაეცვათ იგი სხვადასხვა ჯურის თურქების, ურწმუნოებისა და მტრებისაგან. იმათგან ვინც განწესებულ იქნა აქ მეთვალყურეებად არის ხალხი, რომელსაც ეწოდება ტაბარსარანი და ხალხი მის მეზობლად, ცნობილი ჭრლანად.

20

აგრეთვე, ხალხი, ცნობილი ლაქზად, – მრავალია რიცხვი მათი, დიდია ძალა მათი, – და ღორნნი²³³, შარვანი და სხვები. ყოველი ჯურისათვის მათგან დადგენილ იქნა ადგილი, რომელიც უნდა დაეცვათ მათ. ისინი არიან მრავალრიცხოვანნი, ძლიერნი, ქვეითნიც და ცხენოსანნიც.

ბზბ ალ-აბვზბი ნავსადგურია ამ ზღვაზე. იკრიბებიან მასში ხაზარები, სარრები, სინდანები²³⁴, ხაფანები²³⁵, ქურჯები, რუკლანები²³⁶, ზარანქარნები²³⁷, ამრქები²³⁸ – ეს უკანასკნელნი ჩრდილოეთის მხრიდან,, იკრიბებიან მასში აგრეთვე. ჯურჯანიდან, ტაბარისთანიდან²³⁹, დაჰლამიდან და ჯიბალიდან²⁴⁰.

აქ ამზადებენ სელის ტანსაცმელს. და არ არის არსად სელი არრანსა, აზერბაიჯანსა და არმონიისაში თუ არ აქა და მის რუსთაკებში. აქ არის ზაფრანა. გვხვდება აქ აგრეთვე მონები ყოველგვარი ჯურისა²⁴¹.

მის მეზობლად, იმ მხარეს, რომელიც ეკვრის ისლამის ქვეყნებს, არის რუსთაკი წოდებული მასკატად. მოსდევს მას ლაქზების

ქვეყანა. ესაა ხალხი მრავალრიცხოვანი, ვაჟკაცი და ტანადი, [აქვთ] დამუშავებული დიახები²⁴² და დასახლებული ოლქები. აქ არიან კეთილშობილები, რომლებიც ცნობილნი არიან ხამშირებად. მათ ზემოთ დგანან მეფეები, ქვემოთ კი – მუშაკები. მასა და ბზბ ალ-აბვზბს შორის ტაბარსარნ შაჰის²⁴³ სამეფოა. ისინიც ამგვარადვე გულადები და ძლიერები არიან. აქვთ მრავალი დამუშავებული ადგილები, მხოლოდ ლაქზები უფრო მრავალრიცხოვანნი არიან და მათი ქვეყანაც უფრო ვრცელია. მათ ზემოთ ჭრლზნია. იგი არ არის დიდი ოლქი.

ამ ზღვის ნაპირას, მასკატს ქვემოთ, მდებარეობს ქალაქი შნ-ბარნნი, პატარა, გამაგრებული, მრავალრუსთაკიანი.

რაც შეეხება მანძილებს: ითილიდან, ხაზართა ქალაქიდან, ბზბ ალ-აბვზბამდე 12 დღის სავალია, სამანდარიდან ბზბ ალ-აბვზბამდე – 4 დღის სავალი, სარრის სამეფოდან ბზბ ალ-აბვზბამდე – 3 დღის სავალი.

I, 439

თქვა აბუ ბაქრ აჰმად იბნ მუჰამმად ალ-ჰამადანიმ²⁴⁴: ბზბ ალ-აბვზბი შესასვლელია რამდენიმე ხეობაში კაბკის მთაზე, მასში მრავალი სიმაგრეა. მათ შორის: ბზბ ას-სული, ბზბ ალ-ლანი, ბზბ აშ-შნბარნნი, ბზბ ლზიკა, ბზბ ბრიკა, ბზბ სამისჯანი²⁴⁵, ბზბ სნჰიბ ას-სარრი, ბზბ ჭრლზნ შაჰი, ბზბ ტარუნანი²⁴⁶, ბზბ ტაბარ-სარნ შაჰი, ბზბ ორნ შაჰი²⁴⁷.

მიზეზი ბზბ ალ-აბვზბის აშენებისა, როგორც მოუთხრობს აბუ-ლ-აბბას ტუსი²⁴⁸ იყო შემდეგი: ერთხელ, მანსურის²⁴⁹ დროს,

21

აჯანყდნენ ხაზარები და გვკითხა ჩვენ: იცით როგორ ააშენა ანუ-შირვანმა კედელი, რომელსაც ეწოდება ალ-ბზბი? ვუპასუხეთ: არა. თქვა: ხაზარები თავს, ესხმოდნენ სპარსელთა სულთანს²⁵⁰ ისე, რომ აღწევდნენ ჰამადანსა²⁵¹ და მავსილს, და როდესაც გამეფდა ანუშირვანი, გაუგზავნა [მოციქული] მათ მეფეს, სთხოვა ქალიშვილი, რათა შეერთო ცოლად, და შესთავაზა მას აგრეთვე მისი ასული, რათა შერიგებულიყვნენ და შემდეგ კი ორივე მხარეს მოეცალა თავიანთი მტრების წინააღმდეგ როდესაც დათანხმდა ამაზე [ხაკანი], გამოძებნა ანუშირვანმა ერთ-ერთი მხევალი თავის საუკეთესო მხევალთაგან, გაუგზავნა იგი ხაზართა მეფეს როგორც თავისი ასული და გაატანა მას ის, რასაც ატანდნენ ხოლმე მეფეთა ასულებს., ხვანმა გამოუგზავნა ანუშირვანს თავისი ასული. როდესაც მოვიდა [ქალი] მასთან, მისწერა ხაზართა მეფეს, რომ შეეხვედეთო ერთმანეთს და დავაკანონოთო სიყვარული ჩვენს შორის. ამაზე დაეთანხმა იგი [ხაზართა მეფე] და შეპირდა შეხვედრას დასახელებულ ადგილას. შეხვდნენ ერთმანეთს და დარჩნენ იქ რამდენსამე დღეს. შემდეგ ანუშირვანმა უბრძანა ერთ-ერთ ბელადს მის ბელადთაგან, რომ ამოერჩია 300 კაცი მის ძლიერ მეზრძოლთაგან და როდესაც შესუსტდებოდა სიფხიზლე, თავს დასხმოდა ხაზართა ლაშქარს, გადაეწვა იგი, დაერბია და დაბრუნებულიყო ლაშქარში უჩუმრად. ასეც მოიქცა როდესაც გათენდა შეუთვალა მას ხვანმა – რა არის ეს? თავს დაესხი წუხელ ჩემს ლაშქარს? ანუ-შირვანმა უპასუხა: ჩვენგან ეს არ მომხდარა, შეისწავლე და გა-

მოიძიე. ასეც მოიქცა [ხაკანი], მაგრამ ვერაფერი ვერ გაიგო. შემდეგ [ანუშირვანმა] გადადო (ეს საქმე) რამდენიმე დღით და კვლავ გაიმეორა იგივე ვიდრე არ გააკეთა სამჯერ. და ყოველთვის თავს იმართლებდა და ითხოვდა გამომძიებას. ისიც (ხაკანი) იძიებდა, მაგრამ ვერაფერს ვერ ადგენდა. და როდესაც ეს აუტანელი გახდა ხაკანისათვის მოუხმო ერთ-ერთ ბელადს მის ბელადთაგან და უბრძანა იგივე, რაც უბრძანა ანუშირვანმა [თავის ბელადს]. როცა ასე მოიქცა, შეეკითხა ანუშირვანი: რა არის ეს? ჩემი ლაშქარი ამ ღამით გათელილ იქნა? რა მიქნეს და რა გამიკეთეს? შეუთვალა ხაკანმა რა ჩქარა აღელდი. ეს მოუვიდა ჩემს ლაშქარს სამჯერ, შენსას კი მხოლოდ ერთხელ. ანუშირვანმა უპასუხა: ეს არის იმ ხალხის საქმე, რომლებსაც უნდათ წახდინონ ჩვენი ურთიერთობა.

I, 440 მე მაქვს ერთი აზრი, თუ შენ მიიღებ მას, ჰპოვებ სასურველს.

ჰკითხა (ხაკანმა): რაა იგი? უპასუხა: დამრთე ნება, რომ ავაშენო კედელი ჩემსა და შენს შორის და გავაკეთო მასზე კარი. და ვერ

22

შემოვა შენს ქვეყანაში ვერავინ, თუ იენ არ ისურვებ და ვერც ჩემს ქვეყანაში შემოვა ვინმე, ვისაც მე არ ვისურვებ. ამაზე დაეთანხმა ხაკანი და დაბრუნდა თავის სამეფოში. მაშინ დაიწყო ანუშირვანმა კედლის შენება ქვისა და ტყვიისაგან და ააგო იგი სიგანით 300 წყრთა, სიმაღლით – ვიდრე არ მიაღწია მთის წვერს და შემდეგ შეიყვანა იგი ზღვაში. ამბობენ, რომ გაბერა ტიკები და დაიწყო მასზე შენება. დაიწყეს ტიკებმა ჩაძირვა. შენობა ადიოდა ზემოთ იქამდე, სანამ არ განმტკიცდა ტიკები მიწაზე. შენობა აამალა იქამდე, ვიდრე არ გაუსწორდა იმას, რაც იყო მიწის ზედაპირზე სიგანითა და სიმაღლით, შეაბა მას კარი რკინისაგან და ჩააბარა იგი 100 კაცს, რომლებიც დაიცავდნენ მას, მაშინ, როდესაც მანამდე მის დასაცავად საჭირო იყო 100 000 კაცი²⁵².

მერე მოათავსა მისი ტახტი ბორცვზე, რომელიც გააკეთა ზღვაში და თავყანისცა სიხარულით მას, რაც მოაწყო ღმერთმა მისი ხელით. შემდეგ დაწვა ზურგზე და თქვა: ახლა კი დროა, რომ დავისვენო. თქვა: ზოგიერთი აგვიწერს ამ ზღუდეს, რომელიც ააშენა ანუშირვანმა, და ამბობს, რომ გააკეთა მისი ბოლო ზღვაში და გაამაგრა ისე, რომ ადვილი არ იყო მისი გადალახვა. აშენებულია იგი კარგად დამუშავებული, გათლილი, ოთხკუთხედი ქვით, რომელთა შორის ყველაზე პატარა არ არის 5 ნაბიჯზე ნაკლები. დამაგრებულია ლურსმებითა და ტყვიით. და გაკეთებულია ამ შვიდ ფარსახზე შვიდი გადასასვლელი, ყოველ გადასასვლელზე – ქალაქია. და ჩაყენებულ იქნა მასში ხალხი მეომარი სპარსელთაგან, რომელთაც უწოდებენ ანშნსთაქრნებს, არმონიძას ევალეზოდა შენახვა კაცებისა ამ ზღუდის დასაცავად მანძილზე, რომელზედაც გაივლის 20 კაცი თავიანთი ცხენებით, რათა არ შეევიწროვებინათ ერთმანეთი²⁵³.

მოხსენებულია, რომ ქალაქ ბზბ ალ-აბზბში ჯიჰანდის კარზე, კედლის ზემოთ, არის ორი ქვის სვეტი. თვითუფლ სვეტზე ლომის ქანდაკებაა თეთრი ქვისაგან. მათ ზემოთ ორი ქვაა. ყოველ ქვაზე (აგრეთვე) ქანდაკებაა დედალი ლომისა. ამ კარის ახლოს არის ადამიანის გამოსახულება ქვისაგან. მის ფეხებს შორის მე-

ლიის გამოსახულებაა რომელსაც პირში ყურძნის მტევანი უჭირავს. ქალაქის განაპირას წყალსაცავია თაღიანი საფეხურებით, რომლითაც ჩადიან ამ წყალსაცავში, როცა იკლებს წყალი. ამ საფეხურების ორსავე მხარეს აგრეთვე, ლომის ორი ქანდაკებაა ქვისაგან. ამბობენ, რომ ეს ზღუდის თილისმაა²⁵⁴.

რაც შეეხება ამბავს მისი დაპყრობის შესახებ: სალმან იბნ რაბრა ალ-ბაჰილი²⁵⁵ დაესხა მას ომარ იბნ ალ-ხატტაბის დროს, –

23

I, 441 ალლჰიმც კმაყოფილია მისით, – გადალახა მისი ორი სიმაგრე და ბალანჯარი და შეხვდა მას ხანკანი, ხაზართა მეფე, თავისი ლაშქრით მდინარე ბალანჯარს იქით. მოწამებრივად დაეცა სალმან იბნ რაბრა და მისი მხედრები 4 000 კაცი. და თქვა აზდ არ-რაჰმან იბნ ჯუმანა ალ-ბაჰილი²⁵⁶, როდესაც მოიხსენია სალმან იბნ რაბრა და კუთაბა იბნ მუსლიმ ალ-ბაჰილიელები თავი მოჰქონდა რა მათით:

ქეშმარიტად ჩვენ გვაქვს ორი საფლავი, საფლავი ბალანჯარში. და საფლავი სრნის ისთანში. ო, შენ საფლავო! ეს რომელიც სრნშია, ცნობილია მისი დაპყრობები. და ეს არის ის, რომლითაც ირწყვება თავთავნი მიწისა²⁵⁷.

ამით იმის თქმა უნდოდა, რომ თურქები და ხაზარები, მას შემდეგ რაც მათ მოკლეს სალმან იბნ რაბრა და მისი მებრძოლები, ყოველ ღამე ხედავდნენ დიდ ცეცხლს მათი ბრძოლის ადგილას. ამბობენ, ჩაფლეს ისინი (მეომრები), სალმან იბნ რაბრა კი მოათავსეს კიდობანში და გაგზავნეს სამლოცველოში. გვალვიანობისა და მოუსავლიანობის დროს გამოაქვთ კიდობანი, ალებენ მას და მოდის წვიმა²⁵⁸.

ვპოვე სხვა ადგილას, რომ აბუ მუსა ალ-ამარ²⁵⁹, როდესაც მოათავა ისბაჰნის²⁶⁰ დაპყრობა ომარ იბნ ალ-ხატტაბის დროს, 19 წელს²⁶¹, გაგზავნა სურჰა იბნ ამრი^{261a}, რომელიც იწოდებოდა ზუზუნად ალ-ბაჰისაკენ. მის მოწინავე რაზმში დანიშნულ იქნა აზდ არ-რაჰმან იბნ რაბრა, რომელიც აგრეთვე იწოდებოდა ზუზუნად. გაემართა (სურჰა) ლაშქრით ალ-ბაჰისაკენ და დაიპყრო იგი ბრძოლის შემდეგ, რომელიც მოხდა. და თქვა სურჰა იბნ ამრმა ამის შესახებ ლექსი.

I, 442 ბაბ ალ-აბვანს უკავშირდება მრავალი. მათგან: ზუჰადრ იბნ ნუჰადმ ალ-ბაბი და იბრაჰიმ იბნ ჯაფარ ალ-ბაბი. თქვა აზდ ალ-დანრ იბნ საინდმა²⁶³, რომელიც ასწავლიდა მისროში, რომ მე მას მოვესწარიო. მე ვფიქრობ. რომ ისინი ორივენი, ე. ი. ზუჰადრი და იბრაჰიმი წარმოშობილნი არიან ბაბ ალ-აბვანიდან, რომელიცაა ქალაქი დარბანდი; ალ-პასან იბნ იბრაჰიმ ალ-ბაბი, რომელიც გადმოსცემს ჰამრდ ატ-ტავრლისაგან, შანასისაგან, წინასწარმეტყველისაგან. – ალლჰიმც აკურთსებს მას და მიესალმება²⁶⁴. გაუკეთეს [მას] ბეჭედი აკრიკით²⁶⁵ და ეს კი აშორებს გაჭირვებას. გადმოცემს მისგან ოსნ იბნ მუჰამმად იბნ მუჰამმად ალ-ბაღდადრი ჰილალ იბნ ალ-ალა²⁶⁶ ალ-ბაბი, რომლისგანაც გადმოს-

ცემს აბუ ნუჰამ ალ-ჰაჰიზი²⁶⁶, ალ-ჰადსალში²⁶⁷ [მითითებულია] ზუჰადრ იბნ მუჰამმად ალ-ბაბრ და მუჰამმად იბნ ჰიშამ იბნ ალ-ვალრდ იბნ აზდ ალ-ჰამრდ აბუ-ლ-ჰასანი, ცნობილი იბნ აბუ იმრან, ალ-ბაბრ²⁶⁸, რომელიც გადმოსცემს აბუ საჰდ აზდ ალლჰა იბნ საჰდ ალ-ამაჯჯ ალ-ჰინდრსაგან. მისგან კი გადმოსცემს მისარ იბნ ალ-ბაბრ²⁶⁹, რომელიც გადმოსცემს მუჰამმად იბნ დუსთრსაგან, სულადმან ალ-ისბაჰანსაგან, ბახთუვაჰისაგან, წსიმ იბნ ისმჰრისაგან, წსიმ ალ-აჰვალისაგან. მისგან კი გადმოსცემს აბუ ბაჰრ ალ-ისმჰრლ. ამბობენ, რომ იგი ცნობილი იყო 270 წლის წინათ მუჰამმად იბნ აბუ იმრან ალ-მაჰბირს კარზე²⁷⁰; მუჰამმად იბნ აბუ იმრან ალ-ბაბრ ას-საკაჰ²⁷¹, – აბუ იმრან ჰიშამის გვარი წარმოშობილია ბაბ ალ-აბვბიდან და დასახლებული ბარზაჰში. გადმოსცემს იგი იბრჰჰიმ იბნ მუსლიმ ალ-ხვარაზმ-საგან²⁷².

ბაბირთი²⁷³ – მეორე ბა – ქეს რ ი თ .

I, 444

დიდი დაბა და ლამაზი ქალაქი არზან რუმის სანახებში, არ-მონიდაში, გადმოცა მის შესახებ კაცმა მის მცხოვრებთაგან, ჰაკ-კრჰმა.

I, 445

ბაბაღში²⁷⁴ – ღ ა მ ნ ი წერტილიანი, მ ა – ს უ ქ უ ნ ი თ დ შ ი ნ ი წერტილებიანი.

I, 446

ოლქი აზერბაიჯანსა და არდაბრლს შორის, ჩაუდის მას აზ-ზაბ ალ-ალჰ²⁷⁵.

ბაჯარვანი²⁷⁶ – ბოლოში ნ უ ნ ი .

I, 454

ქალაქი ბაბ ალ-აბვბის ოლქში, შარვანის ახლოს. მასთან მდებარეობს უკვდავების წყარო, რომელიც იპოვა ალ-ხიდრმა²⁷⁷, – მშვიდობა მას. ნათქვამია რომ ესაა სოფელი, სადაც მუსჰმ და ხიდრმა, – მშვიდობა მათ, – დააპურეს მოსახლეობა²⁷⁸.

ბაჯუნადსი²⁷⁹ – ნ უ ნ ი – ჰათჰით, ს ი ნ ი უწერტილო. ამგვარად ვნახე მე ის გახმოვნებული იბნ ბარდ ალ-ხაბზაჰად წოდებულ აბუ ჰდალ ებზს იბნ ალ-ას-სულრს ხელნაწერში²⁸⁰.

I, 455

ესაა ძველი ქალაქი ხილჰტის ოლქში, იხსენიება არჯრჰთან ერთად. იგი მეოთხე არმონიდაშია. დაიპყრო იგი იმად იბნ ღანმ-მა. იგი [მდებარეობს] მეხუთე იკლრჰში. მისი გრძედეა 70 გრა-დუსი და ნახევარი, განედი – 40 გრადუსი და მეექვსედი. ამბობს მისარ იბნ მუჰალჰილი²⁸¹: ბაჯუნადსი ქალაქია. ააშენა იგი სულა-დმმა. მასში მადნებია ანდარანის მარილის, მაგნიუმისა და სპი-ლენძის. აქ არის მცენარე აბზინდა²⁸², რომლის საშუალებითაც გა-

მოჰყავთ სიღრმიდან ჰინები და გველები, მაგრამ თურქული მასზე უკეთესია. იქ არის აბსანთონი და უსთუხუდუსი²⁸³.

I, 459 ბაზახან – ორი ხან-თი.

ციხე ზავაზანის ოლქში, ეკუთვნის მავსილის მფლობელს.

I, 461 ბაზან ჰადრუზი²⁸⁵ – ზ ა ლ ი წერტილიანი, ა ლ ი ჰ ი და ნ უ ნ ი . აზერბაიჯანის ცნობილი ქალაქის, არდაბრლის, სახელი. ააშენა

იგი ჭირჭირებდა, სპარსელთა ერთ-ერთმა პირველმა მეფემ.

I, 466 **ბაზუ-ლ-ჰამრუი**²⁸⁶ - ციხე ზავაზნის მხარეში, რომელიც ეკუთვნის ბუხთოდას ქურთებს. ზავაზნი არის მხარე, რომელიც მოხსენიებულია.

I, 468 **ბასრნი**²⁸⁷ - გადმოცემა მე ჭაკრმა მუჰამმად იბნ სიდდრკ ალ-ბასრნიმ ალ-ხანიკანმა²⁸⁸ თქვა: ბასრნი ზედა და ბასრნი ქვედა ორი ოლქია, რომელთა დედაქალაქია არზან რუმი.

I, 477 **ბაქუედა**²⁸⁹ - ქ ა ჭ ი - დ ა მ მ ი თ , ვ ა ვ ი - ს უ ქ უ ნ ი თ და
ა მ - ჭ ა თ ჰ ი თ .

ქალაქი დარბანდის სანახებში, შარვანის მხარეში. მასში არის ნავთის ღიდი წყარო, რომლის საიჯარო გადასახადი აღწევს 1000 დირჰემს დღეში. მის გვერდით მეორე საბადოა, რომლიდანაც განუწყვეტლივ, დღე და ღამე, მიედინება თეთრი ნავთი, როგორც ვერცხლისწყლის ზეთი²⁹⁰. მისი საიჯარო გადასახადი იმასვე აღწევს რასაც პირველის. გადმოცემა მე მან, ვინც სარწმუნოდ მიმაჩნია ვაჭართაგან, რომ ნახა იქ მიწა, რომლისაგანაც მუდამ ამოდის ცეცხლი. მე მგონია, რომ ცეცხლი ჩააგდო მასში ვიღაცამ ხალხთაგან და არ ქრება, რადგანაც ინახავს მას მადანი (ნავთი)²⁹¹.

I, 480 **ბაღუ** - გამაგრებული ციხე და ქალაქი არმონიდაში, არზან რუმსა და ხილზტს შორის. (მოიპოვება) იქ რკინის მადანი.

I, 499 **ბუნტუსის ზღვა**²⁹³ - ბუნ - ერთწერტილიანი, შემდეგ ნუნ - სუქუნით, ტუნ - ლ ა მ მ ი თ და ს რ ნ ი უწერტილო. ასე შემხვდა აბუ-რ-რეჰმანის ხელნაწერში.

ამბობს: დასახლებული ადგილის შუაგულს, საკალიბებისა და
I, 500 და რუსების მიწაზე არის ზღვა, რომელიც ბერძნებთან იწოდება ბუნტუსის ზღვად, ჩვენთან კი - ტარზიზუნდას ზღვად, რადგანაც იგი ნავსადგურია მასზე. გამოდის მისგან სრუტე, რომელიც ჩაუვლის კუსტანტინოდას კედელს და თანდათან ვიწროვდება²⁹¹. ვიდრე არ შეუერთდება აშ-შამის ზღვას²⁹⁵, რომლის სამხრეთ ნაპირზე მდებარეობს ქვეყანა აშ-შამისა, მისრი, ისქანდაროდა²⁹⁶ და იფრეკოდა²⁹⁷.

I, 500 **ხაზართა ზღვა**²⁹⁸ - ბაჰრ ალ-ხაზარი - ასეა გახმოვებული, ესაა ტაბარისტანის, ჯურჯანის, შბასქუნის ზღვა - ყველა ეს ერთია. ესაა ვრცელი, დიდი ზღვა, რომელიც სხვას არაფერს არ უკავშირ-

26

დება. იწოდება აგრეთვე ხურსანისა და ჯრლის ზღვად. ზოგიერთი. მას ზოგჯერ ხურსანის მორევსაც უწოდებს.

ამბობს ჰამზა²⁹⁹: მისი სახელი სპარსულად არის ზარან აქფუ-და, ეძახიან მას აგრეთვე აქფუდა დარანვს. არისტოტელე მას არკნოდას უწოდებს, ზოგიერთი კი ხვარაზმის ზღვასაც, მაგრამ ეს ის არაა რადგან ხვარაზმის ტბა სხვაა და მოიხსენიება თავის ადგილას, თუ მოისურვებს ალლჰი.

ამაზე [მდებარეობს] ბაზ ალ-აბვზი, იგივე დარბანდი, როგორც აღვწერეთ თავის ადგილას. აღმოსავლეთის მხრიდან მას ეკვრის მუკანის, ტაბარისტანისა და ჯურჯანის მთები. გრძელდება იგი დიჰისტანის³⁰⁰ პირდაპირ, სადაც მდებარეობს შბასქუნი³⁰¹, შემდეგ უხვევს აღმოსავლეთით თურქთა ქვეყნისკენ და ჩრდილოეთით ხაზართა ქვეყნისკენ ერთვის მას მრავალი მდინარე, რო-

მელთაგან უდიდესია ალ-ქურრი, არ-რასსი და ითილი.

თქვა ისტახრმ: რაც შეეხება ხაზართა ზღვას, მის აღმოსავლეთით არის ნაწილი დადლამისა, ტაბარისტანისა, ჯურჯანისა და ნაწილი სტეპისა, რომელიც მდებარეობს ჯურჯანსა და ხვარაზს შორის; დასავლეთით – ალ-ლანი კაზვის მთაზე სარრთა საზღვრებამდე, ხაზართა ქვეყანა და ნაწილი ალ-ლუზიზმას სტეპისა; ჩრდილოეთით – ალ-ლუზიზმას, – ესენი არიან თურქთა ტომი, – სტეპი სიდაჰ ქუჰის³⁰² მხარეში; სამხრეთით – ჯრლი და ნაწილი დადლამისა. თქვა: ხაზართა ზღვა არ უკავშირდება რომელიმე სხვა ზღვას დედამიწის ზედაპირზე. მართლაც, თუ ვინმე შემოუვლის ამ ზღვას, დაბრუნდება იმავე ადგილას, საიდანაც დაიწყო (მოგზაურობა) ისე, რომ არ დააბრკოლებს მას არაფერი, გარდა რომელიმე მდინარისა, რომელიც ერთვის მას. ესაა მარილიანი ზღვა. მასში არაა არც მოქცევა და არც უკუქცევა. ესაა მუქი ზღვა, რომლის ფსკერი თიხისაა, განსხვავებით კულზუმის³⁰³ და სპარსეთის ზღვისაგან, ვინაიდან სპარსეთის ზღვაში ზოგჯერ, ზოგიერთ ადგილას, გამჟვირვალობის გამო ჩნდება თეთრი ქვებიც მის ფსკერზე. არ ამოიღება ამ ზღვიდან არაფერი ძვირფასი ქვებიდან, არც მარგალიტი, არც მარჯანი და არც სხვა რამ. ვერ ისარგებლებ ვერაფრით რაც ამოაქვთ აქედან, გარდა თევზისა.

I, 501

მით მოგზაურობენ ვაჭრები მუსლიმთა ქვეყნებიდან ხაზართა ქვეყნისაკენ და იქითკენ, რაც არის არრანს, ჯრლს, ჯურჯანსა და ტაბარისტანს შორის. ამ ზღვაში არ არის დასახლებული კუნძულები, რომლებზეც იქნება მოსახლეობა, როგორც სპარსეთისა და რუმის ზღვაში³⁰⁴ და სხვაგან. მაგრამ მასში არის კუნძულები დაფა-

27

რული უღრანი ტყით, წყლებითა და ბუჩქნარებით, რომლებზედაც არაა ადამიანი, მათგანაა სიდაჰ ქუჰის კუნძული, რომელიც მოხსენებულ იქნა. მდინარე ქურრის პირდაპირ კი მეორე კუნძულია³⁰⁵, სადაც უღრანი ტყეა, ბუჩქნარი და წყლები. იღებენ იქ ენდროს. მიჰყავთ იქ ხომალდებით ცხოველები და უშვებენ სამოვრად, ვიდრე არ დასუქდებიან. არის აქ აგრეთვე კუნძული, ცნობილი რუსების კუნძულად³⁰⁶ და სხვა მცირე კუნძულები.

ზბასქუნიდან ხაზარამდე, თუ დავადგებით მარჯვენა მხარეს ზღვის ნაპირზე, არ არის სოფელი და არც ქალაქი, გარდა ერთი ადგილისა ზბასქუნიდან დაახლოებით 50 ფარსახის მანძილზე, რომელსაც ეწოდება დიპისტანი. ნაგებობანი შეჭრილია ზღვაში, რომელსაც თავს აფარებენ გემები ზღვის ღელვის დროს. მიისწრაფვის ამ ადგილისაკენ მრავალი ხალხი სხვადასხვა ოლქებიდან და რჩებიან იქ სათევზაოდ. აქ არის წყლები, და არაფერი ვიცი სხვა ამის გარდა.

რაც შეეხება მარცხენა მხარეს ზბასქუნიდან ხაზარისაკენ, იგი მთლიანადაა დასახლებული, რადგანაც, როცა დაადგები ზბასქუნიდან გზას მარცხნივ, ჩაუვლი ჯურჯანის, ტაბარისტანის, დადლამის, ჯრლის, მუჰანის, შარვანის, მასკატის, ბზბ ალ-აბვზბის საზღვრებს, შემდეგ სამანდარისაკენ ოთხი დღის გზაა. სამანდარიდან მდ. ითილისაკენ შვიდი დღის გზაა სტეპით, ამ ზღვას სიდაჰ ქუჰის მხრიდან აქვს

შლამიანი ნაპირები, რომელიც საშიშია ხომალდებისათვის, რათა როდესაც დაუბერავს ქარი, არ დაამსხვრიონ. და თუ იქ დაიმსხვრა ხომალდი, არ იქნება ადვილი რაიმეს შეკრება თურქთა გამო, რომლებსაც მიაქვთ იგი და ანაწილებენ თავიანთ პატრონსა და თავიანთ შორის³⁰⁷, ამბობენ, რომ ამ ზღვის სანაპირო ირგვლივ 1500 ფარსახია, რადიუსი – 100 ფარსახი. და ალლჰამა უკეთ უწყის³⁰⁸,

I, 513 არჯრუმის ტბა³⁰⁹ – ესაა ხილტის ტბა, რომელშიც არის ტირ-რჩი³¹⁰.

თქვა იბნ ალ-ქალბრმ³¹¹: არმინიის საკვირველებათაგან არის ხილტის ტბა. ჭეშმარიტად, ათი თვის განმავლობაში არ ჩანს მასში ბაყაყი და არც თევზი. წელიწადში ორი თვის განმავლობაში კი გამოჩნდება მასში [თევზი] ისე, რომ ხელითაც კი დაიჭირება. გააქვთ იგი ყველა ქვეყანაში, ინდოეთშიც კი.

ამბობენ, რომ კუბზუ დიდმა, როდესაც გაგზავნა ბალრნასი, რათა გაეკეთებინა თილისმა მისი ქვეყნისათვის, თილისმა გაუკეთა ამ ტბასაც. და ამჟამადაც ათი თვის განმავლობაში არ ჩნდება თევზი. მე ვამბობ: ესა და ამის მსგავსი არაარაბთა მონაჭორია. აქ სხვა საიდუმლოებაა დაფარული.

28

„ქითაბ ალ-ფუთუჰში" [წერია]: გაემართა ჰაბრბ იბნ მასლამა. ალ-ფიჰრი ოსმან იბნ აჰმედის მიერ გაგზავნილი, ვიდრე არ მიაღწია არჯრუმს. და გაგზავნა ხალხი, ვინც დაიპყრო მისი მხარეები, შეკრიბა ჯიზია³¹² სულზე მათი მოსახლეობიდან და დაეზავა მათ მიწის ხარაჯაზე. რაც შეეხება ტირრჩის ტბას, იგი არ მისულა მასთან და თავისუფალი დარჩა, ვიდრე არ დაინიშნა მუჰამმად იბნ მარვან ალ-ჰაქამი^{312a}. ალ-ჯაზორასა და არმინიის მმართველად, რომელმაც დაისაკუთრა მისი ნანადირევი და დაადო მას ბაჟი³¹³.

ურმიის ტბა³¹⁴ – რაც შეეხება ურმიდას, ის უკვე მოვიხსენიეთ. მასა და ურმიის ტბას შორის დაახლოებით ორი ფარსახია. ესაა მლაშე ტბა, ცუდი სუნის. არ ცხოვრობს მასში ცხოველი, არც თევზი და არც სხვა რამ. მის შუაგულში მთაა, რომელსაც ქაბუ-ზანს³¹⁵ უწოდებენ და კუნძული, რომელზეც ოთხი სოფელია ან დაახლოებით ამდენი. ცხოვრობენ მასზე ამ ტბის ხომალდთა მეზღვაურები. ზოგჯერ თესავენ ამ კუნძულზე პატარა ყანას

I, 513

მთაზე ციხეა ცნობილი, გამაგრებული. მისი მცხოვრებლები უმეტეს შემთხვევაში არ ემორჩილებიან აზერბაიჯანის ვაზრებს. ზოგჯერ გადიან თავისი ხომალდებით, მეკობრეობენ და ბრუნდებიან თავიანთ ციხეებში. არ არის მათ წინააღმდეგ არავითარი საშუალება და არც არავითარი ხერხი. მე ვნახე ეს ციხე შორიდან, როცა გადავდიოდი ამ ტბას, ხურასნისაკენ მიმავალი 617 წელს.

ამბობენ, რომ მისი ნაპირი ირგვლივ 50 ფარსახია. სიგანეზე ხომალდით ზოგჯერ ერთ ღამეში გადაიცურება. ამოაქვთ აქედან მარილი, ბრწყინვალეობით მსგავსი თუთიისა. მის ნაპირზე, აღმოსავლეთის მხარეს, წყაროებია გამომდინარე, რომელთა წყალიც ქვად იქცევა, როგორც კი ჰაერზე მოხვდება – ამბობს მისარი³¹⁶.

I, 514

ბადლრისი³¹⁷ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭათპით, შემდეგი –

I, 526

ს უ ქ უ ნ ი თ , ლ ო მ ი – ქ ე ს რ ი თ , ძ ა – უ ხ მ ო ვ ნ ო და ს ო ნ ი უ წ ე რ -
ტილო. არ ვიცი მსგავსი ფორმის სახელი არაბულ ენაში, გარდა
ვაჰბ ო ლ ი ს ა , რომელიც ზურგის ტვინის შიდა ნაწილის სახელია.
რაც შეეხება არაარაბთა ენას, იქ არის: თაჰლსი, თაბრრზი.

ადგილი არმინიის ერთ-ერთ ოლქში ხილანტის ახლოს, მდი-
დარი ბაღებით. მისი ვაშლის ხარისხი, მოსავლიანობა და სიიაფე
არაკადაა ქცეული, გააქვთ მრავალ ქვეყანაში,

მისი გრძელი 65 გრადუსია, განედი – 38 გრადუსი.

თქვა აჰმად იბნ მაჰმად იბნ ჯაზირმა: როდესაც იმად იბნ ღანმმა
დაამთავრა ილ-ჯაზირას [დაპყრობა], შევიდა მთის გასასვლელში და

29

მიადწია ბადლრს. შემდეგ გადაიარა ხილანტისაკენ, დაეზავა მის
პატრიკიოსს, მიადწია მჟავე წყლის წყაროს, რომელიც აღარ გა-
დაუვლია, დაბრუნდა და დააკისრა ბადლრის მმარი)ველს ხილ-
ტისა და მისი ქების მსგავსი ხარაჯა. ამის შემდეგ გაემართა რაჰ-
კასაკენ³¹⁷, მივიდა ჰომსს³¹⁸ და გარდაიცვალა იქ ჰიჯრის 26 წელს³¹⁸.

ბადლრს იხსენიებს აბუ-რ-რიდნ ალ-ჰადლ იბნ მანსურ აზ-
ზარბი³¹⁹.

I, 529 **ბაზიზი**³²⁰ – ზ ო ლ ი წ ე რ ტ ი ლ ი ა ნ ი – თ ე შ დ რ დ ი თ :

ოლქი აზერბაიჯანსა და არრანს შორის. ესაა ბზაჟ ალ ხურ-
რამის გამოსვლის ადგილი ალ-მუთასიმის³²¹ დღეებში. იხსენიებენ
მას ალ-ჰუსეინ იბნ ად-დაჰჰანქი,³²² აბუ თამიმში, ალ-ბუჰთურ³²³.
ამბობს მისარი, პოეტი: ბაზიზში არის ადგილი დაყოფილი სამ ჯე-
რიბად³²⁴. ამბობენ, რომ მასში სადგომია კაცისა, სადაც ვინც კი
მიმართავს ალლჰს თხოვნით, შესმენილ იქნება. აქ აღმართული
იქნა ალმები მუჰამმირებისა³²⁵, რომლებიც ცნობილი არიან ალ-
ხურრამიდას სახელით. აქედან გამოვიდა ბაზაქი და აქ ელოდნენ
მაჰდის³²⁶ გამოჩენას. მის ქვემოთ დიდი მდინარეა. თუ განიბანება

I, 530 მასში ვინმე შეპყრობილი ძველი ციებ-ცხელებით, განიკურნება იგი.

მის გვერდით მდინარე არ-რასსია. აქ არის საუცხოო ბროწე-
ული, რომლის მსგავსი არაა მთელს ქვეყანაზე. იქ არის აგრეთვე,
ლეღვი საუცხოო და ჩირი, რომელსაც ახმობენ თორნეში, რად-
განაც არ არის იქ მზე ხშირი ღრუბლების გამო და ცა არ იწმინ-
დება მათთან არასოდეს. მათ აქვთ ცოტაოდენი გოგირდი, რომელ-
საც პოულობენ წყალში ნაჭრებად და ასუქებს ქალებს, როდესაც
სვამენ მას ყლოუპებად³²⁷.

I, 548 **ბურჯანი**³²⁸ – ჯ რ მ ი თ . ქალაქი ხაზართა მხარეში: ასტრონო-
მები ამბობენ, რომ იგი მეექვსე იკლრმშია მისი გრძელი 40
გრადუსია, განედი – 45 გრადუსი დალაშქრეს იგი მუსლიმებმა
ოსმანის, – ალლჰიმც კმაყოფილია მისით, – დროს. იხსენიებს, მას
აბუ ნუჯაიდ ათ-თამრმ³²⁹.

I, 551 **ბარხუ**³³⁰ – ჰ ა თ ჰ ი თ . ციხე ზავაზნის ოლქის ციხეებიდან,
ეკუთვნის მავსილის მფლობელს.

I, 556 **ბარდოჯი**³³¹ რ ო ნ – ს უ ქ უ ნ ი თ , დ ო ლ ი – ქ ე ს რ ი თ , ძ ა – უ ხ -
მოვნო და ჯრმი

ქალაქი აზერბაიჯანის უკიდურეს საზღვარზე. მასა და ბარ-
ზაას შორის 14 ფარსახია. წყალი, რომელიც უვლის მას გარშემო

არის მდინარე, სიდიდით უახლოვდება დიჯლას და ეწოდება ალ-ქურრი.

30

ამ ქალაქთანაა დაკავშირებული ჰნჭიზი³³² აბუ ბაქრ აჰმად იბნ ჰნრუნ იბნ რუჰ ალ-ბარდრჯი³³³, რომელსაც მოუსმენია ნასრ იბნ ალი ალ-ჯაჰადამის, ბაქქარ იბნ კუთაიბას, საიდ იბნ ადუბ ალ-ვსიტის და სხვებისათვის³³⁴. მისგან გადმოსცემენ ჯაჰარ იბნ აჰმად იბნ სინან ალ-კატტანი, სულამინ ატ-ტაბარანი, იბნ ადრ და სხვები³³⁵. თქვა ჰამზა იბნ აუსუფ ას-საჰმრ³³⁶: შევევითხე ად-დარაკუტნის³³⁷ აბუ ბაქრ იბნ ბარდრჯის შესახებ. მითხრა: სანდოა იგი და დიდი ავტორიტეტი. გარდაიცვალა 301 წლის რამადანის³³⁸ თვეში და იგია ერთ-ერთი სვეტი ჰადისისა.

I, 558 ბარზა³³⁹ – აბუ სადი გადმოსცემს უწერტილო და ლ ი თ და უწერტილო ა ნ ი თ .

ქალაქი აზერბაიჯანის უკიდურეს ნაწილში. ამბობს ჰამზა: [სიტყვა] ბარზაა არის გაარბულებული ბარდაჰდარი, რაც სპარ-სულში ნიშნავს ტყვეთა ადგილს. ეს იმიტომ, რომ სპარსთა ერთ-ერთმა მეფემ დაატყვევა ხალხი არმრინიის საზღვრებს იქით და აქ დაასახლა ისინი.

თქვა ჰილალ იბნ ალ-მუჰსინმა³⁴⁰: ბარზაა აზერბაიჯანის დე-დაქალაქია. იბნ ალ-ჰაკრჰის მიხედვით³⁴¹ კი – ბარზანა არანის ქალაქია და მდებარეობს აზერბაიჯანის უკიდურეს საზღვარზე. პირველი, ვინც ააშენა იგი. იყო კუბაზ მეფე. ქალაქი გაშლილია ვაკეზე. მისი შენობები აგურისა და თაბაშირისაგანაა.

ამბობს „მალჰამას“ ავტორი: ქალაქ ბარზაას გრძედი 79 გრა-დუსია და 30 მინუტი, განედი – 45 გრადუსი. იგი მდებარეობს მეექვსე იკლრმში. მისი ტალიი, ალ-ჰუთი³⁴², 13 გრადუსზეა. ქაჰბ ალ-ხადრბი³⁴³ იმავე გრადუსზეა, რაზედაც მისი ტალიი. კალბ ალ-აკ-რაბი³⁴⁴ მეხუთე იკლრმშია, დად ალ-ჯავზაი³⁴⁵ – მეოთხეში, სურრ ალ-ჯავზაი³⁴⁶ მეოთხეშია ნამდვილად. ამბობს აბუ ავნი თავის ზრჯში: ბარზაა მდებარეობს მეხუთე იკლრმში. მისი გრძედი 73 გრადუსია, განედი – 43 გრადუსი.

თქვა ისტახრმ: ბარზაა ძალიან დიდი ქალაქია. [მისი ფარ-თობ] კვადრატულ ფარსახზე მეტია. მასში ჯანსაღი ჰავაა. იგი ნაყოფიერია, მდიდარია ნათესებითა და ხილით. ირჰკსა³⁴⁷ და ხურჰსანს³⁴⁸ შორის, რეისა და ისბაჰანის შემდეგ არ არის ქალაქი უფრო დიდი, ნაყოფიერი და ლამაზი ადგილმდებარეობით, ვიდრე ბარზაას მხარეა. მისგან ფარსახზე ნაკლები მანძილითაა დაშორებული ადგილი, რომელსაც ეწოდება ალ-ანდარაბი³⁴⁹. იგი ქურრას³⁵⁰, ლასუბსა³⁵¹ და ნაჰტანს³⁵² შორისაა. მისი ფართობი

31

ერთი დღის სავალზე მეტია, დაფარულია ბაღჩა-ბაღებით, მდიდა-რია ხილით. იქ არის საუკეთესო ჯიშის თხილი, რომელიც სამარ-
I, 559 ყანდის³⁵³ თხილს სჯობია და აგრეთვე, წაბლი სირიის წაბლზე უკე-თესი. (იქ მოდის) ნაყოფი, რომელსაც ჰქვია დავკალი³⁵⁴, ზომით

ამპურას ოდენია, ტკბილია, როდესაც დამწიფდება, დამწიფებამდე კი სიმწარე აქვს. ბაზაში ლეღვი ლასუბიდან შემოაქვთ და სჯობია მის ყველა ჯიშს. გააქვთ აქედან მრავალი ნაკეთობა აბრე-შუმისაგან, რომელსაც აგროვებენ თავისუფლად გაშვებულ თუთის ხეზე, რომელსაც არა ჰყავს პატრონი. იქიდან უხვად გააქვთ ფარსსა და ხუზისთანში³⁵⁵ აბრეშუმის ნაკეთობა.

ბარზაადან სამი ფარსახითააჯ³⁵⁶ დაშორებული მდინარე ალ-ქურრი. მასში არის შურმჰჰ³⁵⁷ – თევზის ერთ-ერთი ჯიში, რომელიც გააქვთ სხვადასხვა მხარეში დამარილებული. მდინარე ქურრიდან გააქვთ აგრეთვე თევზები, დავჰკინი³⁵⁸ და ყუმბი³⁵⁹, ორივე ეს თევზი, ყველა ჯიშის თევზზე უკეთესია ამ მხარეში.

ბარზაას აქვს კარი, რომელსაც უწოდებენ ბზბ ალ-აქრანდს³⁶⁰ და სადაც კვირაობით იმართება ბაზარი. მისი სახელია ალ-ქურ-ქრ³⁶¹. მისი ფართობი კვადრატული ფარსახია. იქ ყოველ კვირა დღეს იკრიბება ხალხი ყველა ქვეყნიდან, ირჰკიდანაც კი. იგი ქურ-სარეს³⁶² ბაზარზე დიდია. ამ დღემ დაიმკვიდრა სახელი ალ-ქურ-ქრ, რადგანაც კვირა დღეების ჩამოთვლისას ბევრი ამბობდა: პარასკევი, შაბათი, ქუოქრ, ორშაბათი, სამშაბათი და ასე შემდეგ, ვიდრე არ დაითვლიდნენ კვირის დღეებს.

მათი ბაბთ ალ-მწლი³⁶³ საკრებულო მეჩეთშია მოთავსებული სირიის წესის მიხედვით. იმიტომ, რომ ბაბთ ალ-მწლი სირიაში მეჩეთშია. მას სახურავი ტყვიითა აქვს დაფარული. აქვს რკინის კარი და დგას ცხრა სვეტზე. დზრ ალ-იმრა³⁶⁴ მეჩეთის გვერდითაა მადინაში³⁶⁵, ბაზრები კი – რაბადში³⁶⁶.

ვამბობ: ეს აღწერილობა ძველია. რაც შეეხება ახლანდელ დროს კი, ყოველივე ამისაგან არაფერი არ დარჩა. მე შევხვდი ბარზაას ერთ მცხოვრებს აზერბაიჯანში რომელსაც შევეკითხე მისი ქვეყნის შესახებ. მიპასუხა: რომ მას ძალიან ეტყობა განადგურების კვალი. ახლა ის მხოლოდ სოფელსღა ჰგავს. ხალხი მცირერიცხოვანია და მდგომარეობა ამაღელვებელი, სიღარიბე და გაჭირვება თვალში საცემია. სახლ-კარი მთლიანად დანგრეულია და გაპარტახებული³⁶⁷. დიდება მას ვინც ცვლის და თვით არ იცვლება, ვინც წარხოცს და თვით არ წარიხოცება. იგი განაგებს თავის ქმნილებას და არ გამოუმჟღავნდება არავის საიდუმლოება მისი განგებისა.

32

ბაზაადან ჯანზამდე – ეს იგივე ქანჯაა – 9 ფარსახია. იხსენიებს მას მუსლიმ იბნ ალ-ვალრდი³⁶⁸ მაზრდ იბნ მაზადისადმი³⁶⁹ მიძღვნილ ელეგიაში, რომელიც გარდაიცვალა ბარზაცაში 135³⁷⁰ წელს.

რაც შეეხება მის დაპყრობას, ამის შესახებ ნათქვამია: გაემგზავრა სალმან იბნ რაბრ ალ-ბჰჰილრი ოსმან იბნ აჰჰჰანის დროს, – კმაყოფილიმცაა ალლჰი მისით, – ბაღლაჰანის დაპყრობის შემდეგ ბარზაასაკენ. მისი ლაშქარი [დაბანაკდა] სარსურზე. ესაა მდინარე ბარზაადან ფაოსახზე ნაკლები მანძილით დაშორებული. მცხოვრებლებმა დაკეტეს კარნი. მაშინ იგი თავს დაესხა მის [მახლობელ] სოფლებს იმ დროს, როდესაც ყანები მოსამკელი იყო და დაეზავენ მას ბაღლაჰანის სულჰის პირობით. იგი შევიდა ბარზააში, დადგა

I 569

იქ და გაგზავნა თავისი ცხენოსანი რაზმი, რომელმაც დაიპყრო სხვა ქალაქები³⁷¹.

ბარზა^ასთანაა დაკავშირებული მრავალი იმამი, მათგან: მაქქრ იბნ აჰმად იბნ სა^ადავაძ^ა ალ-ბარზა^ა³⁷², პადისის მეცნიერების ერთ-ერთი წარმომადგენელი, მოგზაური და შემკრები (ჰადისებისა) რომელიც უსმენდა დიმაშკში^{372ა} ჰმად იბნ უმადრსა და მუჰამმად იბნ ძუსუჟ^ა ალ-ჰარავის, ატრბულუსში^{372ბ} – აბუ-ლ-კასიმ აბდ ალლ^აჰ იბნ. ალ-ჰასან იბნ აბდ არ-რაჰმან ალ-ბაზზ^აზს, ბაღდადში-აბუ-ლ-კასიმ ალ-ბაღავისა და აბუ მუჰამმად ს^აიდს, სხვაგან – აბუ ძა^ალ^ა მუჰამმად-იბნ ალ-ჰადლ იბნ ზუჰადრს, აბუ არ^აუბას, აბუ ჯა^აჰარ ატ-ტაჰ^ავრს, აბდ ალ-ჰაქ^ამ ობნ აჰმად ალ-მისრის, მუჰამმად იბნ აჰმად იბნ რაჯ^ა ალ-ჰანაჰის, მუჰამმად იბნ უმადრ ალ-ჰანაჰის, მისრში – ირს იბნ ჰაჰდ ალ-მავსილრს³⁷³. მისგან გადმოსცემენ უსთ^აზი^{373ა} აბუ-ლ-ვალრდ ჰასსან იბნ მუჰამმად ალ-ჰაკრ^აჰი, ალ-ჰაქ^აიმ აბუ აბდ ალ-ლ^აჰი და აბუ ჰადლ ნასრ იბნ მუჰამმად იბნ აჰმად იბნ ძ^აკ^აუბ ალ. ატ^ატარ არ-რასრ^{373ბ}, ჩავიდა იგი ნრს^აბურში³⁷⁴ 330 წელს^{374ა} და დარჩა იქ. შემდეგ გადავიდა მავერანნაჰრში³⁷⁵ 350წელს^{375ა} და დაწერა ხურსანში ბევრი, რაც განაცვიფრებს სიმრავლით ადამიანს. გარდაიცვალა იგი შაშში³⁷⁶ 354 წელს³⁷⁷; სა^არდ იბნ ამრ იბნ ამმ^არ აბუ უსმან ალ-აზდ^ა, რომელიც უსმენდა დიმაშკში აბუ ზურ^ა ად-დიმაშკის, აბუ ძ^აკ^აუბ ალ-ჯ^აუზჯანრს, აბუ სა^არდ ალ-ამაჯჯს, მუსლიმ. იბნ ალ-ჰაჯჯ^აჯ, ალ-ჰაჰ^არის, მუჰამმად იბნ ძაჰა აზ-ხაჰლრს, აბუ ზურ^ა და აბუ ჰათიმ არ-რ^აზიებს, მუჰამმად იბნ ისჰ^აჰ ას-საღანრს და სხვებს³⁷⁸. გადმოსცემენ მისგან მუჰამმად იბნ ძუსუჟ იბნ იბრ^აჰრმი, I, 661 აბუ აბდ ალლ^აჰ აჰმად იბნ ტ^აჰირ იბნ ან-ნაჯ^ამ ალ-მადანაჯ^არ და სხვები. თქვა ჰაჰს იბნ უმარ ალ-არდუბრლრ³⁷⁹: დაჯდა სა^არდ იბნ ამო ალ-ბარზა^ა³⁸⁰ თავის ბინაში, დახშა კარნი და თქვა:

არ ვუამბობ ხალხს ჰადისებს, რადგან ხალხმა იგი შეცვალა. თხოვეს დახმარება ჰადისის მცოდნეებმა მუჰამმად იბნ მუსლიმ იბნ ვ^არა არ-რ^აზრს³⁸⁰, იგი წარსდგა მის წინაშე და სთხოვა, რომ მოეთხორო მათთვის ჰადისი. უპასუხა: არ ვიზამ ამას. უთხრა: გაფიცებ, რომ მოუყვე ამათ ჰადისს. მიუგო: რა უფლება გაქვს შენ ჩემზე! უთხრა: მე შენ უზანგს დაგიჭერ როდისმე. უპასუხა: შენ შეასრულებ შენს მოვალეობას ალლ^აჰის წინაშე, მე კი არა ვარ შენს წინაშე მოვალე. მიუგო: ხალხი გაგაციხავს შენ და მეც უკუვიქცევი შენგან. თქვა: ეს არც შენ აგცდება მუსლიმთა ჯამათის მხრივ. მიუგო: მე მოვედი შენთან ერთხელ შენს მამულში და გამიზიარე შენ შენი საჰ-მელი, მე კი შევიყვანე შენს გულში სიხარული. უთხრა: რაც შეეხება ამას – კი. შემდეგ უპასუხა, რაც მას სურდა; აბდ ალ-აზ^არ იბნ ალ-ჰასან ალ-ბარზა^ა ალ-ჰაჰ^არ ალ-აზ^აბიდ აბუ ბაჰ^არი, მოგზაური, რომელიც უსმენდა დიმაშკში მუჰამმად იბნ აბბ^ას იბნ ად-დირაჰსს, მისრში – მუჰამმად იბნ აჰმად ალ-ჰარიზს და აბუ ძ^აკ^აუბ ისჰ^აჰ იბნ იბრ^აჰრმი იბნ ძუსუს ალ-ბაღდან^არ ალ-მანჯან^აკრს, მავსილში – აჰმად იბნ ომარ ალ-მავსილრს, ვფიქრობ, აბუ ძა^ალ^ასაც, რადგანაც გადმოსცემდა იგი ღასსან იბნ არ-რ^აბრ^ასაგან, მისგან გადმოსცემენ აბუ ალი ალ-ჰუსეინ იბნ ალ^არ იბნ ძაზდ ალ-ჰაჰ^ადიხი, აბუ

ისპკ იბრაჰიმ იბნ მუჰამმად იბნ მაჰმად ალ-მუზაჟი და აბუ მუჰამ-
მად აზდ ალლჰი იბნ საჲდ იბნ მაჰმად, თქვა ალ-ჰანიმ აბუ აზდ
ალლჰი³⁸² თავის „თარხში“: აზდ ალ-აზიზ იბნ ალ-ჰასან აბუ
ბაჟრ ალ-ბარზაჲ ალ-აზიდი იყო ერთ-ერთი იმ ყარბ მოგზაუ-
რთაგანი, რომლებიც მივიდნენ აბუ ბაჟრ მუჰამმად იბნ ისპკ იბნ
ხუზამთან³⁸³, და ირწმუნა ³⁸² აბუ ბაჟრმა მისი ჰადისი მისი განდგო-
მილებისა და ღვთისმოშიშობის გამო. იგი იყო მუჰბდი ნისაბ-
ურში აბუ ბაჟრის სიცოცხლეში და მისი სიკვდილის შემდეგაც.
შემდეგ გამოვიდნენ 318 წელ³⁸⁴ ნოსბურიდან რიზტში³⁸⁵ ისა და
სსვა მთხრობელები და დადგა იქ კარგა ხანს. შემდეგ დასახლდა
ნესში³⁸⁶ გარდაცვალებამდე, 323 წლამდე³⁸⁷.

I, 562 **ბარზანჯი**³⁸⁸ – (პირველი თანხმომი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდე-
გი-ს უ ქ ე ნ ი თ , ზნ- ჭ ა თ ი ჰ ი თ , ნ უ ნ ი – ს უ ქ ე ნ ი თ და ჯ რ მ ი .
ქალაქი არრანის ოლქებიდან, მასა და ბარზაჲს შორის 18
ფარსახია ბზ ალ-აბეზის გზაზე. ბარზანჯში არის გადასასვლელი
მდინარე ალ-ქურრზე, რომლითაც გადადიან შამზირისაკენ შოვანის
დედაქალაქისაკენ.

I, 562 **ბარზანდი**³⁸⁹ – და ლ ი უწერტილო.
ქალაქი თბილისის მხარეში, ჯურზანის ერთ-ერთ ოლქში,
პირველ არმინიდაში. პირველი ვინც დასახლა იგი მას შემდეგ

რაც დანგრეული იქნა და აქცია სამხედრო ბანაკად, იყო აჟ-
შინი³⁹⁰.

ამბოზს ისტახრ: ბარზანდსა და არდუბრლს შორის 15 ფარ-
სახია³⁹¹. ამბოზს აბუ სადი: ბარზანდი აზერბაიჯანის ერთ-ერთი
მხარეა. ჩვენ კი უკვე მოვიხსენიეთ, რომ იგი თბილისის ერთ-ერთი
მხარეა და აჟშინის მიერაა დასახლებული. მე ვფიქრობ, რომ
ადგილი, რომელიც დასახლდა აჟშინმა არის ბარზანჯი ან სხვა
რომელიმე ადგილი, რომლის სახელიც ემთხვევა ამას და ალლჰი³⁹²
უკეთ იცის. ამას ნამდვილად ადასტურებს აბუ მანსურ სალიჰ იბნ
ბუდაფლ იბნ ალ-ბარზანდ³⁹², რომელიც გადმოსცემს აბუ
ლანამ აზდ ას-სამდ იბნ ალ-იბნ ალ-მაჰმუნისა და აბუ მანსურ
ბაჟრ იბნ ჰადარისაგან³⁹³. მისაგან მოუსმენია აბუ-ლ-კასიმ არ-რუ-
ვადამთირს³⁹⁴, გარდაიცვალა იგი ბაღდადში 493 წლის შაჰნის
თვეში³⁹⁵; და ბუდაფლ იბნ ალ-იბნ ბუდაფლ ალ-ბარზანდ აბუ-
ლ-კასიმ ალ-ჰაკრი³⁹⁶, რომელიც გადმოსცემს აბუ ტალიბ ალ-აჰმ-
რისა და აბუ ისპკ ალ-ბარმაქისაგან³⁹⁷. და იყო იგი მართლის-
მთქმელი – ამბოზს შირუვაჰი³⁹⁸.

I, 563

ბარზათი³⁹⁹ – რუსთავი აზერბაიჯანში ბალზურის წიგნში
წერია, რომ ავდინთა ხელში იმყოფებოდა⁴⁰⁰.

I, 564

ბარშაღი⁴⁰¹ – ადგილი არრანში. იგი მოხსენიებულია გად-
მოცემებში სპარსთა მეფეების შესახებ.

I, 566

ბარანდაკი⁴⁰² – ასეა გახმოვებული: ნ უ ნ ი – ს უ ქ ე ნ ი თ ,
და ლ ი – ჭ ა თ ჰ ი და კ ა ჰ ი .

I, 595

დიდი სოფელი ხევში კაზვინისა⁴⁰² და ხალხნლს შორის, აზერბაი-
ჯანის მხარეში.

ბასჟურჯანი⁴⁰³ – ჭ ა – და მ მ ი თ , რ ა – ს უ ქ ე ნ ი თ , შემდეგ

I, 624

ჯრმი, ალიჭი და ნუნი.

ოლქი არრანის მხარეში. მისი დედაქალაქია ნაშავა, იგივე ნაკჯავანი. გააშენა იგი მთლიანად ანუშირვანმა, როცა ააგო ბაზა ალ-აბვანი. თვლიან მას მესამე არმონიაში.

ბასვ⁴⁰⁴ – (პირველი თანხმომავანი) – **ფთაჰით**, შემდეგი –
სუქუნი **ით**, **ვავი** – **ფსათჰით** და **ალი** **ჭ** **მაკსურა**.

I, 626

პატარა ქალაქი აზერბაიჯანის დასაწყისში უშნუსა და მარა-
ღას შორის, ხან ხანსაბაქის ახლოს. მე ვნახე იგი. უმეტესობა მისი
მცხოვრებლებისა ყაჩაღებია.

ბაშრი⁴⁰⁵ – ციხე ბაშრი. ერთ-ერთი ციხეა ბაშნავრდას ქუთ-
თა ციხეებიდან ზავაზნის მხარეში.

I, 635

35

I, 671 **ბუწლი**⁴⁰⁶ – (პირველი თანხმომავანი) – **დამით**, ამბობს მის
შესახება ალ-ჰაზიმ⁴⁰⁷: შემდეგ ვპოვე ნასრთან ბუწლი – **დამ**
ით.

დიდი მთა არმონიის მხარეში.

I 694 **ბაღრავანდი**⁴⁰⁸ – **ვავი** – **ფათიჰი**, **ნუნი** – **სუქუნი** **ით** და
დწლი. ასე ვპოვე იგი გახმოვნებული იბნ ბარდ ალ-ხადრის ხელ-
ნაწერში.

მხარე, რომელიც ითვლება მესამე არმონიაში.

I, 701 **ბუკულლარი**⁴⁰⁹ – პირველი და მეორე თანხმომავანი – **დამით**,
ლამი – **თეშდრით** და **რწ**.

ადგილი აზერბაიჯანის სასაზღვრო ოლქში. აბუ თამაში ამ-
ბობს: და არ დარჩა ბუკალლარის მიწაზე არც ერთი ფრინველი
და არც ერთი მტაცებელი ცხოველი, რომელსაც არ გაეტარები-
ნოს ღამე ნადიმში⁴¹⁰.

I, 708 **ბალსქირდი**⁴¹¹ – გადმოცემა ზა-თიც **სრის** ადგილას.
სოფელი ირბილსა და აზერბაიჯანს შორის.

I, 729 **ბალნჯარი**⁴¹² (პირველი ორი თანხმომავანი) – **ფათიჰით**,
ნუნი – **სუქუნი** **ით**, **ჯრმი** – **ფათიჰით** და **რწ**.

ქალაქი ხაზართა ქვეყანაში ბაზა ალ-აბვანის გადაღმა. ამბობენ,
დაიპყრო იგი აზდ არ-რაჰმან იბნ რაბრ^ამ. ბალნჯორი კი ამბობს,

I, 730 ირომ სალმან იბნ რაბრ^ა ალ-ბაჰილ^რმ და როდესაც მან გადაიარა იგი,
შეხვდა მას ხანკანი თავისი ლაშქრით ბალანჯარს იქით და მოწამე-
ბოივად დაეცა იგი და მისი თანამებრძოლები, რომლებიც შეად-
გენდნენ 4 000 ს. პირველად შეეშინდათ მათი თურქებს და თქვეს,
რომ ესენი არიან ანგელოზები და არ შეიძლებაო მათ წინააღმდეგ
მოქმედება იარაღით. მაგრამ, მოხდა ისე. რომ ერთი თურქი დაი-
მალა ბუჩქნარში, ესროლა მუსლიმს ისარი, მოკლა იგი და დაუძახა
თავის ხალხს: ესენი იხოცებიან ისევე. როგორც იხოცებით თქვენ,
და ნუ გეშინიათ მათი. შემდეგ გააქციეს ისინი და ებრძოდნენ,
ვიდრე მოწამებრივად არ დაეცა აზდ არ-რაჰმან იბნ რაბრ^ა.
დროშა კი აიღო მისმა მამ და არ შეუწყვეტია ბრძოლა, ვიდრე
არ შეძლო დაემარხა ძმა ბალანჯარის სანახებში, ხოლო დანარჩენი
მუსლიმებით დაბრუნდა ჯრლანის გზით. და თქვა აზდ არ-რაჰმან
იბნ ჯუმნა ალ-ბაჰილ^რმ:

ქემარიტად ჩვენ გვაქვს ორი საფლავი. საფლავი ბალანჯარში

და საფლავი სრნის ისტანში. ო, შენ საფლავო!
ეს, რომელიც სრნშია, ცნობილია მისი დაპყრობები.
და ეს არის ის, რომლითაც ირწყვება თავთავნი მიწისა.

36

იგულისხმება, რომ თურქები, როდესაც მოკლეს აზდ არ-ოაჰმან
იბნ რაბრ^ა, [სხვები] კი ამბობენ, სალმან იბნ რაბრ^ა და მისი
თანამებრძოლები, ყოველ ღამე ხედავდნენ ცეცხლს ბრძოლის ველზე.
მაშინ აიღეს სალმან იბნ რაბრ^ა, ჩადეს იგი ყუთში და იწვევდნენ
იმით წვიმას როდესაც გვალვა იყო. რაც შეეხება იმ საფლავს,
რომელიც სრნშია, ისაა კუთაბა იბნ მუსლიმ ალ-ბაჰილრის. იხსე-
ნიებს [ბალანჯარს] ალ-ბუჰთურრ, აქებს ოა ისჰან იბნ ქუნდნდრ^ა⁴¹³.

ბადჯან ქურდი⁴¹⁴ – ჭ ა თ ჰ ი თ და ნ უ ნ ი თ .

I, 782

ქალაქი და ციხე კარსსა და არზან რუმს შოლის, არმინიის
მიწაზე.

ბადღ^ა⁴¹⁵ – ქალაქი ხაზართა ქვეყანაში ბაზ ალ-აბვზბის გადაღმა.

I, 793

იხსენიებს მას ალ-ბუჰთურრ, ადიდებს რა იბნ ქუნდნდრ^ა ალ-ხაზარრს.

ბადლაკანი⁴¹⁶ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი –

I, 797

ს უ ქ უ ნ ი თ , კ ა ჭ ი – ჭ ა თ ჰ ი , ა ლ ი ჭ ი და ნ უ ნ ი .

ქალაქი დარბანდის მახლობლად, რომელსაც ეწოდება ბაზ ალ-
აბვზბი. ითვლება დიდ არმინიდაში. [მდებარეობს] შარვანის ახლოს.
ნათქვამია, რომ პირველი ვინც დაარსა იგი, როდესაც დაეუფლა
არმინიას იყო მეთე კუბაზი. ამბობენ [აგრეთვე], რომ პირველი,
ვინც შექმნა იგი, არის ბადლაკან იბნ არმანრ იბნ ლანტ^ა იბნ
ფუნანი. თვლის მას ხალხი არრანის ერთ-ერთ ოლქად.

I, 798

ამბობს აჰმად იბნ მაჰმად იბნ ჯაბირი⁴¹⁷: გაემართა სულა-
მან იბნ რაბრ^ა უსმან იბნ აჰმანის ხალიფობის დროს, – არ აზუს-
ტებს თარიღს, – არრანისაკენ დაიპყრო ბადლაკანი სულჰით მათი
სისხლის, ქონების, ქალაქების კედლების ხელშეუხებლობისა და
ჯიზიასა და ხარაჯას გადახდის პირობით და შემდეგ გაემართა ბარ-
ზასაკენ⁴¹⁸.

მოვიდნენ იქ თათრები 617 წელს. ამოწყვეტეს უკლებლივ
ყველა, ვინც იპოვეს, გაძარცვეს იგი და გადასწვეს და როდესაც
განშორდნენ მას, დაბრუნდა იქ ხალხი, რომლებიც გაქცეული იყ-
ვნენ, მათ შეუერთდნენ სხვებიც და ამჟამად იქ მტკიცედ ფეხმოკი -
დებულნი არიან.

მასთანაა დაკავშირებული ხალხი, მათ შორის აბუ-ლ-მაწლ^ა
აზდ ალ-მალიქ იბნ აჰმად იბნ აზდ ალ-მალიქ იბნ აზდაქან ალ-
ბადლაკანი⁴¹⁹, რომელიც გაემგზავრა ჰადისების შესასწავლად ხურ-
სანსა და ირანში და უსმენდა ბადნადში აბუ ჯაჰარ იბნ მასლამასა
და სხვებს მის გარდა. აღესრულა ბადლაკანში 496 წლის⁴²⁰ შემდეგ.

თიბრთი⁴²¹ – პირველი თანხმომავანი – ქ ე ს რ ი თ , მეორე – ს უ -
ქ უ ნ ი თ , რა- ქ ე ს რ ი თ , მა – უ ხ მო ვ ნ ო და ზა. ასე ახმოვნებს მას
აბუ სადი.

I, 822

ლებული, ლამაზი, მყარი გალავნებით აგურისა და თაბაშირისაგან. მის შუაგულში მრავალი მდინარე მიედინება. ბაღები გარს ერტყ-
მის მას და ხილი იქ იაფია. არ შემხვედრია იმ მხარეებში, რაც მე
მინახავს, უფრო სასიამოვნო ვიდრე მისი გარგარი, წოდებული მაგ-
სილრდ. ვიყიდე იგი იქ 610 წელს⁴²² და ყოველ 8 ბაღდადურ მანშში⁴²³
ნახევარი ოქროს მარცვალი⁴²⁴ მივეცი. მისი შენობები აგებულია
მოჭიქული წითელი აგურისა და თაბაშირისაგან, ძალიან გამძლე.

მისი გრძედია – 73 გრადუსი და მეექვსედი, განედი – 37 გოა-
დუსი და ნახევარი. თაბრრზი სოფელი იყო, ვიდრე არ ჩავიდა იქ-
არ-რავნდ ალ-აზდრ⁴²⁵, ახერბაიჯანის დამპყრობელი ალ-მუთავაქქი-
ლის დროს⁴²⁶. შემდეგ ალ-ვაჯნ⁴²⁷ იბნ არ-რავნდმა და მისმა ძმებმა
ააშენეს იქ კოშკები და გაამაგრეს იგი გალავნით, დასახლდა იქ
ხალხი მასთან ერთად და აკეთებენ ქსოვილებს მოსასხამებისათვის,
სიკლანტუნს, ხატ⁴²⁸ის, ატლასს და სხვა ქსოვილებს⁴²⁷, რომლებიც
გააქვთ სხვა ქვეყნებში აღმოსავლეთსა და დასავლეთში⁴²⁸.

ჩაუარეს მას თათრებმა, როდესაც ანგრევდნენ ქვეყნებს 618
წელს. თიბრრზის მოსახლეობა დაეზავა მათ ხარკზე, რომელიც
I, 823 უნდა გაეღოთ მათ სასარგებლოდ და ამრიგად გადაურჩნენ მათ;
დაიფარა ისინი ალლჰამა მათგან.

გამოვიდა აქედან მეცნიერთა დიდი ჯგუფი, მათგან: ადიბთა
იმნში აბუ ზაქარია დაჰმა იბნ⁴²⁹ალ-ხატრბ აო-თიბრრზი⁴²⁹, რო-
მელიც სწავლობდა აბუ ალ⁴³⁰ალ-მა⁴³⁰არრის⁴³⁰ ხელმძღვანელობით
აშ-შამში და ისმენდა ჰადისებს აბუ-ლ-ჰათჰ სულამ იბნ ადჰუბ
არ-რზონა⁴³¹ და სხვათაგან. მისგან გადმოსცემენ აბუ ბაქრ ალ-
ხატრბი, მუჰამმად იბნ ნასირ ას-სულჰმ⁴³², რომელმაც თქვა: მომისმე-
ნია, რომ ამბობენ თიბრრზს – თ⁴³³ნ-ს ქესრი⁴³³თ, და [აგრეთვე], აბუ
მანსურ მაჰკუბ იბნ აჰმად იბნ ალ-ხიდრ ალ-ჯავალრიკ⁴³³, მან
შეთხზა თხზულებანი დიდად სასარგებლო და აღესრულა ბაღდად-
ში ჯუმნდ ალ-ახირას^{433a} თვეში 502 წელს⁴³⁴; ყადი აბუ სალიჰ
შუ⁴³⁵ად იბნ სალიჰ იბნ შუ⁴³⁵ად ათ-თიბრრზი⁴³⁵, რომელიც გადმოს-
მოსცემდა ჰადისებს აბუ იმრან მუს⁴³⁶ნ იბნ იმრან იბნ ჰილ⁴³⁶ლისა-
გან⁴³⁶, გადმოსცემენ მისგან ჰად⁴³⁷დნდ იბნ ⁴³⁷ასიმ იბნ ბაქრ⁴³⁷ან ან-ნაშა
ვრ⁴³⁷ და სხვები.

I, 857 **თაჰლრისი ან თიჰლრისი**⁴³⁸ – პირველი თანხმოვანა – ჰ⁴³⁸ა⁴³⁸თ⁴³⁸ჰ⁴³⁸ი⁴³⁸თ
ანდა ქესრი⁴³⁸თ.

ქალაქი პირველ არმონი⁴³⁹აში, ზოგიერთის მიხედვით – არრანში.
იგი ჯურზანის მხარის დედაქალაქია. [მდებარეობს] ბზ⁴⁴⁰ ალ-აზვზბის

მახლობლად. იგი ძველი, უხსოვარი დროიდან არსებული ქალაქია.
მისი გრძედია – 62 გრადუსი, განედი – 42 გრადუსი.

ამბობს მის⁴⁴¹არ იბნ მუჰალჰილი, პოეტი, თავის „რისნლეში“:
წამოვედი შირვანიდან არმონიის ქვეყანაში, ვიდრე არ მივაღწიე
თბილისს. ესაა ქალაქი, რომლის იქითაც აღარ ვრცელდება ისლამი,
მის შუაში მიედინება მდინარე, რომელსაც ეწოდება ქურრი და
რომელიც ერთვის ზღვას. მასში დოლაბებია საფქვავად, მას არტ-
ყია დიდი გალავანი. იქ არის ძლიერ ცხელი აბანოები, რომლე-
ბიც არ საჭიროებს გაცხელებას და არც წყლის ამოქაჩვას. ამის

მიზეზი გამჭირაბი ხალხისათვის ნათელია და ეს მათავისუფლებს აუცილებლობისაგან რომ განვმარტო იგი. ესე იგი, ესაა ცხელი წყარო, რომელიც ამოდის მიწიდან. აშენებულია მასზე აბანო, და არ საჭიროებს წყლის ამოქაჩვას⁴³⁹. მე ვამბობ, რომ ეს აბანო, როგორც გადმომცა ამის შესახებ ბევრმა თბილისის მცხოვრებთაგან, მუსლიმებისთვისაა და სხვები მასში არ დადიან^{439ა}.

დაიპყრეს მუსლიმებმა [თბილისი] ოსმან იბნ "ადდანის დროს. – I, 858
აღლწჳიმც კმაყოფილია მისით. გაემართა ჰაბრბ იბნ მასლამა არმონისაკენ დაიპყრო მის ქალაქთა უმრავლესობა და როდესაც მიაღწია მის შუაგულს, მივიდა მასთან ჯურზნის პატრიკიოსის მოციქული. ჰაბრბს გადაწყვეტილი ჰქონია ჯურზნისაკენ წასვლა, როდესაც მასს შეხვედრია [მოციქული] და უთხოვია, რომ დაეგწერა ჰაბრბს მათთვის ზავისა და ამნის წიგნი. თქვა: და დაუწერა მათ: „შემდეგ აი რა. ჭეშმარიტად მოციქული თქვენი წარმოგვიდგა მე და ჩემთან მყოფ მორწმუნეებს და მოგვახსენა თქვენი სახელით, რომ თქვენ ამბობთ, რომ ჩვენ ვართ ხალხი, რომელიც განადიდა აღლწჳმა და აღმატებულჳყო. ამგვარად გვიქნა ჩვენ აღლწჳმა, დიდება მას მრავალგზის და აღლწჳიმც აკურთხებს მუჰამადს, მოციქულს მისას საუკეთესოს მის ქმნილებათა შორის. თქვენ ამბობთ, რომ გსურთ ზავი ჩვენთან. მე შევაფასე თქვენი ძღვენი, ჩაგიტვალეთ იგი ჯიზიაში და დაგიწერეთ ამნის, რომელშიც გიდებთ პირობას. თუ მიიღებთ და შეასრულებთ მას [ხომ კარგი]. და თუ არა, მაშინ გამოგეცხადებათ ომი აღლწჳისა და მისი მოციქულის სახელით, მშვიდობა მას, ვინც მისდევს ჭეშმარიტ გზას“. ამასთანავე ერთად დაუწერა მათ ზავისა და შეუვალობის სიგელი. აი ისიც: „სახელითა აღლწჳისა, მოწყალისა, მწყალობლისა. ესაა წიგნი ჰაბრბ იბნ შასლამასაგან თბილისის მოსახლეობისადმი მანჯალისის რუსთავიდან⁴⁴⁰, ჰარმაზის ჯურზანიდან⁴⁴¹, მათი პიროვნების, ეკლესიების,

39

სენაკების, ლოცვისა და სარწმუნოების შეუვალობის პირობით, დამცირებისა და ჯიზიას აღიარებით—ყოველ კომლზე დინარი. თქვენ არ გაქვთ უფლება, რომ გააერთიანოთ კომლები ჯიზიას შესამცირებლად და არც ჩვენ, რომ დავანაწილოთ ისინი მის გასადიდებლად. ჩვენ გვექნება თქვენი კეთილი რჩევა აღლწჳისა და მისი მოციქულის მტრების წინააღმდეგ, რამდენადაც თქვენ შეგებლებათ; კეთილად გამასპინძლება ღამით მუსლიმისა, რომელიც ამას საჭიროებს ჩვენს შორის ნებადართული წიგნის ხალხთა საჭმელებით. და თუ ჩამორჩება კაცი მუსლიმი თქვენთან, მაშინ თქვენზეა მისი მიყვანა მართლმორწმუნეთა უახლოეს რაზმამდე, თუ ეს თქვენთვის შეუძლებელი არ არის. თუ მოიქცევით და დაადგრებით ლოცვას, მაშინ იქნებით ჩვენი თანამომემნი სარწმუნოებაში. თუ არა, მაშინ ჯიზიაა თქვენზე. და თუ შეემთხვათ მუსლიმებს რაიმე საქმე, ვერ მოიცალეს თქვენთვის და დაგიმორჩილათ მტერმა თქვენმა, ამის გამო არ დაისჯებით და არ იქნება ეს დარღვევა თქვენი პირობისა. ესაა თქვენი უფლებები და ესაა თქვენი მოვალეობები. მოწმეა აღლწჳი და მისი ანგელოზნი. საკმარისია აღლწჳი მოწმედ⁴⁴².

შემდგომ ამისა იგი (თბილისი) განუწყვეტლივ იმყოფებოდა

მუსლიმთა ხელში და მისმა მცხოვრებლებმა მიიღეს ისლამი, [ასე იყო] ვიდრე არ გამოვიდა 515 წელს, თბილისის მოსაზღვრე მთებიდან, რომლებსაც ეწოდება აფხაზეთის მთები, ქრისტიანი ტომი, სახელად ქურჯი, მრავალრიცხოვანი ჯარით და თავს არ დაესხა მათ მეზობელ ისლამის ქვეყნებს, რომელთა მმართველებად მანამდე იყვნენ სელჩუკი⁴⁴³ მეფეები, უკვე დასუსტებულნი ერთმანეთში შუღლითა და ბრძოლით, რადგანაც უნდოდა თვითეულ მათგანს სამეფო თავისთვის. ამ წელს უთანხმოება ჩამოვარდა მაჰმუდსა და მასჴდს⁴⁴⁴, მუჰამმად იბნ მალიქ შაჰის⁴⁴⁵ ორ ვაჟიშვილს

I, 859 შორის, გაიხადეს ამირებში იგი (ქვეყანა) სადაო ბაზრად (სავაჭრო საგანად), რომელსაც აკუთვნებდნენ ხან ერთს, ხან მეორეს, ეს კი ხელს უშლიდა მათ საზღვრების დაცვაში. თავს დაესხნენ ქურჯები არმინიის მმართველებს. რის შედეგადაც გაიმარჯვეს ქურჯებმა, უკუაქციეს მუსლიმები, ჩამოხდნენ თბილისთან და ალყა შემოარტყეს ქალაქს, ვიდრე არ დაეუფლნენ მას ბრძოლით. დახოცეს იქ მუსლიმთაგან მრავალი ხალხი. შემდეგ დაეუფლნენ ქალაქს, გამაგრდნენ მასში და მოექცნენ მის მცხოვრებლებს კეთილად, გაისადეს რა ისინი ქვეშევრდომებად. და ქართველები განუწყვეტლივ თავს ესხმოდნენ მუსლიმებს ხან არრანში, ხან აზერბაიჯანში, ხან ხილზატში, ხოლო მათი (მუსლიმთა) მმართველები გართულნი იყვნენ

40

ღვინის სმითა და აკრძალული საქმეების კეთებით⁴⁴⁶. [ასე გაგრძელდა იმ დრომდე], სანამ არ გაემართა მისკენ (თბილისისაკენ) ჯალალ ად-დინ მანქუბარნი იბნ ხვარაზმშაჰი 623 წლის თვეებში. მან დაიმორჩილა თბილისი და ამოწყვიტა ქართველები, მოუხდა მათთან ბრძოლები და ყველა ბრძოლაში სძლია მათ. შემდეგ განაწესა იქ ვაზირი და ლაშქარი და წავიდა. უსამართლოდ მოექცა ვაზირი (თბილისის) მცხოვრებლებს, რომელთაც მოუწოდეს გადარჩენილ ქართველებს და გადასცეს მათ ქალაქი. მაშინ გამოვიდნენ იქიდან ხვარაზმელები და მიაშურეს მათ პატრონს. ქართველებს შეეშინდათ, რომ არ მობრუნებულიყო ხვარაზმშაჰი, რომლის წინააღმდეგაც არ შესწევდათ ძალა, გადასწვეს ქალაქი და დატოვეს იგი. ეს მოხდა 624 წელს⁴⁴⁷. ეს არის უკანასკნელი (ამბავი) რაც ვიცი თბილისის შესახებ.

თბილისიდანაა მრავალი მეცნიერი, მათგან; აბუ აჰმად ჰამიდ იბნ მუსუჰი იბნ აჰმად იბნ ალ-ჰუსეინ ათ-თიჟლორსი⁴⁴⁸, რომელიც სწავლობდა ბაღდადში და სხვაგანაც. უსმენდა იერუსალიმში აბუ აზდ ალლჰჰ მუჰამმად იბნ ალ-იბნ აჰმად ალ-ბაიჰაკრს და მექაში – აბუ-ლ-ჰასან ალ-იბნ იბრჰიმ ალ-ჰკულოს. მისგან გადმოსცემს ალ-იბნ მუჰამმად ას-საფრ. თქვა ჰაფრჰმა აბუ-ლ-კჰ-სიმმა: გადმოგვცა ჩვენ მის შესახებ აბუ-ლ-კასრ იბნ ას-სუსრმ, რომ გავიდა დიმაშკიდან 482 წელს⁴⁴⁹.

თაღლუ კურნდა⁴⁵⁰ – ცნობილი ციხე-სიმაგრე არმანთა ქვეყანაში, მახახთანის მხარეში. I, 869

სურსტური⁴⁵¹ – ორი მდინარე არრანსა თუ არმრინიანში. უწოდებენ ორივეს სურსტრ დიდს და სურსტრ მცირეს. „ქითაზ ალ-ქუთუჰში“ წერია: დაიბანაკა სალმან იბნ რაბრამ, როდესაც მივიდა I, 921

ბარზაჲში სურსურთან. ესაა მდინარე მისგან ფარსახზე ნაკლები მანძილით დაშორებული⁴⁵².

* * *

ჯზბრავანი¹ – ქალაქი აზერბაიჯანში თაბრზის ახლოს.

II, 2

ალ-ჯალი² – ლ ა მ ი თ . ადგილი აზერბაიჯანში.

II, 10

ჯურხანდი³ – ხ ა -ს შემდეგ ბ ა ე რ თ წ ე რ ტ ი ლ ი ა ნ ი – ჭ ა თ -
ჰ ი თ , ნ უ ნ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ და დ ა ლ ი უ წ ე რ ტ ი ლ ო .

II, 56

პატარა ქალაქი არმონიდასა ან აზერბაიჯანში. იქ აღესრულა
უზად აღლზჳ იზნ ალრ იზნ ჰამზა, ცნობილი იზნ ალ-მზრის-

41

თანიდას სახელით⁴. იგი გაგზავნილ იქნა ეპისტოლეთი თბილისში
ან-ნასირის მიერ⁵. როდესაც დაბრუნდა და მოაღწია ამ ადგილს,
აღესრულა 599 წლის ზუ-ლ-კადის თვეს⁶. იგი იყო პატივ-
ცემული მეცნიერთა და ჰნფიზთა შორის, როგორც გადმოსცემენ
მის შესახებ.

II, 57 **ჯურზაკრი**⁷ – (პირველი თანხმევანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ , ზ ა ლ ი წ ე რ ტ ი ლ ი ა ნ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ , კ ა ჭ ი – ქ ე ს რ ი თ ,
დ ა ლ ა მ ი .

ციხე ზავაზნის ოლქში, იგია ტახტი ბუხთრძას ქურთთა
სამეფოსი, სასახლე იმამ აბუ-ლ-ჰასან ალრ იზნ მუჰამად იზნ აბდ-
ალ-ქარმ იზნ ალ-ასრ ალ-ჯაზარისა⁸.

II, 58 **ჯურზანი**⁹ – (პირველი თანხმევანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ , ზ ა , ა ლ ი ჭ ი და ნ უ ნ ი .

ერთ-ერთი მხარის კრებითი სახელი არმონიაში. მისი დედა-
ქალაქია თბილისი, ამბობს იზნ ალ-ქალბრ ამ-შარკრ იზნ კუტმრისა-
გან¹⁰: ჯურზანი და არზანი ორივე ესაზღვრება არმონიის კარს. არ-
რანი ესაა ბარზაჲს ქვეყანა, მოსაზღვრე დაილამისა. ისინი ორი-
ვენი შენი არიან ქასლუზრმ იზნ ლანტა იზნ დუნან იზნ დჳჳეს იზნ
ნუჰის, – მშვიდობა მას.

ამბობს ალრ იზნ ალ-ჰუსეინი თავის „მურუჯში“: შემდეგ
მოსდევს აზნზთა სამეფოს ჯურზიას სამეფო¹¹. მე ვამბობ, ისინი
ქურჯები არიან. რამდენადაც მე ვფიქრობ, გაარაბულდა სიტყვა
და გამოითქმის ჯურზ თქვა: ესაა დიდი ხალხი, ამჟამად მათ ჰყავთ
მეფე, რომელსაც ჰქვია ატ-ტანზალ¹². მისი რეზიდენცია არის
ადგილი, რომელსაც უწოდებენ მასჯიდ ზუ-ლ-კარნადან¹³. ისინი
მისდევნენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ეწოდებათ მათ ჯურზანი.
აზნზბები და ჯურზიები უზდიან ხარაჯას თბილისის სასაზღვრო
ოლქის პატრონს, თბილისის დაპყრობისა და იქ მუსლიმთა დასახ-
ლებიდან მუთავაქქილის დღეებამდე¹⁴. და იყო იქ კაცი, სახელად
ისჰჳკ იზნ ისმზლი¹⁵, რომელმაც დაიმორჩილა იგი (თბილისი), გა-
მოიყენა რა მასთან მყოფი მუსლიმების დახმარება მის გარშემო
მყოფ ხალხთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ისინი დაემორჩილნენ
მის ძალას და უზდიდნენ მას ჯიზიას ემინოდა მისი ყველას,
ვინც იყო იქ ხალხთაგან. სანამ არ გაგზავნა მის წინააღმდეგ მუთა-
ვაქქილზა ბულზ თურქ¹⁶ დიდი ჯარით. ჩამოხდა (ბულზ) თბილისის
საზღვართან და იბრძოდა ერთ ხანს, ვიდრე არ დაიპყრო იგი
მახვილით და მოკლა ისჰჳკი, რადგანაც მან შეწყვიტა მორჩილება

სულთნისა. იმ დროიდან დასუსტდა სულთნის ღირსება ამ სასაზღვრო ადგილებში¹⁶. ისწრაფოდნენ მისკენ დამპყრობლები,

42

ისინი კი უძლურნი იყვნენ წინააღმდეგობა გაეწიათ მათ გარშემო მყოფ ურწმუნოებისათვის, აღარ ჰქონდათ საშუალება ჯიზიას გადახდისა და ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი წაეღოთ თბილისის. მამულებიდან, სანამ არ გაბატონდნენ თბილისზე ქურჯები, რაც მოხდა 515 წელს. მუსლიმების მიერ ამ ადგილის დაპყრობა უკვე იყო მოხსენიებული კარში თბილისის შესახებ. დაიპყრო. ეს ადგილები და არრწი მუთადიდ ალ-ლლჰის¹⁷ დროს კაცმა, რომელსაც ერქვა მუჰამმად იბნ აზდ ალ-ვჰჰიდ ათ-თამრმრ ალ-დამმრ¹⁸. თქვა პოეტმა ომარ იბნ მუჰამმად ალ-ჰანაჰიმ¹⁹ ლექსი, აქებდა რა მას: და მოიპოვა სირიაში მრავალი სახელოვანი დღე, რომელიც მასთან იყო დაკავშირებული ხალხის თვალში და ამით სახელი გაითქვა. მან გათელა ჯურზანის კეთილშობილნი ისეთი დათრგუნვით, რომ ჩიოდნენ ზიანს მისი დაუსრულებელი გათელვის გამო.

იხსენიებს (ჯურზანს) აბუ უზნდა ატ-ტარ²⁰ თვის ქებაში II, 59
აბუ საირდ მუჰამმად იბნ ფუსუჰ ას-საღრისადმი.

ჯურზ²¹ – (პირველი თანხმომავნი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ- II, 65
ქუნ ი თ , ნ უ ნ ი და ა ლ ი ჭ მ ა კ ს უ რ ა .

ქალაქი არმონიის ერთ-ერთ ოლქში, დაბრლის ახლოს, ჰაბრბ იბნ მასლამა ალ-ჰიჰრის მიერ დაპყრობილთაგან.

ჯანზაკი²² – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ პ ი თ , შემდეგი – II, 72
ს უ ქ უ ნ ი თ , ნ უ ნ ი – ჭ ა თ პ ი თ და კ ა ჭ ი .

პატარა, აყვავებული ქალაქი აზერბაიჯანში, მარნდას ახლოს, აქ არის ძეგლები უძველესი ხოსროებისა²³, ნაგებობანი და ცეცხლის ტაძრები.

ჯანზა²⁴ – ჭ ა თ პ ი თ .

II, 132

ყველაზე დიდი ქალაქის სახელი არრწში. მდებარეობს შარვანსა და აზერბაიჯანს შორის. ეს ის (ქალაქია), რომელსაც ხალხი უწოდებს ქანჯას. მასა და ბარზაას შორის 16 ფარსახია.

აქედან მრავალი მეცნიერი გამოვიდა, მათგან: აბუ ჰაჰსომარ იბნ ოსმან იბნ შუაჰბ ალ-ჯანზი²⁵, ადიბი, განათლებული, რჯულისმეტყველი, რომელიც სწავლობდა ადაბს ადრბ აბუ მუზაჰჰარ აბრვარდრისთან²⁶ ბაღდადსა და ჰამადანში და ისმენდა ჰადისებს აბუ მუჰამმად ად-დუნისაგან. მისგან მოუსმენია ხალხს ხურასანსა და სხვაგან. გარდაიცვალა იგი მერვს²⁷ 550 წელს²⁸.

ზოგი ამბობს, რომ მისგან ნისბა არის ჯანზავრ. ასე აწარმოებს ნისბას აბუ-ლ-ჰადლ ისმნილ იბნ ალრ იბნ იბრჰჰიმ ალ-ჯანზავრ ალ-მუადდალ ად-დიმაჰჰრ²⁹, რომელიც ჩავიდა ბაღდადში თავის სიჭაბუკეში და მოუსმინა იქ აბუ ბარჰჰთ ჰაბთ ალლჰ

43

იბნ მუჰამმად იბნ ალრ ალ-ბუხარის, აბუ ნასრ, აჰმად იბნ მუჰამად იბნ აზდ ალ-კჰჰირ ატ-ტუსის და სხვებს მათ გარდა³⁰. გარდაიცვალა 588 წელს³¹; აჰმად იბნ იბრჰჰიმ იბნ მუჰამმად იბნ აჰმად

იბნ იბრაჰიმ იბნ მუსა იბნ აზდ ალლჰ ალ-ჯანზი აბუ მასჸდი³²
ისბაჰნის მცხოვრებთაგან, შეიხი სამართლიანი, ჰადისის მეცნიერთა
შთამომავალი, რომელიც მიიყვანა მისმა მამამ აბუ ამრ იბნ მანდუ-
ვადჰის მეჯლისში და უსმენდა მას და აბუ-ლ-ჰსიმ ისმაილ იბნ
მასადა ალ-ისმაი ლის. თქვა აბუ სადმა: მე დავწერე მის შესახებ.
თქვა: რაც შეეხება აზნდ იბნ ამრ იბნ ჯანზა ალ-ჯანზის^{32ა}, იგი
უკავშირდება მის პაპას, რომლის შესახებაც გადმოსცემს აბზას
ად-დურბ.

II,145 **ჯუზმ**³³ – მ რ მ ი თ .

აზერბაიჯანის ერთ-ერთი რუსთჰი მთაში.

II,145 **ჯურაბი**³⁴ – რნ, ჰ ა მ ზ ი ა ნ ი ალიჰი და ბნ ერთწერტი-
ლიანი.

სოფელი ქუოჯების – ჯ რ მ ი თ , – მახლობლად მთის მხარეში.

II,183 **ჰარისი და ჰუვადრისი**³⁵ – ორი მთა არმინიდაში: რომლებ-

ზედაც არის საფლავები არმინიის მეფეებისა და მათთან ერთად
განძი მათი, ამბობენ, რომ ბრძენმა ბალრნსმა თილისმა გაუკეთა
მას რათა არავის არ ეგდო იგი ხელთ და არავის კაცთაგან
არ შესძლებოდა ასვლა ამ მთაზე.

ამბობს ალ-მადნინი: მთები ჰარისი და ჰუვადრისი, რომლებ-
ბიც არიან დაბრლთან, იწოდებიან ჰუვადრის იბნ უკბა და ჰარის
იბნ ამრ ალ-დანავრნის მიხედვით, რომლებიც იყვნენ სალმან იბნ

II,184 რანასთან ერთად არმინიდაში. ისინი პირველები არიან, რომლებ-
ბიც ავიდნენ ამ მთებზე და ეწოდათ მათ მათი სახელი.

გადმოსცემს იბნ ალ-ჰაკრჰი: ჰემმარიტად, მდინარე არ-
რასსზე არმინილაში ათასი ქალაქი იყო, გაუგზავნა მათ ალლჰჰმა
წინასწარმეტყველი, რომელსაც ერქვა მუსა,—იგი არ იყო მუსა იბნ
იბრანი, – რომელმაც მოუწოდა მათ ალლჰჰისა და რწმენისაკენ.
ცრუდ გამოაცხადეს იგი, უარჰყვეს და არ დამორჩილდნენ მის
ბრძანებას, მაშინ დაწყევლა ისინი მან და დასძრა ალლაჰმა ჰარისი
და ჰუვადრისი ადგილიდან და თავს დასცა ისინი მათ. ამბობენ,
რომ არ-რასსის ხალხი ამ ორი მთის ძირასაა.

II,234 **ალ-ჰაბრდა**³⁶ – ნისბინის ფორმაა.

დიდი, ცნობილი უბანი ბაღდადში ჰარბის კართან, ბიშრ
ალ-ჰნჰის³⁷, აჰმად იბნ ჰანბალის³⁸ და სხვათა სასაფლაოსთან. უკავ-
შირდება აბუ ჯაჰარ ალ-მანსურის³⁹ ერთ-ერთი ბელადსა და ბაღ-

44

დადის შურტას გამგებელს ჰარბ იბნ აზდ ალლჰჰ ალ-ბალხის⁴⁰.
რომელიც ცნობილია რავენდრს სახელით. ხოლო მავსილის შურ-
ტას⁴¹ გამგებელი ჯაფარ იბნ აბუ ჯაფარ ალ-მანსური იყო, რომე-
ლიც იმ დროს მავსილში იმყოფებოდა. მოკლეს თურქებმა ჰარბი
ალ-მანსურის ხალიფობის დროს 147 წელს⁴². ეს მოხდა ისე, რომ
აშთარხნნ ხორეზმიელი⁴³ გავიდა თურქ ხაზარებთან ერთად დარ-
ბანდიდან, თავს დაესხა არმინიის ოლქებს, დახოცა და დაატ-
ყვევა ხალხი მუსლიმთაგან, შევიდა თბილისში და მოკლა იქ
ჰარბი⁴⁴.

დაინგრა ყველაფერი, რაც ესაზღვრებოდა ამ ჰარბიდას უბნე-
ბიდან და დარჩა მხოლოდ იგი, როგორც განმარტოვებული ქალაქი

შუა უდაბნოში. მოსახლეობამ მას შემოავლო ზღუდე და კეთილ-
მოაწყო იგი. მასში არის ბაზრები ყველაფრისათვის. ქალაქს აქვს
მეჩეთი, რომელშიც მიმდინარეობს ხუტბა⁴⁵ და ჯუმეა⁴⁶. მასა ი
ბაღდადს შორის დღეს დაახლოებით ორი მილია. თქვა აბუ;
სადმა: ყადი აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ აბდ ალ-ბაკრ ალ-ანსარისა-
გან გამიგონია, რომ ბაღდადში ამბობენ, როდესაც გადაივლი. მანსურის
მეჩეთს, მთელს იმ უბანს ეწოდება ალ-ჰარბრია, როგორც
ალ-ნასრრია, ალ-შაქირრია, დარ ბატრკი, ალ-აბბასრია და სხვ.

აქედან არის წარმოშობით მეცნიერთა ჯგუფი, რომელთაგა-
ნაც არის იბრჰჰიმ იბნ ისჰჰჰ ალ-ჰარბრ⁴⁷, იმამი, ასკეტი, მეცნიერი,
გრამატიკოსი, ჭაკრკი, წარმოშობით იყო მერვიდან. მას ეკუთვნის
მრავალი ნაწარმოები. მათ შორის „ღარბ ალ-ჰადრის“. გადმოსცემ-
და იგი აჰმედ იბნ ჰანბალისაგან, აბუ ნუჰადმ ალ-ჰადლ იბნ
დაქრნისაგან⁴⁸ და სხვათაგან. გადმოსცემდა მისგან ჯამათი.
დაიბადა იგი 198 წელს⁴⁹ და გარდაიცვალა 285 წლის ზუ-ლ-ჰიჯჯას
თვეს⁵⁰.

II,235

ჰარნაკი⁵¹ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ , ნ უ ნ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ და კ ა ჭ ი .

II,245

ერთ-ერთი საბადო არმინიაში.

ჰისნუ ზიადი⁵² – მდებარეობს არმინიაში დღეს ცნობილია
ხართაბირთის სახელით. იგი ნმუდსა⁵³ და მალატრმას⁵⁴ შორისაა,
უფრო ახლოსაა მალატრმასთან. მასში, ამბობს ან-ნამი⁵⁵, იქორწინა
ნსირ ად-დავლა იბნ ჰამდნმა⁵⁶.

II,276

ჰისნუ ქაძჰ⁵⁷ – ამბობენ ქაძჰსაც. ვფიქრობ, რომ იგი არ-
მინიაშია. ესაა ქალაქი და დიდი ციხე, აზიდული დიჯლაზე, ნმუდ-
სა და ჯაზრრა იბნ ომარს⁵⁸ შორის დიარბაქრიდან. იგი გაშენებუ-
ლია ორივე ნაპირზე. დიჯლაზე არის ხიდი, რომელზე დიდიც არ

II,277

45

მინახავს იმ ქვეყნებში, რომლებიც მოვინახულე. ესაა ერთი თალი
რომელსაც გარს ორი პატარა თალი ერტემის. ეკუთვნის იგი ნმუ-
დის პატრონს, დჰუდ იბნ სუკმან იბნ ორთუკის⁵⁹ ჩამომავალს.

II, 338 **ჰამსი**⁶⁰ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი –
ქ ე ს რ ი თ , შემსუბუქებული და ს ა დ ი – უწერტილო.

II, 339 სოფელი ხალხნალს ახლოს აშ-შარის ერთ-ერთ ოლქში, აზერ-
ბაიჯანის მხარეში, კაზვინის მხრიდან.

II,380 **ჰადჰანი** – ამბობს ნასრი, რომ ჰადჰანი, – ჰ ა – ჭ ა თ ჰ ი თ , –
არმინიის ერთ-ერთი ქალაქია შარვანის მახლობლად. გრძელი ჰად-
ჰანისა 72 გოადუსია და მეოთხედი, განედი – 34 გოადუსი. დაჰყ-
რობილია საღმან იბნ რაბრას მიერ.

უკავშირდება მას აბუ-ლ-ჰასან ჰამდუნ იბნ ალრ ალ-ჰადჰანრ⁶²,
რომელიც გადმოსცემს სულადმ იბნ ადჰუბ ალ-ჰაკრჰ ალ-შაჰირ-
საგან. მისგან კი გადმოსცემს აბუ ბაქრ აშ-შამრ ალ-ჰაკრჰი.

II,402 **ხუთთჰ**⁶³ – პირველი თანხმომავნი – დ ა მ მ ი თ , მეორე – თ ე შ -
დ რ დ ი თ და ა ლ ი ჭ მ ა კ ს უ რ ა .

ქალაქი დაოზანდთან, რომელიცაა ბზბ ალ-აბჰაზი.

II,417 **ხართაბირთი**⁶⁴ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდე-
გი – ს უ ქ უ ნ ი თ , თ ა ო რ წ ე რ ტ ი ლ ი ა ნ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ , ბ ნ ე რ თ წ ე რ ტ ი -

ლიანი – ქესრიტ, რწ – სუქუნით და თწ – ზემოთ ორწერ-
ტილიანი.

არმანიული სახელია. ესაა ციხე, ცნობილი ჰისნუ ზიდადის სა-
ხელით, რომელიც მოტანილია ბანუ ჰამდნის გადმოცემებში.
მდებარეობს დიდარბაქრის უკიდურეს საზღვარზე რუმის ქვეყანაში.
მასა და მალატიას შორის 2 დღის სავალია. მათ შორის ალ-ჟურნ-
თია იხსენიებს მას უსწამა იბნ მუნკიზი⁶⁵ თავის ერთ-ერთ ლექსში.

II, 422 **ხისრი**⁶⁶ – პირველი თანხმოვანი – ქესრიტ, მეორე – სუქუნ-
ით და სინი უწერტილო,

ციხე-სიმაგრე არმონიდაში, ზღვაზე, რომელიც ეკვრის შარ-
ვწს. მერვან იბნ მუჰამმადი დაეზავა მის მოსახლეობას.

II, 424 **ხარაკანი**⁶⁷ – (პირველი თანხმოვანი) – ჟათჰით, მეორე –
თეშდრდით და ჟათჰით, კწჟი და ბოლოში – ნუნი.

II, 425 ქალაქი თაბრიზის ახლოს აზერბაიჯანში. იგი წარმოსდგება
დეჰნახორჯანიდან. ნახორჯანი კი იყო ხოსროს ბადთ ალ-მწლის
გამგებელი.

II, 427 **ხურამი**⁶⁸ – პირველი თანხმოვანი – დამმით, მეორე –
თეშდრდით. სპარსულად ნიშნავს მხიარულებას.

46

რუსთკი არდაბილში. ამბობს ნასრი: მე ვფიქრობ, რომ
ალ-ხურამი არიან ისინი, რომელთაგან იყო ბაბაქ ალ-ხურამი,
რომელიც ნისბას აქედან აწარმოებს. ამბობენ: ხურამი სპარსუ-
ლი სიტყვაა და ნიშნავს ვნებათა მიმდევრებს, რომლებიც ვნებებს
ემღევიან⁶⁹.

ხაზარი⁷⁰ – ასეს გახმოვანებული ბოლოში – რწ. ეს სიტყვა II, 436
ნიშნავს თვალის სიელმეს, რაც წარმოადგენს გარეგნულ სიმახინჯეს.

თურქთა ქვეყანა დარბანდის სახელით ცნობილი ბაბ ალ-აბვ-
ბის უკან, ზუ-ლ-კარნადნის კედლის⁷¹ მახლობლად. ამბობენ, რომ იგი
იწოდა ხაზარ იბნ ჟაჟეს იბნ ნუჰის⁷² მიხედვით, – მშვიდობა მას.

„ქითაბ ალ-აინში⁷³“ ნათქვამია, რომ ხაზარი არის ტომი
ხაზარ ალ-აფჟინისა. იხსენიებს მას დიბილ იბნ ალრ⁷⁴ ადიდებს
რა ალრის⁷⁵ ოჯახს, – ალლჰჰიმე კმაყოფილია მისით.

ამბობს აჰმად იბნ ჟადლანი, მუკთადირის ელჰი სლავებთან,
თავის „რისნლეში“ იმას, რისი თვითმხილველიც იყო ამ ქვეყანაში.
თქვა⁷⁶: ხაზარი იკლრმის სახელია, რომლის დედაქალაქსაც ეწოდება
ითილი⁷⁷. ითილი [ასევე] მდინარის სახელია, რომელიც მიედინება
ხაზარისაკენ რუსთა და ბულღართა [ქვეყნებიდან]. ითილი ქალა-
ქია, ხაზარი კი სამეფოს სახელია და არა ქალაქისა.

ითილს ორი ნაწილი აქვს. ერთი ნაწილი ამ მდინარის და-
სავლეთით იწოდება ითილად. ესაა უფრო დიდი ამ ორ ნაწილთა-
გან. მეორე ნაწილი აღმოსავლეთითაა. მეფე დასავლეთ ნაწილში II, 437
ცხოვრობს. მეფეს მათ ენაზე ეწოდება ილექი. იწოდება აგრეთვე
ბაჟად. ამ დასავლეთ ნაწილის სიგრძე დაახლოებით ერთი ფარსა-
ხია. მას შემოვლებული აქვს კედელი, ოღონდ შენობები მასში მი-
მოზნეულია. მათი საცხოვრებელი ქეჩის კარვებია, გარდა მცირედი
შენობებისა, რომლებიც თიხისაგანაა აგებული. მათ აქვთ ბაზრები
და აბანოები და იქ მრავალი ხალხია მუსლიმთაგან⁷⁸. ამბობენ, რომ

ისინი აღმატებიან ათი ათასს. მათ დაახლოებით 30 მეჩეთი აქვთ. მეფის სასახლე მოშორებითაა მდინარის ნაპირიდან. მისი სასახლე აგურისაგანაა აგებული და არა აქვს არავის შენობა აგურისაგან მის გარდა. მეფე არ ამღევს უფლებას, რომ ვინმემ ააგოს სახლი აგურით მის გარდა. ამ კედელს ოთხი კარი აქვს. ერთი მათგანი მდინარეზე გადის, მეორე კი ველზე, რომელიც ამ ქალაქის უკანაა.

მათი მეფე იუდეველია. ამბობენ, რომ მას ჰყავს ამაღა და ახლთებით ოთხი ათასი კაცისაგან. ხაზარები მუსლიმები და ქრისტიანები არიან. არიან მათ შორის კერპთაყვანისმცემლებიც⁷⁹. ყველაზე მცირერიცხოვანი ნაწილი იქ იუდეველები არიან. მიუხედავად

47

ამისა, მეფე მათგანაა. მათი უმეტესობა მუსლიმები და ქრისტიანებია, ოღონდ მეფე და მისი დიდებულები იუდეველები არიან. მათს ჩვეულებებში სჭარბობს კერპთაყვანისმცემელთა ჩვეულებები, ისინი თაყვანს სცემენ ერთმანეთს პატივისცემის დროს. კანონები მათი დედაქალაქისა განსხვავებულია მუსლიმთა, იუდეველთა და ქრისტიანთათვის.

მათი მეფის ლაშქრის სიაში 12 ათასი კაცია⁸⁰. როდესაც გარდაიცვლება მათგან ვინმე, იკავებს მის ადგილს სხვა და ეს რაოდენობა არასოდეს არ მცირდება. მათ არა აქვთ მუდმივი ჯამაგირი გარდა მცირედი რამისა, რომელსაც ისინი იღებენ იმ ხნის განმავლობაში, როცა მათ ბრძოლა აქვთ, ანდა შეემთხვევათ დიდი საქმე. რის გამოც შეიკრიბებიან.

რაც შეეხება შემოსავლის წყაროებს, იგი [შედგება] ბაჟისაგან, უმრისაგან სავაჭრო საქონელზე⁸¹ მათი წესის მიხედვით, ყოველ გზაზე, ზღვაზე, მდინარეზე. მათ წინაშე ვალდებულია აკისრიან ქალაქების უბნებისა და სანახების მცხოვრებლებს გადაიხადონ ყოველგვარი საქონელი, რომელიც კი მათ სჭირდებათ საკვების, სასმელისა და სხვათა სახით.

მეფეს ცხრა მსაჯული ჰყავს იუდეველთა, ქრისტიანთა, მუსლიმთა და კერპთაყვანისმცემელთაგან საჭიროების შემთხვევაში განსჯიან მისი ეს მსაჯულები. მთხოვნელები თვითონ არ მიდიან მეფესთან, არამედ მხოლოდ ამ მსაჯულებს მიმართავენ. ამ მსაჯულებსა და მეფეს შორის მართლმსაჯულების დღეა. ისინი გზავნიან [მეფესთან] შუამავალს, რომლის სამუალებითაც შეატყობინებენ საქმეებს, რაც შეემთხვათ მათ და იგი გადასცემს მათ მის ბრძანებას, რომელსაც ისინი ასრულებენ.

ამ ქალაქს არა აქვს სოფლები, მაგრამ მათ აქვთ ნათესები, რომლებიც მიმოფანტულია. გამოდიან ზაფხულში სათესად დაახლოებით ოცი ფარსახის მანძილზე და იღებენ [მოსავალს], როცა დამწიფდება, ერთ ნაწილს მდინარესთან, მეორე ნაწილს კი – ველზე და გადააქვთ ურმებითა და მდინარით. მათი უმთავრესი სახრდო ბრინჯი და თევზია⁸². ამას გარდა რაც მოიპოვება მათთან, შემოტანილია გარედან რუსთა, ბულღართა და ქუდზას⁸³ [ქვეყნებიდან]⁸⁴

ხაზართა ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში უმთავრესად ვაჭრები, მუსლიმები და სავაჭრო საქონელია⁸⁵.

ხაზართა ენა განსხვავებულია თურქთა და სპარსთა ენისაგან

და არ ჰგავს ენას არც ერთი ხალხისას⁸⁶.

ხაზარები არ ჰგვანან თურქებს. მათ შავი თმები აქვთ და ორი ჯიშისანი არიან. ერთ გვარს უწოდებენ ყარახაზარებს. ისინი არიან

48

მუქნი, სიმუქის მიხედვით ემსგავსებიან შავს, თითქოს ინდოელები არიან. მეორენი თეთრნი არიან, გარეგნულად ლამაზი და კარგი თვისებებით. რაც გვხვდება ხაზართა მონებიდან, ისინი კერპთა-ყვანისმცემლები არიან, რომლებიც რთავენ ნებას თავიანთი შვილების გაყიდვისა და ერთმანეთის დამონებისა. რაც შეეხება იუდეველებსა და ქრისტიანებს, მათ შორის აკრძალულია ერთმანეთის დამონება მსგავსად მუსლიმებისა⁸⁷.

ხაზართა ქვეყნიდან სხვა ქვეყნებში არ გააქვთ არაფერი. ყველაფერი, რაც იქ არის, მათთან მხოლოდ შემოტანილია, როგორც ფქვილი, თაფლი, სანთელი, აბრეშუმი და მატყლი⁸⁸.

რაც შეეხება ხაზართა მედეს, მისი ტიტულია ხნკანი. ჭეშმარიტად იგი არ ჩნდება თუ არ [ერთხელ] ყოველ ოთხ თვეში, მოშორებით. უწოდებენ მას დიდ ხნკანს, მის მოადგილეს კი – ხნკან ბეჰს. იგი წინამძღოლობს ლაშქარს და მეთაურობს მას, განაგებს სახელმწიფო საქმეებს და ხელმძღვანელობს მას, ჩნდება [ხალხის წინაშე], აწყობს ლაშქრობებს. მას ემორჩილებიან მეფეები, რომლებიც იმყოფებიან ახლო-მახლო. იგი შედის ყოველდღე დიდ ხნკანთან მოკრძალებით, გამოხატავს დამცირებასა და სიმშვიდეს. და არ შედის მასთან თუ არ ფეხშიშველი, უჭირავს რა ხელში შეშა და მისალმებისას, ანთებს მის წინაშე ამ შეშას როცა დაიწვის იგი, ჯდება მეფესთან ტახტზე მის მარჯვნივ. მისი მოადგილეა კაცი, რომელსაც უწოდებენ უჟუნდურ ხნკანს, ამასაც ჰყავს მოადგილე, რომელსაც ასევე, ჰქვია ჯნვშორი.

დიდი ხნკანის წესი ისაა რომ არ იღებს^{88a} ხალხს, არ ესაუბრება მათ და მასთან არ შედის არავინ იმათ გარდა, ვინც მოვიხსენიეთ გამგებლობა საქმეების გადაწყვეტისა, ხელშეკრულების დადებისა, დასჯისა და სახელმწიფოს მართვისა მის მოადგილეზე, ხნკან ბეჰზეა.

დიდი ხნკანის წესია [აგრეთვე], რომ, როცა მოკვდება, იგება მისთვის დიდი ეზო, რომელშიც არის ოცი სახლი. და თითოეულ სახლში ითხრება მისთვის საფლავი. ამტვრევენ ქვებს იქამდე, ვიდრე არ გადაიქცევა მსგავსად სურმისა⁸⁹, რომელსაც მიმოაბნევენ მასში და ზემოდან აყრიან კირს⁹⁰. ამ ეზოს ქვევით არის მდინარე, დიდი მდინარე, რომელიც მიედინება სწრაფად. აკეთებენ ამ საფლავს ამ მდინარის ზემოთ და ამბობენ: – რომ არ მიაღწიოს მასთან არც შაითანმა, არც ადამიანმა, არც ჭიამ და არც მწერმა. და როდესაც დაიმარხება, ჭრიან კისრებს მათ, ვინც მარხავს, რათა არ იყოს ცნობილი, რომელშია ამ სახლებიდან მისი საფ-

II, 439

ლავი. იწოდება მისი საფლავი სამოთხედ და ამბობენ: – იგი შევიდა სამოთხეში ყველა ეს სახლები მოფარულია ოქრომკედით ნა-

ქარგი ფარჩით.

ხაზართა მეფის ჩვეულებაა, რომ ჰყავდეს ოცდახუთი ცოლი: ყოველი ცოლი მათგან ასულია რომელიმე მეფისა, რომლებიც ემე-ზობლებიან მას. იყვანს იგი მათ ნებით ან ძალით. მას ჰყავს სამოცი მხევალი საწოლისათვის, მხოლოდ ისეთები, რომლებიც გამოირჩევიან სილამაზით ყოველი მათგანი თავისუფალი თუ ხარჭა, ცალკე კომპში იმყოფება, რომელსაც აქვს გუმბათი დაფარული ტექტონის ხით ყოველი გუმბათის ირგვლივ არის ადგილი კარვისათვის. თითოეულ მათგანს ჰყავს მსახური, რომელიც მას იცავს და როცა მოინდომებს რომელიმე მათგანს, [მეფე] უხმობს მის მცველ მსახურს, რომელსაც მოჰყავს იგი თვალის დახამხამებაზე სწრაფად, რათა დააწვინოს იგი მის საწოლში. თითონ კი დადგება მეფის თალის კართან. მეფესთან ყოფნის შემდეგ იგი (მსახური) წაავლებს მას ხელს, წავა და არ ტოვებს მას (ქალს) ამის შემდეგ ერთ წამსაც კი მარტო.

როდესაც ეს დიდი ხნკანი ამხედრდება, ამხედრდება მასთან ერთად მთელი მისი ჯარი. მასა და მის თანმხლებთ შორის ერთი მილია. ვერცერთი მისი ქვეშევრდომი ვერ შეხედავს მას ისე, თუ არ დაემხო პირსა ზედა თვისსა და თაყვანისცა მას. და ვერ ასწევს თავს მანამ, სანამ არ გაივლის იგი.

ხანგრძლივობა მათი მეფობისა ორმოცი წელია. როცა გადასცდება ამას ერთი დღეც კი, ჰკლავენ მას მისი ქვეშევრდომები და დიდებულები და ამბობენ: – ამას გონება შეუმცირდა და მსჯელობა გაუგებარი გაუხდა.

როდესაც იგი გაგზავნის ლაშქარს, იგი ვერ მობრუნდება უკან ვერავითარი საბაბით. და თუ გამოიქცევა, მოკლულ იქნება ყოველი, რომელიც დაბრუნდება მათგან. რაც შეეხება წინამძღოლებს და მოადგილეს მისას, თუ ისინი უკუიქცევიან, მოიყვანენ მათ და მოიყვანენ მათ ცოლებსა და შვილებს და აჩუქებენ მათ მათი თანდასწრებით სხვებს მაშინ, როდესაც ისინი ამას ხედავენ. ასევე გააჩუქებენ მათ სახედრებს, საოჯახო საქონელს, იარაღს, მათ კარმიდამოს. ზოგჯერ თვითეულ მათგანს ჭრიან ორ ნაწილად და ჯვარს აცვამენ, ზოგჯერ ჩამოკიდებენ კისრით ხეზე, ზოგჯერ კი, თუ გამოიჩენს [მეფე] ლმობიერებას, გადააქცევს მათ მეჯინიბეებად.

ხაზართა მეფეს დიდი ქალაქი აქვს ითილზე. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება. ერთ ნაწილში მუსლიმები არიან, მეორეში – მე-

50

ფე და მისი დაახლოებული პირები. მუსლიმებს [განაგებს] კაცი მეფის ყრმათაგან; რომელსაც ეწოდება ხაზი. იგი მუსლიმია და განსჯა მუსლიმთა, რომლებიც ცხოვრობენ ხაზართა ქვეყანაში და მათი, რომლებიც სავაჭროდ ჩამოდიან აქ, ეხება ამ მუსლიმ ყრმას. არავინ არ ერევა მათ საქმეებში და არ განსჯის მათ არავინ მის გარდა. მუსლიმებს ამ ქალაქში აქვთ საკრებულო მეჩეთი, სადაც ასრულებენ ლოცვას და იკრიბებიან პარასკევს. იქ არის მაღალი მინარეთი და რამდენიმე მუეზინი.

II, 440

როდესაც ხაზართა მეფემდე მიაღწია ამბავმა 310 წელს^{90ა}, რომ მუსლიმებმა დაანგრიეს სალოცავი^{90ბ}, რომელიც იყო დარ ალ-

ბაზუნაჯში, ბრძანა დაენგრიათ მინარეთი, დახოცა მუეზინები და თქვა: რომ არ მეშინოდეს, რომ არ დარჩება ისლამის ქვეყანაში არც ერთი სალოცავი დაუნგრეველი, აუცილებლად დავანგრევდი მეჩეთსაც. ხაზარები და მათი მეფე ყველანი იუდეველები არიან, სლავები და ყველა, ვინც ემეზობლება მათ, მის მორჩილებაშია, იგი ექცევა მათ, როგორც მონებს და ისინი ემორჩილებიან მას მორჩილად⁹¹.

ზოგიერთი ამტკიცებს, რომ ძაჯუჯი და მჯაჯუჯი ხაზარებია.

ხუშში⁹² – (პირველი თანხმომავანი) – და მ მ ი თ , მეორე – თ ე შ – II,446
დ ო დ ი თ .

ამბობს ნასრი: ხუშში ერთ-ერთი მხარეა აზერბაიჯანში.

ხილბტი⁹³ – (პირველი თანხმომავანი) – ქ ე ს რ ი თ და ბოლოში II,457
ტ ა უწერტილო.

ცნობილი, აყვავებული ქალაქი, დოვლათიანი და მწიფე ხილიანი. მისი გრძედია 64 გრადუსი, ნახევარი და ერთი მესამედი, განედი – 39 გრადუსი და ორი მესამედი. მეხუთე იკლრმშია. იგია ერთ-ერთი ადგილი დაპყრობილი იოანდ იბნ ღანმის მიერ, რომელიც გაემართა მისკენ ალ-ჯაზირადან და დაეზავა მის პატრიკიოსს ჯიზიასა და საქონლის გადახდის პირობით. შემდეგ დაბოუნდა იოანდი ალ-ჯაზირას⁹³.

II,458

იგი შუა არმონიის დედაქალაქია. მასში მრავალი ხილია და წყალი უხვი. თავისი სიცივის გამო ზამთარში არაკადაა ქცეული. აქ არის ტბა, რომლის მსგავსი არაა მთელს დუნიაზე. გააქვთ იქედან სხვადასხვა მხარეში თევზი, ცნობილი ტირრბხის სახელით. ვნახე იგი ბალხშიც⁹⁴. ჩემამდე მოაღწია, რომ არის იგი ღაზნაშიც⁹⁵, ამ ორ ადგილს შორის კი ოთხი თვის სავალია. ესაა ერთ-ერთი საკვირველებათაგანი დუნიაზე.

ამბობს იბნ ალ-ქალბრ: ქვეყნის საკვირველებათაგან არის ხილბტის ტბა. ათი თვის განმავლობაში არ არის მასში ბაყაყი,

51

არც კიბო და არც თევზი. შემდეგ კი გამოჩნდება თევზი ორი თვის განმავლობაში ყოველ წელიწადს. ამბობენ, რომ კუბას დიდმა, როდესაც გაუკეთა თილისმა თავისი ქვეყნის მხარეებს, გაგზავნა ბალინასი, მეთილისმე, არმინიისაკენ. და როდესაც მივიდა ხილბტის ტბასთან, გაუკეთა თილისმა. ეს იყო იმ ათ თვეს, რომელიც მოვიხსენიეთ⁹⁶.

II,459 **ხალხალი⁹⁷** – მხოლობითის ფორმა სიტყვისათვის ხ ა ლ ზ ხ ო ლ ,
რაც ნიშნავს სამაჯურს ქალებისას.

ქალაქი და ოლქი აზერბაიჯანის მხარეში, ჯრღანის მოსაზღვრედ, მთების შუაგულში. უმეტესობა მისი სოფლებისა და ნათესებისა, ცათაბრჯენილ მთებშია. მასა და კაზვინს შორის 7 დღის სავალია, მასა და არდაბილს შორის- ორი დღის სავალი. ამ ვილაიეთში გამაგრებული ციხეებია. ჩავედი იქ ხურასნიდან თათრების მიერ გამოქცეული 617 წელს.

II,470 **ხამრაბირთი⁹⁸** – ადგილი ხილბტის სანახებში სხვაა ვიდრე
ხართაბირთი.

II,474 **ხუნანი⁹⁹** – პირველი თანხმომავანი – და მ მ ი თ და ა ლ ი ჭ ი ს

შემდეგ – ნუნ ი მეორე.

ქალაქი ჯურხანის ქვეყანაში ჰაბრბ იბნ მასლამას მიერ დაპყრობილი, ამბობს ალ-ისტახრო: ხუნანი არის ციხე, ცნობილი თურნბის ციხის სახელით, რადგანაც იგი მდებარეობს დიდ ბორცვზე¹⁰⁰.

II,478 ხუნლრკი¹⁰¹ – პირველი თანხმომავანი – დამით, მეორე – სუქუნით, ლამი – ქესრით, მაორი წერტილით ქვემოთ და ბოლოში – კაჭი.

ქალაქი ხაზრანის¹¹² დარბანდთან, ბაბ ალ-აბვანთან. მას უკავშირდება ჰაქიმ იბნ იბრაჰიმ იბნ ჰაქიმ ალ-ლაქზრ ალ-ხუნლრკრად-დარბანდ¹⁰³, ჭაკრპი შაფიიტი, დიდი ავტორიტეტი, რომელიც სწავლობდა ჭიკჰს ბაღდადში ალ-დაზნალისთან¹⁰⁴ და მოუსმენია. მრავალი ჰადისი. ცხოვრობდა ბუხარაში¹⁰⁵ გარდაცვალებამდე 538 წლის შაბანის თვემდე¹⁰⁶.

II,498 ხავშაბი¹⁰⁷ – ერთ-ერთი ციხე ზავაზანის მხარეში.

II,500 ხუნათი¹⁰⁸ – პირველი თანხმომავანი – დამით, მეორე – სუქუნით, ნუნ ასევე – სუქუნით, – აქ ერთმანეთს ხვდება ორი სუქუნი, – დათა ორწეოტილიანი.

მხარე არზან რუმის მახლობლად, არმინიის ოლქში, მასში ცოტა მთებია.

II,501 ხუვადი¹⁰⁹ – ხავვის კნინობითს აღნიშნავს.

II,502 ხუვადი ცნობილი ქალაქია აზერბაიჯანის ოლქში, სიმაგრე მრავალსიკეთიანი და ნაყოფიანი. აქედანაა ხუვეური ტანსაცმელი.

52

მასთანაა დაკავშირებული: აბუ მაად აბდუნ ატ-ტაბრბ ალ-ხუვად¹¹⁰, რომელიც გადმოსცემს ალ-ჯაჰიზისაგან¹¹¹, მისაგან გადმოსცემს აბუ ალ-კაღრ¹¹²; დუსუჭ იბნ ტაჰირ იბნ დუსუჭ იბნ ალ-ჰასან ალ-ხუვად ალ-ადრბ აბუ მაკუბი¹¹³, ხუვადის მცხოვრებთაგან, ადრბი, განათლებული და ჭკრპი, ჩინებული მცოდნე სრასი¹¹⁴, ნაზი ბუნების, მშვენიერი და სასიამოვნო ლექსების ავტორი, რომელმაც უანდერმა აბუ სადს იჯაზა¹¹⁵, დასახლდა ტუსის¹¹⁶ ნუჰანში და დანიშნულ იქნა იქ ყადის მოადგილედ. ქებულ იქნა ამის გამო მისი ცხოვრება. მას ეკუთვნის მრავალი ნაწარმოები, რომელთა შორისაა – „რისალათ თანზრჰ ალ-კურან აშ-შარჭჭ ან-ვასმათ ალ-ლაჰნ ვა-თ-თაჰრჭჭ“. თქვა აბუ სადმა: ჩემის აზრით, მოკლული იქნა იგი ტუსზე არაბთა თავდასხმის დროს 549 წელს¹¹⁷ ონ ცოტათი ამაზე ადრე; მას უკავშირდება აგრეთვე, აბუ ბაჭრ მუჰამმად იბნ მაჰმა იბნ მუსლიმ ალ-ხუვად¹¹⁸, რომელიც გადმოსცემს ჯაჭჭარ იბნ იბრაჰიმ ალ-მუაზიზისაგან. მისგან გადმოსცემენ აბუ-ლ-კასიმ აბდ ალლჰ იბნ მუჰამმად იბნ იბრაჰიმ იბნ იდრის აშ-შაჭჭჭ და სხვები მის გარდა.

ხაფზარი¹¹⁹ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭათჰით, შემდეგი II,507 სუქუნით, ზა და ბოლოში რა.

არმინიის ერთ-ერთი მხარე, მოხსენიებულია „ალ-ჭუთუჰში“.

დაბრლი¹²⁰ – პირველი თანხმომავანი – ჭათჰით, მეორე – ქესრით. ზაბრლი¹²¹ ტიპისაა. II,548

ქალაქი არმინიაში მოსახლდრე არრანისა. სასახლდრო ოლქია. II,549

დაიპყრო იგი ჰაბრბ იბნ მასლამამ ოსმან იბნ აჰმადის, – ალლჰიმც კმაყოფილია მისით, – ხალიფობის დროს, სირიაში მუვიდას¹²² ამირობისას¹²³. დაიპყრო რასაც ჩაუარა გზად, ვიდრე არ მიაღწია დაბრლს. დაიმორჩილა იგი და მისი სოფლები, დაეზავა მის მოსახლეობას და დაუწერა მათ სიგელი. მისი წუსხაა: „ესაა წიგნი ჰაბრბ იბნ მასლამა ალ-ჰიჰრისაგან ქალაქ დაბრლის მოსახლეობისათვის, ქრისტიანების, მაჯუსებისა და იუდეველებისათვის, დამსწრეთა და არ დამსწრეთათვის იმაზედ, რომ მე გამლევთ თქვენ თქვენი პიროვნების, ქონების, ეკლესიების, ტაძრების და თქვენი ქალაქის კედლების ხელშეუხებლობის ამანს. თქვენ ხართ უშიშროებაში, ჩვენზეა მოცემული პირობის შესრულება, თუკი თქვენ დაიცავთ თქვენს პირობას – გადაიხდით ჯიზიას და ხარაჯას. მოწმეა ალლჰი. საკმარისია ალლჰი მოწმედ“. და დაბეჭდა ჰაბრბ იბნ მასლამამ (სიგელი)¹²⁴.

მასთანაა დაკავშირებული აზდ არ-რაჰმან იბნ აჰმად ად-დაბრლ, ¹²⁵ რომელიც გადმოსცემს ას-საბჰჰ იბნ მუჰარიბისაგან;

53

II,551 ჯადარ იბნ ბაქრ ად-დაბრლ, რომელიც გადმოსცემს მისი პაპისაგან. გადმოსცემს მისგან აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ ჯაჰარ ალქანანრ ალ-ბაღდად. იხსენიებს მას (დაბრლს) აბუ მაჰმუდ ალ-ჰურამდ¹²⁶,
დიჯლა¹²⁷ – მდინარე ბაღდადში, არა აქვს მას ალ იჰი და ლამი¹²⁸.

ამბობს ჰამზა: დიჯლა არის გაარაზებული დილანდი. მას აქვს ორი სხვა სახელიც, ესენია: პრნაქრუზი და ქუდაქ დარმა ე. ი. პატარა ზღვა. გადმოგვცა ჩვენ შეიხმა მუსმარ იბნ უმარ იბნ მუჰამმად აბუ ბაქრ ალ-მაკარრ ალ-ბაღდადში მავსილში, გადმოგვცა ჩვენ შეიხმა ალ-ჰაჰიზ აბუ-ჰადლ მუჰამმად იბნ ნასირ იბნ მუჰამმად იბნ ალრ ას-სულლანრ¹²⁹, გადმოგვცა ჩვენ შეიხმა სწავლულმა აბუ მუჰამმად ჯაჰარ იბნ აბუ ტალიბ აჰმად იბნ ალ-ჰუსეინ ას-სარრჰ ალ-კარრ¹³⁰, გადმოგვცა ჩვენ ალ-კანდრ აბუ-ლ-ჰუსეინ აჰმად იბნ ალრ იბნ ალ-ჰუსეინ ათ-თავვაზრ¹³¹ 440 წლის რაბრ ალ-ახირის თვეს¹³², თქვა: აბუ უბად ალლჰჰ მუჰამმად იბნ იმრან იბნ მუსა ალ-მარზუბანრ¹³³ თქვა: გადმომცა მე აბუ-ლ-ჰასან ალრ იბნ ჰარუნმა ფურცელი და მოიხსენია, რომ იგი იყო ალრ იბნ მაჰდრ ალ-ქასრავრ¹³⁴ ხელით ნაწერი, და ვპოვე მასში, რომ დიჯლას თავდაპირველი სათავე არის ადგილი, რომელსაც აჰმ დიჯლა¹³⁵ ჰქვია და ორი დღისა და ნახევრის სავალზეა შმიდიდან, ადგილიდან, რომელიც იწოდება ჰალურასად, ერთი ჩაზნელებული გამოქვაბულიდან.

პირველი მდინარე. რომელიც ჩაედინება დიჯლაში, გამოდის შიმშატის ზევიდან რუმის მიწაზე და იწოდება იგი ნაჰრ ალ-ქილბად¹³⁶. შემდეგ პირველი მდინარე, რომელიც ჩაედინება მასში, გარდა ას-სავანრსა, არ-რავანდისა და სხვა პატარა მდინარეებისა, არის ვანდრ სალბი¹³⁷. ესაა ვანდრ მაჰმადჰარიკრნას¹³⁸ და შმიდს შორის. ამბობენ; რომ იგი გამოდის ჰალურასიდან – ჰალურასი
II,552 არის ადგილი, სადაც წამებულ იქნა ალრ ალ-არმანრ¹³⁹. შემდეგ ჩაერთვის მას ვანდრ სანთრდამ¹⁴⁰ რომელიც გამოდის დარბ ალ-

ქილზბიდან¹⁴¹, მას შემდეგ, რაც ჩაერთვის ვანდრ სანტოდამას ვანდრ ზ-ზურ¹⁴², რომელიც სათავეს იღებს ქალაქთან. ესაა ადგილი იბნ ბუკრატ ალ-ბატრკისა¹⁴³ არმონიის გარეთ. ჩაედინება აგრეთვე ვადი სათიდამადან მდინარე მაფაჰარიკონი, შემდეგ ჩაედინება მასში ვანდრ სარბატუ¹⁴⁴, რომელიც სათავეს იღებს არზანის გარეთ. იგი გამოდის ხუვრთიდან¹⁴⁵ და მისი მთებიდან არმონიის ქვეყანაში.

შემდეგ თანდათან დიჯლა იკრიბება იმ ადგილას, რომელსაც ქვია თალლ ჭაჭანი¹⁴⁶ და ჩაედინება მასში ვანდრ რ-რაზმი –

54

ისაა ვანდრ, რომელშიაც მრავლადაა დიჯლას წყალი. ამ ვანდრის სათავე არმონიის მიწაზე მხარეში, რომელსაც განაგებს მუშალრკ ალ-ბატრკი¹⁴⁷ იმასთან ერთად, რაც ეკვოის ამ ოლქს. ვანდრ რ-რაზმში ჩაედინება მდინარე, წარმოქმნილი ბადლისთან, რომელიც გამოდის ხილატის მხრიდან. შემდეგ მოედინება დიჯლა, როგორც იგი არის, ვიდრე არ შეიკრიბება მთებთან, რომლებიც ცნობილია ალ-ჯაზირას მთების¹⁴⁸ სახელით. და ჩაედინება მასში დიდი მდინარე, ცნობილი ძარას სახელით, რომელიც გამოდის არმონიის ახლოს, მის საზღვარზე. შემდეგ ჩაედინება მასში აგრეთვე, დიდი მდინარე, ცნობილი მდინარე ბანანასას¹⁴⁹ სახელით. შემდეგ თანდათანობით იკრიბება ალ-ჯაზირას მხარეებში, რომელიც ცნობილია ჯაზირა იბნ ომარის სახელით და ჩაედინება მასში ვანდრ, რომლის სათავე მდებარეობს არმონიის გარეთ და რომელიც ცნობილია ალ-ბუდარის¹⁵⁰ სახელით. შემდეგ თანდათანობით უერთდება მას ის, რაც არის ბასურინსა¹⁵¹ და ალ-ჯაზირას შორის და ჩაედინება მასში ვადი, ცნობილი დუშმას¹⁵² სახელით, დუშმა გამოდის ზავაზანიდან, იქიდან, რაც არის არმონიასა და აზერბაიჯანს შორის. შემდეგ ჩაედინება მასში ვანდრ ხაზური¹⁵², იგი აგრეთვე გამოდის ადგილიდან, რომელიც ცნობილია ზავაზანად. ესაა ადგილი, რომელშიც იყო პატრიკიოსი, ცნობილი ჯარჯიზის სახელით. შემდეგ რჩება [მდინარე] ამ მდგომარეობაში, ვიდრე არ მიადწევს ბალადას¹⁵⁴ და მავსილს. ჩაედინება მასში ბალადთან მისი დასავლეთი მხრიდან მდინარე, რომელიც ქვეითს უბრკოლებს ფონს გასვლას. შემდეგ არ ჩადის მასში წვეთიც კი, ვიდრე არ შეუერთდება დიდ ზნბს¹⁵⁵, რომელიც გამოედინება აზერბაიჯანის მთებიდან, მიემართება ზარქუნისა¹⁵⁶ და ბაზანდონისაკენ და შეერთვის მას ალ-ჰადრისას¹⁵⁷ ზემოთ ერთ ფარსახზე. შემდეგ აღწევს ას-სინნს¹⁵⁸ და უღობავს მას გზას ქვემო ზნბი, რომელიც გამოედინება შაჰრზურის მიწიდან. შემდეგ აღწევს სურრა მან რანას¹⁵⁹, აქამდე [მონათხრობი] ქასრავრის მიხედვითაა.

ამბობენ, რომ მისი ძირითადი სათავე არის მთაში, წმიდის ახლოს ციხესთან რომელიც ცნობილია ზუ-ლ-კარნანის¹⁶⁰ ციხედ. მის ქვემოთ გამოდის ან დიჯლა და იგი იქ მიედინება. შემდეგ ყოველთვის, როდესაც იზრდება, უერთდება მას წყლები დიდარ ბაქრის მთებისა¹⁶¹, ვიდრე არ მიუახლოვდება ზღვას ბასრას¹⁶² ახლოს.

II,553

ვნახე მე იგი წმიდთან, სადაც გადადიან მას სახედრით. შემდეგ მიემართება მაფაჰარიკონისაკენ, შემდეგ ჰისნ ქაფასაკენ,

შემდეგ ჯაზორა იბნ ომარისაკენ, რომელსაც გარს უვლის, შემდეგ ბალადისა და მავსილისაკენ, შემდეგ თაქრნთისაკენ¹⁶³ ამბობენ: თაქრნთთან უერთდება მას ორი ზნაბი: ზემო ზნაბი იმ ადგილას, რომელსაც ეწოდება თაღლ ჭნჭანი და პატარა ზნაბი – ას-სინნთან და იქიდან კი დიდდება. შემდეგ მიედინება ბაღდადთაწ, ვასიტთან¹⁶⁴, ბასრასთან, აბზანთან¹⁶⁵ და შემდეგ ჩაედინება ინდოეთის ზღვა¹⁶⁶.

როცა იგი ჩაუვლის ვასიტს, იყოფა ხუთ დიდ მდინარედ, რომლებზეც დაატარებენ გემებს¹⁶⁷. მათგანაა მდინარეები: სნსრ, ალ-ლარრჰი, დაკლა, ჯაჰარი და მაღსანი. შემდეგ კვლავ ერთდებიან ეს მდინარეები და ისიც რაც ერთვის მას მთელი ალ-ჟურთიდან¹⁶⁸, სოფელ მატრას¹⁶⁹ ახლოს. მასა და ბასრას შორის ერთი დღის გზაა.

გადმოცემულია იბნ აბზანისაგან¹⁷⁰, – ალლჰიმე კმაყოფილია მისით, – რომ თქვა: ჩაუნერგა ალლჰმა, – მაღალიმე არს იგი, – დანიშნა¹⁷¹ – მშვიდობა მას, – იგი დანიშნა დიდი, რომ გათხარე ჩემი მონებისათვის ორი მდინარე და ჰქმენ მათ ორივეს გასასვლელად ზღვა. მე უკვე ვუბრძანე მიწას, რომ დაგმორჩილებოდა შენ. მან (დანიშნა) აიღო ხე და გააკეთა მიწაზე კალაპოტი, რომელსაც მისდევდა წყალი და ყოველთვის, როდესაც ჩაუვლიდა ობლის, ქვრივისა ან ღრმა მოხუცის მიწას, აფიცებდნენ მას ალლჰს და იგი მოაცილებდა მათ. და კლავნილობა დიჯლასი და ალ-ჟურთისა ამისაგანაა. ამ გადმოცემაში ნათქვამია, რომ დიჯლას სათავე არმონიძთაშია.

II, 564 **დარბანდი**¹⁷² – ესაა ბზბ ალ-აბვზბი, რომელიც უკვე მოხსენიებული იქნა.

უკავშირდება მას ალ-ჰასან იბნ მუჰამმად იბნ ალრ იბნ მუჰამად ას-სუჰრ ალ-ბალხი აბუ-ლ-ვალრდი¹⁷³, ცნობილი ად-დარბანდრდ, წინათ მისი ქუნდა იყო აბუ კათადა. იგი იყო იმათგან, ვინც გაემგზავრა ჰადისების სამეხნელად და მოაგროვა ძალზე ბევრი. მისი მოგზაურობა დაიწყო მავერანნაჰრიდან ვიდრე ისქანდარამდე. ბევრს ლაპარაკობს მის შესახებ აბუ ბაქრ აჰმად იბნ ალრ ალ-ხატრბი „თარიხში“¹⁷⁴, ზოგჯერ სწორს ამბობს, ზოგჯერ კი მცდარ ცნობებს იძლევა. ამბობენ, გადმოგვცა ჩვენ ალ-ჰასან იბნ აბუ ბაქო ალ-ამჰარიმ, რომ სწავლობდა იგი ისტორიას აბუ-აბდ ალლჰ დანჯართან და რომ იგი ჰადისის, დიდი მცოდნე არ ყოფილა, გარდა იმისა. რომ ბევრი უმოგზაურია. არ იხსენიებს ამას ალ-ხატრბი თავის „თარიხში“, იხსენიებს მას აბუ საადი, რომ იგი

უსმენდა ბუხარაში აბუ აბდ ალლჰ მუჰამმად იბნ აჰმად იბნ მუჰამად ალ-ჰაფიზ დანჯარს და იმათ ვინც იყო მის წრეში სხვა ქალაქებში. თქვა აბუ საადმა; გადმოსცემენ მისგან აბუ აბდ ალლჰ მუჰამმად იბნ ალ-ჰადლ ალ-ჰარვერ¹⁷⁵ და აბუ-ლ-კასიმ ზნჰირ იბნ ტჰჰიო აბ-შაჰჰჰმ¹⁷⁶. ამბობს აბუ საადი: იხსენიებს ზოგიერთი,

რომ აბუ-ლ-ვალიდ დარბანდრ აღესრულა 456 წლის რამადანის თვეში¹⁷⁷.

დიზზამარი¹⁷⁸ – პირველი თანხმომავნი – ქესრიოთ, მეორე – თეშდრდით. II,573

გამაგრებული ციხე აზერბაიჯანის მხარეში, თიბრიზის, ახლოს.

ად-დაშით¹⁷⁹ – პირველი თანხმომავნი – ჭათჰით, მეორე – სუქუნით, ბოლოში თჳ ორი წერტილით ზემოთ. II,575

პატარა ქალაქი მთების შუაში ირბილსა და თიბრრზს შუა. II,576
ვნახე იგი აყვავებული, მრავალსიკეთიანი. მისი მოსახლეობა მთლიანად ქურთებია.

დუმნისი¹⁸⁰ – ქალაქი თბილისის მხარეში, არმინიდაში. გა- II, 585
აქვთ იქედან აბრეშუმი. ამბობს აბუ-ლ-კასიმი: ამის შესახებ მითხრა ერთმა მის მცხოვრებთაგან¹⁸¹.

დუმისი¹⁸² – მხარე არანში, ბარზაასა და დაბრლს შორის. II,629

დავრი¹⁸³ – პირველი თანხმომავნი – ჭათჰით, მეორე – ქესრიოთ, აჲ ქვემოთ ორწერტილიანი – სუქუნით და ბოლოში – ნუნით. II,632

ქალაქი არანის მხარეში აზერბაიჯანის უკიდურეს საზღვარზე თბილისის ახლოს. აქედან არიან აშ-შამის მეფეები – ადუბიდები¹⁸⁴. მას უკავშირდება აბუ-ლ-ჭუთუჰ ნასრ ალლჰ იბნ მანსურ იბნ საჰლ ად-დავრინ ალ-ჯანზრ¹⁸⁵, რომელიც იყო ჭაკრჰი შაფიიტი. სწავლობდა ჭიკჰს ბადნადში აბუ ჰამიდ ალ-ლაზხანლრსთან. გაემგზავრა ხურასანში და გაჩერდა ნრსბურში რამდენსამე ხანს. შემდეგ გადავიდა ბალხში და ისმენდა ჰადისებს აბუ სად აზდ ალ-ვჰიდ იბნ აზდ ალ-ქარმ ალ-კასრისა¹⁸⁶, აზდ არ-რაზხჰ იბნ ჰასსან ალ-მანრისა¹⁸⁷ და სხვათაგან. მოიხსენია იგი აბუ სადმა თავის მასწავლებელთა შორის და აღნიშნა, რომ გარდაიცვალა იგი ბალხში 546 წელს¹⁸⁸.

დიჰნახრჯანი¹⁸⁹ – დიდი ქალაქი აზერბაიჯანში. მასა და თიბრრზს შორის ორი დღის სავალია, მასა და მარნღას შორის – ორი დღის. ზოგიერთი უწოდებს მას ჰარრაჰნს როგორც თარგმნიან აქ, მისი მნიშვნელობაა სოფელი ნახრჯანისა, ნახრჯანი კი იყო ხაზინადარი ხოსროსი და ეს ქალაქი მას უკავშირდება. II, 636

57

II,739 **არ-რანი**¹⁹⁰ – ქალაქი მარნღასა და ზანჯანს შორის. ამბობენ, რომ მასში არის მადანი ოქროსი და მადანი ტყვიისა. თქვა მისარმა. მოვაშადად მისგან ტყვიის ჟანგი¹⁹¹ და ყოველთ მანნიდან მივიღე. დანიკნახევარი¹⁹² ვერცხლი. ვპოვე იქ მრავალი მანდრაგორი¹⁹³ დიდი ზომისა. თვითეული მათგანი იყო ათი წყრთა და ამაზე მეტი. ამ ქალაქში მდინარეა. ვინც დალევს მის წყალს, იგი უვნებელჰყოფს სამუდამოდ თავს ქვებისაგან¹⁹⁴.

II, 740 აქ არის ჰაშრში, რომელიც აცინებს მას, ვისთანაც იმყოფება იქამდე, რომ სიცილს კაცი სიგიჟემდე მიჰყავს. და ვისაც გადაუვარდება იგი ნაწილობრივ ან მთლიანად, ეწევა მას მწუხარება და-ტირილი.

იქ თეთრი, გაუმჭირვარი ქვებია, რომლებიც აღადგენენ ტყვიას, ღროუბლებიდან ცვივიან მწერები, რომლებიც უხდება მე-

ლიის ავადმყოფობას¹⁹⁵ თავისი გამოწვევით – ასე ამბობს მის^{არ-}იბნ მუჰალჰილი¹⁹⁶.

და რაც მე ვიცი ეს ისაა, რომ არ-რანნი და არრანნი ერთი და იგივეა. ესაა ვრცელი ვილაიეთი არმონიის სანახებში. იხსენიებს. მას ომარ იბნ მუჰამმად ალ-ჰანაფი, ადიდებს რა მუჰამმად იბნ აბდ ალ-ვაჰიდ ალ-დამამის.

II, 758 **არ-რაჰიბი**¹⁹⁷ – აზერბაიჯანისა და დარბანდის მხარე. დიდ ნაწილს მთელი არმონიისას მოიცავს ეს სახელი.

II, 776 **არ-რაჰიმი**¹⁹⁸ – პირველი თანხმომავნი – **ჟ ა თ ჰ ი თ , მ ე ო რ ე – ს უ ქ უ ნ ი თ .**

ვანდრ რ-რაჰიმი არმონიის მიწაზეა. მასში ბევრი წყალია. ერთვის დიჯლას თაღლ ჭაჭანთან. ზოგჯერ ეს ვანდრ ივსება დიჯლას წყლით ისე, რომ შესაძლებელია გემების მოძრაობა. გამოდის იგი არმონიის მიწიდან, იმ მხარიდან, რომელსაც განაგებს პატოიკიოსი მუშნლრკი იმასთან ერთად, რაც ეკვრის ამ მიდამოს. ვანდრ რ-რაჰიმში ჩაედინება მდინარე, რომელიც იწყება ბადლრსთან და გამოდის ხილნატის მხრიდან.

II, 778 **არ-რასსი**¹⁹⁹ – პირველი თანხმომავნი – **ჟ ა თ ჰ ი თ , შ ე მ დ ე გ ი – თ ე შ დ ო დ ი თ .**

II 779 მდინარე აზერბაიჯანში, აზერბაიჯანის საზღვარი არ-რასსის გადაღმაა, ამბობენ, რომ არრანში არ-რასსზე ათასი ქალაქი იყო. გაუგზავნა ალლჰამმა მათ წინასწარმეტყველი, სახელად მუსა, მაგრამ არა მუსა იბნ იმრანნი, რომელმაც მოუწოდა მათ ალლჰისა და მისი რწმენისაკენ. მათ ცრუდ გამოაცხადეს იგი, უარჰყვეს და არ და-მორჩილდნენ მის ბრძანებას, მაშინ დასწყევლა მან ისინი და

58

დასძრა ალლჰამმა ჰარისი და ჰუვრისი ადგილიდან და დასცა მათ.

ამბობენ, რომ არ-რასსის ხალხი ამ ორი მთის ძირას მოსახლეობს. არ-რასს სათავე კალრკალში აქვს. ჩაუვლის არრანს, შემდეგ ვარსნას, შემდეგ შეერთების ადგილს და ერთდებიან ისა და ალ-ქურრი. მათ შორის ქალაქი ბაღლაკანია. მიედინებიან ალ-ქურრი და არ-რასსი ერთად და ჩადიან ჯურჯანის ზღვაში.

ეს არ-რასსი საკვირველი მდინარეა. მასში მრავალი ჯიშის თევზია, ამბობენ, რომ ყოველ თვე შემოდის მასში ერთი ჯიშის თევზი, II, 780 რომელიც მანამდე არ ყოფილა. მასში არის თევზი, რომელსაც ეწოდება შურმჰჰი და არ გვხვდება არსად მის გარდა. და შემოდის მასში ყოველ წელს, გარკვეულ დროს ერთ-ერთი მისი ჯიშით.

თქვა მის^{არ} იბნ მუჰალჰილმა, როდესაც მოიხსენია ბაზუზი ბზაქისა: ჩამოუდის მას მდინარე არ-რასსი. მის ნაპირებზე იზრდება საუცხოო ბროწეული, რომლის მსგავსი არ მინახავს არსად ქვეყანაზე. იქ არის საუცხოო ლეღვი და მის ჩილს ახმოებენ თორნეში, რადგანაც არ არის მზე მათთან ხშირი ღრუბლიანობის გამო. და იქ ცა არ იწმინდება არასდროს²⁰⁰.

მდინარე არ-რასსი გადის ბალსაჯანის ველისაკენ, რომელიც

მდებარეობს ზღვის ნაპირზე სიგრძით ბარზანდიდან ბარზაამდე. აქაა ვარსანი და ბაილაკანი. ამ ველზე 5000 სოფელია, რომელთა უმრავლესობა გაპარტახებულია. მხოლოდ მათი კედლები და თაღებიღა დარჩენილა, არ შეცვლილა ნიადაგის სიკეთისა და სიმტკიცის გამო, ამბობენ, რომ ეს სოფლები არ-რასის პატრონებისა იყო, რომლებიც მოიხსენია ალლჰამა ყურანში, დიდებულში²⁰¹. ამბობენ, რომ ესაა რაზმი ჯალუთისა რომლებიც დახოცეს დავითმა და სულაიმანმა²⁰² – მშვიდობა მათ, – რადგანაც ხელი შეუშალეს მათ გავლას. და მოკლულ იქნა ჯალუთი²⁰³ ურმიდში.

რუმენდიზი²⁰³ – გამაგრებული ციხე აზერბაიჯანის ოლქში თიბრნის ახლოს. II, 875

ზარვანდი²⁰⁴ – პირველი თანხმომავნი – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგ ვ ა ვ ი - ჭ ა თ ჰ ი თ , ნ უ ნ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ და ბოლოში დნლი უწერტილო. II, 922

ამბობს მისიარ იბნ მუჰალჰილი, რომელმაც მოიხსენია მლაშე ტბა ურმიასთან. თქვა: ამ ტბასთან არის გამაგრებული ციხეები. ამ ტბის ნაპირი მიდის ადგილამდე, რომელსაც ეწოდება ვადი-ლ-ქურდი და მასში იშვიათი ქვებია. მასზე სალამსის მხარეს, მდე-ბარეობს შესანიშნავი, დიდებული, დიდმნიშვნელოვანი და ძალიან

59

სასარგებლო ცხელი წყალი საერთო აზრითა და თანხმობით, იგი ითვლება საუკეთესოდ მათ შორის, რაც გამოდის მადნეულ-თაგან მიწიდან. მას უწოდებენ ზარვანდს²⁰⁵, მას უკავშირდება ზარვანდული ბორაკი. საქმე იმაშია, რომ, როცა ადამიანი ან ცხოველი დაფარული და დანაწიბურებული წყლულებით, რომლის ქვემოთაც იმყოფება დასუსტებული ძვლები, დაფარული შუშის ნამტვრევები და ღრმად ჩაფლული ხიწვები, ჩააყურყუმალავებს მასში, ღრმულები იღება და გამოიყოფა იქიდან ბაღდადი და სხვა. ჭრილობები იწმინდება, ხორცდება და ადამიანი რჩება ამ უბედურებისაგან. მე ვიცნობდი კაცს, რომელიც მე წავიყვანე ამ წყა-

I, 923 როსთან. მისი ავადმყოფობა იყო ფუფხი, სურავანდი, ჭვალი, მკრეჭელი სირსველი, ტკივილი წვივში და მოდუნება სახსრებში, რაც მუდმივად აწუხებდა მას და იწვევდა სიცხეს. კიდევ, მას სხეულში ჰქონდა ისარი, რომელიც ღრმად იყო ჩასული მის სხეულში და ხორცი იყო დაფარული. ჩვენ ყველას გვემინოდა, რომ ყოველ დილას ან საღამოს მას შეეძლო გაეხვრიტა მისთვის გული. მან დაჰყო იქ სამი დღე და ისარი გამოუვიდა გვერდიდან, რადგანაც გვერდი არის ყველაზე თხელი ადგილი, სადაც მან ნახა გამო-სავალი.

თქვა: და არ მინახავს ამის მსგავსი წყალი თუ არ მხოლოდ ათ-თიზისა²⁰⁶ და მუქრანის²⁰⁷ ქვეყანაში. თქვა: ამ ცხელი წყლის ღირსებებს განეკუთვნება ისიც, რომ მის გვერდით მიედინება მტკნარი, გამჭვირვალე, ცივი წყალი. თუ ადამიანი დაღუეს მას, იგი უშიშარსჰყოფს თავს ხუნაგისაგან, ელენტას წვრილი ძარღვების გაფართოებისაგან და იოლად შეიმსუბუქებს შავ ნაღველს²⁰⁸, მოიხსენია მან ამას გარდა სხვადასხვა დამახასიათებელი თვისებები ამ წყაროსი და ალლჰამა უკეთ იცის მისი სიმართლე²⁰⁹.

II, 957 **ზავაზანი**²¹⁰ – პირველი და მეორე თანხმოვანი – **ჟ ა თ ჰ ი თ**, შემდეგ მეორე **ზნ** და **ბოლოში** – **ნ ლ ნ ი**.

მშვენიერი ოლქი არმნიის მთებსა და ხილტს, აზერბაიჯანსა, დიდარ ბაქრსა და მავსილს შორის. მისი მოსახლეობა არმანებია. არიან მასში ქურთთა ტომებიც. ამბობს „ჭუთუჰის“ ავტორი²¹¹ როდესაც დაიპყრო იმად იბნ ღანმმა ალ-ჯაზორა და მიაღწია კარდნსა და ბაზაბდას²¹², ეახლა მას ზავაზანის პატრიკიოსი და დაეზავა მის მიწაზე იმ პირობით, რომ გადაიხდიდა გადასახადს. ეს მოხდა ჰიჯრის 19 წელს²¹³.

თქვა იბნ ალ-ასრმა²¹⁴: ზავაზანი არის ვრცელი ოლქი ტიგროსის აღმოსავლეთით იბნ ომარის კუნძულიდან. მისი საზღვრები

60

იწყება დაახლოებით ორი დღის სავალზე მავსილიდან ხილატის. საზღვრების დასაწყისამდე და აღწევს მისი საზღვრები აზერბაიჯანამდე, სალამსის ოლქის დასაწყისამდე. მასში მრავალი გამაგრებული ციხეა. ყველა ისინი ეკუთვნის ბაშნავრმასა და ბუხთრმას ტომის ქურთებს. ბაშნავრმას ციხეებიდანაა: ციხე ბარიკა და ციხე ბაშორი. ბუხთრმას კი ეკუთვნის ციხე ჯურზაკლი, – ისაა მათი ყველაზე საუკეთესო ციხე და ისაა ტახტი მათი მეფისა, – ნთრლი, ალლუსი, ბზზ ალ-ჰარაბი, – რომლებიც ეკუთვნის მავყმილის მფლობელს, – ალკრ, არვახი, ბზაეხა, ბარხუ, ქინქივარი, ნრრუ და ხავმაბი.

* * *

საბალანი¹ – პირველი და მეორე თანხმოვანი – **ჟ ა თ ჰ ი თ** და **ბოლოში** **ნლნი**. III, 34

დიდი მთა, რომელიც გადაჰყურებს ქალაქ არდაბრლს, აზერბაიჯანის მიწაზე. ამ მთაზე რამდენიმე სოფელი და წმინდანთა ბევრი საფლავია. თოვლი მის მწვერვალზე ზამთარ-ზაფხულსაა. მათ III, 35 სწამთ, რომ ეს არის ნიშანი წმინდანთა და კურთხეული მაზარის³ ადგილებისა.

სირჯ ტადრი³ – ასე ახმოვანებს მას იბნ ბარდ ალ-ხაბზზი⁴. III, 63 ოლქი მესამე არმრნდაში, ზოგი ამბობს – მეორეში.

სარზვი – პირველი თანხმოვანი – **ჟ ა თ ა ი თ** და **ბოლოში** **ვპვი**. III, 64

ქალაქი აზერბაიჯანში. მასა და არდაბრლს შორის 3 დღის სავალია. მდებარეობს არდაბრლსა და თიბრრზს შორის. დაანგრის. იგი თათრებმა, – ალლპიმიც დასწყევლის მათ, – 617 წელს და მოკლეს ყოველი, ვინც იქ იპოვეს.

ამბობს მუჰამმად იბნ ტპჰირ ალ-მუკადდასი: ას-სარავრ უკავშირდება სარიას⁶, რომელიც უკვე მოხსენიებული იქნა. და ას-სარავრ უკავშირდება ერთ ქალაქს, რომელიცაა არდაბრლთან და იწოდება სარვად⁷. ასე იხსენიებენ მას ა ლ ი ჭ ი ს გარეშე. თქვა: აქედანაა ნასრ ას-სარავრ ალ-არდაბრლრ, ნწვი⁸ იბნ ალი იბნ ბაჰრ იბნ ამრ იბნ ჰაზმ აბუ აზდ ალლპ ას-სარავრ – ალ-ჭაკრჰი აზერბაიჯანიდან, რომელიც გადმოსცემს აბუ ადჰშ ალ-არდაბილრსაგან⁹, ალრ იბნ მუჰამ-

მად იზნ მაჰრავადჰ და აბუ-ლ-ჰასან ალ-იზნ იბრჰჰმ ალ-კატტან ყაზვინელებისაგან¹⁰.

ამბობს აბუ სადი: ას-სარვრ, ს უ ქ უ ნ ი თ , არის ნისბა სარვ არდაბილისა აზერბაიჯანიდან და იხსენიებს, იმას, რაც მოვიხსენიეთ

61

ჩვენ ადრე. და რასაც მე ვფიქრობ, ეს ისაა, რომ ნისბა ამ ქალაქისა არის სარვრ ძირის მიხედვით და სარავრ ჭ ა თ ჰ ი ს ჩამოკვეცით. რაც შეეხება სუქუნს, იგი სრულიად მიუღებელია და ალლჰმა უკეთ იცის სისწორე.

III, 68 **სარბატუ**¹¹ – პირველი თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ ნ ი თ , ერთწერტილიანი ბ ა – ჭ ა თ ჰ ი თ და ტ ა უ წერტილო.

ადგილი არმინიის ქვეყანაში. ჩაუდის მას მდინარე, რომელიც ცნობილია მისი სახელით და რომელიც ჩადინება დიჯლაში. მისი სათავე არზანის გარეუბნებშია. იგი გამოდის ხუვნთიდან და მისი მთებიდან არმინიის მიწაზე.

III, 82 **სურმარ**¹² – პირველი თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე – ს უ - ქ უ ნ ი თ , შემდეგ ა ლ ი ჭ ი და რ ა .

დიდი ციხე და ვრცელი ვილაიეთი თბილისსა და ხილტს შორის, სახელგანთქმული, ცნობილი.

III, 88 **სარრის**¹³ – ტახტს ნიშნავს რომელზედაც იძინებენ ანდა სხდებიან.

სარრის სამფლობელო ვრცელი სამეფოა ალ-ლჰნსა და ბჰბ ალ-აბვზს შორის. მისკენ არ არის ორი გზის მეტი. გზა ხაზართა ქვეყნებისა და გზა არმინიის ქვეყნებისაკენ. ესაა თვრამეტი ათასი სოფელი მთებში.

ამბობს ისტახრ: სარრის სამეფოს სახელია და არა ქალაქისა. სარრის მოსახლეობა ქრისტიანებია. ამბობენ, რომ ეს ტახტი სპარსთა რომელიდაც შეფეებს ეკუთვნოდა, – იგი იყო ოქროს ტახტი. როდესაც შეწყდა მათი მეფობა, სპარსთა რომელიდაც მეფემ წაიღო ეს ტახტი. ჩემამდე მოაღწია, რომ იგი ბაჰრამ ჯურის ერთ-ერთი ჩამომავალი იყო და ეს სამეფო ახლა მათ ეკუთვნით. ამბობენ რომ ეს ტახტი კეთდებოდა სპარსთა მეფეებისათვის მრავალი წლის განმავლობაში¹⁴. სარრის ქვეყანასა და ქალაქ სამანდარს შორის, რომელიც მოვიხსენიე თავის ადგილას, დაახლოებით ორი ფარსახია. მათ შორის კეთილგანწყობილება სუფევს. ასეთივე კეთილგანწყობილებაა სარგროსა და მუსლიმებს შორის, თუმცა თითოეული მათგანი ფრთხილადაა მეორის მიმართ.

III, 120 **სალამსი**¹⁵ – პირველი და მეორე თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , ბოლოში მეორე ს ი ნ ი .

ცნობილი ქალაქი აზერბაიჯანში. მასა და ურმიდას შორის ორი დღის სავალია, მასა და თიბრრზს შორის – 3 დღის სავალი. იგი ამ ორს შორისაა. ახლა იგი და ისიც, რაც ეკვრის მას, დანგრეულია. სალამსსა და ხუვადის შორის ერთი გადასარბენია. სალამსის გრძედი 73 გრადუსია და მეექვსედი, განედი – 33 გრადუსი და ნახევარი.

სალამსს, უკავშირდება. მუსა იბნ იმრან იბნ მუსა იბნ ჰილალ აბუ იმრანი¹⁶, რომელსაც მოუსმენია აბნისათვის, დი-
მაშეში-აბუ-ლ-ჰასან იბნ ჯავსას¹⁷, აბუ ტაბ აჰმად იბნ იბრან¹⁸
იბნ იბრანს, მაქჰულა ალ-ბადრუთისა¹⁸ და სხვებისათვის, ჰალაბ-
ში – აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ ბარაქა იბნ დნისისათვის¹⁹, და უსმენ-
და რეიში, ქუქასა და ბადდნში – მუჰამმად იბნ მუხალლად ალ-აბ-
ტარსა და ჯაჰრარ იბნ მუჰამმად ალ-ხულდის²⁰, და ისმენდა რაკ-
კაში, ნისრბრნსა რამლასა²¹ და ჰამში²². გადმოსცემენ მისგან მე
მისი დისა აბუ მუზაჰჰარ ალ-მუჰანნად იბნ ალ-მუზაჰჰარ იბნ
ალ-ჰასან ას-სალამსი, აშ-შარბჰ აბუ-ლ-კასიმ აზ-ზადრ ალ-ჰამში²³
და სხვები მათ გარდა. გარდაიცვალა უშნუში 380 წლის რაბი²⁴
ალ-ახირის თვეს²⁴ და წაღებულ იქნა სალამსში.

III, 121

სამანდარი²⁵ – პირველი და მეორე თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ ,
შემდეგ ნუნ-სუჟუნით, დალი – უწერტილო და ბოლოში რ.

III, 143

ქალაქი ბზ ალ-აბვზის იქით რვა დღის სავალზე, ხაზართა
ქვეყანაში. ააშენა იგი ანუშირვან იბნ კუბზჰ ქისრამ.

ამბობს ალ-აზჰარი²⁶: სამანდარი ადგილია. სამანდარი ხაზარ-
თა სატახტო ქალაქი იყო. მას შემდეგ, რაც დაიპყრო იგი სალმან
იბნ რაბრამ, [სატახტო ქალაქი] ითილში იქნა გადატანილი.
მათ შორის შვიდი დღის სავალია.

ამბობს ისტახრ: სამანდარი ქალაქია, ითილს, ხაზართა მბრძა-
წნებლის ქალაქსა და ბზ ალ-აბვზს შორის, ბაღებით მდიდარი,
ამბობენ რომ მოიცავს დაახლოებით ოთხი ათას ვენახს. მდებარეობს
სარირის სამეფოს საზღვარზე. მის ნაყოფთა შორის სჰარ-
ბობს ყურძენი. იქ არის ხალხი მუსლიმთაგან, რომლებსაც იქ აქვთ
მეჩეთები და მათი სახლები ხისაგანაა ფართო, ოღრო-ჩოღრო
სახურავებით²⁷.

მათი მეფე იუდეველია, ნათესავია ხაზართა მეფისა. მათსა და
სარირის საზღვარს შორის 2 ფაოსახია. მათსა და სპიბ ას-სარირს
შორის მშვიდობა სუფევს. სამანდარიდან ითილამდე, ხაზართა
დედაქალაქამდე – 8 დღის სავალია, სამანდარიდან ბზ ალ-აბვზამ-
დე – 4 დღის სავალი.

სუმასნტი²⁸ – პირველი თანხმოვანი – დ ა მ მ ი თ , მეორე – ჭ ა თ -
ჰ ი თ , შემდეგ ძ ო რ ი წერტილით ქვემოთ – ს უ ქ უ ნ ი თ , მეორე
ს რ ნ ი და ა ლ ი ჭ ი ს შემდეგ – ტ ა უწერტილო.

III, 151

ქალაქი ალ-ჰურათის ნაპირას, რუმის ქვეყნის მხარეს, ალ-ჰურ-
თის დასავლეთ ნაპირზე. მას აქვს ციხე მის შუაგულში. ცხოვრობენ
იქ არმანები. ამჟამად მისი მფლობელი არის მეფე უწარჩინებულესი

III, 152

ალრ იბნ ალ-მალიქ ან-ნასირ ფუსუჰ იბნ აფუბ სალჰ ად-დინი²⁹.
იხსენიებს მას (სუმასნტს) ალ-მუთანაბზ³⁰ თავის ერთ-ერთ ლექსში.

სუმასნტის გრთედი 54 გრადუსი და ორი მესამედია, განე-
დი – 36 გრადუსი და მესამედი. აბუ ავნის ზრჯის მიხედვით სუ-
მასნტი მეოთხე იკლრშია. მისი გრძედი 32 გრადუსი და ორი
მესამედი, განედი – 36 გრადუსი და მესამედი.

მას უკავშირდება აბუ-ლ-კასიმ ალრ იბნ მუჰამმად ას-სუმად-
სნტი ას-სულამრ, ცნობილი ალ-ჯამიშის სახელით³¹, რომელიც

გარდაიცვალა დიმაშკში 453 წლის რაბრ^ე ალ-ნხირის³² თვეს და დაკრძალულია თავის ადგილსამყოფელში ნნტაჰანნის კართან, რომელიც მან ვაკვად³³ შესწირა მუსლიმი ღარიბ-ღატაკებისა და სუფიებისათვის, მისი უდიდესი ნაწილი ვაკვად შესწირა ჯამესათვის და უმეტესი მისი სიმდიდრისა საქველმოქმედოდ. იხსენიებს მას იბნ ასნჰირი³⁴ აზდ ალ-აზრ^ზ იბნ მერვანის³⁵ ბიოგრაფიაში და ამბობს: მისი სახლი დიმაშკში ეკვროდა ჯამეს, რომელიც სუფიების³⁶ ადგილსამყოფელი იყო. მის შემდეგ კი ეკუთვნოდა მის ძეს ომარ იბნ აზდ ალ-აზრ^ზ³⁷, უსწავლია მას აზდ ალ-ვაჰჰ იბნ ალ-ჰასან ალ-ქალნბრისაგან³⁸ ჰადისი იბნ ხურამისა, ჰიშმისაგან, მწლიქისაგან და სხვა. უსწავლია მუვატტა^ი³⁹ იბნ ვაჰბისა⁴⁰ და იბნ ალ-კასიმისა, ასევე ზოგიერთი ჰადისი ალ-ავზ^ერსა⁴¹, რომლებიც შეკრიბა იბნ ჯავსამ და გადმოსცემდა შემდგომად ამისა. ამბობენ, რომ დაიბადა იგი 377 წლის რამადანის თვეში⁴². ყველაფერი ეს იბნ ალ-აჰჰანის „ქითაზ ალ-არდნთიდანა“⁴³, აბუ-ლ-კასიმ ად-დიმაშკრს წიგნში კი [მოხსენიებულია] ალ^ი იბნ მუჰამმად იბნ მაჰმად იბნ მუჰამმად იბნ აზდ ალლ^აზ იბნ ზაჰარიდა აბუ-ლ-კასიმ ას-სულამ^ი ალ-ჰაბრში, ცნობილი სუმაფსატრს სახელით. იგი ასე ამბობს – ალ-ჰაბრში, იბნ ალ-აჰჰან^ი კი – ალ-ჯამრში.

III,160 **სინჯალი**⁴⁴ – პირველი თანხმოვანი – ქესრიოთ, მეორე – სუქუნით, ჯრმი და ბოლოში ლნმი.
სოფელი არმონიდაში, ამბობენ – აზერბაიჯანში. იხსენიებს მას აშ-შამმზხი.

III,160 **ხანჯანი**⁴⁵ – პირველი თანხმოვანი – ჭათჰით მეორე – სუქუნით, შემდეგ ჯრმი და ბოლოში ნუნი.
ადგილი ბზ ალ-აზვზთან.

III,166 **სინდაზნა**⁴⁶ – პირველი თანხმოვანი – ქესრიოთ, მეორე – სუქუნით, შემდეგ – დალი უწერტილო, ერთწერტილიანი ზნ-ჭათჰით და შემდეგ უკანასკნელი თანხმოვანი – ძ.

64

ადგილი აზერბაიჯანში ბაზუთან, ბზაჰ ალ-ხურამრს ერთ-ერთი ოლქთაგანი. იხსენიებს მას აბუ თანმში ადიდებს რა აბუ სა^ირდ მუჰამმად იბნ ფუსუქს.

სანქ ასჰრდი⁴⁷ – დიდი მთა არმონიდაში, ვფიქრობ, რომ ხილ^ატსა და მანაზჯირდთანაა ახლოს. III,168

სიძვარდი⁴⁸ – პირველი თანხმოვანი – ქესრიოთ, მეორე – შემსუბუქებული, ვავი-ჭათჰით, რნ-სუქუნით და დალი უწერტილო. III,208

ადგილი აზერბაიჯანში.

საფსაზნი⁴⁹ – პირველი თანხმოვანი – ჭათჰით, მეორე – სუქუნით, მეორე სრნი-ჭათჰით, ბერთწერტილიანი, ბოლოში – ნუნი. არაარაბები ამბობენ საფსაზნს, ბნ-ს ნაცვლად ვავი. III, 215

ქალაქი არზნის ერთ-ერთ ოლქში. მასა და ბაფლაკანს შორის 4 დღის სავალია აზერბაიჯანის მხრიდან, როგორც გადმოძვა ამის შესახებ კაცმა მის მცხოვრებთაგან. III, 216

საფსაჯანი ან სოსაჯანი⁵⁰ – პირველი თანხმოვანი – ქესრიოთ III,216

და ჭ ა თ ჰ ი თ , მშეორე თანხმომცნის შემდეგ მეორე სონი, წემდეგ
ჯ რ მ ი და ბოლოში ნუნნი.

მეხუთე იკლბმშია. მისი გრმეღია 71 გრადუსი, განეღი – 41
გრადუსი და 25 მინუტი.

ქვეყანაა არრანის შემდეგ. დაიპყრო იგი ჰაბრბ იბნ მასლამამ
და უწოდეს მას დამპყრობლებმა პირველი არმნინა. დაეზავა [ჰა-
ბიბი] მის მცხოვრებლებს ხარაჯას გადახდის პირობით. ეს მოხდა
ოსმან იბნ აჰჰანის, – ალლჰჰიმც კმაყოფილია მისით, – ხალითობის
დროს⁵¹.

სადსაჯანსა და დაბრლს შორის 16 ფარსახია.

შზარანი⁵² – ა ლ ი ჭ ი ს შემდეგ ერთწერტილიანი ბ ჰ – ჭ ა თ – III,225
ჰ ი თ , ბოლოში – ნ უ ნ ი .

ქალაქი არრანის ერთ-ერთ ოლქში. დაარსა იგი ანუშირ-
ვანმა. ნათქვამია [აგრეთვე], რომ იგი არის დარბანდის, იგივე ბზბ
ალ-აბვანბის მხარეში. მასა და ქალაქ შარვანს შორის დაახლოებით
20 ფარსახია.

შათარი⁵³ – გახმოვნებული. თა – ორწერტილიანი, ბოლო III,259
ში – რ ზ .

ციხე არრანის ერთ-ერთ ოლქში, ბარზაასა და ქანჯას შორის.
აქედანაა წარმოშობით ას-სულჰი ეუსუჰ ას-სადრაჰრ⁵⁴, რომელმაც
დასწერა მის შესახებ და თქვა: იგი ავკის ახლოსაა არრანში.

შარვანი⁵⁵ – ქალაქი ბზბ ალ-აბვანბის, – რომელსაც სპარსელები III, 282
უწოდებენ დარბანდს, – მხარეში. გააშენა იგი ანუშირვანმა და

5. დაკუთი

65

უწოდა მას თავისი სახელი, შემდეგ შეიკვეცა იგი მისი სახელის
ნაწილის ჩამოცილების გამო. შარვანსა და ბზბ ალ-აბვანს შორის
100 ფარსახია, გამოვიდა იქიდან მთელი რიგი მეცნიერი.

ამბობენ, რომ მის მახლობლად არის კლდე მუსასი, – მშვი-
დობა მას, – რომელზედაც დაავიწყდა თევზი მისი სიტყვის მიხედ-
ვით, მაღალიმც არს იგი. თქვა: იცით, როდესაც შევაფარეთ თავი
კლდეს, მაშინ დამავიწყდა თევზი⁵⁶.

ამბობენ: ეს კლდე შარვანის კლდეა, ეს ზღვა – ჯრლანის ზღვაა
და ეს სოფელი ბზჯარვანია, სადაც შეხვდა მას ყრმა და მოკლა იგი⁵⁷,
ამბობენ: [ეს მოხდა] სოფელ ჯრზანში. და ყველაფერი ეს არის
არმინის მხარეები დარბანდის ახლოს.

ამბობენ: შარვანი ვილაიეთია, რომლის დედაქალაქია შამზბრ,
იგი ხაზართა ზღვის ახლოსაა.

ჰადისების მომთხრობნი უკავშირებენ მას რიგ რავიებს. მათ-
განაა: აბუ ბაჰრ მუჰამმად იბნ უშადრ იბნ მაარუჰ ამ-შარვანრ⁵⁸,
რომელიც იყო ჭაკრბი, ღვთისმოსავი, ცხოვრობდა ნიზამიდაში⁵⁹
და სწავლობდა ჭიკჰს ალ-ქიმა ალ-ჰარრანსთან⁶⁰, იგი გადმოს-
ცემს ზოგიერთ რამეს აბუ ჰუსედნ მუბზრაჰ იბნ ალ-ჰუსედნ ალ-
დასსანლისაგან. იხსენიებს მას აბუ სადი თავის მასწავლებელთა
შორის.

III,310 შაკჰ⁶¹ – ადგილი არმინიდაში. ალ-ასმარ⁶² წარმოთქვამდა

შაქქას გაორკეცებული ქ ჰ ი თ , მაგრამ ამბობენ აქ კ ჰ ს .

III,311 შაქქ⁶³ – პირველი თანხმომცანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე – თ ე შ დ რ -

დ ი თ , ასე წარმოთქვამს ალ-ასმა'რ. სხვები კი ამბობენ კ ა ზ ი თ .

ვილაიეთი არმინიაში. უკავშირებენ მას ცნობილ შაქქურ ტყავს⁶⁴, მდებარეობს მდინარე ალ-ქურრზე თბილისის მახლობლად.

III, 317 **შამზხი**⁶⁵ – პირველი თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე შემსუ-
ბუქებული, წერტილიანი ხ ა – ქ ე ს რ ი თ და ა ა ო რ ი წერტილით
ქვემოთ.

ქალაქი აყვავებული. იგი შარვანის ქვეყნის დედაქა-
ლაქია არანის მხარეში. ითვლება ბაბ ალ-აბვანის ერთ-ერთ
ოლქად. მისი პატრონი შარვანშაჰი არის მმა დარბანდის მმართვე-
ლისა. აღნიშნავს ისტახრ იმას, რაც მიუთითებს, რომ შამზხრ
ახლახან დასახლდა. ამბობს: ბარზა'ადან ბარზანჯამდე 18 ფარსა-
ხია. შემდეგ გადახვალ ალ-ქურრს შამზხისაკენ და არ არის მასში
მ ი ნ ბ ა რ ი 14 ფარსახის მანძილზე. შამზხიდან შაბარანისაკენ სამი
დღის სავალზე პატარა ქალაქია, რომელშიც არის მინბარის⁶⁶.

66

შიმშტი⁶⁷ – პირველი თანხმოვანი – ქ ე ს რ ი თ , მეორე – ს უ -
ქ უ ნ ი თ , შ ო ნ ი მსგავსი პირველისა და ბოლოში ტ ა უწერტილო.

III,319

ქალაქი რუმში, ჭურჭთის ნაპირზე. მის აღმოსავლეთით [მდე-
ბარეობს] ბნლუვიდა, დასავლეთით – ხართაბირთი. იგი ს ი თ ე -
ლება ხართაბირთის ოლქად.

III,320

ამბობს პტოლემე: ქალაქ შიმშტის გრძედი 71 გრადუსი და
30 მინუტია, განედი – 37 გრადუსი და 50 მინუტი. მისი ტნლი'ია
ალ-ნა'იმი⁶⁸, მისი ბადთ ალ-ჰადთი ალ-ჯადდი მდებარეობს 13 გრა-
დუსით ქვემოთ სარატანიდან. მისი მოპირდაპირე მხარე მის მსგავ-
სადაა ალ-ჯადდიდან. მისი ბადთ ალ-მულქი მის მსგავსადვეა ალ-
ჰამალიდან, მისი 'აკიბი კი – ალ-მონანიდან. მდებარეობს იგი მეხუთე
იკლრმში. ამბობს ზოჯის ავტორი: შიმშტის გრძედი 62 გრადუ-
სია და ორი მესამედი, განედი – 38 გრადუსი, ნახევარი და მე-
ოთხედი.

შიმშტი ახლა დანგრეულია და მოსახლეობა იქ მცირეა.
იგი სხვაა ვიდრე სუმაისატი. ეს არის ორი უწერტილო სრნით,
ის კი – წერტილებიანით (შ ო ნ ი თ) და ორივე ალ-ჭურჭთზე მდე-
ბარეობს, ოღონდ, უწერტილო (ს ო ნ ი ა ნ ი) სირიის ერთ-ერთი
ოლქია, ეს კი – არმონიის მხარეშია. ამბობენ, ეწოდა მას შიმშტ
იბნ ალ-დაჭეს იბნ სამ იბნ ნუჰის⁶⁹, – მშვიდობა მას, – მიხედვით,
რადგანაც იგი იყო პირველი, ვინც დაარსა იგი.

აქედანაა წარმოშობილი ხალხი მეცნიერთაგან, მათგან: აბუ-
ლ-ჰასან 'ალრ იბნ მუჰამმად აშ-შიმშტი⁷⁰, რომელიც იყო პოეტი
და რომელსაც აქვს თხზულებანი ადაბის დარგში. იგი იყო საიჭ
ად-დავლა იბნ ჰამდნის⁷¹ დროს და მას 'ალრ იბნ მუჰამმად აშ-
შიმშტის შესახებ აქვს ლექსი.

შამქური⁷² – პირველი თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე – ს უ -
ქ უ ნ ი თ , ქ ა ჭ ი , ვ ა ვ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ და რ ა .

III,322

ციხე არანის მხარეში, მასა და ქანჯას შორის ერთი დღის
სავალია – 10 ფარსახი. შამქური ძველი ქალაქია. გაგზავნა მისკენ
სალმან იბნ რაბი'ა ალ-ბაჰილრმ ბარზა'ას დაპყრობის შემდეგ, ოს-
მან იბნ 'აჭყანის, – ალლჰიმც კმაყოფილია მისით, – ხალიფობის

დროს, ის ვინც დაიპყრობდა მას, იგი ყოველთვის დასახლებული და აყვავებული იყო ვიდრე არ დაანგრის სანწვარდიელებმა⁷³. ესაა ხალხი, რომლებიც შეიკრიბნენ არმნიდან მაზრდ იბნ უსად-დის წასვლის დღეებში⁷⁴. ბოროტი იყო მათი საქმე და გამრავლ-და მათი უბედურება. შემდეგ ბუღამ, მუთასიმის მავლამ, განა-ახლა იგი 240 წელს⁷⁵, მაშინ, როდესაც იგი იყო არმნიისა, აზერ-ბაიჯანისა და შიმშრტის ვაღრ და უწოდა მას ალ-მუთავაქქილრმა.

67

III,324 შამირზმი⁷⁶ – ციხე-სიმაგრე არმნიდაში, ნასრის მიხედვით.

III,324 შამირანი⁷⁷ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ქ ე ს რ ი თ , მ ა ო რ ი წერტილით ქვემოთ – ს უ ქ უ ნ ი თ , რ ა და ბო-ლოში ნ უ ნ ი .

ქალაქი არმნიდაში.

III,328 შანზანი⁷⁸ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ -ქ უ ნ ი თ , ზ ა ლ ი წერტილიანი და ბოლოში ნ უ ნ ი .

მხარე, მოსაზღვრე ხაზართა ქვეყნისა. იქ მრავალი გვარია ხალხისა, რომლებიც [მოსახლეობენ] კაბკის მთაზე. ნასრის მიხედ-ვით, მათმა მეფემ მიიღო ისლამი ალ-მუკთადირის დროს⁷⁹.

III,353 შიზი⁸⁰ – (პირველი თანხმომავანი) – ქ ე ს რ ი თ , შემდეგი – ს უ ქ უ -ნ ი თ და ზ ა .

მხარე აზერბაიჯანში, დაპყრობილი მულრრა იბნ შუზას მიერ

III,354სულჰით. თქვა: იგია გაარაბულებული ჯრსი. ამბობენ, ზარანდუმთა, მაჯუსთა წინასწარმეტყველი აქედანაა.

ამ მხარის დედაქალაქია ურმიდა. ალ-მუთავაქქილმა მის გამ-გებლად დანიშნა ჰამდუნ იბნ ისმაილ ან-ნადიმი⁸¹, რომელმაც არ ინდომა.

ამბობს მისიარ იბნ ალ-მუჰალჰილი: როდესაც მე დავიწყე შესწავლა კეთილშობილი ხელოვნებისა და სარფიანი ვაჭრობისა⁸² მისი სუბლიმაციით⁸³, დისტილაციით⁸⁴, დნობითა და კალცინაცი-ით⁸⁵, ჩემს გულში შეიჭრა იჭვი ძვირფასი ქვების მიმართ და გა-მიჩნდა გაურკვევლობა სამკურნალწამლო ელემენტების თაობაზე. და მაშინ გადავწყვიტე გამომეკვლია მაღაროები და საბადოები. გადმოცემებისა და აღწერილობების საშუალებით მივაღწიე შიზამდე. ესაა ქალაქი მარაღას, ზანჯანს, შაჰრაზურსა და დონავარს შორის მთებს შუა, რომლებიც აერთიანებენ მადნებს ოქროსი, ვერცხლის-წყლის, ტყვიის⁸⁶, ვერცხლის, ყვითელი დარიშხანის⁸⁷ და ქვისა, რო-მელიც ცნობილია ჯამასტის⁸⁸ სახელით.

რაც შეეხება მის ოქროს, იგი სამი სახისაა: ერთი სახეობა მისი ცნობილია ალ-კუმისრდ⁸⁹. ესაა მიწა, რომელსაც ასხამენ წყალს. მას (მიწას) ჩარეცხავს წყალი და რჩება თიბრი⁹⁰, ვითარცა წვრილი მარცვალი, რომელიც იკრიბება ვერცხლისწყლის საშუალებით, იგი წითელია, ხალუკის ფერისაა⁹¹, მძიმეა, სუფთა, ხასხასა, ცეცხლგამ-ლე, რბილი და ჭედადი.

მეორე სახე იწოდება ას-საჰრაკრდ⁹². პოულობენ მას ნაჭრე-ბად ერთი ჰაბზიდან⁹³ ათ მისკალამდე⁹⁴ წონით. იგი ხასხასა, მკვ-რივი და მძიმეა, მაგრამ არის მასში ცოტა სიმშრალე⁹⁵.

სხვა სახეობა იწოდება ას-საჰანადრდ⁹⁶. იგი თეთრია, რბი-
ლი, მძიმეა, წითელია სინჯვისას და იღებება აჯასპით.

მისი დაოიშხანი ფირფიტოვანია, მიწის მცირეოდენი რაოდე-
ნობით, გამოიყენება თაზვრვისთვის⁹⁶, კერძოდ, მისგან ისბაჰანის
მცხოვრებლები აკეთებენ თვლებს, მაგრამ მასში არაა წითელი.

მისი ვერცხლისწყალი უკეთესია ხურასნისაზე, უფრო მძიმეა
და სუფთა, ჩვენ გავსინჯეთ იგი და შეფარდება [მისი შემცველო-
ბისა] მადნურ ვერცხლში აღმოჩნდა ერთი ოცდაათთან. ჩვენ
მსგავსი არ გვინახავს აღმოსავლეთში. რაც შეეხება მის ვერცხლს,
იგი ძვირია მათთან ნაზშირის სიძვირის გამო.

ამ ქალაქს შემოვლელი აქვს კედელი და იქ, მის შუაგულში
არის ტბა⁹⁷. მისი ფსკერის მიღწევა შეუძლებელია, მე ჩავაგდე
მასში სამძირავი თოთხმეტ ათასზე მეტი წყრთის [სიგრძის], რომელიც
დაიმსხვრა ათას [ნაწილად], ვერ ჩააღწია სიმძიმემ [ფსკერს] და
ვერ დამკვიდრდა მშვიდად. მისი ფართობი დაახლოებით ჰაშიმი-
ტური ჯერბის ტოლია. როცა მისი წყლით სველდება მიწა, იმ
წამსვე იქცევა მკვრივ ქვად. გამოდის მისგან შვიდი მდინარე. თვი-
თეული მათგანი ჯეშვება წისქვილთან და შემდეგ გამოდის კედლის III, 355
ქვემოდან [ქალაქს გარეთ].

იქ არის ცეცხლის ტამარი⁹⁸, დიდად თაყვანსაცემი მათთან.
მისგან ინთება ცეცხლი მაჯუსებისა აღმოსავლეთიდან დასავლე-
თამდე. მისი გუმბათის თავზე ვერცხლის ნახევარმთვარეა⁹⁹. იგი
თილისმაა. ზოგიერთი ხალხი ამირათაგან ცდილობდა მის ჩამოხსნას,
მაგრამ ვერ შეძლეს.

ამ ტამრის საკვირველებათაგან არის ის, ომ ანთია ცეცხლი
შვიდასი წლის განმავლობაში და მასში სრულებით არ არის ნა-
ცარი, თუმცა წვა არ შეწყვეტილა არც ერთ ხანს იმ დროიდან,

ეს ქალაქი ააშენა ჰურმუს იბნ ხუსრუშმირ იბნ ბაჰრამმა¹⁰⁰
კირის და ქვისაგან ამ ტამართან უზარმაზარი სასახლეები
და დიდი, ვეებერთელა შენობები. როცა მტერი გაემართება ამ
ქალაქისაკენ და დადგამს მანჯანრკს¹⁰¹ კედლის პირდაპირ, მისი
ქვები ვარდება ამ ტბაში, რომელიც მოვიხსენიეთ. და თუ გადას-
წევს მანჯანრკ თუნდაც ერთი წყრთით, ეცემა ქვები კედლის
გარეთ.

თქვა: ამბავი ამ ქალაქის აშენებისა ასეთია: ჰურმუზამდე,
სპარსთა მეფემდე, მიაღწია [ამბავმა], რომ იერუსალიმში, სოფელში,
რომელსაც უწოდებენ ბადთ ალ-ლაჰმს¹⁰², დაიბადება კურთხეული
ყრმა და შესაწირავი მისი იქნება მირინი¹⁰³, ზეითუნის ზეთი და

საკმეველი. და გაგზავნა მან ერთ-ერთი მისი სანდო პირთაგანი
დიდი თანხით, რომელსაც თან მიჰქონდა დიდძალი საკმეველი და
უბრძანა მას, წასულიყო იერუსალიმს, გამოეკითხა ამ ყრმის
შესახებ და როცა გაიგებდა მის ამბავს, მიეცა ეს ძღვენი მისი
დედისათვის, ეუწყებინა მისთვის იმ პატივის, სახელისა და კეთილი
საქმეების შესახებ, რომლებიც ელოდა მის შვილს და ეთხოვა მის-

თვის, რომ დაელოცა იგი (მეფე) და მცხოვრებნი მისი სამეფოსი.

ამ კაცმა გააკეთა ყველაფერი რაც ებრძანა და გაემგზავრა მარიამისაკენ, – მშვიდობა მას, – გადასცა რაც გაატანეს მას და. აუწყა კურთხევა მისი შვილისა, როდესაც მოისურვა დაბრუნება, მისცა მას [მარიამმა] ერთი ტომარა მიწა და უთხრა: – გადაეცი შენს პატრონს, რომ იქნება ამ მიწაზე შენობა. მან აიღო იგი და წავიდა და როდესაც მივიდა ადგილს აშ-შოზისა, – და იგი მაშინ იყო უღაბნო, – ავად გახდა და იგრძნო [მოახლოება] სიკვდილისა. მაშინ დაფლა ეს ტომარა იქ და გარდაიცვალა. ამ ამბავმა მიაღწია მეფემდე და როგორც ამბობენ სპარსელები, გაგზავნა ერთი სანდო კაცი და უბრძანა მისულიყო იმ ადგილას, სადაც მოკვდა იგი და, აეშენებია იქ ცეცხლის ტაძარი. ჰკითხა: საიდან გავიგებ ამ ადგილს? უპასუხა: წადი, და შენგან იგი არ დაიფარება. და როდესაც მიაღწია ამ ადგილს, დაიბნა, არ იცოდა რა მოემოქმედა. და როდესაც მოიცვა იგი ღამემ, დაინახა დიდი ცეცხლი, აღმართული საფლავის ადგილზე და მიხვდა, რომ ეს არის ადგილი, რომელსაც ეძიებდა. გაემართა მისკენ, შემოხაზა ცეცხლის ირგვლივ ხაზი და გაათია ღამე. როდესაც გათენდა, ბრძანა აშენება შენობისა ამ

III, 356ხაზზე და ეს ის ცეცხლის ტაძარია, რომელიც არის აშ-შოზში¹⁰⁴.

ამბობს მონა ალლჰისა, გლახაკი წინაშე მისსა, ავტორი ამ წიგნისა: ეს ყველაფერი აბუ დულაჰა მისარ იბნ მუჰალჰილის, პოეტისაგან, მოდის და მე თავისუფალი ვარ პასუხისმგებლობისაგან მის სიმართლეზე, რადგანაც მისი სიტყვებისაგან გადმოსცემენ ბევრს არაჩვეულებრივსა და ტყუილს. მე კი მოვიყვანე ეს ისე, როგორც ვპოვე და ალლჰმა უკეთ იცის¹⁰⁵.

სხვები ამბობენ, რომ აშ-შოზში არის ცეცხლი აზარახშისა. ესაა დიდი ტაძარი მაჯუსთა შორის. როცა გამეფდა მათი მეფე, მოინახულა იგი ფეხით. მარაღასა და ამ მხარეების მცხოვრებლები უწოდებენ ამ ადგილს ქაზნას და ალლჰმა უკეთ იცის¹⁰⁶.

III, 396 სულდუბრლი¹⁰⁷ – მისი პირველი ნაწილი იგივეა, რაც წინ იყო. შემდეგ ბნ ერთწერტილიანი, ൨ნ ორი წერტილით ქვემოთ და ლნმი.

70

ქალაქი არმონიის მიწაზე, მდინარე ქურრის აღმოსავლეთ ნაპირზე, თბილისის პირდაპირ ააშენა იგი ქისრნ ანუშირვან სამართლიანმა, მაშინ, როცა ააშენა ბზბ ალ-აბვზბი და დაასახლა იქ ხალხი სოლდელთაგან, სპარსთა მოდგმის ხალხთაგან და გადააქცია იგი მასლაჰად. და გაგზავნა მუთავაქვილმა ბულა თბილისისაკენ. იქ მის წინააღმდეგ გამოვიდა ისჰჰკ იბნ ისმაილი. [ბულჰმ] გადასწვა თბილისი მთლიანად და წაიღო მისი თავი სურრა მან რწაში. სურრა მან რწადან მისი გამოსვლის შემდეგ, ვიდრე არ შევიდა იგი მასში [ისჰაკის] თავით, განვლო ოცდაათმა დღემ. თქვა პოეტმა:

კეთილი იყოს შენი მობრძანება, ვითარცა მოციქულისა.

მოიტანე ის, რაც განკურნავს უძღურებისაგან.

საერთოდ შენ არ საჭიროებ განმარტებას

ისჰჰკ იბნ ისმაილის თავით

ისკვ იბნ ისმსა¹⁰⁸ლს გაემაგრებინა სულდუბრლი, გაეხადა იგი თავშესაფარად და მიენდო მისთვის თავისი ქონება და ცოლი, სარრის პატრონის ასული¹⁰⁸.

საკლაბი¹⁰⁹ – (პირველი თანხმოდანი) – დათჰით. შემდეგი – სუქუნით, ლჰმ ი – ჭათჰით და ბოლოში ბჰ ერთწერტილიანი.

III,405

ამბობს იბნ ალ-არზბ¹¹⁰: სიკლზბი არის თეთრი კაცი. აბუ ამრი¹¹¹ კი ამბობს, რომ სიკლზბი წითური კაცია. თქვა აბუ მან-სურმა¹¹². ას-საკალიბა ტომიაი წითური ფერის, ქერა თმებით. ემეზობლებიან ხაზართა ქვეყანას, [მოსახლეობენ] რუმის მთების მწვერვალებზე. წითურ კაცს სიკლზბს უწოდებენ საკალიბას ფერთან მსგავსების გამო. სხვები კი ამბობენ: საკალიბა ქვეყანაა ბულდარსა და კუსტანტინდას შორის. მისგან წარმოდგება მრავლობითი – საკალიბა, მხოლობითი – საკლაბი.

ამბობს იბნ ალ-ქალბ¹¹³: დაჭეს იბნ ნუჰის, – მშვიდობა მას, – შთამომავალთაგან არიან ძუნანი, საკლაბი, აზდარი, ბურჯანი, ჯურზანი, ჭარისი და არ-რუმი, [როგორც ისინი, ვინც არიან] ამათ შორის და დასავლეთით. თქვა იბნ ალ-ქალბიმ სხვა ადგილას: მიაშო მამაჩემმა, რომელმაც თქვა, რომ რუმში, საკლაბი, არმინი, აჭრანჯი მძებია. ისინი ლანტი იბნ ქასლუხში იბნ ძუნანი იბნ აჭესის შთამომავალი არიან. მოსახლეობს თითოეული მათგანი გარკვეულ ადგილას მიწაზე, რომელიც იწოდება მისი სახელით¹¹³.

71

საკლაბი აგრეთვე არის ალ-ანდალუსში¹¹⁴ შანთარინის ოლქში. მისი მიწა არის სუფთა მიწა. ამბობენ, რომ როდესაც მის მიწაზე დაითესება ერთი მაქქუქი¹¹⁵, მიიღება მისგან ასი კაფრი¹¹⁶ ან მეტი.

სიკილრმაშიც¹¹⁷ ასევე არის ერთი ადგილი, რომელსაც უწოდებენ საკლაბს. ამბობენ, რომ უწოდებენ მას ასევე საკალიბების უბანს. იქ არის მიმდინარე წყაროები, რომლებიც მოხსენიებულია სიკილრმასთან.

ამბობს მას¹¹⁸უდ¹¹⁷: საკალიბა სხვადასხვა ტომებია. მათი საცხოვრებელია ჰარბრდან შალუმდე¹¹⁸ დასავლეთში. მათ შორის ბრძოლებია. მათ ჰყავთ მეფეები. მათ შორის არიან ისეთები, ვინც მისდევს ქრისტიანული სარწმუნოების იაკობიტურ მოძღვრებას და ისეთებიც, ვისაც არა აქვთ წიგნი და რელიგიური კანონები. ისინი წადმართები არიან. ყველაზე გულადი მათ შორის არის ტომი, რომელსაც უწოდებენ ას-სარის¹¹⁸. ისინი წვავენ თავიანთ თავს ცეცხლში. როდესაც მოუკვდებათ მეფე ან ბელადი, წვავენ თავიანთ ცხენებს. მათ აქვთ ჩვეულებანი ინდოელთა ჩვეულებების მსგავსი. ხაზართა ქვეყანაში მათი მრავალი ტომია.

პირველი საკალიბთა მეფეებიდან არის ად-დადრის¹¹⁹ მეფე. მას აქვს მრავალი ნათესები და მუსლიმ ვაჭრებს მიაქვთ მის სამეფოში სხვადასხვა სახის საქონელი. შემდეგ მოსდევს ამ სამეფოს საკალიბთა მეფეთაგან ჭაოანჯის¹²⁰ მეფე. მას აქვს ოქროს საბადოები, ქალაქები, მრავალი ნათესები, დიდძალი ლაშქარი და

რუმის სავაჭრო საქონელი. ემეზობლება საკალიბას ამ სამეფოს თურქთა მეფე¹²⁰, ეს არის ერთ-ერთი სამეფო საკალიბას ქვეყანაში და ეს ტომი მათგან არის ყველაზე უკეთესი საკალიბათაგან გარეგნობით, ყველაზე მრავალრიცხოვანნი და ყველაზე გულადნი არიან. წინათ ისინი ერთ მეფეს ემორჩილებოდნენ, შემდეგ განსხვავებული გახდა მათი ენა და გახდა თითოეული მეფე დამოუკიდებელი¹²¹.

III, 435 **სული**¹²² – (პირველი თანხმომავნი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ - ქ უ ნ ი თ , ბოლოში – ნ უ ნ ი . უცხო სიტყვაა, მისი ძირი არ ვიცო არაბულში.

ქალაქი ხაზართა ქვეყანაში ბზბ ალ-აბვზბის, დარბანდის, მხარეში. არ არის [არავინ] ვინც უკავშირდება მას [გარდა] ას-სულრ-სა და მისი ბიძის ძის იბრანჰიმ იბნ აბბას ას-სულრსა¹²³. იგი იწოდება სახელით ერთი კაცისა, რომელიც ტაბარისტანის მეფე იყო, მიიღო ისლამი დაზოგ იბნ მუჰალაბის¹²⁴ საშუალებით და აკუთვნებდა თავის გვარს [ამ] ვილაიეთს. და ეს არის ქალაქი, როგორც გითხარი შენ. იხსენიებს მას ჰუნდუჯ ალ-მურაად¹²⁵,

72

ტაბარსათარანი¹²⁶ – არმინიის ერთ-ერთი ოლქი. იგი მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელო ვილაიეთია. მოხსენიებულია „ალ-ფუთუჰში“ და აგრეთვე, სხვაგანაც მის გარდა. დაიპყრო იგი სალმან იბნ რაბრამ 25 წელს¹²⁷. III,507

ტარუნი¹²⁸ – ადგილი არმინიაში, რომელსაც იხსენიებს ალ-ბუჰთურნ თავის სიტყვაში. III,534

ტალ¹²⁹ – ჭ ა თ ჰ ი თ . ციხე აზერბაიჯანში. უცხო სიტყვაა. მისი ძირია თალ. III,541

ტულათი¹³⁰ – ქალაქი და ციხე არმინიის მხარეში, არზან რუმის იოლქში. III,562

ატ-ტადტუნა¹³¹ – ტ ა გამეორებული და ვ ა ვ ი , შემდეგ ა ლ ი - ჭ ი და ნ უ ნ ი . III,570

ქალაქი არმინიის ოლქში.

იოზუ¹³² – პირველი თანხმომავნი – ქ ე ს რ ი თ . საწინააღმდეგოა სიტყვისა ზულლუ, რაც თავმდაბლობას ნიშნავს. III,668

ციხე ბარზაას რუსთავში, არრანის მხარეში.

აკანათუ¹³³ – (ერთნაირი ხმოვნებით) გახმოვნებული და ნ უ ნ ი უცხო სიტყვაა. მისი ძირი არ არის არაბულ ენაში. III,699

ციხე არრანში ჯანზას მხარეში.

ალლუსი¹³⁴ – ლ ა მ ი – თ ე შ დ ო დ ი თ . III,714

ერთ-ერთი ციხე ბუხთრმას ქურთებისა არზანის მხარეში, იბნ ალ-არზბის მიხედვით.

ჭარი¹³⁶ – მხოლოდითის ფორმაა ჭ ო რ ა ნ ი ს ა . III, 834

ქალაქი არმინიის ოლქში. აქედანაა წარმოშობილი ზოგიერთი გვიანდელი თაობა.

ჭირუზაბაზი¹³⁶ – (პირველი თანხმომავნი) – ქ ე ს რ ი თ , შემდეგ ზ ა , ალიფი და ბ ა ერთწერტილიანი, ბოლოში – ზ ა ლ ი წერტილიანი. III,928

გამაგრებული ციხე აზერბაიჯანის ოლქში. მასა და ხალხალს შორის ერთი ფარსახია.

ჭირუხუკუბზი¹³⁷ – კუბზი არის მამა მეფე ანუშირვან სამართ- III,929
ლიანისა სსსნის სახლიდან¹³⁸.

ჭირუხუკუბზი ქალაქი დარბანდად ცნობილ ბზ ალ-აბვაბ- III,930
თან ახლოს. ანუშირვანმა ააშენა იქ ციხე და უწოდა მას ბზ,
ჭირუხუკუბზი.

ჭილწი¹³⁹ – (პირველი თანხმოდანი) – ქ ე ს რ ი თ , ბოლოში- III,933
წუნი.

73

ქვეყანა და ვილაიეთი ბზ ალ-აბვაბის ახლოს, ხაზართა მხა-
რეში. უწოდებენ მის მეფეს ჭილწიშაჰს. ისინი ქრისტიანები არიან.
მათ აქვთ ენა და დიალექტები. ამბობს მასწუდირ: ჭილწიშაჰი არის.
სახელი საკუთრივ სარრრის მეფისათვის. და იგი მართავს სარრრის.
ვილაიეთს, რომელსაც უწოდებენ ჭილწის¹⁴⁰, ამბობენ რომ მასშია.
სარრრის ოლქი.

* * *

IV,13 **კარლუგანი**¹ – ქალაქი და ციხე ხილწისა და კარსს შორის.
არმინიის მიწაზე.

IV,19 **კალრკალ**² – დიდ არმინიადშია ხილწისა და მანწაჯირ-
დის მიდამოებში, მეოთხე არმინიის ერთ-ერთი მხარეთაგანია.
ამბობს აჰმად იბნ დაჰდა: არმინია მუდმივად იმყოფებოდა
სპარსელთა ხელში ანუშირვანის დროიდან ისლამის გავრცელე-
ბამდე. ერთხანს ქვეყნის მმართველობა დანაწილებული იყო და
გახდნენ ისინი ვითარცა მულუქ ატ-ტავ³იფები³, ვიდრე არ გამეფდა
არმინიან⁴კუსი. ეს იყო კაცი არმინიის ხალხთაგან, რომელმაც გა-
აერთიანა მათი სამეფო. მერმე გარდაიცვალა და გამეფდა მის
შემდეგ მისი ცოლი, რომელსაც ერქვა კალრ. მან დაარსა ქალაქი
და უწოდა მას კალრ კალა, რაც ნიშნავს კალრს სიკეთეს. იგი
გამოხატულია მის ერთ-ერთ კარზე. არაბებმა გააარაბულეს
კალრ კალა და ამბობენ კალრკალს⁴. ამბობენ გრამატიკოსები:
კალრკალ ემორჩილება იმავე წესს, რასაც მაღრ ქარიბა, ოღონდ
კალრკალს არასოდეს არა აქვს წ უ ნ ი , მაგრამ რადგანაც კალრ
შეერთებულია კალსთან და კალ⁵ [გაგებულია] როგორც ადგილის
სახელი მამრობითი სქესისა, ამიტომ იღებს თ ე ნ ვ რ ნ ს . და შენ
იტყვი: ჰ ა ზ ა კ ა ლ რ კ ა ლ ა ნ (ეს კალრკალა). და იცოდე, უმეტე-
სობა უარყოფს თ ე ნ ვ რ ნ ს ^{4b}.

თქვა პტოლემემ: ქალაქ კალრკალს გრძედი 60 გრადუსია,
განედი – 38 გრადუსი, ას-სარატანიდან 14 გრადუსით ქვემოთ. მისი
მოპირდაპირე მხარე მის მსგავსადაა ალ-ჯადიდან, მისი ბადთ
IV,20 ალ-მულქი ასევეა ალ-ჰამალიდან და მისი ბადთ ალ-წკიბა – ალ-მრზანი-
დან. ჩანს, რომ იგი მეხუთე იკლრმშია. ამბობს აბუ ავნი თავის
ზრჯში: კალრკალ მეოთხე იკლრმშია მისი გრძედი 63 გრადუსი
და 25 მინუტი, განედი – 38 გრადუსი.

კეთდება კალრკალში ეს ნოხები, ცნობილი კალრს სახელით –
ნისბაში იკვეცება ნაწილი მისი სახელისა [გამოთქმის] სიძნელის გამო.

მას უკავშირდება ადიბი, სწავლული აბუ ალბრ ისმა“ილ იბნ ალ-კასიმ ალ-კალბი⁵, რომელიც ჩავიდა ბაღდადში და მიიღო [განათლება] გამოჩენილი პიროვნებებისაგან, როგორიც არიან იბნ, დურადი⁶, აბუ ბაქრ იბნ ალ-ანბარ⁷, ნიჰტავადი⁸ და მათი მსგავსნი. შემდეგ გაემგზავრა ანდალუსში და გაჩერდა კურტუ-ბაში⁹, სადაც გამომჟღავნდა მისი ცოდნა. გარდაიცვალა იგი იქ 356 წელს¹⁰.

არმინიის საკვირველებათაგანაა სახლი, რომელიც არის კალბრკალში, ამბობს იბნ ალ-ჰაკი¹¹: მიაბო მე აბუ-ალ-ჰადჟ ალ-დამამ¹², რომელიც იყო ელჩი სხვადასხვა ქვეყნებისა და სანდოა რასაც იგი ამბობს, რომ კალბრკალში არის ეკლესია ქრისტიანებისათვის. იქ მათთვის არის დიდი სახლი, სადაც მათი წიგნები და ჯვრები როდესაც დადგება ბზობის დამე, გაიხსნება ერთი ადგილი ამ სახლში და გამოაქვთ იქიდან თეთრი მიწა, რომელიც არ ისპობა მთელი იმ დამის განმავლობაში დილამდე. მაშინ წყდება და ერთდება ეს ადგილი ამ დღის [ბზობის] დადგომამდე, იღებენ მას ბერები და აძლევენ ხალხს. მისი დამახასიათებელი თავისებურება ისაა, რომ მოაქვს სარგებელი შხამისა და მორიელისა და გველის ნაკბენის წინააღმდეგ. ამზადებენ მისგან წამალს ერთი დანიკის წონისას წყლით, რომელსაც სვამს დაკბენილი და უჩერდება მაშინვე [ტკივილი]. მას [ახასიათებს] ასევე მეორე საკვირველება. ეს ისაა, რომ თუ გაიყიდება მისგან რაიმე, ვერ გამოიყენებს მას მყიდველი და ბათილდება მისი შრომა¹³. იხსენიებს მას [კალბრკალს] ისჰაკ იბნ ჰასან ალ-ხურამ¹⁴, რომელიც წარმოშობით სოლდიდან იყო და ამაყოფა სპარსელობით.

კანი¹⁴ – ბოლოში – ნუნ ი .

IV,21

ადგილი არმინიის სასაზღვრო ოლქში.

კაბზანი – (პირველი თანხმომი) – ჰათი , (მეორე) – თეშდრით და ბოლოში ნუნ ი . კაბზანის მნიშვნელობით, რომლითაც წონიან.

IV,26

ქალაქი და ვილაიეთი აზერბაიჯანში, თაბრზის ახლოს. მასა და ბაღლაკანს შორის, როგორც გადმოცა ამის შესახებ ერთ-ერთმა მის მცხოვრებთაგან.

კაბკი¹⁶ – პირველი თანხმომი – ჰათი , მეორე – სუქუ – ნი ი და ბოლოში ისევ კაჰი , უცხო სიტყვაა.

IV,31

მთა, რომელიც ეკვრის ბზ ალ-აბზასა და ალ-ლანთა ქვეყანას. იგი არმინიის უკიდურესი საზღვარია, ამბობს იბნ ალ-ჰაკი¹⁷. კაბკის მთაზე 72 ენაა. ყველა ადამიანი ვერ იგებს მეორის ენას

მთარგმნელის გარეშე. ამბობენ, რომ მისი სიგრძე 500 ფარსახია. ეკვრის იგი რუმის ქვეყანას ხაზართა და ალ-ლანთა საზღვრამდე¹⁶. ამბობენ, რომ ეს მთა არის აზრჯის მთა, რომელიც მდებარეობს მექასა და მედინას¹⁶ შორის. იგი მიემართება აშ-შამისაკენ, ვიდრე არ მიაღწევს ლუბნანს¹⁷, ჰომისის მხარიდან და სანრას¹⁷ დიმაშკიდან. შემდეგ მიემართება და უერთდება ანტიოქიისა და სუმადასტის-მთებს

და იწოდება იგი ამ ადგილას ალ-ლუქქმად. შემდეგ მიემართება მალატრძასა, შიმშტისა და კალრკალსაკენ ხაზართა ზღვამდე, სადაც მდებარეობს ბზ ალ-აზვზი. აქ მას ეწოდება კაბკი. იხსენიებს მას ალ-ბუჰთურ.

ზოგიერთ ლექსში გვხვდება კაბჯი – ჯ რ მ ი თ . ასეა სურჲკა იბნ ამრის ლექსში, რომელიც იხსენიებს მას ბზ ალ-აზვზთან.

IV,32 კაბალა¹⁸ – გახმოვნებული. ძველი ქალაქი დარბანდის, – რომელიცაა ბზ ალ-აზვზი, – მახლობლად, არმინიის ოლქში. დააარსა იგი კუბაზ მეფემ, ანუ შირვანის მამამ.

მას უკავშირდება, როგორც მე ვფიქრობ, აბუ ბაქრ მუჰამ-მად იბნ ომარ იბნ ჰაჰს ალ-ჰაქა– ას-სალრ^{18a}, ცნობილი ალ-კა-ბალრს სახელით, რომელიც სწავლობდა ჰადისებს ბაღდადში მუ-ჰამმად იბნ აზდ ალ-აზიზ იბნ ალ-მუბაჰრაქსა და სხევებთან. იგი იყო სუსტი ჰადისის მეცნიერებაში. გადმოსცემენ მისი სიტყვები-დან აბუ ბაქრ აშ-შარაჰი¹⁹ და აბუ-ლ-ჰათჰ ალ-აზდრ ალ-მავსილ²⁰.

IV,51 კურრანი²¹ – (პირველი თანხმევანი) – დ ა მ მ ი თ .

ალ-ბაზზაინის დედაქალაქი აზერბაიჯანში, სადაც დასახლდა ბზაქ ალ-ხურამი – ნასრის მიხედვით.

IV,57 კარსი²² – ვ ჳ ჭ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ , რ ა – ს უ ქ უ ნ ი თ და ს ჳ დ ი .

ქალაქი არმინიაში, თბილისის მხარეში. გააქვთ იქედან აბრე-შუმი. მიაგზო ამის შესახებ ერთმა მის მცხოვრებთაგან. მასა და თბილისს შორის ორი დღის სავალია.

IV,163 ალ-ლანთა ციხე²³ – მოვიხსენიე იგი ალ-ლანებთან. იგი არის სამყაროს საკვირველებათაგანი, როგორც ამბობენ მის შესახებ.

IV,164 რუმის ციხე²⁴ – გამაგრებული ციხე ალ-ჰურათის დასავლე-თით ალ-ბირას პირდაპირ, მასა და სუმაჰსატს შორის. იქ არის სადგომი არმანთა პატრიარქისა, მესიის ნაცვლისა მათთან. უწო-დებენ მას არმინიაში კათალიკოსს.

ეს ციხე მუსლიმთა ქვეყნის შუაგულშია. მე მგონია, რომ იგი არმანთა ხელში დარჩა მაშინ, როდესაც მის გარშემო მდე-ბარე ყველა ქვეყნები დაპყრობილი იქნა, მხოლოდ მისი მცირედი სარგებლიანობის გამო, რადგანაც არა აქვს მას არავითარი შემოსა-

ვალი და მეორეც იმიტომ, რომ იგი მათი რელიგიის მღვდელმთა-ვის სადგომია. თითქოსდა დატოვეს იგი, როგორც დატოვეს ტაძ-რები და ეკლესიები ისლამის ქვეყანაში.

კათალიკოსი, რომელიც ჰქონდა პატრიარქის წოდება, უძველესი დროიდან მუდმივად იყო დავითის შთამომავალთაგან, – მშვიდობა მას. მისი ნიშანი მათთან არის გრძელი ხელები იმდე-ნად, რომ ეშვებოდეს მუხლს ქვემოთ, როდესაც ადგება და დაუშ-ვებს მათ. გადაიცემა ეს მემკვიდრეობით მის შთამომავლობაზე.

როცა იყო დაახლოებით 610 წელი²⁵, ლეონ იბნ ლეონმა²⁶, არმანთა მეფემ, რომელიც იყო აშ-შამის ქვეყანაში მასსრის, ტა-რასუსისა და აზანას მხარეს²⁷, დააწესა ის, რაც არ მოსწონდათ არმანებს, და ეს ისაა, რომ როდესაც ჩავიდოდა სოფელში ან ქალაქში, მოუხმობდა ერთ-ერთს არმანთა ასულთაგან, ნამუსს ახდიდა იმ ღამით და შემდეგ გაუშვებდა თავის სახლში. როცა

მოინდომებდა წასვლას მათგან.

შესჩივლეს არმანებმა ამის შესახებ კათალიკოსს, რომელმაც გაუგზავნა მას [კაცი] და შეუთვალა: იმის ნებას, რასაც შენ ჩადი-ხარ, არ რთავს ქრისტეს რჯული. თუ გინდა დარჩე ქრისტიანად, თავი დაანებე ამას, და თუ არ გინდა დარჩე ქრისტიანად, ქმენ რაც გსურს. უპასუხა: მე მინდა დავრჩე ქრისტიანად და თავს შევიკავებ იმისაგან, რაც არ მოსწონს პატრიარქს. შემდეგ თავისი ზნე არ მოიშალა და უარესად იქცეოდა. გაიმეორეს საჩივარი [არმანებმა], გაუგზავნა მას [კათალიკოსმა კაცი] მეორედ და შეუ-თვალა: თუ შეიკავებ თავს იმისგან რასაც აკეთებდი [ხომ კარგი], თუ არა და შეგრისხავ. მაინც არ მიაქცია ყურადღება ამას და კიდევ ერთხელ იჩივლეს [არმანებმა]. მაშინ შერისხა იგი კათალი-კოსმა, შეიტყო ეს [ლეონმა], გაიშიშვლა თავი, მაგრამ არ გამოავ-ლინა სინანული იმის გამო, რასაც ჩადიოდა.

და შეიკავა თავი მისმა ლაშქარმა და სამწყსომ მისმა მისი საჰმლის ჭამისა და მის საკრებულოში ყოფნისაგან და მიატოვა. იგი მისმა ცოლმა. თქვეს: ეს ის რელიგიაა რომლის ვალდებულე-ბების შესრულება ყოველთვის აუცილებელია. ჩვენ შენთან ვართ თუ დაგესხმება მტერი ანდა შეგემთხვევა რამე. რაც შეეხება ჩვენს ყოფნას შენთან და ასევე ჭამას შენი საჰმლისას – არა. და დარჩა იგი მარტო და როცა ამხედრდებოდა, ამხედრდებოდა მცირე, რაზმით.

მაშინ შეწყბდა, გამომჟღავნა სინანული. გაუგზავნა კათა-ლიკოსს [კაცი] და თხოვდა რათა დასწრებოდა მის მონანიებას და ხალხის თანდასწრებით აეხსნა რისხვა. მოტყუვდა კათალიკოსი,

77

წარსდგა მასთან და თითონ ახსნა რისხვა, რასაც დაესწრო მოა-ვალი.

როდესაც დასრულდა საკრებულო, შეიპყრო ლეონმა [კათა-ლიკოსი] თავისი ხელით და ავიდა ციხეში, სადაც იყო იგი ბოლო ხანს. შემდეგ მოიყვანა ერთი კაცი მისი ოჯახიდან, მე ვფიქრობ, რომ მისი დეიდის შვილი ან ვინმე ამის მსგავსი, რომელსაც მიეღო ბერობა, გაუგზავნა იგი ციხეში და აკურთხებინა კათალიკოსად – და იგი ამ ხანამდე იქაა.

და შეწყდა კათალიკოსობა დავითის ოჯახის წევრებისა. ჩემამდე მოაღწია, რომ არ დარჩენილა მათგან ამ მხარეში ერთიც კი, რომელიც იქნებოდა ამ ადგილზე. და თუ არის ხილნატის მიდამოებში მათგან რაიმე ნაწილი, ალღაჰმა უკეთ იცის²⁸.

IV,178 კამრზი²⁹ – (პირველი თანხმომავანი) – ჭათჰით, შემდეგი – ქესრიოთ, აწ – სუქუნით და ზწ.

დიდი სოფელი თბილისის სოფლებიდან, მისგან ნახევარი დღის სავალზე.

IV,218 კამჟური³⁰ – კაჰი – ჭათჰით, აწ – სუქუნით, მრმი – დამმით და რწ.

ციხე მთებში მავსილსა და ხილნატს შორის. უკავშირდება მას მრავალი გამოჩენილი მბრძანებელი მავსილსა და ხილნატში. ისინი ქურთები არიან. მათ პატრონს აბუ-ლ-ჭავარისს³¹ ეძახიან.

IV,245 **ქაზაჯი**³² – გახმოვნებული, ბოლოში – ჯრმი.

სახელი ციხისა და მხარისა აზერბაიჯანში, ბზაქ ალ-ხურრა-
მის ერთ-ერთი სადგომთაგანი. იგი გაარაბულებული უცხო სიტყვაა,
მისი ძირის მნიშვნელობაა თ ა ვ შ ე ს ა ფ ა რ ი . იხსენიებს მას აბუ
თამიმში, ხმარობს რა მრავლობით რიცხვში.

IV,251 **ქურჯი**³³ – (პირველი თანხმოვანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ და ბოლოში – ჯ რ მ ი .

ტომი ქრისტიან ხალხთაგან. მოსახლეობენ კაზკის მთებში და
სარრის მხარეში. ისინი იმდენად ძლიერი იყვნენ, რომ დაეუფ-
ლენ თბილისს. მათ აქვთ ქვეყანა, რომლის სახელწოდებაც დაკავ-
შირებულია მათთან, ჰყავთ მეფე, აქვთ თავისი ენა, არიან გულადნი,
ძლიერნი, მრავალრიცხოვანნი და ბევრნი.

ამბობს მას-უდრ, როცა აღწერს მცხოვრებთ კავკასიის მთისა
და მისი მიდამოებისა: მოსდევს ჯრდნის³⁴ სამეფოს კაზკის კარე-
ბის მხრიდან მეფე, რომელსაც ეწოდება ბარზონანი³⁵ და ცნობი-
ლია მისი ეს ქვეყანა ქურჯის სახელით. ისინი კვერთხის მფლო-
ბელნი არიან. ყველა მეფე, რომელიც ემეზობლება ამ ქვეყანას,

78

იწოდება ბარზონანად³⁶. ის არაფერს არ უმატებს ამათ შესახებ,
რაიმე განსხვავებულს მიუხედავად იმისა, რომ სხვებზე ბევრს ლა-
პარაკობს და ეს მიუთითებს მათ სიმცირეზე, დიდება მას, ვინც
ცვლის მდგომარეობას.

IV,252

ისინი ამ ჩვენს დროში წარმოადგენენ მეფეებს, რომლებსაც
აქვთ ძალა და სიმრავლე, რითაც ისინი დაეუფლნენ ამ ქვეყანას,
სანამ არ განდევნა ისინი ხვარაზმმაჰ ჯალალ ად-დინმა³⁷.

ქურდი³⁸ – (პირველი თანხმოვანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ -
ქ უ ნ ი თ და დ ო ლ ი უწერტილო – აქრანდის მხოლოებითი მნიშვნე-
ლობით.

IV,257

ტომის სახელი. ამბობს იბნ ტაჰირ ალ-მუკადდასი: სახელია
ალ-ბადდა³⁹ის ერთ-ერთი სოფლისა, იქიდანაა ჩვენი შეიხი აბუ-ლ-
ჰასან ალ-იბნ ალ-ჰუსეინ იბნ აბდ ალლჰ ალ-ქურდ³⁹, გადმოგვ-
ცემს ჩვენ აბუ-ლ-ჰუსეინ აჰმად იბნ მუჰამმად იბნ ალ-ჰუსეინ იბნ
ფადიმჰ ალ-ისბაჰანი აბუ-ლ-კასიმ ატ-ტაბარანისაგან⁴⁰, რომ
„ქითაზ ალ-ადიათი“ მისი ერთ-ერთი თხზულებაა. შევეკითხე მას
ამ ნისბის შესახებ. თქვა: ჩვენ ვართ სოფელ ბადდა⁴⁰ის მცხოვრებნი,
რომელსაც. ეწოდება ქურდი.

ამბობს ისტახრ: ქურდი ადგილია უფრო დიდი, ვიდრე
აბარკუჰი⁴¹ და უფრო იაფფასიანი. მათ აქვთ მრავალი ციხე⁴².

ქურრი⁴³ – (პირველი თანხმოვანი) – დ ა მ მ ი თ , მეორე – თემ-
დ ო დ ი თ .

IV,259

ცნობილია, რომ ალ-ქურრი მდინარეა არმინიასა და არრანს
შორის, ჰყოფს შუაზე ქალაქ თბილისს. მასა და ბარზა⁴³ს შორის
ორი ფარსახია. შემდეგ ერთდებიან ისა და მდინარე არ-რასსი
ერთად და შემდეგ ჩადინებიან ხაზართა ზღვაში – იგია ტაბარისტანის
ზღვა.

თქვა ისტახრ: ალ-ქურრი მდინარეა მტკნარი, სასიამოვნო,
მსუბუქი, მიედინება მდორედ. მისი სათავე ხაზრანთა ქვეყანაშია.

შემდეგ მიედინება აბხაზთა ქვეყანაში ალ-ლანთა მხრიდან, მთები-
დან, ჩაუვლის თბილისს, შემდეგ ხუნანის ციხეს, შემდეგ [მიემარ-
თება] შაქქისაკენ. მის ნაპირებზეა ჯანზა და შამქური. მიედინება
ბარზაჲს კარიდან ბარზანჯისაკენ და ტაბარრის ზღვისაკენ
არაქსთან შეერთების შემდეგ – იგი უფრო პატარა მდინარეა, ვიდ-
რე ალ-ქური⁴⁴.

ქარქარი⁴⁵ – (პირველი თანხმევანი) – **ქ ა თ ჰ ი თ**, შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ, ბოლოში **ქ ა ზ ი** მეორე და რ ა.

IV,262

79

ქალაქი არრანში ბაღლაკანის მახლობლად, ააშენა იგი ანუ-
შირვანმა. მითხრა მე იბნ ალ-ასრმა⁴⁶, რომ ქარქარი ციხეა მალა-
ტრდას ახლოს, მასა და აშიდს შორის. მისგან ახლოს არის არ-
რანის ციხე, რომელსაც იხსენიებს მუთანაბბრ თავის ლექსში. და
აღლჰმა უკეთ იცის. ქარქარი ასევე, არის ციხე სუმაღსატსა და.
ზიღადის ციხეს შორის. იგი ციხე იყო და დაინგრა.

IV,272 **ქაზნ**⁴⁷ – (პირველი თანხმევანი) – **ქ ა თ ჰ ი თ**, შემდეგი – **ს უ -**
ქ უ ნ ი თ და **ნ უ ნ ი**.

პატარა ქალაქი, მასა და მარაღას შორის დაახლოებით
6 ფარსახია. იქ მასში არის მაჯუსების თაყვანისცემის ადგილი. იქ
უძველესი ცეცხლის ტაძარია და უზარმაზარი სასახლე, ძალიან მა-
ღალი. ააშენა იგი ქაფუსრუ მეფემ.

IV,297 **ქალნრუზი**⁴⁸ – ნიშნავს დიდ მდინარეს. იგი აზერბაიჯანშია
ბაზისის, ბზაქის ქალაქის ახლოს. აქ დაბანაკდა აჰშინი, როდესაც
ებრძოდა ბზაქს.

IV,300 **ქალქი**⁴⁹ – ორი **ქ ა ზ ი თ**, მათ შორის **ლ ა მ ი** – **ს უ ქ უ ნ ი თ**,
ადგილი მაღაფარიკონსა და არმინიას შორის. ეს არის ად-
გილი, რომელშიც იყო პატრიკიოსი იბნ ბუკრატ. აქედან გამო-
დის მდინარე, რომელიც ჩაედინება დიჯლაში.

IV,300 **ქალქავ**⁵⁰ – არრანის ერთ-ერთი ოლქი. მასა და სრსაჯანს შო-
რის 16 ფარსახია.

IV,308 **ქანჯა**⁵¹ – (პირველი თანხმევანი) – **ქ ა თ ჰ ი თ**, შემდეგი – **ს უ -**
ქ უ ნ ი თ და **ჯ რ მ ი**.

დიდი ქალაქი, იგი არრანის ქვეყნის დედაქალაქია. სწავლულით
ხალხი მას ჯანზას უწოდებს – **ჯ რ მ ი თ**, **ნ უ ნ ი თ** და **ზ ა თ ი**.

IV,310 **ქუნდავანი**⁵² – (პირველი თანხმევანი) – **დ ა მ მ ი თ**, და და -
ლის შემდეგ ვავი.

მარაღას ერთ-ერთი მხარე. იხსენიება ქარმთან⁵³ ერთად. ო-
ბოხენ ქარმი და ქუნდავანი.

IV,312 **ქინქივარი**⁵⁴ – ორივე **ქ ა ზ ი** – **ქ ე ს რ ი თ**, **ნ უ ნ ი** – **ს უ ქ უ ნ ი თ**
და **ვ ა ვ ი** – **ქ ა თ ჰ ი თ**.

ციხე გამაგრებული და აყვავებული ჯაზორა იბნ ლმარის ახ-
ლოს ითვლება ზავაზანის მხარის ციხეებში, ეკუთვნის მავსილის.
მფლობელს,

IV,320 **ქუზქუნანი**⁵⁵ – (პირველი თანხმევანი) – **დ ა მ მ ი თ**, შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ, ზას შემდეგ **ქ ა ზ ი** – **დ ა მ მ ი თ**, **ნ უ ნ ი** და ბოლოში
ნ უ ნ ი.

დიდი სოფელი თიბრზის მიდამოებში. მასა ურმიასა და

თიბრძის შორის ორი სავალია. ნიშნავს იგი ქრწნის⁵⁶ მკეთებლებს.

80

წინ წახვალ თუ უკან დაიხევ, ჩანს მისგან ურმიბს ტბა, რომელიც მე ვნახე

ქრწნი⁵⁷ – ქალაქი აზერბაიჯანში, თაბრძისა და ბადლაკნს შორის. მიაშო მის შესახებ ერთ-ერთმა მის მცხოვრებთაგან. IV,33

ალ-ლწნი⁵⁸ – ბოლოში ნწნი. IV,343

ვრცელი ქვეყანა არმინიის მხარეში ბზბ ალ-აბვზბის ახლოს, ხაზართა. მეზობლად. ხალხი აუხეშებს მას და წარმოთქვამს წალ-ლანს. ისინი ქრისტიანები არიან. მოჰყავთ მათგან ტყავის დამმუშავებელი მონები. IV,344

ალ-ლუჯუმი⁵⁹ – ლიჯუმის⁶⁰ მრავლობითია. ზნთ ალ-ლუჯუმი ცნო-IV,351 ბილი ადგილია ჯურწწწში, თბილისის სანახებში, თქვა ბალწწწორმ: ჰაბრბ იბნ მასლამა ალ-ჩიჰრ, გაგზავნილი უსმწწწს მიერ, გაემართა არმწწწისაკენ და ჩავიდა სისაჯანში. შეებრძოლენ მას მცხოვრებლები, რომლებიც მან დაამარცხა, დაიპყრო ვადსი და დაეზავა სწწწწწწს ციხეების მცხოვრებლებს ხარაჯას გადახდის პირობით. შემდეგ გაემართა ჯურწწწისაკენ და როდესაც მიაღწია ზნთ ალ-ლუჯუმს, გაუშვეს მუსლიმებმა საბალახოდ ნაწილი თავიანთი ცხენებისა და შეკრიბეს მათი ლაგმები. გამოვიდნენ მთ წინააღმდეგ ადგილობრივი მკვიდონი, არ მისცეს მათ საშუალება რომ შეეკაზმათ ცხენები და ებრძოდნენ ვიდრე არ წაართვეს ეს ლაგმები. შემდეგ მუსლიმები მეორედ დაესხნენ მათ თავს და დაიბრუნეს ისინი. ამის შემდეგ ეწოდა ამ ადგილს ზნთ ალ-ლუჯუმი⁶¹.

ლასწბი⁶² – ქალაქი ბარზაას ახლოს, არწწწს მიწაზე. IV,357

ლაქზი⁶³ – (პირველი თანხმოვანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – ს უ-ქ წ ნ ი თ და ზ წ . IV,364

პატარა ქვეყანა დარბანდის უკან, ხაზარწწწს⁶⁴ მოსაზღვრედ. იწოდა მისი დამაარსებლის სახელით. ამბობენ: ლაქზი, ალ-ლაქზი, ხაზარი, საკლავი და ბალანჯარი არიან მენი ძაჭეს იბნ ნწწწწსა, – მშვიდობა მას. დაასახლა თითოეულმა მათგანმა ადგილი, რომელიც იწოდება მისი [სახელით].

მისი მცხოვრებლები მუსლიმები არიან, რომელთაც სწამთ ერთი ღმერთი. მათ აქვთ დამოუკიდებელი ენა. აქვთ ძალა და სიმაძაღე. მათში არიან აგრეთვე ქრისტიანებიც.

უკავშირდება მას მუსწწწ იბნ ძუსუჭ იბნ ალ-პუსედნ ალ-ლაქზი აბუ აზდ ალლწწი, ცნობილი ჰასან ად-დარბანდის სახელით⁶⁵, ამბობს შრწწწწაძი: მოვიდა იგი ჩვენთან 502 წლის თვეებში⁶⁶, გადმო-სცემდა აშ-შარბჭ აბუ ნასრ მუჰამმად იბნ მუჰამმად იბნ ალრ ალ-ჰწწწწწწსაგან აბუ ბაქრ იბნ აბუ დწწწდის „ქითაზ ან-ნაწწწ“,

6. ძწკწთი

81

რომელიც წაუკითხა მას მამაჩემმა შაჰრიდწრ აბუ მანსწრმა.

იგი იყო სანდო, მართალი, ფაკწწი, განათლებული, კარგი ქცევის და ჩუმი.

IV,412 **მოთრისი**⁶⁷ – პატარა ქალაქი არწწწში. მასა და ბარზაას შო-

რის ოცი ფარსახია.

IV,476 მარწა⁶⁸ – (პირველი თანხმომცანი) – ჭ ა თ ჰ ი თ და ღ ა მ ნ ი
წერტილიანი.

დიდი, ცნობილი ქალაქი, აზერბაიჯანის ყველაზე დიდი და
ყველაზე ცნობილი ქალაქი. მისი გრძედი 73 გრადუსია და მესა-
მედი, განედი – 37 გრადუსი და მესამედი.

ამბობენ: მარწა იწოდებოდა აჭრწაჰრწაჰ⁶⁹. მერვან იბნ
მუჰამმად იბნ მერვან იბნ ალ-ჰაქამი⁷⁰, აზერბაიჯანისა და არმინიის
ვალრ, მუჰანისა და ჯრლანის დაპყრობის შემდეგ დაბანაკდა მის
მახლობლად. იქ იყო დიდძალი ნაკელი, რომელშიც გორაობდნენ
მისი და მისი თანამებრძოლების ცხენები. და დაიწყეს ლაჰარაკი –
წადით სოფელ მარწაში⁷¹, ეს არის სოფელი მარწა. შემდეგ
ხალხმა ჩამოაცილა სოფელი და ამბობენ – მარწა. მისმა ხალხმა
გადასცა იგი მერწანს, რომელმაც გააშენა იგი. მისმა წარმომად-
გენლებმა შეკრიბეს მისი მოსახლეობა, რომლებიც მრავლად იყე-
ნენ იქ, მის გასამაგრებლად⁷² და გააშენეს იგი. შემდეგ ჩამოერთვა
[მერვანს] ომაელთა სხვა დიაჲბთან ერთად და გახდა იგი არ-რა-
შრდის ერთ-ერთი ქალიშვილის საკუთრება⁷³.

როდესაც ალ-ვაჰან იბნ რაჰად ალ-აზდრმ აიკლო იქაულობა
და გაანადგურა იგი, და როდესაც ჰარუნ არ-რაშრდის ხალიფობის
დროს⁷⁴ არმინიისა და აზერბაიჯანის ვალრდ დანიშნულ იქნა
ხუზაიმა იბნ ხუზიმი⁷⁵, მან ააგო კედელი, გაამაგრა იგი, დაასახლა
[ქალაქი] და ჩაასახლა მასში დიდძალი ლაშქარი.

შემდეგ, როდესაც გამოჩნდა ბზაჲ ალ-ხურრამრ, მიაშფრა
ხალხმა მას (მარწას). ისინი ჩამოხდნენ იქ. დასახლდნენ და გამაგ-
ოდნენ მასში. შეაკეთა მისი კედელი ალ-მაშუნის დროს მისმა რამ-
დენიმე მმართველმა. მათგანაა აჰმად იბნ მუჰამმად იბნ ალ-ჯუნეიდ
ჰარზუნდი და ალრ იბნ ჰიშმი. ამის შემდეგ დასახლდა ხალხი
მის რაბადში⁷⁶.

მარწას უკავშირდება მრავალი, მათგან: ჯაჲარ იბნ მუჰამ-
მად ალ-ჰარრანს აბუ მუჰამმად ალ-მარწრ⁷⁷, ერთ-ერთი მოგზაური
ჰადისების საძებრად, რომელიც გულმოდგინედ ჰკრებდა. ცხოვ-
რობდა ნრსაბურში უსმენდა დიმაშჰში და სხვაგან ჯამწჰრ იბნ
მუჰამმად აზ-ზამლაჰნრს, იბნ კუთაბა მუჰამმად იბნ ალ-ჰასან

82

ასკალანრს, აბუ მაჲლ ალ-მავსილრს, ჯაჲარ იბნ მუჰამმად ალ-კად-
რუვანრს, აბდ ალლწჰ იბნ მუჰამმად იბნ ნწჯრს, მუჰამმად იბნ
მაჰმად ალ-მარვაზრს, აბუ ხალითა ალ-ადლ იბნ ალ-ჰაბაბს, ზაჲ-
არიმაჲ ას-სწჯრს, აბდწწ ალ-ჯავწლრკრს, აჰმად იბნ მაჰმად იბნ ზუ-
ჰადრს, მანსურ იბნ ისმაილ ალ-დაკიჰს, აბუ-ლ-აბბწს ად-დალუ-
ლრს, ალრ იბნ აბდწწს და სხვებს. გადმოსცემენ მისგან აბუ,
ალრ ალ-ჰწფიზი, აბუ აბდ ალლწჰ ალ-ჰწჰიმი, აბდ არ-რაჰმწწ
იბნ მუჰამმად ას-სარრაჲი, აბუ აბდ არ-რაჰმწწ ას-სულამრ და
აბუ ბაჲრო ალ-მაკარრ.

თქვა აბუ აბდ ალლწჰ ალ-ჰწჰიზმა: ჯაჲარ იბნ მუჰამმად
ალ-ჰარრანს აბუ მუჰამმად ალ-მარწრ მურრდი იყო ნრსაბურში,
ჰადისების მძებნელ მოგზაურთა შეიხი, მათ შორის ყველაზე

IV,477

დიდი მეცადინი და შემკრები ჰადისების წიგნებისა სამოც წელზე მეტი ხნის განმავლობაში. და არ შეუწყვეტია წერა, ვიდრე არ მიიზარა ალღჳჳმა, იგი იყო ერთ-ერთი ყველაზე მართალი ხალსთა-გან და ყველაზე სარწმუნო. მოუსმენია ბაღდადში ალ-კურბანრსათ-ვის, იბნ ნჯრსა, მუჰამმად იბნ აჰმად ალ-მარვაზრსა და მათი თანამედროვეებისათვის. იხსენიებს მას მრავალი სხვადასხვა ქვე-ყანაში. ამბობს; გარდაიცვალა იგი ორშაბათს, ოცდაექვსს რაჯაბის თვისა, 356 წელს⁷⁸ ნისაბურში და იყო იგი ოთხმოცზე მეტი ხნისა.

მარწა აქამდე რჩება მის (აზერბაიჯანის) დედაქალაქად. იქ არის ძეგლები ნაგებობები, მედრესეები, ჩინებული ხანაკები. არიან იქ ადიბები, პოეტები, ჰადისის მეცნიერნი და ჭაკრწნი.

მარბწლ⁷⁹ – მხარე ხილწტის მახლობლად. „ქითწბ ალ-ჭუთუჳ-ში“ მოხსენიებულია, რომ ჰაბრბ იბნ მასლამა ჩამოხდა აქ და მოუ-ტანა მას ხილწტის პატრიკიოსმა ღიწდ იბნ ღანმის წიგნი, იმა-ზედ, რომ იგი აძლევდა ამანს მათი პიროვნებისა და ქვეყნისა გადა-სახადის პირობით. და ჰაბრბმა დაუმტკიცა იგი⁸⁰.

IV,482

მართუ⁸¹ – მ რ მ ი – ჭ ა თ ჰ ი თ , რ წ და თ წ ზემოთ ორწერ-ტილიანი.

IV,486

სოფელი მასა და ურმიდას შორის ერთი სადგურია თაბრრწის გზაზე. იგი დიდია, ბაღებიანი, მის მოსახლეობას სიმამაცე და ერთიანობა [ახასიათებს].

მარანდი⁸² – პირველი და მეორე თანხმოვანი – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგ ნ უ ნ ი – ს უ ქ უ ნ ი თ და დ წ ლ ი .

IV,503

აზერბაიჯანის ერთ-ერთი ცნობილი ქალაქი. მასა და თიბრრწს შორის ორი დღის გზაა ახლა უწესრიგობაშია.ა დაიწყო მისი განადგურება მას შემდეგ, რაც გაიარცეს იგი ქურჯებმა და წაი-ყვანეს დიდძალი მისი მცხოვრები⁸³.

ამბობს ჰტოლემე: მისი გრძედი 73 გრადუსია და მეექვწსედი განედი – 37 გრადუსი და მეოთხედი.

ამბობს ბაღწზორრ: მარანდი პატარა სოფელი იყო, სადაც ჩამოხდა ჯალრს იბნ ალ-ბაწრსი⁸⁴. შემდეგ გაამაგრა იგი ალ-ბაწრსმა, შემდეგ მისმა ძემ მუჰამმად იბნ ალ-ბაწრსმა და ააგო იქ მუჰამმადმა ციხე. მან ურწობა დაიწყო მუთავაქქილის ხალიფობის დროს და შეებრძოლა მას ბუღწ მცირე ისე, რომ სძლია იგი, გაგზავნა სურ-რა მან რწში და დაანგრია მარანდის კედელი და ეს ციხე. ეს ალ-ბაწისი ჩამომავალია ღათრბ იბნ ღამრ იბნ ჰინბ იბნ აჰსწ იბნ დუწმწ იბნ ჯადრლასი, ამბობენ – ღათრბ იბნ ისლამ იბნ ჯუწწმისა, ამბობენ აგრე-თვე – ღათრბ იბნ ღავჰ იბნ სინწწისა. ასე ამბობენ ღათრბიტები⁸⁵.

მას უკავშირდება მრავალი მეცნიერი, მათგან: მუჰამმად იბნ ღაბდ ალღწჳ იბნ ბანდარ იბნ ღაბდ ალღწჳ იბნ მუჰამმად იბნ ქწქწ აბუ ღაბდ ალღწჳ ალ-მარანდრ⁸⁶, რომელიც სწავლობდა ჰადისებს დიმაშკში 433 წელს⁸⁷ ად-დწრაკუტწრსთან, იბნ შწჰრწთან, აბუ ჰაჰს ალ-ქანწწრსთან და სხვებთან. გადმოსცემენ მისგან ღაბდ ალ-ღაწრბ ალ-ქანწწრ, აბუ-ლ-კასიმ იბნ აბუ-ლ-ღაღწ, აბუ-ლ-ჰასან ღაღრ იბნ ალ-ჰასან იბნ ჰარწური და სხვები; აბუ ლ-ვაჰწ⁸ ხაღრლ იბნ აჰმად ალ-მარანდრ, რომელიც სწავლობდა ჰადისებს აბუ ბუსაირ მუჰამმად იბნ მუჰამმად აზ-ზაღწაბრსთან, რომლისაგანაც გაუგონია აბუ ბაქრს. თქვა, აღესრულა 612 წელს⁸⁸; აბუ ღაბდ

აღლჳჰ მუჰამმად იბნ მუსა ალ-მარანდრ ვარრჰჰ აბუ ნუჲადმ ალ-ჯურჯანრ⁸⁹, რომელსაც მოუსმენია იბრჰჰიმ იბნ ალ-ჰუსეინ ალ-ჰამადანრსათვის. მოუსმენიათ მისთვის ყაზვინის შეიხებს, რომლებიც ადიდებენ მას. მათგანაა მუჰამმად იბნ აბუ-ლ-ხალრლ აბდ არ-რაჰმან იბნ აბუ ჰნთიმი. თქვა. დავუწერე მას ხუთას ნაწილზე მეტი.

IV,529 **მასკატი**⁹⁰ – (პირველი თანხმომავანი) – ჰ ა თ ჰ ი თ , ს ო ნ ი – ს უ - ქ ო ნ ი თ და ქ ა ჰ ი – ჰ ა თ ჰ ი თ .

რუსთაკი ხაზართა ზღვის ნაპირზე, ბზბ ალ-აბვზბის ქვემოთ. მისი სალხი მუსლიმები არიან, ძლიერნი და მამაცნი. [მდებარეობს] ბზბ ალ-აბვზბს და ალ-ლაჰს შორის. პირველი, ვინც დააარსა იგი, მას შემდეგ, რაც გააშენა ბზბ ალ-აბვზბი, იყო ქისრჰ ანუშირვან იბნ კუბზი.

IV,614 **მუქსი**⁹¹ – ადგილი არმინიადში ბუსფურჯანის ერთ-ერთ ოლქში, კლრკალს მახლობლად. იხსენიებს მას ალ-ბუჰთურრ.

IV,615 „ჰუთუჰში“ [ნათქვამია], რომ ჰაბრბ იბნ მასლამა გაემართა სრნნასაკენ და შემოხვდა მას მუქსის – იგი ბუსჰურჯანის ერთ-

84

ერთი მხარეა – მფლობელი და ზავი დაუდო იმ პირობით, რომ ის (ყოველწლიურად) გადაუხდიდა მას (გამოსაღებს) მისი მხარისას⁹².

მანჰჯირდი⁹³ – ა ლ ი ჰ ი ს შემდეგ ზა, შემდეგ ჯ ო მ ი – ქეს-რი თ , რ ა – ს უ ქ ო ნ ი თ და დ ო ლ ი . მისი მქცხოვრებლები ამბობენ მანჰჯირდს – ქარჰით.

IV,648

ცნობილი ქალაქი ხილჰტსა და რუშმის ქვეყანას შორის. ითვლება არმინიაში. მისი მცხოვრებლები არმანები და რუმელები არიან.

მას უკავშირდება ვეზირი აბუ ნასრ ალ-მანჰრ⁹⁴. ასე უკავშირდება მისი ქალაქის სახელის ნაწილს. იგი იყო კეთილშობილი, ადრბი, საუცხოო ლექსების [ავტორი] და იყო ვეზირი ზოგიერთი მერვანიდებისა⁹⁵, დიდარ ბაჰრის მეფეებისა. გარდაიცვალა 437 წელს⁹⁶. იგი იყო მთქმელი, რომელმაც აღწერა ხევი და არ მსმენია ამაზე უკეთესი არც აზრით და არც მჰერმეტყველებით.

მუში⁹⁷ – ასე ვპოვე, მ ო მ ი – დ ა მ მ ი თ . არაბულში არ არის მისი ძირი. თუ ჰ ა თ ჰ ა ექნება, მაშინ იგი მასდარია. მაგ., მზა არ-რაჯულუ ქარიმაჰუ დამუშუ მავშან – როდესაც კაცი დარჩენილ მტევნებს ძებნის და იღებს.

IV,682

ორი ადგილია, ერთი უცხოურია, ქალაქია ხილჰტის სანა-ხეზში არმინიადში.

მუშილი⁹⁸ – წერტილებიანი შ ო ნ ი თ , ბოლოში – ლ ო მ ი . სოფელი აზერბაიჯანში.

IV,682

მუკანი⁹⁹ – (პირველი თანხმომავანი) – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი – ს უ - ქ ო ნ ი , კ ა ჰ ი და ბოლოში – ნ ო ნ ი .

IV,686

ამბობს იბნ ალ-ქალბრ: მუკანი და ჯილჰნი ორივე ტაბარის-თჰნის ხალხია, ძენი არიან ქამჰშიჰ იბნ დჰჰეს იბნ ნუჰისა, – მშვიდობა მას. ხალხი უწოდებს მას მუდჰნს – წერტილიანი ღ ა დ - ნ ი თ . არაარაბული სიტყვაა. შესაძლებელია, რომ არის მრავლო-

ბითი მუკ სიტყვისა, რაც ნიშნავს უვიცობას.

ვილაიეთია. მასში მრავალი სოფლებია და ველები. უჭირავთ იგი თურქმანებს სამოვრად და მისი მოსახლეობის უმეტესობა მათგან შედგება. იგი აზერბაიჯანშია. მგზავრი არდაბრლიდან თიბრრზისკენ მიმავალი გაივლის ამ მთებზე. იხსენიებს მას არაბიელი ბეითებში, რომელიც მე ვახსენე კინესრრნთან. იხსენიებს მას აშ-შამმზხ იბნ დარზრ ას-საღაბრ ალ-ღატაფზნრ.

მიდნე¹⁰⁰ – პირველი თანხმოვანი – ქ ე ს რ ი თ , მეორე – ჭ ა თ -
ჰ ი თ და ა ლ ი ჭ ი ს შემდეგ ნ უ ნ ი . მისი ნისბაა მაღნიჯრ, რო-
გორც ამის წინაა¹⁰¹.

IV,710

85

ქალაქი აზერბაიჯანში. სპარსულად ნიშნავს შუა ნაწილს. ასე მხოლოდ იმიტომ ეწოდება, რომ მდებარეობს შუა გზაზე მარნდასა და თიბრრზს შორის. მე ვნახე იგი. იგი მასთან ისეა, როგორც ერთი კუთხე სამკუთხედისა.

უკავშირდება მას ყადი აბუ-ლ-ჰასან ალ-იბნ ალ-ჰასან ალ-მაღნიჯრ, ჰამადანის ყადი, რომელიც მოწამებრივი სიკვდილით მოკვდა იქ, – ალლჰიმე შეიწყალებს მას; მე მისი აბუ ბაქრ მუჰამ-მადი და მე მისი, საუკეთესო ყადი აბდ ალლჰ იბნ მუჰამმადი¹⁰², რომელსაც ჰქონდა ღირსება და ჭიკპის ცოდნა, იყო მქერმეტ-ყველი, პოეტი, მუთაქალლიმი¹⁰³ რომლის მიმართ კეთილად იყვნენ განწყობილი მისი მტრებიც. მოკლულ იქნა ხელ-ფეხშეკრული, რო-გორც მოვიხსენიეთ ჩვენს წიგნში „ახზარ ალ-უდაბზ“¹⁰⁴ -ში.

IV,717 მრმაზი¹⁰⁵ – (პირველი თანხმოვანი) – ქ ე ს რ ი თ , მეორე – ს უ ქ უ -
ნით, მეორე მრმი – ჭ ა თ ჰ ი თ და ზ ა ლ ი წერტილიანი.

მთის სახელია – ამბობს ალ-ადრბრ¹⁰⁶, „ჭუთუჰში“ [წერია],
რომ მრმაზი ქალაქია აზერბაიჯანში ან არრანში. ჰიშმმა¹⁰⁷ დანიშნა
IV,718 არმინიის ვალრდ მისი ძმა მასლამა¹⁰⁸ და გაუგზავნა ლაშქარი, რომე-
ლიც წააწყდა მრმაზთან მტერს, რომელსაც არ შებრძოლებია არავინ,
და როდესაც წავიდა [მტერი] და გადაიარა ბაზ ალ-აზვაბი, მაშინ
დაედევნენ მას. და მისწერა მას (მასლამას) ამის შესახებ ჰიშმ იბნ
აბდ ალ-მალიქმა¹⁰⁹.

უკავშირდება მას აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ მანსურ ალ-მრ-
მაზრ¹¹⁰, რომლისაგანაც გადმოსცემს აბუ ნასრ აჰმად იბნ ბაღდი,
ცნობილი იბნ ალ-ჰადდნად. იხსენიებს მას (მრმაზს) აბუ თამმში
აბუ სარდ ას-სალრრსადმი მიძღვნილ ქებაში.

უკავშირდება მრმაზს აგრეთვე აბუ ისჰჰ იბრჰჰრმ იბნ აჰმად
იბნ მუჰამმად იბნ აბდ ალლჰ ალ-ანსარი ალ-მრმაზრ¹¹¹, რომელსაც
მოუსმენია დიმაშჰში ძაჰა იბნ ტნლიზ ალ-აქქაჰისათვის, ბას-
რაში-აბუ-ლ-აბზას მუჰამმად იბნ ჰადან ალ-მნჰანრს, აბუ მუჰამ-
მად აბდ ალლჰ იბნ მუჰამმად იბნ ჭარრ ალ-აზდრისა, აბუ ხა-
ლრჰა ალ-ჯუმჰჰრისა, აბუ ჯაჰარ მუჰამმად იბნ მუჰამმად იბნ
ჰადან ალ-ანსარისა და ზაქარიდ ას-სნჯრსათვის. ქუჰაში – აბუ
ბაქრ ომარო იბნ ჯაჰარ იბნ იბრჰჰრმ ალ-მუჰანრსა და მისი დე-
დის პაჰის მუსა იბნ ისჰჰ ალ-ანსარისათვის, მექაში – აბუ ბაქრ
იბნ ალ-მუნზირისათვის, ალ-ჯაზრრაში – აბუ მაღ ალ-მავსილრ-
სა და ალ-ჰუსედნ იბნ აბდ ალლჰ იბნ ძაზრდ ალ-კატტნისათ-

ვის, კადრუვანში – აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ აზდ ას-სალამ იბნ
ალ-ჰარის ალ-ანსარისათვის, ისქანდარიაში – მუჰამმად იბნ აჰმად

86

იბნ ჰამმად ალ-ისქანდარანისათვის რამლში – აბუ-ლ-აბბას
იბნ ალ-ვალიდ იბნ ჰამმად არ-რამლისათვის, ბაღდადში – მუჰამ-
მად იბნ ჯარრ ატ-ტაბარისათვის¹¹² აჰვანში – აბდან ალ-ჯავა-
ლრისათვის, ოეიში – აჰმად იბნ მუჰამმად იბნ ასიმ არ-რზისათ-
ვის, არდუბილში – საჰლ იბნ დაუდ იბნ დრზავაჰ არ-რზისა-
და სხვებისათვის ამათ გარდა. გადმოსცემენ მისგან აგრეთვე
სხვები. მათგანაა აბუ-ლ-კასიმ ჰაბთ ალლჰჰ იბნ სულაიმან იბნ
დაუდ იბნ აზდ არ-რაჰმან იბნ ზადდლი. ამბობს ალ-ხატრბი,
რომ იბრჰმ იბნ აჰმად იბნ მუჰამმად ალ-მრმაზრ არაა სანდო.

ნ ხ ჯ უ ვ ა ნ ი ¹¹³ – (პირველი თანხმომავნი) – ჭ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – IV,767
ს უ ქ უ ნ ი თ , ჯ რ მ ი - დ ა მ მ ი თ და ბოლოში ნ უ ნ რ . ზოგი ამბობს
ნაკვუვანს. მისი ნისბაა ნაშავრ, განსხვავებული მისი ძირისაგან.

ქალაქი აზერბაიჯანის უკიდურეს ნაწილში, მოხსენიებულია
სხვა ადგილას.

ნარზი¹¹⁴ – პირველი თანხმომავნი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე – ქ ე ს - IV,775
რ ი თ , შემდეგ ან – ს უ ქ უ ნ ი თ , შემდეგ – ზ ა .

პატარა ქალაქი აზერბაიჯანში, არდაბილის მხარეში. უკავშირ-
დება მას აჰმად იბნ უსმან ან-ნარზი¹¹⁵, რომელიც სწავლობდა
ჰადისებს აჰმად იბნ ალ-ჰადსამ აშ-შარანისა და აჰმად იბნ ამრ
იბნ ჭადლან ათ-თანუხისთან მასთან სწავლობდა აბუ-ლ-ჭადლ
აშ-შადზან, თქვა: იგი იყო ჰნაჰიზი. იხსენიებს მას (ნარზს) ბუჰ-
თურთ თავის ერთ-ერთ ლექსში;

უკავშირდება მას აგრეთვე აბუ თურაბ აზდ ალ-ბჰკრ იბნ
აჰსუჰ ან-ნარზი ალ-მარაღ¹¹⁶ რომელიც იყო გამოჩენილი იმამი,
თავმეკავებული და ღვთისმოსავი. გადასახლდა ნისაბურში, ხელმძ-
ღვანელობდა სწავლებას და იყო იმამად უკადლის მეჩეთში. გად-
მოსცემდა აბუ აზდ ალლჰჰ ალ-მაჰმალისა, აბუ-ლ-კასი იბნ
შაბრანისა და სხვათაგან. გადმოსცემენ მისგან აბუ-ლ-ბარაჰთ
ალ-ბაღდადრ, აბუ მანსურ აშ-შაჰჰმდ და სხვები. გარდაიცვალა
იგი 491 წელს¹¹⁷.

ნაშავა¹¹⁸ – პირველი თანხმომავნი მეორეცა და მესამეც – IV,784
ჭ ა თ ჰ ი თ . მისი ნისბაა ნაშავრ.

ქალაქი აზერბაიჯანში, ამბობენ, რომ იგი [მდებარეობს] არ-
რანში. ეკვრის არმინიას. ხალხში ცნობილია ნახუვანის სახელით.
ამბობენ [აგრეთვე] ნაკვუვანს.

ამბობს ალ-ბალაზურ: ან-ნაშავა ბასჰურჯანის. ოლქის დედა-
ქალაქია. დაიპყრო იგი ჰაბრბ იბნ მასლამა ალ-ჰიჰრბ უსმან იბნ
აჰჰანის, – ალლჰჰიმც კმაყოფილია მისით, – დროს და დაეჩხავა

87

IV,785 მის ხალხს ჯიზიასა და ხარაჯას გადახდის პირობით, დაბრლის
ხალხთან [დადებული] სულჰის მსგავსად¹¹⁹.

მას უკავშირდება მრავალი, მათგან: ჰადდნდ იბნ ასიმ იბნ.

ბაქრან აბუ-ლ-ჰადლ ან-ნაშავრ¹²⁰, ბიბლიოთეკის მეთვალყურე ჯან-ზაში. გადმოსცემდა იგი აბუ ნასრ აბდ ალ-ვჰიდ იბნ მასრა ალ-კაზერნისა და შუადბ იბნ სნლიჰ ათ-თიბრრზისაგან. უსმენდა მას. იბნ მაქულა; ალ-მუჰარრაჟ იბნ აბუ აბდ ალლჰ ან-ნაშავრ¹²¹. გადმოსცემდა ას-სულჰრ მისი მამის, აბუ აბდ ალლჰ ალ-ჰნჰიზ. ან-ნაშავრსაგან, რომელიც ცნობილი იყო ალ-მუშჰნრდ. და იყო აბუ აბდ ალლჰ აბუ-ლ-მუჰარრაჟი ჰადისების ზეპირად-მცოდნეთაგან და გამოჩენილი ჰაკრჰი, რომელიც გადმოსცემდა აბუ-ლ-აბბრს ან-ნაბჰნრ ან-ნაშავრსა და მის მსგავსთაგან, მისი ქალაქის შეიხებიდან; აჰმად იბნ ალ-ჰაჯჰ აბუ ბაქრ ალ-აზრრ ან-ნაშავრ¹²², რომელსაც მოუსმენია დიმაშჰში და სხვაგან აბუ-დ-დაჰ-დჰისათვის, აბუ-ს-სარრ მუჰამმად იბნ დაბდ იბნ ნაბუსისათვის – ბაღბაჰში¹²³, აბუ ჯაფარ მუჰამმად იბნ ჰუსად იბნ მაზრდისა და აბუ უბადდ ალლჰ მუჰამმად იბნ ალრ. იბნ მაზრდ იბნ ჰრუნისათვის – ქაჰართუსში¹²⁴, აბუ-ლ-ჰასან მუჰამმად იბნ აჰმად იბნ აბუ შემა ალ-ვჰარისათვის – ჰარრნში, აბუ-ლ-აბბრს იბნ ვაშსათვის – თინრნში¹²⁵ და სხვებისათვის მათ გარდა. [გადმოსცემენ მისგან აბუ აბბრს აჰმად იბნ ალ-ჰუსედ იბნ ნაბჰნ ან-ნაშავრ ას-საჰჰარი, ალრ და მუჰამმადი, მენი ალ-ჰაჯ ალ-მარრდნისა აბუ-ლ-ჰასან აბდ ალლჰჰი და აბუ სნლიჰ შუადბი მენი სნლიჰისა, მუჰამმად იბნ აჰმად იბნ ქარდანი, აბუ-ლ-ჰათჰ სნლიჰ იბნ აჰმად ალ-მაჰარრ და აბუ აბდ ალლჰ მუჰამმად იბნ მუსა ალ-მაჰარრ აზარიელები.

IV,802 ნუჰნნი ან ნიჰნნი¹²⁶ – პირველი თანხმოვანი – დ ა მ მ ი თ ან ქესრიოთ და ბოლში – ნუნი.

მთის სახელი არმრნის ქვეყანაში, ზოგჯერ ამბობენ ლნმი-თაც პირველ თანხმოვანს, რაც მოხსენიებულია თავის ადგილას. და ალლჰჰა უკეთ იცის.

IV,803 ნაკიდუფანი¹²⁷ – (პირველი თანხმოვანი) – ჰ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – სუქუნით , ჯრმი და ბოლოში – ნუნი , მისი ნისბაა ნაშავრ-ნუნის შემდეგ შინი წერტილებიანი, ვავი და შემდეგ ნისბის მ. არ ვიცი რატომ აწარმოებენ ასე, ვიკითხე ამის შესახებ აზერბაიჯანში, მაგრამ ვერ მითხრეს მიზეზი.

ქალაქი არრანის მხარეში, იგია ნახჯვანი.

IV,822 ნავდიზი¹²⁸ – (პირველი თანხმოვანი) – ჰ ა თ ჰ ი თ , შემდეგი – სუქუნით , დალი უწერტილო – ქესრიოთ და ზნ. ნიშნავს დიდ ციხეს.

ციხე აჰრსა და ვარავრს შორის, გამაგრებული, იქ ხეობაში, ამ ხეობის შუაგულში მწვერვალია და იგი მის წვერზეა. მას აქვს რაბადი. მე ვნახე იგი. იგი არის აზერბაიჯანის ერთ-ერთი ოლქი თიბრრზსა და არდაბრლს შორის.

ნორუ¹²⁹ – ერთ-ერთი ციხე ზავაზანის მხარეში, ეკუთვნის მავსი- IV,856
ლის პატრონს.

ვარანი¹³⁰ – ალიჰის შემდეგ, რნ, ბოლოში – ნუნი. IV,881
თიბრრზის ერთ-ერთი სოფელი, მისგან ფარსახის მანძილზე.
უკავშირდება მას ჰაკრჰი ალ-მუზაჰჰარ იბნ აბუ-ლ-ხადრ იბნ

ისმა¹³¹ ალ-ვარან¹³¹ რომელიც სწავლობდა ჭიკპკს. მავსილში აბუ-ლ-მუზაჩქარ მუჰამმად იბნ ულვან იბნ მუჰაჯირთან და ბაღდადში – იბნ ჭადლანთან. იგი იყო მუ¹³²რდი მედრესეში ბაღდადში და წერდა წიგნებს.

ვალბათი¹³² – წოტილიანი ბა¹³³ – თი, ადგილი აზერბაიჯანში. IV,894

ვანი¹³³ – ნუნ ით . ციხე ხილტასა და თბილისის მხარეს შორის, კალკალას ოლქში. ამხადებენ მასში ნოხებს. IV,895

ვაჯრ¹³⁴ – ჭათჰით . საქრანს ტიპისაა. მდებრობითის ფორმაა ვაჯრანისა. IV,906

ქალაქი არმნიის მახლობლად, ძალიან ცივი.

ვარვ¹³⁵ – პირველი თანხმოვანი – ჭათჰით , ალიქის შემდეგ ვავი – ქესრით და ძა თავისუფალი. IV,918

პატორა ქალაქი, სასიამოვნო, მრავალსიკეთიანი, და წყლებიანი აზერბაიჯანის მთებში, არდაბილსა და თაბრზის შორის. იგი იბნ ბიშქინის, ამ მხარის ერთ-ერთი ამირას ვილაიეთია. მე ვნახე იგი. მისი რიტლი 16 ერასული რიტლია და უდრის 1080 დირჰემს, მასა და აჰრის შორის ერთი სავალია. IV,919

ვარსანი¹³⁶ – (პირველი თანხმოვანი) – ჭათჰით , შემდეგი – სუქუნით , ბოლოში – ნუნი. ას-სულჰრ ახმოვნებს რა-ს. IV,919

ქალაქი აზერბაიჯანის უკიდურეს საზღვარზე. მასა და მდინარე არ-რასს შორის ორი ფარსახია. ვარსანსა და ბაღდადს შორის 7 ფარსახია,

„ქითაზ ალ-ჭუთუჰში“[წერია]: ვარსანი აზერბაიჯანის ქვეყანაში სათვალთვალ პუნქტი იყო, როგორც ორი სათვალთვალ პუნქტი ვაჰში და არშაკი, რომლებიც გადაქცეულ იქნენ [სათვალთვალად] ახლახან, ბაბაქის დღეებში. ააშენა იგი მეოვან იბნ მუჰამმად იბნ მერვან იბნ ალ-ჰაქამმა, გააცოცხლა მისი მიწები, გაამაგრა იგი და გადააქცია მის დია¹³⁷ებად. შემდეგ გახდა იგი ზუბედას, ჯაფარის დედისა და ჯაფარ იბნ ალ-მანსურის ასულის

89

საკუთრება. მისმა მმართველებმა ააგეს მისი კედელი, რომელიც შემდეგ, ახლახან შეკეთებულ და განახლებულ იქნა. ალ-ვარან¹³⁷ მისი (ზუბედას) ერთ-ერთი მავლ¹³⁷ იყო¹³⁷. ამბობს იბნ ალ-ქალბ: ვარსანი ესაა აზერბაიჯანი.

IV,920 უკავშირდება მას აბუ-ლ-ჭარაჯ აბდ ალ-ვანჰიდ იბნ ბაქრ-ალ-ვარსანი ას-სულჰ¹³⁸, რომელიც გაემგზავრა ჰადისების სამეზნელად და ისმენდა მას, გადმოსცემს იგი ალ-ჰანჰი¹³⁹ აბუ ბაქრ ალ-ისმა¹³⁹როლისგან და სხვებისაგან. გარდაიცვალა 372 წელს¹³⁹; ალ¹³⁹ იბნ ას-სარ¹³⁹ იბნ ას-სიკ¹³⁹ იბნ ჰამმად ალ-ვარსანი აბუ ლ-ჰასანი, რომელიც გადმოსცემს აბუ-ლ-კასიმ აბდ ალლ¹³⁹ იბნ მუჰამმად ალ-ბაღვისა, აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ ალ-კასიმ ალ-ისბაჰანისა, ჯაფრო იბნ ოსა ალ-ჰულვანისა და აბუ ბაქრ მუჰამმად იბნ ალ-ჰასან იბნ დურაჰდისაგან, გადმოსცემენ მისგან იბნ ბილ¹³⁹ლი და იბნ ბარქანი – ამბობს შირავადჰი.

IV,979 **ჰალურასი**¹⁴⁰ – ადგილი დიჯლას სათავესთან. მასა და ნიჰიდს შორის ორი დღის გზაა და ნახევარი. ჰალურასი ის ადგილია, სადაც ეწამა ალ¹⁴⁰ ალ-არმან¹⁴⁰.

IV,1017 დარნ¹⁴¹ – პირველი თანხმომავნი – ჭ ა თ ჰ ი თ , მეორე – ს უ ქ უ -
ნ ი თ , ნ უ ნ ი – ქ ე ს რ ი თ და მ.

მდინარის სახელი. გამოდის არმონიის ქვემო ნაწილიდან და
ჩაერთვის დიჯლას ალ-ჯაზორას მთებში.

IV, 1018 ალ-მაზნდი¹⁴² – შარვანის ვილაიეთის ერთ-ერთი ქალაქის
სახელი. იგი ცნობილია აგრეთვე შამშხიდად ას-სულჰის მიხედვით.

IV,1044 მუნანი¹⁴³ – პირველი თანხმომავნი – დ ა მ მ ი თ , შემდეგი –
ს უ ქ უ ნ ი თ და ო რ ი ნ უ ნ ი შუაში ა ლ ი ჭ ი თ .

ერთ-ერთი ადგილი. მისგან ბარზამდე 7 ფარსახია და მის-
გან ბაღლაკნამდე აგრეთვე – 7 ფარსახი.

ტექსტი

اليزيدية اسم لمدينة ولاية شروان وهي المعروفة بشماخي أيضا عن ^{IV}₁₀₁₈
السلفي،

يُونَانُ بالضم ثم السكون ونونين بينهما ألف موضع منه إلى بَرْدَعَة ^{IV}₁₀₄₄
سبعة فراسخ ومنه أيضا إلى بَيْلَقَان سبعة فراسخ.

17,919 وَرَثَانٌ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونُ وَآخِرُهُ نُونٌ وَالسَّلَفِيُّ يَحْرُكُ الرَّاءَ بِلَدِّ هُوَ آخِرُ

حُدُودِ أَذْرِيجَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ وَادِي الرَّسِّ فَرَسَخَانٌ وَبَيْنَ وَرَثَانَ وَبَيْنَهُمَا سَبْعَةٌ
فَرَسَخٌ وَفِي كِتَابِ الْفَتْوحِ كَانَتْ وَرَثَانُ مِنْ أَرْضِ أَذْرِيجَانَ مَنْظَرَةٌ كَمَنْظَرَتِي
وَحْشٍ وَأَرْشَقُ اللَّتَيْنِ اتَّخَذْتَا حَدِيثًا أَيَّامَ بَابِكُ فَبَنَاهَا مَرْوَانَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ
مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ وَأَخِيًّا أَرْضَهَا وَحَصَّنَهَا فَصَارَتْ ضَيْعَةً لَهُ ثُمَّ صَارَتْ لَأُمِّ
جَعْفَرٍ زُبَيْدَةَ بِنْتُ جَعْفَرِ بْنِ الْمَنْصُورِ فَبَنَى وَكَلَّاهَا سَوْرَهَا ثُمَّ رَمَّ وَجَدَّ

قَرِيبًا وَكَانَ الْوَرَثَانِيُّ مِنْ مَوَالِيَاءَ قَالَ ابْنُ الْكَلْبِيِّ وَرَثَانُ هِيَ أَذْرِيجَانُ،

17,920 يَنْسَبُ إِلَيْهَا أَبُو الْفَرَجِ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ بَكْرِ الْوَرَثَانِيُّ الصُّوفِيُّ رَحَلَ

فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ وَسَمِعَهُ وَرَوَى عَنْ الْحَافِظِ أَبِي بَكْرِ الْإِسْمَاعِيلِيِّ وَشَيْخِهِ

تُوفِيَ سَنَةَ ٣٧٢. وَعَلَى بْنِ السَّرِيِّ بْنِ الصَّقَرِ بْنِ حَمَّادِ الْوَرَثَانِيِّ أَبُو الْحَسَنِ

رَوَى عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَغَوِيِّ وَأَبِي بَكْرِ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ

لَا صِبْهَانِي وَجَعْفَرِ بْنِ عَيْسَى الْحَاوَانِيِّ وَأَبِي بَكْرِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ دُرَيْدٍ

رَوَى عَنْهُ ابْنُ بِلَالٍ وَأَبْنُ بَرْكَانٍ قَالَهُ شَيْخُ رَوَيْهِ،

17,979 هَلُورُسٌ مَوْضِعٌ عِنْدَ مَخْرَجِ دَجَلَةَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ آدَمَ يَوْمَانَ وَنُصَفَ وَهَلُورُسُ

هُوَ الْمَوْضِعُ الَّذِي اسْتَشْهَدَ فِيهِ عَلِيُّ الْأَرْمَنِيُّ،

17, 1017 يَرْتَنِي بِفَتْحٍ أَوَّلُهُ وَسَّكُونُ ثَانِيهِ وَنُونٌ مَكْسُورَةٌ وَيَاءٌ اسْمُ نَهْرٍ يَخْرُجُ مِنْ

دُونِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَسْبُ فِي دَجَلَةَ فِي جِبَالِ الْجَزِيرَةِ،

نَوْدَرُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونِ وَكَسْرُ الدَّالِ الْمَحْمَلَةُ وَزَايَاً مَعْنَاهُ الْقَلْعَةُ الْجَدِيدَةُ 1V,822
 وَهِيَ قَلْعَةٌ بَيْنَ أَهْرَ وَوَرَاوِي حَصِينَةٌ فِي وَادٍ هُنَاكَ وَفِي وَسْطِ الْوَادِي قَلْعَةٌ
 وَهِيَ فِي اعْلَاهَا وَلَهَا رِبْعٌ رَايَتْهَا وَهِيَ مِنْ أَعْمَالِ أَذْرَبِيجَانَ بَيْنَ تَبْرِيزَ
 وَارْدَبِيلَ.

1V,856 نِيرُوهُ مِنْ قَلْعَةٍ نَاحِيَةِ الزَّوْزَانِ لِصَاحِبِ الْمَوْصَلِ،

وَأَرَانُ بَعْدَ الْآلِفِ رَايَاً وَآخِرُهُ نُونٌ مِنْ قَرْيَةٍ تَبْرِيزَ عَلَى فَرْسَخٍ مِنْهَا 1V,881
 يُنْسَبُ إِلَيْهَا الْفَقِيهُ الْمُطَفَّرُ بْنُ أَبِي الْخَيْرِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْإِرَانِي تَفَقَّهَ بِالْمَوْصَلِ
 عَلَى أَبِي الْمُطَفَّرِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلَوَانَ بْنِ مَهَاجِرٍ وَبَغْدَادَ عَلَى ابْنِ فَضْلَانَ وَكَانَ
 مَعِيذًا بِالمَدْرَسَةِ بِبَغْدَادَ وَصَنَّفَ كُتُبًا،

1V,894 وَالْيَمَّةُ بِالْبَاءِ الْمَوْحَدَةِ مَوْضِعٌ بِأَذْرَبِيجَانَ،

وَأَنَّ بِالنُّونِ قَلْعَةٌ بَيْنَ خَلَّاطٍ وَنَوَاحِي تَقْلِيْسَ مِنْ عَمَلِ الْقَلْقَلَا يُعْمَلُ فِيهَا 1V,895
 الْبُسْطُ،

وَجَرَى بِالْفَتْحِ بوزن سَكْرَى تَانِيثٌ وَجَرَانٌ مِنْ أَوْجَرْتِهِ الْمَاءُ أَوْ اللَّبَنُ 1V,906
 إِذَا صَبَبْتَهُ فِي حَلْقِهِ هِيَ مَدِينَةٌ قَرِيبَةٌ مِنْ أَرْمِينِيَّةٍ شَدِيدَةُ الْبَرْدِ،

وَرَاوِي بِفَتْحٍ أَوَّلُهُ وَبَعْدَ الْآلِفِ وَآوٍ مَكْسُورَةٌ وَبَايَاً خَالِصَةٌ بِبَلَدَةٍ طَيِّبَةٍ 1V,918
 كَثِيرَةُ الْخَيْرَاتِ وَالْمِيَاهِ فِي جِبَالِ أَذْرَبِيجَانَ بَيْنَ أَرْدَبِيلَ وَتَبْرِيزَ وَهِيَ وَلَايَةٌ
 ابْنُ بَشْكِينَ أَحَدُ أَمْرَاءِ تِلْكَ النُّوَاحِي رَايَتْهَا وَرَطَلَهَا سِتَّةَ عَشَرَ رَطَلًا بِالْعِرَاقِ
 وَهُوَ أَلْفٌ دِرْهَمٌ | وَثَمَانُونَ دِرْهَمًا وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ أَهْرَ مَرَحَلَةٌ، 1V,919

1V,785 واداء الخراج على مثل | صالح اهل دَيْل، ينسب اليها جماعة منهم حَدَّاد
ابن عاصم بن يكران ابو الفضل النشوي خازن دار الكتب بِحَظَرَة روى
عن ابي نصر عبد الواحد بن مسرة القزويني وشُعَيْب بن صالح التبريزي
سمع منه ابن ماکولاء والمفرج بن ابي عبد الله النشوي روى السلفي عن
ابيه ابي عبد الله الحافظ النشوي المعروف بالمشكاني وكان ابو عبد الله
ابو المفرج من حفاظ الحديث واعيان الفقهاء يروى عن ابي العباس النبهباني
النشوي ونظراءه من شيوخ بلده. واحمد بن الحجاج ابو بكر الاذري
النشوي سمع بدمشق وغيرها ابا الدُّحْدَاح وابا السري محمد بن داود
ابن نبوس بِبَغْلَبَكَّ وابا جعفر محمد بن حسين بن يزيد وابا عبيد الله محمد
ابن علي بن يزيد بن هارون بِكَفَرْتُوْثَا وابا الحسن محمد بن احمد بن
ابي شيخ الواقفي بحرَّان وابا العباس ابن وشا بِتَنْبَسِي وغيرهم روى عنه ابو
عباس احمد بن الحسين بن تَبَّهَان النشوي الصَّفَّار وعلي ومحمد ابنا الحاج
العريدان وابو الحسن عبد الله وابو صالح شُعَيْب ابنا صالح ومحمد بن
احمد بن كُرْدَان وابو الفتح صالح بن احمد المقرئ وابو عبد الله محمد
ابن موسى المقرئ الاذريون.

1V,802 نِقَانُ بضم اوله ويكر واخره نون اسم جبل في بلاد ارمينية وربما
قيل باللام في اوله وقد ذكر في موضعه والله اعلم.

1V,803 نَخْجَوَانُ بالفتح ثم السكون وجيم واخره نون والنسبة نَشَوِي بعد النون
شبين معجمة وواو ثم ياء النسبة لا ادرى لم فعلوا ذلك وسالت عنه بِأَذْرِيْبَجان
فلم أُخْبَرْ بعَلَّتْهُ وهو بلد من نواحي أَرَّان وهو نَخْجَوَانُ.

ابن داوود بن ديزويه الرازي وغير هؤلاء وروى عنه اخرون منهم ابو القاسم هبة الله بن سليمان بن داوود بن عبد الرحمن بن ذيال وقال الخطيب ابراهيم بن احمد بن محمد الميمذى غير ثقة،

نَخْجَوَانُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونِ وَجِيمٌ مضمومة واخره نون وبعضهم يقول IV,767 نَخْجَوَانُ والنسبة اليها نَشَوِيٌّ على غير اصلها بلد باقسي اذربيجان وقد ذكر في موضع اخر،

نَرِيزُ بفتح اوله وكسر ثانيه ثُمَّ ياءٌ ساكنة ثُمَّ زاءٌ بليدة باذربيجان من IV,775 نواحي اردبيل ينسب اليها احمد بن عثمان النريزي. حدث عن احمد بن النسيثم الشعرائي ويحيى بن عمرو بن فضالان التنوخي حدث عنه ابو الفضل الشيباني قال كان حافظا وقد ذكره البُحْثُرِيُّ في شعره. وينسب اليها ايضا ابو تراب عبد الباقي بن يوسف النريزي المراغي كان من الائمة المبرزين مع زهد وورع انتقل الى نيسابور وولي التدريس والامامة بمسجد عقيل روى عن ابي عبد الله المحاملي وابي القاسم ابن شبران وغيرهما روى عنه ابو البركات البغدادي وابو منصور الشحامى وغيرهما توفي سنة ٤٩١هـ،

نَشَوِيٌّ بفتح اوله وثانيه وثالثه والنسبة اليه نَشَوِيٌّ مدينة باذربيجان IV,784 ويقال هي من اَرَّانَ تلاصق ارمينية وهي المعروفة بين العامة بِنَخْجَوَانٍ ويقال نَخْجَوَان. قال البلاذري النَشَوِيٌّ قصبة كورة بسفرجان فتحها حبيب ابن مسلمة الفهري في ايام عثمان بن عفان رضى وصالح اهلها على الجزية

نسب إليها القاضي أبو الحسن علي بن الحسن الميانجي قاضي همدان استشهد
 بها رحمه الله وولده أبو بكر محمد وولده عین القضاة عبد الله بن محمد
 كان له فضلٌ وفقهٌ فانه كان بليغا شاعرا متكلماً تمالأ عليه أعداؤه فقتل
 صبراً كما ذكرنا في كتابنا اخبار الادباء،

VI,717 ميمذ بكسر اوله وسكون ثانيه وميم اخرى مفتوحة وذال معجمة اسم
 جبل قال الاديبي وفي الفتوح ان ميمذ مدينة بأذربيجان أو أَرَّان كان
 IV,718 هشام قد ولي اخاه مسلمة ارمينية فانفذ اليها جيشا فصادف العدو بميمذ
 فلم ينجزهم احد فلما انصرف وعبر باب الابواب تبعه فكتب اليه هشام بن
 عبد الملك، ينسب اليها أبو بكر محمد بن منصور الميمذي روى عنه
 أبو نصر أحمد بن بياض من الاصل المعروف بابن الحداد قال أبو تمام
 يمدح ابا سعيد الثغري، وينسب الي ميمذ ايضا أبو اسحاق ابراهيم بن
 أحمد بن محمد بن عبد الله الانصاري القاضي الميمذي سمع بدمشق يحيى
 ابن طالب الأكاف وبالبصرة ابا العباس محمد بن حيان المازني و ابا محمد
 عبد الله بن محمد بن فريعة الأزدي و ابا خليفة الجمحي و ابا جعفر محمد
 ابن محمد بن حيان الانصاري وزكرياء الساجي وبالكوفة ابا بكر عمر بن
 جعفر بن ابراهيم العزني وجدته لأمه موسى بن اسحاق الانصاري وبمكة
 ابا بكر بن المنذر وبالجزيرة ابا يعلى الموصلي والحسين بن عبد الله بن
 يزيد القطان وبالقيروان ابا بكر محمد بن عبد السلام بن انحارث الانصاري
 وبالاسكندرية محمد بن أحمد بن حماد الاسكندراني وبالرملة ابا العباس
 ابن الوليد بن حماد الرملي وبغداد محمد بن جريد الطبري وبالاھواز
 عبدان الجواليقي وبالري أحمد بن محمد بن عاصم الرازي وباردبيل سهل

مَنَازِجَرْدُ بَعْدَ الْآلِفِ زَايٌ ثُمَّ جِيمٌ مَكْسُورَةٌ وَرَاءُ سَاكِنَةٍ وَدَالٌ وَاهْلُهُ 1V,648
 يَقُولُونَ مَنَازَكَرْدُ بِالْكَافِ بَلَدٌ مَشْهُورٌ بَيْنَ خِلَاطٍ وَبِلَادِ الرُّومِ يَعُدُّ فِي أَرْمِينِيَّةٍ
 وَاهْلُهُ أَرْمَنٌ وَرُومٌ وَإِلَيْهِ يَنْسَبُ الْوَزِيرُ أَبُو نَصْرِ الْمَنَازِيُّ هَكَذَا كَانَ يَنْسَبُ
 إِلَى شَطْرِ اسْمِ بَلَدِهِ وَكَانَ فَاضِلًا أَدِيبًا جَيِّدَ الشَّعْرِ وَكَانَ وَزِيرًا لِبَعْضِ آلِ
 مَرْوَانَ مُلُوكِ دِيَارِ بَكْرٍ وَمَاتَ فِي سَنَةِ ٤٣٧ هـ وَهُوَ الْقَائِلُ يَصِفُ وَادِيًا وَلَمْ
 أَسْمَعْ فِي مَعْنَاهُ أَحَدٌ مِنْهُ مَعْنًى وَجَزَالَةً.

مُوشٌ هَكَذَا وَجَدْتُهُ بَعْضُ الْمِيمِ وَلَيْسَ لَهُ فِي الْعَرَبِيَّةِ أَصْلٌ عَلَى هَذَا فَإِنَّ 1V,682
 قُتِحَ كَانَ مَصْدَرُ مَا شَ الرَّجُلُ كَرَمَهُ يَمْوِشُهُ مَوْشًا إِذَا تَتَبَعَ بَاقِيَ قُطُوفِهِ
 فَاخْذَهَا وَهُوَ فِي مَوْضِعَيْنِ أَحَدُهُمَا أَعْجَمِيٌّ بَلَدُهُ مِنْ نَاحِيَةِ خِلَاطٍ بِأَرْمِينِيَّةٍ
 1V,682 مَوْشِيلٌ بِالشَّيْنِ الْمَعْجَمَةِ وَآخِرُهُ لَامٌ قَرْيَةٌ بِأَذْرَبِجَانِ،

مُوقَانٌ بِالضَّمِّ ثُمَّ السُّكُونُ وَالْقَافُ وَآخِرُهُ نُونٌ قَالَ ابْنُ الْكَلْبِيِّ مَوْقَانُ VI,686
 وَجِيلَانٌ وَهُمَا أَهْلُ طَبْرِسْتَانَ ابْنَا كَمَا شَحَّ بَنُ يَافِثَ بَنُ نُوحٍ عَمُّ وَاهْلُهُ
 يَسْمُونَهُ مَوْغَانَ بِالغَيْنِ الْمَعْجَمَةِ وَهِيَ عَجِيمَةٌ وَيَجُوزُ أَنْ يَجْعَلَ جَمْعًا لِلْمَوْقِ
 وَهُوَ الْحَقُّ، وَلَايَةٌ فِيهَا قَرْيٌ وَمَرْجٌ كَثِيرَةٌ تَحْتِلُهَا التُّرْكُمَانُ لِلرَّغْبِ فَكَثُرَ
 أَهْلُهَا مِنْهُمْ وَهِيَ بِأَذْرَبِجَانِ يَمُرُّ الْقَاصِدُ مِنْ أَرْدَبِيلَ إِلَى تَبْرِيزَ فِي الْجِبَالِ
 قَالَ أَعْرَابِيٌّ فِي آيَاتٍ ذَكَرْتُ فِي قَنَسَرِينَ، وَقَالَ الشَّامِيُّ بْنُ ضَرَّارٍ التَّمْلَبِيُّ
 الْغَطْفَانِيُّ،

مِيَّانَهُ بِكَسْرِ أَوَّلِهِ وَقَدْ يَفْتَحُ وَبَعْدَ الْآلِفِ نُونٌ وَالنَّبْةُ إِلَيْهِ مِيَّانَجِي كَالَّذِي 1V,710
 قَبْلَهُ وَهُوَ بَلَدٌ بِأَذْرَبِجَانِ مَعْنَاهُ بِالْفَارْسِيَّةِ الْاَوْسَطُ وَإِنَّمَا سَمِيَ بِذَلِكَ لِأَنَّهُ مُتَوَسِّطٌ
 بَيْنَ مَرَاغَةِ وَتَبْرِيزَ وَإِنَّا رَأَيْنَاهَا وَهُوَ مِنْهَا مِثْلُ زَاوِيَةِ أَحَدَى الْمَثَلَّثَاتِ، وَقَدْ

فَنَزَلَهَا جَلِيسَ ابْنِ الْبَيْثِ ثُمَّ حَضَّهَا الْبَيْثُ ثُمَّ ابْنَهُ مُحَمَّدُ بْنُ الْبَيْثِ وَبَنَى مُحَمَّدُ قَصْرًا وَكَانَ قَدْ خَالَفَ فِي خِلَافَةِ الْمُتَوَكِّلِ فَجَارَبَهُ بَغَا الصَّغِيرَ حَتَّى ظَفَّرَ بِهِ وَحَمَلَهُ إِلَى سَرٍّ مِنْ رَأْيٍ وَهَدَمَ حَائِطَ مَرْنَدٍ وَذَلِكَ الْقَصْرُ وَكَانَ الْبَيْثُ هَذَا مِنْ وَلَدِ عَتِيبِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ هُنْبٍ بْنِ أَفْصَى بْنِ دُعْمَى بْنِ جَدِيلَةَ وَيُقَالُ عَتِيبُ بْنُ إِسْلَمَ بْنِ جَذَامٍ وَيُقَالُ عَتِيبُ بْنُ عَوْفٍ بْنِ سَنَانٍ وَالْعَتَبِيُّونَ يَقُولُونَ ذَلِكَ، وَيُنْسَبُ إِلَيْهَا كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ مِنْهُمْ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بِنْدَارٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ كَاكَأَ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُرْنَدِيِّ حَدَّثَ بِدِمَشْقَ سَنَةَ ٤٣٣ هـ عَنِ الدَّارِقُطْنِيِّ وَابْنِ شَاهِينَ وَابْنِ حَقِصِ الْكِنَانِيِّ وَغَيْرِهِمْ رَوَى عَنْهُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْكِنَانِيُّ وَابْنُ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ وَابْنُ الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ حُرُورٍ وَغَيْرِهِمْ، وَابْنُ الْوَفَاءِ خَلِيلُ بْنُ أَحْمَدَ الْمُرْنَدِيُّ حَدَّثَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزَّيْنَبِيُّ سَمِعَ مِنْهُ أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ تَوَفَّى سَنَةَ ٦١٢ هـ، وَابْنُ عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْمُرْنَدِيُّ وَرَأَى أَبِي نَعِيمٍ الْجَرَجَانِيَّ سَمِعَ إِبْرَاهِيمَ بْنَ الْحُسَيْنِ الْهَمْدَانِيَّ سَمِعَ مِنْهُ شَيْوْخَ قَزْوِينَ وَأَثْنُوا عَلَيْهِ مِنْهُمْ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْخَلِيلِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَاتِمٍ وَقَالَ كَتَبْتُ عَلَيْهِ أَكْثَرَ مِنْ خَمْسِمِائَةِ جُزْءٍ.

1٧,529 مَقَطٌ بِالْفَتْحِ وَسَكُونِ السِّينِ وَفَتْحِ الْقَافِ رَسْنَقُ بِسَاحِلِ بَحْرِ الْخَزَرِ دُونَ الْبَابِ وَالْأَبْوَابِ جَيْلُهُ مُسْلِمُونَ لَهُمْ قُوَّةٌ وَشَوْكَةٌ بَيْنَ بَابِ الْأَبْوَابِ وَاللَّكْزِ كَانَ أَوَّلَ مَنْ أَحْدَثَهُ كَسْرَى أَنْوَشِرَوَانُ بْنُ قُبَاذَ لَمَّا بَنَى بَابَ الْأَبْوَابِ.

1٧,614 مَكْسٌ مَوْضِعٌ بِأَرَمِينِيَّةٍ مِنْ نَاحِيَةِ الْبُسْفَرْجَانِ قَرِبَ قَالِيَقْلَا قَالَ الْبُخَّارِيُّ، 1٧,615 وَفِي الْفَتْوحِ أَنَّ حَبِيبَ بْنَ مُسْلِمَةَ سَارَ إِلَى الصَّيْنَانَةِ فَلَقِيَهُ صَاحِبُ مَكْسٍ وَهِيَ نَاحِيَةٌ مِنْ نَوَاحِي الْبُسْفَرْجَانِ فَقَطَعَهُ عَلَى بِلَادِهِ.

يحيى بن زهير ومنصور بن اسماعيل الفقيه وابا العباس الدَّغُولِي وَعَلِي بن
عبدان وغيرهم روى عنه ابو علي الحافظ وابو عبد الله الحاكم وعبد
الرحمن بن محمد السَّرَّاج وابو عبد الرحمن السُّلَمِي وابو بكر المقرئ
قال ابو عبد الله الحافظ جعفر بن محمد الحراث ابو محمد المراغي
مريد نيسابور شيخ الرحالة في طلب الحديث | واكثرهم جهاداً وجمعاً كتب IV,477
الحديث نيفا وستين سنة ولم يزل يكتب الى ان تَوَفَّاهُ الله وكان من اصدق
الناس فيه واثبتهم سمع ببغداد القرباني وابن ناجية ومحمد بن يحيى المروزي
واقرائهم وذكر جماعة في بلاد شَتَّى قال ومات يوم الاثنين السادس والعشرين
من رجب سنة ٣٥٦ نيسابور وهو ابن نيف وثمانين سنة، ولم تزل قصبتها
وبها آثار وعماير ومدارس وخانكاهاات حسنة وقد كان فيها ادباء وشعراء
ومحدثون وفقهاء،

كتاب الفتوح ان حبيب بن مسلمة IV,482
مرىلاً ناحية قرب خلاط لها ذكر في غنم فانه قد امنه على نفسه
نزلها فجاءت بطريق خلاط بكتاب عياض بن مسلمة ذلك،
وبلاده وقاطعه على اناوة فامضى حبيب بن مسلمة ذلك،
مرّت بفتح الميم والرء والتاء فوقها تقطعتان هي قرية بينها وبين ارمية IV,486
منزل واحد في طريق تبريز وهي كبيرة ذات بساتين وفي اهلها شجاعة
وجماعة،

مرند بفتح اوله وثانيه ونون ساكنة ودال من مشاهير مدن اذربيجان IV,503
بينها وبين تبريز يومان قد تَشَعَّثَت الآن وبدأ فيها الخراب منذ نهى الكرج
واخذوا جميع اهلها، قال بطلميوس طولها ثلاث وسبعون درجة وسدس
وعرضها سبع وثلاثون درجة ورُبْع، قال البلاذري كانت مرند قرية صغيرة

1V,412 مَريس بَلَدٌ مِنْ أَرَانَ يَنْه وَيَنْ بَرْدَعَة عَشْرُونَ فَرَسَخًا،

1V,476. مَرَاغَة بِالْفَتْحِ وَالْعَيْنِ الْمَعْجَمَةُ بَلَدٌ مَشْهُورَةٌ عَظِيمَةٌ أَكْثَرُ وَأَشْهُرُ بِلَادِ

أَذَرَبَيْجَان طَوَّلَهَا ثَلَاثَةُ وَسَبْعُونَ دَرَجَةً وَثُلُثٌ وَعَرَضَهَا سَبْعٌ وَثَلَاثُونَ دَرَجَةً وَثُلُثٌ قَالُوا وَكَانَتْ الْمَرَاغَةُ تُدْعَى أَفْرَاهِرُودَ فَعَسَكَرَ مَرْوَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ ابْنَ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ وَهُوَ وَالِي أَرْمِينِيَّةٍ وَأَذَرَبَيْجَانِ مُنْصَرَفَهُ مِنْ غَزْوِ مَوْقَانٍ وَجِيلَانَ بِالْقُرْبِ مِنْهَا وَكَانَ فِيهَا سَرَجِينَ كَثِيرٌ فَكَانَتْ دَوَابُّهُ وَدَوَابُّ أَصْحَابِهِ تَتَمَرَّغُ فِيهَا فَيَجْعَلُونَ أَبْنَاءَ قَرْيَةِ الْمَرَاغَةِ وَهَذِهِ قَرْيَةُ الْمَرَاغَةِ فَحَذَفَ النَّاسُ الْقَرْيَةَ وَقَالُوا مَرَاغَةُ وَكَانَ أَهْلُهَا أَتَجَاوُهَا إِلَى مَرْوَانَ فَابْتَنَاهَا وَتَأَلَّفَ وَكَلَّاهُ أَهْلُهَا فَكَثُرُوا فِيهَا لِلتَّقَرُّرِ وَعَمَرُوهَا ثُمَّ أَنَا قُبِضَتْ مَعَهَا قُبُضَ مِنْ ضِيَاعِ بَنِي أُمَيَّةٍ وَصَارَتْ لِبَعْضِ بَنَاتِ الرَّشِيدِ فَلَمَّا عَاثَ الْوَجْنَاءُ بْنُ رَوَادٍ الْأَزْدِيُّ وَأَفْسَدَ وَوَلَّى خَزِيمَةَ بْنُ حَازِمٍ أَرْمِينِيَّةً وَأَذَرَبَيْجَانِ فِي خِلَافَةِ الرَّشِيدِ بَنَى سُورَهَا وَحَصَّنَهَا وَمَعَّرَهَا وَأَنْزَلَ بِهَا جُنْدًا كَثِيفًا ثُمَّ أَنَّهُمْ لَمَّا ظَهَرَ بِأَبِكِ الْخُرَّمِيِّ لَجَأَ النَّاسُ إِلَيْهَا فَنَزَلُوهَا فَسَكَنُوهَا وَتَحَصَّنُوا فِيهَا وَرَمَّ سُورَهَا فِي أَيَّامِ الْمَامُونِ عَدَّةٌ مِنْ عُمَّالِهِ مِنْهُمْ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ الْحَنِيدِ فَرَزْنَدًا وَعَلِيُّ بْنُ هِشَامٍ ثُمَّ نَزَلَ النَّاسُ بِرَيْفِهَا، وَيُنْسَبُ إِلَى الْمَرَاغَةِ جَمَاعَةٌ مِنْهُمْ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَرَّاثُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْمَرَاغِيُّ أَحَدُ الثَّرَحَالِينَ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ وَجَمْعُهُ سَكَنَ نِسَابُورَ وَسَمِعَ بِدَمَشَقَ وَغَيْرِهَا جَمَاهِيرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزَّمْلَكَانِيُّ وَأَبْنُ قُتَيْبَةَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْمَسْقَلَانِيُّ وَأَبَا يَعْلَى الْمَوْصِلِيُّ وَجَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَيْرَوَانِيُّ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ نَاجِيَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْمَرْوَزِيُّ وَأَبُو خَلِيفَةَ الْفَضْلِ بْنِ الْحَبَابِ وَزَكْرِيَاءُ السَّاجِي وَعَبْدَانُ الْجَوَالِيَتِيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ

الآن آخره نون بلاد واسعة في طرف ارمينية قرب باب الابواب 17,343
مجاورون للخزر والعمامة يغلطون فيهم فيقولون علان وهم نصارى تجلب
منهم عبيد اجلاد، 17,344

اللحم جمع لجام وذات اللحم موضع معروف بأرض جرزان من نواحي 17,351
تقليس قال البلاذري وسار خبيب بن مسلمة الفهري من قبل عثمان الى
ارمنية فنزل على السيسجان فحاربه اهلها فهزمهم وغلب علي ويص وصالح
اهل القلاع بالسيسجان على خراج يودونه ثم سار الى جرزان فلما انتهى
الى ذات اللحم سرح المسلمون بعض دوابهم وجمعوا لجهنم فخرج عليهم
قوم من العلوج فاعجلوهم عن الالجام وقتلوهم حتى اخذوا تلك اللحم ثم
ان المسلمين كروا عليهم حتى استعادوها ثم سمي الموضع ذات اللحم،
لصوب بلد قرب بردعة من ارض اران، 17,357

لكنز بالفتح ثم السكون وزاء بيده خلف الدربند تتاخم خزران 17,364
سميت باسم بانها وقيل كنز والكر والخزر وصقلب وبلنجرج بنو يافت بن
نوح عم عمر كل واحد منهم موضعا فسمي به واهلها مسلمون موحدون
ولهم لسان مفرد ولهم قوة وشوكة وفيهم نصارى ايضا، ينسب اليها موسى
بن يوسف بن الحسين الكنزي ابو عبد الله يعرف بحسن الدربندي قال
شبرويه قدم علينا في شهر سنة 502 روى عن الشريف ابي نصر محمد
ابن محمد بن علي الهاشمي كتاب النعت لابي بكر بن ابي داوود وقرا
عليه ابي شبردار ابو منصور وكان ثقة صدوقا فقيها فاضلا حنن السيرة
صامتا،

IV,272 كَزْنًا بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونُ وَنُونٌ هِيَ بَلِيدَةٌ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَرَّاعَةٍ نَحْوُ سِتَّةِ
فَرَسَخٍ فِيهَا مَعْبِدٌ لِلْمَجُوسِ وَبَيْتُ نَارٍ قَدِيمٌ وَأَيُّوَانٌ عَظِيمٌ عَالٍ جَدًّا بَنَاهُ
كَيْخُسْرُو الْمَلِكُ،

IV,297 كَلَّانُ رُودٌ مَعْنَاهُ النَّهْرُ الْكَبِيرُ وَهُوَ بِأَذْرَبِيحَانَ قَرِيبٌ مِنَ الْبَلَدِ مَدِينَةُ بَابِكْ
نَزَلَهُ الْأَفْشِينُ لَمَّا حَارَبَ بَابِكَا.

IV,300 كَلَّكْ كَأَفَانَ بَيْنَهُمَا لَامٌ سَاكِنَةٌ مَوْضِعٌ بَيْنَ مِيَّافَارَقِينَ وَارْمِينِيَّةٍ وَهُوَ مَوْضِعٌ
كَانَ فِيهِ ابْنُ بَقْرَاطٍ الْبَطْرِيْقُ يَخْرُجُ مِنْهُ نَهْرٌ يَصُبُّ فِي دَجَلَةٍ.

IV,300 كَلْكَوَى مِنْ نَوَاحِي أَرَانَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ سَيْسِجَانَ سِتَّةَ عَشَرَ فَرَسَخًا.

IV,308 كَنْجَةُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونُ وَجِيمٌ مَدِينَةٌ عَظِيمَةٌ وَهِيَ قُصْبَةٌ بِبَلَادِ أَرَانَ وَاهِلُ
الْأَدَبِ يَسْمُونَهَا جَنْزَةَ بِالْجِيمِ وَالنُّونِ وَالزَّاءِ.

IV,310 كُنْدَوَانٌ بِالضَّمِّ وَبَعْدَ الدَّالِ وَאוْ مِنْ نَوَاحِي مَرَّاعَةٍ تُذَكَّرُ مَعَ كَرَمٍ يُقَالُ
كَرْمٌ وَكَنْدَوَانٌ.

IV,312 كِنْكَوَرٌ بِكَسْرِ الْكَافِينِ وَسُكُونِ النَّونِ وَفَتْحِ الْوَاوِ قَلْعَةٌ حَصِينَةٌ عَامِرَةٌ
قَرِبَ جَزِيرَةِ ابْنِ عَمْرِو مَعْدُودَةٍ فِي قَلَاعٍ نَاحِيَةِ الرَّوْزَانِ وَهِيَ لِصَاحِبِ
الْمَوْصَلِ.

IV,320 كُوزْكَتَانٌ بِالضَّمِّ ثُمَّ السَّكُونُ وَزَايٌ ثُمَّ حَمِ الْكَافِ وَنُونٌ وَآخِرُهُ نُونٌ
قَرْيَةٌ كَبِيرَةٌ مِنْ نَوَاحِي تَبْرِيزَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ أَرْمِيَّةَ وَبَيْنَ تَبْرِيزَ مَرَحَلَتَانِ وَمَعْنَاهَا
صُنَاعُ الْكِبْرَانِ بِتَقْدِيمِ وَآخِرِ تَتْيِينٍ مِنْهَا بِحِيرَةٍ أَرْمِيَّةَ رَأَيْتَهَا.

IV,332 كِيرَانُ مَدِينَةُ بِأَذْرَبِيحَانَ بَيْنَ تَبْرِيزَ وَبَيْلَقَانَ أَخْبَرَنِي بِهَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِهَا.

ولم يزد مع اكناره في غيرهم | فيدل على قلتهم فسميحان من يغير الاحوال 1v,252
فانهم في زماننا ملوك لهم شوكة وعدة تملكوا بها البلاد حتى اخرجهم عنها
خوارزم شاه جلال الدين،

كرد بالضم ثم السكون ودال مهلة بلفظ واحد الاكراد اسم القبيلة قال 1v,257
ابن طاهر المقدسي اسم قرية من قرى البيضاء منها شيخنا ابو الحسن على
ابن الحسين بن عبد الله الكردي حدثنا عن ابي الحسين احمد بن محمد
ابن الحسين بن فادشاه الاصبهاني عن ابي القاسم الطبراني بكتاب الادعية
من تصنيفه وسالته عن هذه النسبة فقال نحن من اهل قرية بيضاء يقال لها
كرد، وقال الاصطخري كرد بلدة اكبر من ابرقوه واخصب سعرا ولهم
قصور كثيرة،

كر بالضم والتشديد والمشهور ان الكر نهر بين ارمينية واران يشق 1v,259
مدينة تقيس وبينه وبين بردعة فرسخان ثم يجتمع هو ونهر الرس بالجمع
ثم يصب في بحر الخزر وهو بحر طبرستان، وقال الاصطخري الكر نهر
عذب مري خفيف يجري ساكنا ومبداء من بلاد خزران ثم يمر ببلاد
ابخاز من ناحية اللان من الجبال فيمر بمدينة تقيس ثم على قلعة خنان ثم
الى شكي ومن جانبها جنزة وشمكور ويجري على باب بردعة الى
برزنج الى بحر الطبري بعد اختلاطه بالرس وهو نهر اصغر من الكر،
كر كر بالفتح ثم السكون وكاف اخرى ورا مدينة باران قرب بيلقان 1v,262

انشاها انوشروان وقال لي ابن الاثير ان كر كر حصن قرب ملطية بينها
وبين آمد والقرب منه حصن الران الذي يذكره المتنبي في شعره والله
اعلم، وكر كر ايضا حصن بين سميحاط وحصن زياد وهو قلعة وقد خربت.

يُحْلِلُهُ وشهد عليه الجموع فلما اتقضى المجلس أخذ ليون بيده وصعد
القلعة وكان آخر العهد به واحضر رجلا من اهل بيته اظنه ابن خالته او
شيئا من ذلك وكان مترهباً فانفذه الى القلعة وجعله كناعيكوس فهو
الى هذه الغاية هناك واتقرضت الكناعيكوسية عن آل داوود وبلغني انه لم
يَبْقَ منهم في تلك النواحي احد يقوم مقامهم وان كان في نواحي اخلاط
منهم طائفة والله اعلم.

IV,178 قَمِيزٌ بِالْفَتْحِ ثم الكسر ويا ساكنة وراء هي قرية كبيرة من قرى
تفليس على نصف يوم منها.

IV,218 قَمِيزٌ بِفَتْحِ القاف ويا ساكنة وضم الميم وراء هي قلعة في الجبال بين
الموصل واخلط ينسب اليها جماعة من اعيان الامراء بالموصل واخلط وهم
اكراد ويقال لصاحبها ابو الفوارس.

IV,245 كَرْدُجٌ بِالْتَحْرِيكِ واخره جيم اسم حصن وناحية باذربيجان من منازل بابك
الخرمي وهو عجمي واصل معناه الماوى وهو ممرب قال ابو تمام
وجمع.

IV,251 الْكُرْجُ بِالضَمِّ ثم السكون واخره جيم وهو جبل من الناس نصارى
كانوا يسكنون في جبال القبق وبلد السريز فتويت شوكتهم حتى ملكوا مدينة
تفليس ولهم ولاية تنسب اليهم وملك ولغة براسها وشوكة وقوة وكثرة
وعده، قال المسعودي وقد وصف سكان جبال القبق وكورها فقال ويلي
مملكة جيدان مما يلي باب القبق ملك يقال له برزنيان ويعرف بلده هذا
بالْكُرْجِ وهم اصحاب الاعمدة وكل ملك يلي هذه البلاد يقال له برزنيان

وهذه القلعة في وسط بلاد المسلمين وما أُظُنُّ بقاءها في يد الأرمن مع
أخذ جميع ما حولها من البلاد إلا قلعة جَدَّوَاها فإنه لا دخل لها وأخرى
لأجل مقام رب الملة عندهم كأنهم يتركونها كما يتركون البيع والكنائس
في بلاد الإسلام ولم يزل كَتَاغِيكُوس الذي يلي البطراكية من قديم الزمان
من ولد داوود عم وعلامته عندهم طول يديه وأبهما تتجاوزا رُكْبَتَيْهِ
إذا قام وهدما ويلقى ذلك في ولده فلما كانت قرابة سنة ٦١٠ اعتمد
ليون بن ليون ملك الأرمن الذي بالبقعة الشامية في بلاد المصيصة وطرسوس
وأذنة ما كرهه الأرمن وهو أنه كان إذا نزل بقرية أو بلدة استدعى إحدى
بنات الأرمن فيقتربها في ليلته ثم أطلقها إلى أهلها إذا أراد الرحيل عنهم IV, 165

فشكى الأرمن من ذلك إلى كَتَاغِيكُوس فأرسل إليه يقول هذا الذي
اعتمدته لا يقتضيه دين النصرانية فإن كنت ملتزما للنصرانية فارجع عنه
وإن كنت لست ملتزما للنصرانية فافعل ما شئت فقال أنا ملتزم للنصرانية
وسأرجع عما كرهه البطاركة ثم عاد إلى أمره وأشدَّ فعادوا شكواه فبعث
إليه مرة أخرى وقال إن رجعت عما تعتمد وألا حريمك فلم يلتفت إليه
وشكى مرة أخرى فحرمه كَتَاغِيكُوس وبلغه ذلك فكشف رأسه ولم
يظهر التوبة عما صنع فامتنع عسكره ورعيته من أكل طعامه وحضور
مجلسه واعتزلت زوجته وقالوا هو الدين لا بُدَّ من التزام واجبه ونحن معك
إن دهمك عدو أو طرقت امرؤا حضورنا عندك فلا وأكل طعامك
كذلك فبقي وحده وإذا ركب ركب في شُرْذِمَةٍ يسيرة فضجر وأظهر
التوبة وأرسل إلى كَتَاغِيكُوس يسأل أن يحضر لتكون توبته بمحضه وعند
حضور الناس يحمله واغترَّ كَتَاغِيكُوس وحضر عنده واشهد على نفسه

يُمْتَدُّ إِلَى الشَّامِ حَتَّى يَتَّصِلَ بِلُبْنَانَ مِنْ أَرْضِ حِمَاصٍ وَسَنِيْرٍ مِنْ دِمَشْقٍ
وَيَمْنَعِي فَيَتَّصِلُ بِجِبَالِ أَنْطَاكِيَّةٍ وَسُمَيْسَاطٍ وَيَسْمَى هُنَاكَ الْكَلَامُ ثُمَّ يُمْتَدُّ إِلَى
مِلْعَطِيَّةٍ وَسُمَيْسَاطٍ وَقَالِيْقَلَا إِلَى بَحْرِ الْخَزَرِ وَفِيهِ بَابُ الْآبَوَابِ وَهُنَاكَ يَسْمَى
الْقَبْقُ قَالَ الْبُخْتَرِيُّ... وَفِي شَعَرٍ بَعْضُهُمُ الْقَبِيْحُ بِالْهَيْمِ وَهُوَ فِي شَعَرِ سَرَّاقَةِ
بْنِ عَمْرِو وَذَكَرَ فِي بَابِ الْآبَوَابِ،

IV, 32 قَبْلَةُ بَاتْنَحْرِيك مَدِينَةٌ قَدِيمَةٌ قَرِبَ الدَّرْبِندِ وَهُوَ بَابُ الْآبَوَابِ مِنْ أَعْمَالِ
أَرْمِينِيَّةٍ أَحَدُهَا قَبَاذُ الْمَلِكِ أَبُو أَنْوَشِرَوَانَ إِلِيَا يَتَسَبَّ بِمَا أَحَبَّ أَبُو بَكْرٍ
مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَفْصِ الْحَكَمِ الثُّغَرِيِّ الْمَعْرُوفِ بِالْقَبْلِيِّ حَدَّثَ بِبَغْدَادٍ عَنْ
مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُبَارَكِ وَغَيْرِهِ وَكَانَ ضَعِيفًا فِي الْحَدِيثِ رَوَى
عَنْهُ أَبُو بَكْرٍ الشَّافِعِيُّ وَأَبُو الْفَتْحِ الْأَزْدِيُّ الْمَوْصِلِيُّ،

IV, 50 قُرَّانٌ بِالضَّمِّ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ جَمْعُ قَرٍّ أَوْ قَرٍّ مِنَ الْبَرْدِ أَوْ فُعْلَانٌ مِنْهُ
وَيَقَالُ يَوْمَ قَرٍّ وَلَيْلَةُ قَرَّةٍ فَيَجُوزُ عَلَى ذَلِكَ أَنْ يُقَالَ أَيَّامُ قُرَّانٍ وَمَوْضِعُ قَرٍّ
IV, 51 وَمَوْضِعُ قُرَّانٍ | وَقُرَّانٌ قِصَّةُ الْبَنَيْنِ بِأَذْرَبَيْجَانِ حَيْثُ اسْتَوْطِنَ بِأَبِكِ
الْخُرَّمِيُّ عَنْ نَعِيرٍ،

IV, 52 قَرَسٌ بِفَتْحٍ الْقَافِ وَسَكُونِ الرَّاءِ وَالضَّادِ مِهْمَلَةٌ مَدِينَةٌ أَرْمِينِيَّةٌ مِنْ نَوَاحِي
تَقْلَيسٍ يُجَاطَبُ مِنْهَا الْأَبْرِسَمُ خَبَرَنِي بِذَلِكَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِهَا وَيُسَمَّى أَوَيْنِ تَقْلُوسَ
يُرْمَانُ،

IV, 163 قَلْعَةُ اللَّانِ ذَكَرْتُ فِي اللَّانِ وَهِيَ مِنْ عَجَائِبِ الدُّنْيَا فِيمَا قِيلَ،
IV, 164 قَلْعَةُ الرُّومِ قَلْعَةٌ حَصِينَةٌ فِي غَرْبِيِّ الْفَرَاتِ مُقَابِلَ الْبَيْرَةِ بَيْنَهَا وَبَيْنَ سُمَيْسَاطٍ
بِهَا مَقَامُ بَطْرِكِ الْأَرْمَنِ خَلِيفَةِ الْمَسِيحِ عِنْدَهُمْ وَيُسَمُّونَهُ بِالْأَرْمِينِيَّةِ كَتَاغِيكُوسَ

وابى بكر ابن الانبارى وَنَفَطَوْنَهُ واضرابهم ورجل الى الاندلس فاقام بِقَرْطَبَة
وبها ظهر علمه ومات هناك فى سنة ٣٥٦. ومن عجائب ارمينية البيت الذى
بقاليقلا قال ابن الفقيه اخبرنى ابو الهيثج اليمامى وكان احد بُرْدِ الآفاق
وكان صدوقا فيما يحكى ان بقاليقلا بيعة للنصارى وفيها بيت لهم كبير
يكون فيه مصاحفهم وُصُبانهم فاذا كان ليلة الشعانين يَفْتَحُ موضع من ذلك
بيت معروف ويُخْرِجُ منه تُرَابٌ ابيض فلا يزال ليلته تلك الى الصباح
فينقطع حينئذ وينضمُّ موضعه الى قابل من ذلك اليوم فياخذه الرهبان
ويدفعونه الى الناس وخاصيته النفع من السموم ولَدَغُ العقارب والحيات
يداف منه وزن دائق بماء ويشربه الملسوع فيسكن للوقت وفيه ايضا اعجوبة
اخرى وذلك انه اذا بيع منه شئ لم ينتفع به صاحبه ويبطل عمله قال
اسحاق بن حسان الخرمي وأصله من الصغد يفتخر بالعجم،

قَان اُخْرَى نون موضع بشقور ارمينية. IV, 21

قَبَّانُ بالفتح والتشديد واخره نون بوزن القَبَّان الذى يوزن به وهى IV, 26
مدينة وولاية باذريجان قرب تبريز بينها وبين بَيْلَقَان خَبَرْنِي بها رجل من
اهلها،

قَبِّقُ بفتح اوله وسكون ثانيه واخره ايضا قاف كلمة عجمية وهو جبل IV, 31
متصل بباب الابواب وبلاد اللان وهو آخر حدود ارمينية قال ابن الفقيه
وجبل القبقق فيه اثنان وسبعون لسانا لا يعرف كل انسان لغة صاحبه الا
بترجمان ويقال ان طوله خمسمائة فرسخ وهو متصل ببلاد الروم الى حد
الخزر واللان ويقال ان هذا الجبل هو جبل العرج الذى بين مكة والمدينة

فيلانشاه هو اسم يختص بملك السريز فعلى هذا ولاية السريز يقال لها
فيلان قيل كورد السريز بها،

قَارِغَوَانُ مَدِينَةٌ وَقَلْعَةٌ بَيْنَ خِلَاطٍ وَقَرْصٍ مِنْ أَرْضِ أَرْمِينِيَّةٍ، IV, 13

قَالِقَلَا بَأَرْمِينِيَّةِ الْعُظْمَى مِنْ نَوَاحِي خِلَاطٍ ثُمَّ مِنْ نَوَاحِي مَنَازِجَرْدٍ مِنْ IV, 19

نَوَاحِي أَرْمِينِيَّةِ الرَّابِعَةِ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى وَلَمْ تَزَلْ أَرْمِينِيَّةٌ فِي أَيْدِي

الْفَرَسِ مِنْذَ أَيَّامِ إِنْوَشِرْوَانَ حَتَّى جَاءَ الْإِسْلَامُ وَكَانَتْ أُمُورُ الدُّنْيَا تَتَشَتُّ فِي

بَعْضِ الْأَحْيَانِ وَصَارُوا كَمُلُوكِ الْعُلُوَافِ حَتَّى مَلَكَ أَرْمِينِيَّائِمْ وَهُوَ رَجُلٌ

مِنْ أَهْلِ أَرْمِينِيَّةٍ فَاجْتَمَعَ لَهُ مَلَكَهُمْ ثُمَّ مَاتَ فَمَلَكَهُمْ بَعْدَهُ أَمْرَاءُ وَكَانَتْ تَسْمَى

قَالِي قَبْنَتْ مَدِينَةً وَسَمَّيَهَا قَالِي وَقَالَ وَمَعْنَاهُ أَحْسَانٌ قَالِي وَصَوَّرَتْ نَفْسَهَا عَلَى

بَابٍ مِنْ أَبْوَابِهَا فَعَرَّبَتْ الْعَرَبُ قَالِي قَالَ فَقَالُوا قَالِقَلَا. قَالَ النُّحْوِيُّونَ حُكِمَ

قَالِقَلَا حُكْمَ مَعْدَى كَرَبَ إِلَّا أَنْ قَالِقَلَا غَيْرُ مَعْدَى عَلَى كُلِّ حَالٍ إِلَّا أَنْ

تَجْعَلَ قَالِي مِثْلًا إِلَى قَالَا وَتَجْعَلَ قَالَا اسْمَ مَوْضِعٍ مَذْكُورٍ فَتَقُولَ هَذَا

قَالِقَلَا فاعلم والأكثر ترك التنوين، قال بطليموس مدينة قاليقلا طولها

ستون درجة وعرضها ثمان وثلاثون درجة تحت أربع عشرة درجة من

17, 20 السرطان يقابلها مثلها من الجدى بيت ملكها | مثلها من الحمل بيت عاقبتها

مثلها من الميزان ويشبه أن تكون في الإقليم الخامس وقال أبو عون في

زيجه قاليقلا في الإقليم الرابع طولها ثلاث وستون درجة وخمس وعشرون

دقيقة وعرضها ثمان وثلاثون درجة وتعمل بقاليقلا هذا البسط المسماة بالقالي

اختصروا في النسبة إلى بعض اسمه لثقله، وإليها ينسب الأديب العالم أبو

علي إسماعيل بن القاسم القالي قدم بغداد فأخذ عن الإعيان مثل ابن دريد

III,541 طَلَا بَفَتْح قلعة بأذربيجان عجمية أصلها تلا.

III,562 طُوغَات مدينة وقلعة بنواحي ارمينية من اعمال ارزن الروم،

III,570 الطَّيْطَوَانَة بتكرير الطاء وواو وبعدها الف ثم نون بلدة من اعمال ارمينية.

* * *

III,668 عَزُّ بكسر اوله حَذَّ الذَّل قلعة في رستاق بَرْدَعَة من نواحي اران،

III,699 عَقَنَة بالتحريك والنون عجمي لا اصل له في كلام العرب قلعة بآران بنواحي جَنْزَة،

III,714 عُلُوس بتشديد اللام من قلاع البُخْتِيَّة الاكراد من ناحية الارزن عن ابن الاعراب،

* * *

III,834 فار بلفظ واحد القيران بلدة من نواحي ارمينية نسب اليها بعض المتأخرين،

III,928 فيروزآباد بالكسر ثم السكون وبعد الراء واو ساكنة ثم زاي والفاء وياء
موحدة واخره ذال معجمة قلعة حصينة من اعمال اذربيجان بينها
ونين خَلْخَال فرسخ واحد،

III,929 فيروزقباد قباد هو والد انوشروان الملك العادل من آل ساسان وفيروزقباد
مدينة كانت قرب باب الابواب المعروف بالدرْبَنْد وكان انوشروان
بَنَى هناك اقصرًا وسماه باب فيروزقباد،

III,933 فيلان بالكسر واخره نون بلد وولاية قرب باب الابواب من نواحي
الخَزَر يقال لملكها فيلان شاه وهم نصارى ولهم لسان ولغة وقال السمعاني

له أيضا حارة الصقالبة بها عيون جارية تذكر في حقلية، وقال المسعودي الصقالبة اجناس مختلفة ومساكنهم بالحري الى شلو في المغرب وبينهم حروب ولهم ملوك فمنهم من ينقاد الى دين النصرانية اليعقوبية ومنهم من لا كتاب له ولا شريعة وهو جاهلون واشجعهم جنس يقال له البري يحرقون انفسهم بالنار اذا مات منهم ملك او رئيس ويحرقون دوابهم ولهم افعال مثل افعال الهند وفي بلاد الخزر صنف كثير منهم فالاول من ملوك الصقالبة ملك الدير وله عمائر كثيرة وتجار المسلمين يقصدون مملكته بأنواع التجارات ثم يلي هذه المملكة من ملوك الصقالبة ملك الفرنج وله معدن ذهب ومدن وعمائر كثيرة وجيوش كثيرة وتجار الروم ثم يلي هذا الملك من الصقالبة ملك الترك وهذا الملك من بلاد الصقالبة وهذا الجنس منهم احسن الصقالبة صورا واكثرهم عددا واشدهم بأسا وكانوا من قبل ينقادون الى ملك واحد ثم اختلفت كلمتهم وصار كل ملك براسه.

111,435 صول بالضم ثم السكون واخره لام كلمة اعجمية لا اعرف لها اصلا في العربية مدينة في بلاد الخزر في نواحي باب الابواب وهو الدربند وليس بالنزى ينسب اليه الصولي وابن عمه ابراهيم بن العباس الصولي فان ذلك باسم رجل كان من ملوك طبرستان اسلم على يد يزيد بن المهلب وانتسب الى ولاية وهذه مدينة كما ذكرت لك وقال حنّج المري،

* * *

111,507 طبرستان من نواحي ارمينية وهي ولاية واهية لها ذكر في الفتوح وغيرها افتتحها سليمان بن ربيعة سنة ٢٥،

111,534 طرون موضع بارمينية ذكره البحتوري في قوله،

كسرى انوشروان العادل حيث بنى باب الابواب وانزلها قوما من اهل الصغد
 من ابناء فارس وجعلها مَسْلَحَةً ووجهَ المتوَكِّل بفا الى تفلّيس وقد خرج
 بها عليه اسحاق بن اسماعيل واحرق تفلّيس كلها وجاء براسه الى سر من
 راي فكان من فصوله من سر من راي الى ان دخلها ومعه الراس ثلاثون
 يوما فقال الشاعر
 اهلاً وسهلاً بك من رسول

جيت بما يشقى من التعليل

بجملة تغنى عن التفصيل

براس اسحاق بن اسماعيل

وفتح تفلّيس وصفدييل

وكان اسحاق بن اسماعيل قد حصن صفدييل وجعلها معقله وأودعها امواله
 وزوجته ابنة صاحب السرير،

صَقَبٌ بالفتح ثم السكون وفتح اللام واخره باءٌ موحدة قال ابن الاعراب III,405

الصَقْلَاب الرجل الأبيض وقال ابو عمرو الصَقْلَاب الرجل الاحمر قال ابو
 منصور الصَقْلَابة جبل حُمْرُ اللَّوْنِ صَبَبُ الشَّعُور يتأخمون بلاد الخَزَر
 في اعالي جبال الروم وقيل للرجل الاحمر صَقْلَاب على التشبيه باللّوْنِ
 الصَقْلَابة وقال غيره الصَقْلَابة بلاد بين بَلْغَار وقسطنطينية وتُنسَب اليهم الْحَزْمُ
 الصَقْلَابة واحدهم صَقْلَبِيٌّ وقال ابن الكلبي ومن ابناء يافث بن نوح عم
 يونان والصَقْلَب والعبدر وبرجان وجُرْزَان وفارس والروم فيما بين هؤلاء
 والمغرب وقال ابن الكلبي في موضع اخر اخبرني ابي قال رومي وصَقْلَب
 وارمينى وفرنجة اخوة وهم بنو لنطى بن كسلوخيم بن يونان بن يافث
 سكن كل واحد منهم بقعة من الارض فسميت به، وصَقْلَب ايضا بالاندلس
 من اعمال شَنْتَرين وارضها ارض زَكِيَّة يقال ان المَكُوك اذا زرع في
 ارضها ارتفع منه مائة قفيز واكثر، بصِقْلِيَّة ايضا موضع يقال له صَقْلَب ويقال

ان يمضى به الى بيت المقدس ويسال عن هذا المولود فاذا وقف عليه
دفع الهدية الى أمه ويشرها بما يكون لولدها من الشرف والذكر وفعل
الخير ويسالها ان تدعو له ولاهل مملكته ففعل الرجل ما أمر وسار الى
مريم عليها السلام فدفع اليها ما وجه به معه وعرفها بركة ولدها فلما اراد
الانصراف عنها دفعت اليه جراب تراب وقالت له عرف صاحبك انه سيكون
لهذا التراب بناء فاخذه وانصرف فلما صار الى موضع الشيز وهو اذذاك
صحراء فمرض واحس بالموت فدفن الجراب هناك ثم مات فاتصل الخبر
بالمملك فتزعم الفرس انه وجه رجلا ثقة وامره بالمضى الى المكان الذى
مات فيه ويبنى بيت نار قال وهن ابن أعرف مكانه قال امض فلن يخفى
عليك فلما وصل الى الموضع تحير وبقى لايدري اى شىء يصنع فلما
أجته الليل رأى نورا عظيما مرتفعا من مكان القبر فعلم انه الموضع الذى
يريد فصار اليه وخط حول النور خطا وبات فلما اصبح امر بالبناء على
III,356 ذلك الخط فو بيت النار الذى بالشيز قال عبيد الله الفقير اليه مؤلف
هذا الكتاب هذا كله عن ابي دلف مسعر بن المهلهل الشاعر وانا برى
من عهدة صحته فانه كان يحكى عنه الشريد والكذب وانما ثقته على ما
وجدته والله اعلم، وقد ذكر غيره ان بالشيز نار اذرخش وهو بيت معظم
عند المجوس كان اذا ملك ملك منهم زاره ماشيا واهل المراغة وتلك
النواحي يسمون هذا الموضع كزنا والله اعلم.

❖ ❖

III,396 صفدي شطره الاول كالذى قبله ثم بال موحد ويا مشاة من تحت
ولام مدينة بارض ارمينية على نهر الكر من جانب الشرقى قبالة تقيس بناها

الحبة الى عشرة مثاقيل صبع صلب رزين الا ان فيه يساً قليلا ونوع اخر
يقال له السحاندى ابيض رخو رزين احمر المحك يصنع بالزاج وزرنيخا
مصبع قليل الغبار يدخل في التزويق ومنها خاصة يعمل منها اهل اصبهان
فصوصا ولا حمرة فيها وزيتها اجل من الخراساني واقل وانقى وقد اختبرناه
فتقرر من الثلاثين واحد في كنان الفضة المعدنية ولم نجد ذلك في الشرق
واما فضتها فانها تغر بمزة النخع عندهم وهذه المدينة يحيط بها سور وبها
بحير في وسطها لا يدرك قراره وانى ارسيت فيه اربعة عشر الف ذراع
وكسورا من الف لم تستقر المنقلة ولا اطمأنت واستدارته نحو جريب
بالهشمي ومنى بل بماءه تراب صار في الوقت حجرا صلدا ويخرج منه
سبعة انبار كل واحد منها ينزل على رحي ثم يخرج تحت السور وبها III,355
بيت نار عظيم الشأن عندهم منها تدكى نيران المجوس من المشرق الى
المغرب وعلى راس قبة هلال فضة هو طلسمه وقد حاول قلعه خلق من
الامراء فلم يقدروا ومن عجائب هذا البيت ان كانوا يوقدون فيه منذ
سبعماية سنة فلا يوجد فيه رماد البتة ولا ينقطع الوقود عنه ساعة من
الزمان وهذه المدينة بناها هرمز بن خسروشير بن برام بكلس وحجر
وعند هذا البيت ابوانات شاهقة وانبية عظيمة هائلة ومتى قصد هذه المدينة
عدو ونصب المنجنيق على سورها فان حجره يقع في البحيرة التي
ذكرناها فان آخر منجنيقه ولو ذراعا واحدا وقع الحجر خارج السور
قال والخبر في بناء هذه المدينة ان هرمز ملك الفرس بلغه ان مولودا
مباركا يولد في بيت المقدس في قرية يقال لها بيت لحم وان قربانه يكون
دهنا وزيتا ولبنانا فانفذ بعض ثقاته بحال عظيم وحمل معه لبنانا كثيرا وامره

III,32 شميرام حصن بارمينية عن نصر،

III,32 شميران بالفتح والكسر ثم ياء شناة من تحت ساكنة وراء اخره نون

بلد بارمينية،

III,328 شندان بالفتح ثم السكون وذال معجمة واخره نون صقع متصل ببلاد

الخزر فيه اجناس من الاعم التي في جبل القبق وكان ملكها قد اسلم في

ايام المقتدر عن نصر،

III,353 شيز بالكسر ثم السكون وزاء ناحية باذريجان من فتوح المغيرة بن

III,354 شعبة | صلحا قال وهي معربة جيس يقال منها كان زرادشت نبي المجوس

وقصة هذه الناحية ارمية وكان المتوكل قد ولي عليها حمدون بن اسماعيل

النديم فكرها وكتب اليه

ولاية الشيز عزل والعزل عنها ولاية

فولني العزل عنها ان كنت بي ذاعناية

وقال مسعر بن المهلهل لما شارفت الصنعة الشريفة والتجارة المربحة من

التصعيدات والتعقيدات والحلول والتكليفات خامر قلبي شك في الحجارة

واشتيت على العقاقير فأوجب الرأي اتباع الركازات والمعادن فوصلت بالخبر

والصفة الى الشيز وهي مدينة بين المراغة وزنجان وشهرزور والدينور بين

جبال تجمع معادن الذهب ومعادن الزبيق ومعادن الاسرب ومعادن القصة

ومعادن الزرنيخ الاصفر ومعادن الحجارة المعروفة بالحجنت واما ذهبها فهو

ثلاثة انواع نوع منه يعرف بالقومسي وهو تراب يصب على الماء فيفصل

ويبقى تبراً كالذر ويجمع بالزبيق وهو احمر خلوقي ثقيل نقي صبيغ

ممتنع على النار لين يمتد ونوع اخر يقال له السهرقي يوجد قطعاً من

ثانيه وشين مثل الاولى واخره طاء مهملة III,319
 شَمَشَاطُ بكسر أوله وسكون ثانيه مدينة بالروم على شاطئ الفرات شرقيها بالوية وغربيها خَرَّتْ بَرْت وهي الآن
 محسوبة | من اعمال خربت قال بطليموس مدينة شمشاط طولها احدى III,320
 وسبعون درجة وثلاثون دقيقة وعرضها سبع وثلاثون درجة وخمسون
 دقيقة طالعا النعائم بيت حيوتها الجدي تحت ثلاث عشرة درجة عن السرطان
 يقابلها مثلها من الجدي بيت ملكها مثلها من الحمل عاقبتها مثلها من الميزان
 وهي في الاقليم الخامس قال صاحب الزيج طول شمشاط اثنان وستون
 درجة وثلثان وعرضها ثمان وثلاثون درجة ونصف وربع، وشمشاط الآن
 خراب ليس بها إلا اناس قليل وهي غير سُمِشَاط هذه بنينين مهملتين
 وتلك بمعجمتين وكلاهما على الفرات إلا ان ذات الاهمال من اعمال الشام
 وتلك في طرف ارمينية قيل سُمِيت بِشَمَشَاط بن البغر بن سام بن نوح
 عم لانه اول من احدثها وقد نسب اليها قوم من اهل العلم منهم ابو الحسن
 علي بن محمد الشمشاطي كان شاعرا وله تصانيف في الادب وكان في
 عهد سيف الدولة بن حمدان وله في علي بن محمد الشمشاطي،

شَمَكُورُ بفتح أوله وسكون ثانيه والكاف والواو الساكنة وراء قلعة III,322
 بنواحي آران بينها وبين كنجة يوم واحد عشر فرسخا وكانت شمكور
 مدينة قديمة فوجه اليها سلمان بن ربيعة الباهلي بعد فتح بردعة في ايام
 عثمان بن عفان رضي الله عنه فتحها فلم تنزل مسكونة معمورة حتى خربها
 السناوردية وهم قوم تجمعوا ايام انصرف يزيد بن اسيد عن ارمينية فغلب
 امرهم وكثرت بوايقهم ثم ان بغا مولى المعتصم عمرها في سنة ٢٤٠ وهو
 والي ارمينية واذريجان وشمشاط وسماها المتوكلية،

III,282 شَرَوَانُ مدينة من نواحي باب الابواب الذي يسمونه الفرس الدربند بناها
 اتوشروان فسميت باسمه ثم خففت باسقاط شطر اسمه وبين شروان وباب
 الابواب مائة فرسخ خرج منها جماعة من العلماء ويقولون بالقرب منها صخرة
 موسى عم التي نسي عندها الحوت في قوله تعالى قال ارايت اذ اويننا الى
 الصخرة فاني نبيت الحوت قالوا فالصخرة صخرة شروان والبحر بحر
 جيلان والقرية باجروان حتى لقيه غلام فقتله قالوا في قرية جيزان وكل
 هذه من نواحي ارمينية قرب الدربند، وقيل شروان ولاية قصبتها شماخي
 وهي قرب بحر الخزر نسب المحدثون اليها قوما من الرواة منهم ابو بكر
 محمد بن عثير بن معروف الشرواني كان فقيها صالحا سكن النظامية
 وتفقه على الكيا الهراسي وروى شيئا عن ابي الحسين المبارك بن
 الحسين الغسال ذكره ابو سعد في شيوخه.

III,310 شَقَى موضع بأرمينية وكان الاصمعي يقول شَكَّى بالكاف وبتشديده ويذكر
 فيه القاف،

III,311 شَكَّى بفتح اوله وتشديد ثانيه كذا يرويه الاصمعي وغيره بقوله بالقاف
 ولاية بأرمينية ينسب اليها الجلود الشككية مشهورة على نهر الكر قرب تقيس.

III,317 شماخي بفتح اوله وتخفيف ثانيه وخاء معجمة مكسورة ويا مائة من
 تحت مدينة عامرة وهي قصبة بلاد شروان في طرف اران تعد من اعمال
 باب الابواب وصاحبها شروانشاه اخو صاحب الدربند وذكر الاصطخري
 ما يدل على ان شماخي تمصيرها محدث فانه قال من بردعة الى برزنج
 ثمانية عشر فرسخا ثم تعبر الكر الى شماخي وليس فيها منبر اربعة عشر
 فرسخا ومن شماخي الى شابران مدينة صغيرة فيها منبر ثلاثة ايام،

سِينْدَبَايَا بكسر اوله وسكون ثانيه وبعد الدال المهملة باءٌ موحدة III,166
مفتوحة ثم ياءٌ اخر الحروف موضع باذربيجان بالبد من نواحي بابك
الخرمى قال ابو تمام يمدح ابا سعيد محمد بن يوسف ،

سِنَك اسفيد جبل عظيم بارمينية اراه قرب خلاط ومانازجرد، III,168

سِيَاوَرْد بكسر اوله وتخفيف ثانيه وفتح الواو وسكون الراء ودال مهمة II,208
موضع باذربيجان

سَيْسَان بفتح اوله وسكون ثانيه وسين اخرى مفتوحة وباءٌ موحدة واخره III,215
نون والعجم تقول سَيْنَوَان بالواو عوضاً عن الباء بلدة من نواحي اران
بينها وبين يِلْقَان اربعة ايام من ناحية اذربيجان خبرني بها رجل من اهلها، III,216
سَيْسَجَان بكسر اوله وبفتح وبعد ثانيه سين اخرى ثم جيم واخره نون III,216

هى فى الاقليم الخامس طولها احدى وسبعون درجة وعرضها احدى واربعون
درجة وخمس وعشرون دقيقة بلدة بعد اران اقتحها حبيب بن مسلمة وسمّاها
غزاة ارمينية الاولى وصالح اهلها على خراج يؤدونه وذلك فى ايام عثمان
بن عفان رضى وبين سَيْسَجَان ودبيل ستة عشر فرسخاً

* * *

شَابَرَان بعد الالف باءٌ موحدة مفتوحة واخره نون مدينة من اعمال III,225
اران استحدثها انوشروان وقيل من اعمال دَرَبَنْد وهو باب الابواب بينها
وبين مدينة شروان نحو عشرين فرسخاً

شَتْر بالتحريك والتاء المثناة واخره راءٌ قلعة من اعمال اران بين برْدَعَة III,259
وكَنْجَة ينسب اليها السلفى يوسف الصيرفى وكتب عنه وقال هى قرب
أوق من اران،

III,152 على | غربي الفرات ولها قلعة في شق منها يسكنها الارمن ومالكها في هذا الزمان الملك الافضل على بن الملك الناصر يوسف بن ايوب صلاح الدين وذكرها المتنبى في قوله، وطول سمياط اربع وخمسون درجة وثلاثون وعرضها ست وثلاثون درجة وثلاثون وفي زميج ابي عون سمياط في الاقليم الرابع وطولها اثنتان وثلاثون درجة وثلاثون وعرضها ست وثلاثون درجة وثلاثون، واليه ينسب ابو القاسم علي بن محمد السميطي السلمي المعروف بالجميش مات بدمشق في شهر ربيع الاخر سنة ٤٥٣ ودفن في داره بباب الناطفانيين وكان قد وقفها على فقراء المسلمين والصوفية ووقف علوها على الجامع ووقف اكثر نعمته على وجوه البر وذكره ابن عساكر في ترجمة عبد العزيز بن مروان قال كانت داره بدمشق ملاصقة للجامع التي هي دار الصوفية وكانت بعده لابنه عمر بن عبد العزيز وكان قد حدث عن عبد الوهاب بن الحسن الكلبي بحديث ابن خزيمة عن هشام عن مالك وغيره وحدث بالموطأ لابن وهب وابن القاسم وحدث بشيء من حديث الازواعي جمع ابن جوصا وحدث بعد ذلك وكان يذكر ان مولده في رمضان سنة ٣٧٧، هذا كذا من كتاب العروض لابن الاكفاني وفي كتاب ابي القاسم الدمشقي علي بن محمد بن يحيى بن محمد بن عبد الله ابن زكرياء ابو القاسم السلمي الحبيشي المعروف بالسميطي كذا يقال الحبيشي وابن الاكفاني الجميش،

III,160 سَنَجَالُ بكسر اوله وسكون ثانيه ثم جيم واخره لام قرية بارمينة وقيل باذريجان ذكرها الشماخ،

III,160 سَنَجَانُ بفتح اوله وثانيه ساكن ثم جيم واخره نون موضع بباب الابواب،

درجة وسُدس وعرضها ثلاث وثلاثون درجة ونصف، وينسب إلى سلماس موسى بن عمران بن موسى بن هلال أبو عمران سمع أبان وسمع بدمشق أبا الحسن ابن جَوْصَا وأبا الطيب أحمد بن إبراهيم بن عباري ومكحولاً البَيْرُوتِي وغيرهم وخطب أبا بكر محمد بن بركة بن داعس وسمع بالري والكوفة وبغداد محمد بن مخلد العَطَّار وجعفر بن محمد الخُدِّي وسمع بالرَّقَّة ونصيبين والرملة وخماسة وروى عنه ابن أُخته أبو المظفر المِهْنَد بن المظفر بن الحسن السَلَمَاسِي والشريف أبو القاسم الزَّيْدِي الحمَاسِي وغيرهما ومات بِأُشَنَّهُ في ربيع الآخر سنة | ٣٨٠ وحُمِل إلى سلماس، III,121

سَمَنْدَر بَقْتِج أوله وثانيه ثم نون ساكنة ودال مفتوحة وآخره راء مدينة III,143 خلف باب الابواب بشمانية أيام بَارِض الخَزَر بناها انوشران بن قُبَاز كسري وقال الازهرى سمندر موضع وكانت سمندر دار مملكة الخزر فلما فتحها سلمان بن ربيعة انتقل عنها إلى مدينة إتل وبينهما مسيرة سبعة أيام، قال الاصطخرى سمندر مدينة بين اتل مدينة صاحب الخزر وباب الابواب ذات بساتين كثيرة يقال انها تشتمل على نحو من اربعة الاف بستان كرم وهي ملاصقة لحد ملك السريسر والغالب على ثمارها الاعناب وفيها خلق من المسلمين ولهم بها مساجد وابنية من خشب قد فسدت وسطوحهم مسنمة وملكهم من اليهود قرابة ملك الخزر وبينهم وبين حد السريسر فرسخان وبينهم وبين صاحب السريسر هدنة ومن سمندر إلى اتل مدينة الخزر ثمانية أيام ومن سمندر إلى باب الابواب اربعة أيام،

سَمِيسَاط بضم أوله وفتح ثانيه ثم ياء مثناة من تحت ساكنة وسين أخرى III,151 ثم بعد الالف طاء مهلة مدينة على شاطئ الفرات في طرف بلاد الروم

الى هذه المدينة سراوى على الاصل وسروى بالفتح على الحذف فاما
التسكين فمفكر جدا والله اعلم بالصواب.

III, 68 سَرَبْتُ بفتح اوله وسكون ثانيه وفتح الباء الموحدة والطاء مجمة
موضع في بلد ارمنية له نهر يعرف به ويصب في دجلة ماخذه من ظهير
ايات ارزن وهو يخرج من خونت وجبالها من ارض ارمنية،

III, 82 سَرْمَارَى بضم اوله وسكون ثانيه وبعد الالف راء قلعة عظيمة وولاية
واسعة بين تقليس وخلاط مشهورة مذكورة،

III, 88 سَرِير بلفظ السرير الذي ينام عليه او يجلس عليه، وملك السريير مملكة
واسعة بين اللان والباب والابواب وليس اليها الا مسلكين مسلك الى بلاد
الخزر ومسلك الى بلاد ارمنية وهي ثمانية عشر الف قرية في جبال،
قال الاصطخري والسريير اسم المملكة لا اسم المدينة واهل السريير نَصَارَى
ويقال ان هذا السريير كان لبعض ملوك الفرس وهو سريير من ذهب فلما
زال ملكهم حمل السريير بعض ملوك الفرس بلغنى انه من بعض اولاد
بهرام جور والملك الى يومنا هذا لهم ويقال ان هذا السريير عمل لملك
الفرس في سنين كثيرة وبين ولاية السريير وسَمَنْدَر مدينة ذكرت في
موضعها نحو فرسخين بينهما هُدْنَة وكذلك بين السريير والمسلمين هُدْنَة وان
كان كل واحد منهما حذراً من صاحبه،

III, 120 سَلْمَاسُ بفتح اوله وثانيه واخره سين اخرى مدينة مشهورة باذربيجان
بينها وبين اُرْمِيَّة رومان وبين تبريز ثلاثة ايام وهي بينهما وقد خرب
الآن مضطماً وبين سلماس وخوي مرحلة وطول سلماس ثلاث وسبعون

قلاع البشوية قلعة بركة وقلعة بشير وللبخية قلعة جردقيل وهي أجل قلعة
لهم وهي كرسى ملكهم وآتيل وعلوس وبازاء الحارة لأصحاب الموصل
القي وأروخ وباخوخه وبرخو وكنكور ونبروه وخوشب،

سبلان بفتح اوله وثانيه واخره نون جبل عظيم مشرف على مدينة 34، III
اردبيل من ارض اذربيجان وفي هذا الجبل عدة قرى ومشاهد كثيرة
للصالحين والثلج في راسه صيفا وشتاء وهم يعتقدون انه من معالم 35، III
الصالحين والاماكن المباركة المزار،

سراج طير كذا ضبطه ابن برد الخباز وهي كورة في ارمينية الثالثة 63، III
وقيل الثانية،

سراو بفتح اوله واخره واو صحيحة مدينة باذربيجان بينها وبين اردبيل 64، III
ثلاثة ايام وهي بين اردبيل وتبريز خربا التتر لعنهم الله في سنة ٦١٧
وقتلوا كل من وجدوه فيها وقال محمد بن طاهر المقدسي السروي منسوب
الى سارية وقد ذكر والسروي منسوب الى مدينة باردبيل يقال لها سرو
هكذا ذكره بغير الف قال ومنها نصر السروي الاردبيلي ونافع بن علي
بن بحر بن عمرو بن خزم ابو عبد الله السروي الفقيه من اذربيجان حدث
عن ابي عياض الاردبيلي وعلي بن محمد بن مهرون وابي الحسن علي بن
ابراهيم القطان القرويين وقال ابو سعد السروي بالتسكين نسبة الى
سرو اردبيل من اذربيجان وذكر من ذكرنا قبل والذي اراه ان النسبة

شريعة جليلة نفيسة الخطر كثيرة المنفعة وهي بالاجماع والموافقة خير ما يخرج من كل معدن في الارض لها زراوند واليا ينسب البورق الزراوندى وذلك ان الانسان او البهيمة يلقي فيه وبه ^{كُلُّوْمٌ} قد اندملت وقروح قد التَحَمَّتْ ودونها عظام موهنة وازجة كائنة وشطايا غامضة فتتفجر افواها ويخرج ما فيها من قيح وغيره ويجتمع على النظافة ويامن الانسان غايلتها 11, 923 او عهدي بمن توليت حملة اليها | وبه علل من جرب وسلع وقولنج وحرار وضربان في الساقين واسترخاء في العصب وهم لازم وحزم دائم وبه سهم قد تبست اللحم على نعله وغار في كبده وكُنَّا نتوقع صدع قلبه صباح مساء فاقام بها ثلاثة ايام فخرج السهم من خاصرته لانه ارق موضع وجد فيه منقذاً قال ولم ار مثل هذا الماء الا في بلد التيز ومكران قال ومن شرف الحمة ان مع ذلك مجراها مجرى ماء عذب زلال بارد فاذا شرب منه انسان امن الخواثيق ووسع عروق انطحال الدقاق واسهل السوداء من غير مشقة وذكر غير ذلك من خواص هذه الحمة والله اعلم بصحتها.

11, 957 زَوَزَانُ بفتح اوله وثانيه ثم زاء اخرى واخره نون كورة حسنة بين جبال ارمينية وبين اخلاط واذريجان وديار بكر والموصل واهلها ارم وفيها طوايف من الاكراد قال صاحب الفتوح لما فتح عياض بن غنم الجزيرة وانتهى الى قردى وبازبدي اتاه بطريق الزوزان فصالحه عن ارضه على اتاوة وذلك في سنة ١٩ للهجرة، وقال ابن الاثير الزوزان ناحية واسعة في شرقي دجلة من جزيرة ابن عمر واول حدوده من نحو يومين من الموصل الى اول حدود اخلاط وينتهي حدها الى اذريجان الى اول عمل سلباس وفيها قلاع كثيرة حصينة وكلها للاكراد البشتوية والبختية فمن

فارسهما عليهم . فيقال اهل الرس تحت هذين الجبلين ، ومُخْرَجُ الرِّسِّ من
 قاليفلاة ويمرُّ بَارَان ثم يمرُّ بَرْزَان ثم يمرُّ بالمجمع فيجتمع هو والكرُّ وبينهما
 مدينة البيلقان ويمرُّ الكرُّ والرِّسُّ جميعا فيعصبان في بحر جَرْجَان ، والرِّسُّ
 هذا واد عجيب فيه من السمك اصناف كثيرة وزعموا | انه ياتيه في كلِّ 11, 780
 شهر جنس من السمك لم يكن من قبل وفيه سمك يقال له الشورماهي
 لا يكون الا فيه ويحيى اليه في كلِّ سنة في وقت معلوم صنف منه ، وقال
 مسعر بن المهلهل وقد ذكر بَدْءَ بابك ثم قال والى جانبه نهر الرس وعليه
 رَمَان عجيب لم ار في بلد من البلدان مثله وبها تين عجيب وزيبيا يحفف
 في التناير لانه لا شمس عندهم لكثرة الضباب ولم تصح السماء عندهم قط ،
 ونهر الرس يخرج الى صحراء البلاسجان وهي الى شاطئ البحر في
 الطول من بَرْزَنْد الى بَرْذَعَة ومنها وَرْثَان والبيلقان وفي هذه الصحراء خمسة
 الاف قرية واكثرها خراب الا ان حيطانها وابنتها باقية لم تتغير لحدودة
 التربة وصحتها ويقال ان تلك القرى كانت لاصحاب الرس الذين ذكرهم
 الله في القران المجيد ويقال انهم رهط جالوت قتلهم داوود وساميان
 عليهما السلام لما منعوا الخراج وقتل جالوت بارمية ،

رويندز قلعة حصينة من اعمال اذربيجان قرب تبريز، 11, 875

زَرَاوَنْد بفتح اوله وبعد الواو المفتوحة نون ساكنة واخره دال مهملة 11, 922
 قال مسعر بن المهلهل وقد ذكر البحيرة المرة بارمية قال وعلى هذا
 البحيرة قلاع حصينة وجانب من هذه البحيرة ياخذ الى موضع يقال له
 وادي الكرد فيه طرايف من الاحجار وعليه ممّا يلي سَلَمَاس حَمَّة

11, 739 الرَّانُ مدينة بين مَرَاغَة وَزَنْجَان قيل فيها معدن ذهب ومعدن الأُسْرُب
قال مسعر واستعملت منه مُرْدَاسَنْجَا فَحَصَلَ لِي من كُلِّ مَنَّا دَاقٍ ونصف
فُتَّة ووجدت فيه البِيرُوح كثيرا عظيم الخلقة يكون الواحد منه عشرة أذرع
واكثر من ذلك وفي هذه المدينة نهر من شرب منه آمن الحَصَاة أبدا
11, 740 وبها حشيشة تُضْحَك من تكون معه حتى يخرج به الضحك إلى الرعونة
وان سقطت منه أو شيء منها اعترا حزن لذلك وبكاء وبها حجارة بيض
غير شفاقة يقيم الرصاص ويقع بها من السحاب دُوبَّة تنفع من داء الثعلب
بالطُّوخ هكذا ذكره مسعر بن مِهْدِل، والذي عندي أن الرَّان واران واحد
وهي ولاية واسعة من نواحي أرمينية،

11, 758 الرَّحَابُ هي ناحية بأذربيجان ودرْبَنْد وأكثر أرمينية كلها بشتها هذا
الاسم.

11, 776 وادى الرُّزْمُ في أرض أرمينية فيه ماء كثير يصب في دجلة عند نَلْ
فان وبما هذا الوادى يكثر ماء دجلة حتى تحمل السفن وتخرج من
أرض أرمينية من الناحية التي كان يتولأها موشاليق البطريق وما وإلى تلك
النواحي وفي وادى الرزم ينصب النهر المشتق لبديس وهو خارج من
ناحية خلأط،

11, 778 الرَّسُّ بفتح أوله والتشديد | وادى أذربيجان وحد أذربيجان ما وراء
779 الرس ويقال أنه كان بَارَان على الرس ألف مدينة فبعث الله إليهم نبيا
يقال له موسى وليس بموسى بن عمران فدعاهم إلى الله والإيمان به فكذبوه
وجحدوه وعصوا أمره فدعا عليهم فحوّل الله الحارث والحويرث من الطاييف

سبار البلاد قال أبو سعد وروى عنه أبو عبد الله محمد بن الفضل الفراوي
وأبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامى قال أبو سعد وذكر بعضهم أن أبا
الوليد الدربندى توفى في شهر رمضان سنة ٤٥٦.

دَرَمَار بكسر أوله وتشديد ثانيه قلعة حصينة من نواحي أذربيجان قرب II, 573
تبريز.

الدَّشْتُ بفتح أوله وسكون ثانيه وآخره تاء مشناة من فوق بليدة II, 575
في وسط الجبال بين أربل وتبريز رأيتها عامرة كثيرة الخير أهلها كلهم أكراد، II, 576
دَمَانِس مدينة من نواحي تفلis بارمينية يجلب منها الأبرسم قال أبو القاسم II, 585
أخبرني به رجل منها.

دوميس ناحية أَرَان بين بَرْدَعَة ودَيْل، II, 629

دَوِين بفتح أوله وكسر ثانيه وياء مشناة من تحت ساكنة وآخره نون II, 632
بلدة من نواحي أَرَان في آخر حدود أذربيجان بقرب من تفلis منها ملوك
الشام بنو أيوب ينسب إليها أبو الفتوح نصر الله بن منصور بن سهل الدويني
الجنزى كان فقيها شافعي المذهب تفقه ببغداد على أبي حامد الغزالي
وسافر إلى خراسان وإقليم بنيسابور مدة ثم انتقل إلى بلخ وسمع الحديث
على أبي سعد عبد الواحد بن عبد الكريم القصري وعبد الرزاق بن حنّان
المنيعي وغيرهما ذكره أبو سعد في شيوخه فقال مات بلخ في سنة ٥٤٦،

دَهْنَخِيرْجَان مدينة كبيرة بأذربيجان بينها وبين تبريز يومان وبينها وبين II, 636
مراغة يومان وبعضهم يسميها حَرَقَان والذي ترجم هاهنا معناة قرية النخيرجان
والنخيرجان كان خازن كسرى وهذه البلدة مضافة إليه.

عمر وهو يحيط بها ثم الى بلد والموصل ثم الى تَكْرِيت وقيل بَتَكْرِيت
يَنْصَبُ فِيهِ الزَّبَابُ الْاَعْلَى مِنْ مَوْضِعٍ يُقَالُ لَهُ تَلٌّ فَاَنْ وَالتَّرَابُ الصَّغِيرُ
عِنْدَ النَّوَاسِي وَمِنْهَا يَعْظَمُ ثُمَّ بَغْدَادُ ثُمَّ وَاسِطُ ثُمَّ الْبَصْرَةُ ثُمَّ عَبَّادَانُ ثُمَّ
يَنْصَبُ فِي بَحْرِ الْهِنْدِ فَاِذَا اِنْفَصَلَ عَلَى وَاسِطٍ اَنْقَسَمَ إِلَى خَمْسَةِ أَنْهَارٍ عَظَامُ
تَحْمِلُ السُّفُنَ مِنْهَا نَهْرُ سَاسَى وَنَهْرُ الْغُرَّافِ وَنَهْرُ دَقْلَةَ وَنَهْرُ جَعْفَرٍ وَنَهْرُ مَيْسَانَ
ثُمَّ تَجْتَمِعُ هَذِهِ الْأَنْهَارُ أَيْضًا وَمَا يَنْضَافُ إِلَيْهَا مِنَ الْفُرَاتِ كَلَّهَا قَرَبَ مَطَّارَةَ
قَرِيَةِ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْبَصْرَةِ يَوْمَ وَاحِدٍ وَرَوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ
أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى دَانِيَالٍ عَمُّهُ وَهُوَ دَانِيَالُ الْكَبِيرِ أَنْ أَحْفَرَ لِعِبَادِي نَهْرَيْنِ
وَأَجْعَلَ مَقْبَضَهُمَا الْبَحْرَ فَقَدْ أَمَرْتُ الْأَرْضَ أَنْ تُطِيعَكَ فَاتَّخَذَتْ خَشْبَةً وَجَعَلَتْ
يَجْرِهَا فِي الْأَرْضِ وَالْمَاءُ يَتَّبِعُهُ وَكَلَّمَا مَرَّ بِأَرْضِ يَتِيمٍ أَوْ أَرْمَلَةٍ أَوْ شَيْخٍ كَبِيرٍ
نَاشَدُوهُ اللَّهُ فَيُجِيبُهُمْ عَنْهُمْ فَمَوَاقِيلُ دَجَلَةَ وَفُرَاتٍ ذَلِكَ قَالَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ
وَمِمَّا دَجَلَةُ مِنْ أَرْمِينِيَّةٍ.

11, 564 دُرَيْدٌ هُوَ بَابُ الْإِبْوَابِ وَقَدْ ذَكَرَ يُنسَبُ إِلَيْهِ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ
 بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّوْفِيِّ الْبَلْخِيِّ أَبُو الْوَلِيدِ الْمَعْرُوفُ بِالْأَدْرِئَنَدِيِّ وَكَانَ قَدِيمًا
 يَكْتَبُ بِأَيْ قَنَادَةٍ وَكَانَ مِمَّنْ رَحَلَ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ وَبَالِغٍ فِي جَمْعِهِ وَأَكْثَرَ
 غَايَةَ الْإِكْتَارِ وَكَانَتْ رَحْلَتُهُ مِنْ مَا وَرَاءَ النَّهْرِ إِلَى الْأَسْكَندَرِيَّةِ وَأَكْثَرَ عَنْهُ
 أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَطِيبُ فِي التَّارِيخِ مَرَّةً يَصْرَحُ بِذِكْرِهِ
 وَمَرَّةً يُدَلِّسُ وَيَقُولُ أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْأَشْجَرِيُّ وَكَانَ قَرَأَ عَلَيْهِ
 تَارِيخَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْغَنْجَارِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كَثِيرٌ مَعْرِفَةٍ بِالْحَدِيثِ غَيْرَ أَنَّهُ كَانَ
 مَكْتَرًا رَحَلًا لَمْ يَذْكُرْهُ الْخَطِيبُ فِي تَارِيخِهِ وَذَكَرَهُ أَبُو سَعْدٍ سَمِعَ يَخْبَرُ
 أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدَ بْنَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخَافِظَ غَنْجَارًا وَمِنْ فِي طَبَقَتِهِ فِي

مِنْ خُورَيْتٍ وَجِبَالِهَا مِنْ أَرْضِ أَرْمِينِيَّةٍ ثُمَّ تَوَافَى دَجَلَةٌ مُوضَعًا يَعْرِفُ بِتَلٍّ
 فَافَانَ فَيَنْصَبُ إِلَيْهَا وَادِي الرَّزْمِ وَهُوَ الْوَادِي الَّذِي يَكْثُرُ فِيهِ مَاءُ دَجَلَةٍ وَهَذَا
 الْوَادِي مَخْرَجُهُ مِنْ أَرْضِ أَرْمِينِيَّةٍ مِنَ النَّاحِيَةِ الَّتِي يَتَوَلَّاهَا مُوشَالِيْقُ الْبَطْرِيقِ
 وَمَا وَالِي تِلْكَ النَّوَاحِي وَفِي وَادِي الرَّزْمِ يَنْصَبُ الْوَادِي الْمَشْتَقُّ لِبَدْلَيْسَ
 وَهُوَ خَارِجٌ مِنْ نَاحِيَةِ خِلَاطٍ ثُمَّ تَنْقَادُ دَجَلَةٌ كَيْمَشَتْهَا حَتَّى تَوَافَى الْجِبَالِ
 الْمَعْرُوفَةُ بِجِبَالِ الْجَزِيرَةِ فَيَنْصَبُ إِلَيْهَا نَهْرٌ عَظِيمٌ يَعْرِفُ بِرَنْيٍ يَخْرُجُ مِنْ دُونِ
 أَرْمِينِيَّةٍ فِي تَخُومِهَا ثُمَّ يَنْصَبُ إِلَيْهَا نَهْرٌ عَظِيمٌ يَعْرِفُ بِأَعْيَنَانَا ثُمَّ تَوَافَى
 اكْنَفُ الْجَزِيرَةِ الْمَعْرُوفَةِ بِجَزِيرَةِ ابْنِ عَمْرِ فَيَنْصَبُ إِلَيْهَا وَادٍ مَخْرَجُهُ مِنْ
 ظَاهِرِ أَرْمِينِيَّةٍ يَعْرِفُ بِالْبُؤْيَارِ ثُمَّ تَوَافَى مَا بَيْنَ بَاسُوزَيْنِ وَالْجَزِيرَةِ فَيَنْصَبُ إِلَيْهَا
 الْوَادِي الْمَعْرُوفُ بِدُوشَا وَدُوشَا يَخْرُجُ مِنَ الزَّوْزَانِ فِيمَا بَيْنَ أَرْمِينِيَّةٍ وَادْرِيجَانَ
 ثُمَّ يَنْصَبُ إِلَيْهَا وَادِي الْخَابُورِ وَهُوَ أَيْضًا خَارِجٌ مِنَ الْمَوْضِعِ الْمَعْرُوفِ بِالزَّوْزَانِ
 وَهُوَ الْمَوْضِعُ الَّذِي يَكُونُ فِيهِ الْبَطْرِيقُ الْمَعْرُوفُ بِجَرَجِيْزٍ ثُمَّ تَسْتَقِيمُ عَلَى
 حَالِهَا إِلَى بَلَدٍ وَالْمَوْضِعُ فَيَنْصَبُ إِلَيْهَا بِلَدٌ مِنْ غَرْبِهَا نَهْرٌ رِيْمَا مَنَعَ الرَّاجِلَ
 مِنْ خَوْضِهِ ثُمَّ لَا يَقَعُ فِيهَا قَطْرَةٌ حَتَّى تَوَافَى الزَّابُ الْأَعْظَمُ مُسْتَنْبِطُهُ مِنْ
 جِبَالِ ادْرِيجَانَ يَأْخُذُ عَلَى زَرْكُونٍ وَيَبْعِثُ فَتَكُونُ مَعَازِجُهُ إِيَّاهَا فَوْقَ
 الْحَدِيثَةِ بِفَرَسَخٍ ثُمَّ تَقْنَى السِّنُّ فَيَعْتَرِضُهَا الزَّابُ الْأَسْفَلُ مُسْتَنْبِطُهُ مِنْ أَرْضِ
 شَهْرَزُورٍ ثُمَّ تَوَافَى سَرٌّ مِنْ رَايٍ إِلَى هُنَا عَنِ الْكُسْرُوى، وَقِيلَ إِنْ أَصَلَ
 مَخْرَجُهُ مِنْ جَبَلٍ بِقَرَبِ آمَدٍ عِنْدَ حَصْنٍ يَعْرِفُ بِحَصْنِ ذِي الْقَرْنَيْنِ مِنْ تَحْتِهِ
 تَخْرُجُ عَيْنُ دَجَلَةٍ وَهِيَ هُنَاكَ سَاقِيَةٌ ثُمَّ كَلَمًا امْتَدَّتْ أَنْضَمَّ إِلَيْهَا مِيَاهُ جِبَالِ

دِيَادٍ بِكَرٍ حَتَّى تَصِيرَ | بِقَرَبِ الْبَحْرِ مَدَّ الْبَصَرِ وَرَأَيْتَهُ بِأَمَدٍ وَهُوَ يَخَاضُ II, 553
 بِالْأَدْوَابِ ثُمَّ يَمْتَدُّ إِلَى مِيَّافَارِقَيْنِ ثُمَّ إِلَى حَصْنٍ كَيْفَا ثُمَّ إِلَى جَزِيرَةِ ابْنِ

يُتَسَبَّأُ إِلَيْهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَحْيَى الدَّبِيلِيُّ يَرُوي عَنْ الصَّبَّاحِ بْنِ مُحَارِبٍ،
وَجِدَارِ بْنِ بَكْرِ الدَّبِيلِيِّ رُوي عَنْ جَدِّهِ رُوي عَنْهُ أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ
الْكِنَانِيُّ الْبَغْدَادِيُّ، وَقَالَ أَبُو يَعْقُوبَ الْحَرِيمِيُّ يَذْكُرُهَا

11, 551 دَجَلَةُ نَهْرِ بَغْدَادٍ لَا تَدْخُلُهُ الْآلِفُ وَالْإِلَامُ قَالَ حَمْزَةُ دَجَلَةُ مَعْرَبَةٌ عَلَى دَبْلَدٍ
وَلَهَا اسْمَانِ آخِرَانِ وَهُمَا آرَنْكُ رُودُ وَكُودُكُ دَرِّيَا أَيْ الْبَحْرُ الصَّغِيرُ، أَخْبَرَنَا
الْشَيْخُ مَسْمَارُ بْنُ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ أَبُو بَكْرٍ الْمَقْرِيُّ الْبَغْدَادِيُّ بِالْمَوْصِلِ أَنَا
الْشَيْخُ الْحَافِظُ أَبُو الْفَضْلِ مُحَمَّدُ بْنُ نَاصِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ السُّلَّامِيُّ أَنَا
الْشَيْخُ الْعَالِمُ أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّرَّاجُ الْقَارِي
أَنَا الْقَاضِي أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ التُّوزِيُّ فِي شَهْرِ رَجَبِ
الْآخِرِ سَنَةِ ٤٤٠ قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى الْمَرْزُبَانِيُّ
قَالَ دَفَعَ إِلَيَّ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ هَارُونَ وَرَقَةً ذَكَرَ أَنَّهَا بَخْطٌ عَلَى بَنٍ
مَهْدَى الْكُشُورِيِّ وَوُجِدَتْ فِيهَا أَوَّلُ مَخْرَجِ دَجَلَةٍ مِنْ مَوْضِعٍ يُقَالُ لَهُ عَيْنُ
دَجَلَةٍ عَلَى مَسِيرَةِ يَوْمَيْنِ وَنِصْفٍ مِنْ أَمَدٍ مِنْ مَوْضِعٍ يَعْرِفُ بِهَلُورَسَ مِنْ
كَهْفٍ مُظْلَمٍ وَأَوَّلُ نَهْرٍ يَنْصَبُ إِلَى دَجَلَةٍ يَخْرُجُ مِنْ فَوْقِ شِمَشَاطٍ بِأَرْضِ
الرُّومِ يُقَالُ لَهُ نَهْرُ الْكَلَابِ ثُمَّ أَوَّلُ وَادٍ يَنْصَبُ إِلَيْهِ سَوَى السَّوْفَى وَالرَّوَاضِعِ
وَالْأَنْهَارِ الَّتِي لَيْسَتْ بِعَظِيمَةٍ وَادِي صُلْبٍ وَهُوَ وَادٍ بَيْنَ مَيَّافَرْقِينَ وَأَمَدٍ قِيلَ
11, 552 أَنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ هَلُورَسَ وَهَلُورَسُ الْمَوْضِعُ الَّذِي اسْتَشْهَدَ فِيهِ عَلِيُّ الْأَرْمَنِيُّ
ثُمَّ يَنْصَبُ إِلَيْهِ وَادِي سَاتِيدِمَا وَهُوَ خَارِجٌ مِنْ دَرَبِ الْكَلَابِ بَعْدَ أَنْ يَنْصَبَ
إِلَى وَادِي سَاتِيدِمَا وَادِي الزُّورِ الْآخِذُ مِنَ الْكَلْبِ وَهُوَ مَوْضِعُ ابْنِ بَقْرَاطٍ
الْبَطْرِيْقِ مِنْ ظَاهِرِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيَنْصَبُ أَيْضًا مِنْ وَادِي سَاتِيدِمَا نَهْرُ مَيَّافَرْقِينَ
ثُمَّ يَنْصَبُ إِلَيْهِ وَادِي السَّرْبَطِ وَهُوَ الْآخِذُ مِنْ ظَهْرِ آيَاتِ أَرْزَنَ وَهُوَ يَخْرُجُ

إليها الثياب الخويّة وينسب إليها أيضا أبو معاذ عبدان الطيّيب الخويّ يروى
 عن الجاحظ روى عنه أبو علي القالي، ويوسف بن طاهر بن يوسف بن
 الحسن الخويّ الأديب أبو يعقوب من أهل خويّ أديب فاضل وقيّ به بارع
 حسن السيرة رقيق الطبع مليح الشعر مستحسن النظم كتب لأبي سعد
 الإجازة وقد كان سكن نوقان طوس وولي نيابة القضاء بها وحمدت سيرته
 في ذلك وله تصانيف من جعلتها رسالة تنزيه القرآن الشريف عن وُصْفِ
 اللحن والتحريف وقال أبو سعد «وطنيّ إنه قُتل في وقعة العرب بطوس
 سنة ٥٤٩ هـ أو قبلها بيسير» وينسب إليها أيضا أبو بكر محمد بن يحيى بن
 مسلم الخويّ حدث عن جعفر بن إبراهيم المؤدّن روى عنه أبو القاسم عبد
 الله بن محمد بن إبراهيم بن إدريس الشافعي وغيره،

خَيْرَ أَرْبَابِ الْفَتْحِ ثُمَّ السُّكُونِ وَزَايَا وَآخِرُهُ رَأَى مِنْ نَوَاحِي أَرْمِينِيَةِ لَهَا ذِكْرُ II, 507
 فِي الْفَتْوحِ،

* * *

دَيْلُ بَفَتْحِ أَوَّلِهِ وَكُسْرُ ثَانِيهِ بوزن زَيْلٍ | مَدِينَةُ بَآرْمِينِيَةِ تَتَاخَمُ أَرَانَ كَانَ I, 548
 I, 549
 تَعْرَا فَتَحَهُ حَبِيبُ بْنُ مُسْلِمَةَ فِي أَيَّامِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ فِي إِمَارَةِ مُعَاوِيَةَ
 عَلَى الشَّامِ فَفَتْحَ مَا مَرَّ بِهِ إِلَى أَنْ وَصَلَ إِلَى دَيْلٍ فَغَلَبَ عَلَيْهَا وَعَلَى قَرَاهَا
 وَصَالِحِ أَهْلِهَا وَكَتَبَ لَهُمْ كِتَابًا نَسَخْتُهُ هَذَا كِتَابُ مَنْ حَبِيبُ بْنُ مُسْلِمَةَ الْفَهْرِيُّ
 لِنَصَارَى أَهْلِ دَيْلٍ وَمُجُوسَهَا وَيَهُودَهَا شَاهِدَهُمْ وَغَايِبَهُمْ أَنِّي أَمْنَتُكُمْ عَلَى
 أَنْفُسِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَكُنَائِسِكُمْ وَبَيْعِكُمْ وَسُورِ مَدِينَتِكُمْ فَاتَمَّ آمَنُونَ وَعَلَيْنَا
 الْوَفَاءُ لَكُمْ بِالْعَهْدِ مَا وَفَيْتُمْ وَأَذَيْتُمْ الْجَزِيَّةَ وَالْخِرَاجَ شَهِدَ اللَّهُ وَكَفَى بِاللَّهِ
 شَهِيدًا وَخَتَمَ حَبِيبُ بْنُ مُسْلِمَةَ ...

مُدَّة شهرين في كل سنة ويقال أن قُبَاذَ الْاَكْبَرِ لِمَا طَلَمَ آفَاقَ بِلَادِهِ وَجِهَ
بِلِينَاسٍ صَاحِبِ الطَّلَسَمَاتِ إِلَى اِرْمِينِيَّةٍ فَلَمَّا صَارَ إِلَى بَحِيرَةِ خَلَاطِ فَعَلَسَمَهَا
فِي عَشْرَةِ اشْهُرٍ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ.

II, 459 خَلْخَالٌ بَلْفُظٌ. وَاحِدٌ خَلَاحِيلِ النِّسْوَانِ مَدِينَةٍ وَكُورَةٍ فِي طَرَفِ اِذْرِيجَانَ
مِتَاخَمَةٍ لِحِيلَانَ فِي وَسْطِ الْجِبَالِ وَكَثْرَ قُرَاهِمَ وَمَزَادَعِهِمْ فِي جِبَالٍ شَاهِقَةٍ بَيْنَهَا
وَبَيْنَ قُرُوبِينَ سَبْعَةِ اَيَّامٍ وَبَيْنَ اِرْدَبِيلِ يَوْمَانَ وَفِي هَذِهِ الْوَلَايَةِ قَلَاعٌ حَصِينَةٌ
وَرَدَّتْهَا عِنْدَ اِنْهَزَامِي مِنَ التُّتَرِ بِخُرَاسَانَ فِي سَنَةِ ٦١٧ء.

II, 470 خَمَرَبُورْتُ بَلَدٌ مِنْ نَوَاحِي خَلَاطِ غَيْرِ خَرْتَبُورْتِ.

II, 474 خُنَانٌ بَعْضُ اَوَّلِهِ وَبَعْدُ الْاَلْفِ نُونٌ اُخْرَى مَدِينَةٌ مِنْ بِلَادِ جَرْزَانَ مِنْ
قَتُوحِ حَبِيبِ بْنِ مُسْلَمَةَ قَالَ الْاَصْطَخَرِيُّ خُنَانٌ قَلْعَةٌ تُعْرَفُ بِقَلْعَةِ التُّرَابِ لِأَنَّهَا
عَلَى نَلٍّ عَظِيمٍ.

II, 478 خَنْلِيقُ بَعْضُ اَوَّلِهِ وَتَسْكِينُ ثَانِيهِ وَكُسْرُ لَامِهِ وَيَاءُ مُثْنَاةٌ مِنْ تَحْتِ وَآخِرُهُ
قَافٌ بَلَدٌ بِدَرْبِنَدِ خَزَرَانَ عِنْدَ يَابِ الْاَبْوَابِ يَنْسَبُ إِلَيْهَا حَكِيمُ بْنُ اِبْرَاهِيمَ بْنِ
حَكِيمِ الْكُزِّيِ الْخَنْلِيقِيُّ الدَّرَبَنْدِيُّ كَانَ فَقِيْهًا شَافِعِيًّا فَاضِلًا ثَقَّةً تَفَقَّهَ بِبَغْدَادَ
عَلَى اَنُفَرَالِي وَسَمِعَ الْحَدِيثَ الْكَثِيرَ وَسَكَنَ بُخَارَا إِلَى أَنْ تَوَفَّى بِهَا فِي
شَعْبَانَ سَنَةِ ٥٣٨ء.

II, 498 خَوْشَبُ مِنْ قَلَاعِ نَاحِيَةِ الرَّوَزَانَ.

II, 500 خُونْتُ بَعْضُ اَوَّلِهِ وَسَكُونُ ثَانِيهِ وَسَكُونُ النُّونِ اَيْضًا يَلْتَقِي فِيهِ سَاكِنَانِ
وَتَاءُ مُثْنَاةٌ صَقَعَ قُرْبَ اَرَزْنَ الرُّومِ فِيهِ جِبَالٌ مَعْدُودَةٌ فِي اَعْمَالِ اِرْمِينِيَّةٍ.

II, 502 خَوِي بَلَدٌ مَشْهُورٌ مِنْ اَعْمَالِ اِذْرِيجَانَ حَصْنٌ كَثِيرُ الْخَيْرِ وَالْفَوَاكِهِ يَنْسَبُ

الملك يقال له خز وهو مسلم واحكام المسلمين المقيمين في بلد الخزر
والمختلفين اليهم في التجارات مردودة الى ذلك الغلام المسلم لا ينظر في
امورهم ولا يقضى بينهم غيره، وللمسلمين في هذه المدينة مسجد جامع
يصلون فيه الصلوة | ويحضرون فيه ايام الجمع وفيه منارة عالية وعدة مؤذنين II, 440
فلما اتصل بملك الخزر في سنة ٣١٠ ان المسلمين هدموا الكنيسة التي
كانت في دار البابونج - أمر بالمنارة فهدمت وقتل المؤذنين وقال لولا اني
اخاف ان لا يبقى في بلاد الاسلام كنيسة الا هدمت لهدمت المسجد
والخزر وملكهم كلهم يهود وكان الصقالبة وكل من يجاورهم في طاعته
ويخاطبهم بالعبودية ويدينون له بالطاعة وقد ذهب بعضهم الى ان ياجوج
وماجوج هم الخزر.

خُسْ وقال نصر خُسْ ناحية باذريجان، II, 446

خِلَاطٌ بكسر اوله واخره طاء مهلة البلدة العامرة المشهورة ذات الخبرات II, 457
الواسعة والثمار البانعة طولها اربعة وستون درجة ونصف وثلاث وعرضها
تسع وثلاثون درجة وثلاثان في الاقليم الخامس وهي من فتوح عياض بن غنم
سار من الجزيرة اليها فصالحه بطريقها على الجزيرة ومال يوديه ورجع عياض
الى | الجزيرة، وهي قصبة ارمينية الوسطى فيها الفواكه الكثيرة والمياه II, 458
الغزيرة وبردها في الشتاء يضرب المثل ولها البحيرة التي ليس لها في
الدنيا نظير يجلب منها السمك المعروف بالطريخ الى ساير البلاد ولقد رايت
منه ببلخ وبلغني انه يكون بغزة وبين الموضعين مسيرة اربعة اشهر وهي
من عجائب الدنيا قال ابن الكلبي من عجائب الدنيا بحيرة خِلَاط فانها عشرة
اشهر لا يكون فيها ضفدع ولا سَرَطَان ولا سمكة ثم يظهر بها السمك

439, II لا يصل اليه شيطان ولا إنسان ولا دود ولا هوام وإذا دفن ضربت أعناق
 الذين يدفنونه حتى لا يدري أين قبره من تلك البيوت. ويسمى قبره الجنة
 ويقولون قد دخل الجنة وتفرش البيوت كلها بالديباج المنسوج بالذهب
 ورسم ملك الخزر ان يكون له خمس وعشرون امرأة كل امرأة منهن
 ثبنة ملك من الملوك الذين يحاذونه ياخذها طرعا او كرها وله من الجوارى
 السرازي لفراشه ستون ما منهن الا فايقة الجمال وكل واحدة من الحرابر
 والسرازي في قصر مفرد لها قبة مغطاة بالساج وحول كل قبة مضرب
 بولكل واحدة منهن خادم يحجبها فاذا اراد ان يعطا بعضهن بعث الى الخادم
 الذى يحجبها فيوافي بها في اسرع من لمح البصر حتى يجعلها في فراشه
 ويقف الخادم على باب قبة الملك فاذا وطئها اخذ بيدها وانصرف ولم
 يتركها بعد ذلك لحظة واحدة. واذا ركب هذا الملك الكبير ركب سائر
 الجيوش لركوبه ويكون بينه وبين المواكب ميل فلا يراه احد من رعيته
 الا آخر لوجهه ساجدا له لا يرفع راسه حتى يجوزه. ومدة ملكهم اربعون
 سنة اذا جاوزها يوما واحدا قتلته الرعية وخاصته وقالوا هذا قد نقص عقله
 واضطرب رأيه. واذا بعث سرية لم تول الدبر بوجه ولا بسبب فان انهزمت
 قتل كل من ينصرف اليه منها فاما القواد وخليفته فمتى انهزوا احضرهم
 واحضر نساءهم واولادهم فوجههم بحضرتهم لغيرهم وهم ينظرون وكذلك
 دوابهم ومتاعهم وسلاحهم ودورهم وربما قطع كل واحد منهم قطعتين
 وصلبهم وربما علقهم بأعناقهم في الشجر وربما جعلهم اذا احسن اليهم ساسة
 وملك الخزر مدينة عظيمة على نهر اتل وهي جانبان في احد الجانبين
 المعلوم وفي الجانب الاخر الملك واصحابه وعلى المسلمين رجل من غلمان

والسبك وما عدا ذلك مما يوجد عندهم يُحْمَلُ اليهم من الروس وبلغار وكويابه، والنصف الشرقي من مدينة الخزر فيه معظم التجار والمسلمون والمتاجر. ولسان الخزر غير لسان الترك والفارسية ولا يشاركه لسان فريق من الأمم والخزر لا يشبهون الاثراك وهم سُودُ الشعور وهم صنفان صنف يسمون قراخزر وهم سمر يضربون لشدة السمرة الى السواد كأنهم صنف من الهند وصنف بيض ظاهر والجمال والحن والذي يقع من رقيق الخزر وهم اهل الاوثان الذين يستجيزون بيع اولادهم واسترقاق بعضهم لبعض فأما اليهود والنصارى فانهم يدينون بتحريم استرقاق بعضهم بعضا مثل المسلمين، وولد الخزر لا يُجَبُّ منه الى البلاد شيء وكل ما يرتفع منه انما هو مجلوب اليه مثل الدقيق والعلل والشمع والخز والاورار، واما ملك الخزر فاسمه خاقان وانه لا يظهر الا في كل اربعة اشهر متتارها ويقال له خاقان الكبير ويقال لخليفته خاقان به وهو الذي يقود الجيش ويسوسها ويدبر امر المملكة ويقوم بها ويظهر ويفزو وله تدعى الملوك الذين يصاقبونه ويدخل في كل يوم الى خاقان الاكبر متواضعا يظهر الاخبات والسكينة ولا يدخل عليه الا حافيا وبيده حطب فاذا سلم عليه اوقد بين يديه ذلك الحطب فاذا فرغ من الوقود جلس مع الملك على سريره عن يمينه ويخلفه رجل يقال له كُنْدُرُ خاقان ويخلف هذا ايضا رجل يقال له جاوشير ورسم الملك الاكبر ان لا يجلس للناس ولا يكلمهم ولا يدخل عليه احد غير من ذكرنا والولايات في الحل والعقد والعقوبات وتدبير المملكة على خليفته خاقان به ورسم الملك الاكبر اذا مات ان يبنى له دار كبيرة فيها عشرون بيتا ويحفر له في كل بيت منها قبر وتكثر الحجارة حتى تصير مثل الكحل وتقرش فيه وتطرح النورة فوق ذلك وتحت الدار

المسلمين يقال انهم يزيدون على عشرة آلاف مسلم ولهم نحو ثلاثين مسجداً
 وقصر الملك بعيد من شطّ النهر وقصره من أجْر وليس لاحد بناء من
 اجر غيره ولا يمكن الملك ان يبنى بالاجر غيره ولهذا السور اربعة ابواب
 احدها يلي النهر واخرها يلي الصحراء على ظهر هذه المدينة وملكهم يهودي
 ويقال ان له من الحاشية نحو اربعة آلاف رجل والخزر مسلمون ونصارى
 وفيهم عبدة الاوثان وافل الفرق هناك اليهود على ان الملك منهم واكثرهم
 المسلمون والنصارى الا ان الملك وخاصته يهود والغالب على اخلاقهم اخلاق
 اهل الاوثان يسجد بعضهم لبعض عند التعظيم واحكام مصرهم على رسوم
 مخالفة للمسلمين واليهود والنصارى، وجريدة جيش الملك اثنا عشر الف
 رجل فاذا مات منهم رجل اقيم غيره مقامه فلا ينقص هذه العدة ابداً
 وليست لهم جراية دائمة الا شيء نزر يسير يصل اليهم في المدة البعيدة
 فاذا كان لهم حرب او حزمهم امر عظيم يجمعون له واما ابواب اموال
 صلات الخزر فمن الارصاد وعشور التجارات على رسوم لهم من كل
 طريق وبحر ونهر ولهم وظائف على اهل المحال والنواحي من كل صنف
 مما يحتاج اليه من طعام وشراب وغير ذلك، وللملك تسعة من الحكماء
 من اليهود والنصارى والمسلمين واهل الاوثان اذا عرض للناس حكومة
 قضى فيها هولاء ولا يصل اهل الحوايج الى الملك نفسه وانما يصل اليه
 هولاء الحكماء وبين هولاء الحكماء وبين الملك يوم القضاء سفير يرسلونه
 فيما يجرى من الامور ينهون اليه ويرد عليهم امره ويمضونه، وليس لهذه
 المدينة قرى الا ان مزارعهم مفترشة يخرجون في الصيف الى المزارع
 438، نحو من عشرين فرسخاً فيزرعون | ويجمعونه اذا ادرك بعضه الى النهر
 وبعضه الى الصحارى فيحملونه على العجل والنهر والغالب على قوتهم الارز

خَرْسُ بكسر أوله وتسكين ثانيه وسين مهلة حصن بأرمينية على بحر II, 422
متصلة بشروان كان مروان بن محمد قد صالح عليه اهله.

خَرْقَانُ بفتح أوله وتشديد ثانيه وفتح ه وفاق واخره نون II, 424
مدينة قرب تبريز بأذربيجان وأصلها ده نخيرجان وكان نخيرجان صاحب II, 425
بيت مال كسرى.

خَرْمُ بضم أوله وتشديد ثانيه وتفسيره بالفارسية السرور وهو رستاق II, 427
بازديل قال نصر وأطن الخرمية الذين كان منهم بابك الخرمي نسبوا إليه
وقيل الخرمية فارسي معناه الذين يتبعون الشهوات ويستبيحونها.

خَزْرُ بالتحريك واخره راء وهو انقلاب في الحدة نحو اللحاظ وهم II, 436
أقبح الحال وهي بلاد الترك خلف باب الأبواب المعروف بالدر بند قريب
من سد ذي القرنين ويقولون هو مسمى بالخزر بن يافت بن نوح عم
وقال في كتاب العين الخزر جيل خزر العيون وقال دجيل بن علي يمدح
آل علي رحمه الله.

وقال أحمد بن فضلان رسول المقتدر إلى الضغالة في رسالة له ذكر
فيها ما شاهدته بتلك البلاد فقال الخزر اسم إقليم من قصبة تسمى آتل
وآتل اسم النهر يجري إلى الخزر من الروس وبلغارم وآتل مدينة والخزر
اسم المملكة لا اسم مدينة ولآتل قطعتان قطعة على غربي هذا النهر المسمى
آتل وهي أكبرهما وقطعة على شرقيته والمالك يسكن الغربي منها ويسمى II, 437

المالك بلسانهم ملك ويسمى أيضا باك وهذه القطعة الغربية مقدارها في الطول
نحو فرسخ ويحيط بها سور إلا أنه مفترش البناء وأبنيتهم خراكهاث لبود
الاشياء يسير بنى من طين ولهم أسواق وحمامات وفيها خلق كثير من

وملطية وهو الى ملطية اقرب وفيه يقول النامي يخاطب ناصر الدولة ابن حمدان.

II, 277 حِصْنٌ كَيْفًا وَيُقَالُ كَيْبًا وَأُظُنُّهَا أَرْمَنِيةٌ وَهِيَ بَلَدَةٌ وَقَعَةٌ عَظِيمَةٌ مُشْرِفَةٌ عَلَى دَجَلَةٍ بَيْنَ أَمَدٍ وَجَزِيرَةِ ابْنِ عَمْرِو بْنِ دِيَارِ بَكْرٍ وَهِيَ كَانَتْ ذَاتَ جَانِبَيْنِ وَعَلَى دَجَلَتِهَا قَنْطَرَةٌ لَمْ أَرِ فِي الْبِلَادِ الَّتِي رَأَيْتُهَا أَعْظَمَ مِنْهَا وَهِيَ طَائِقٌ وَاحِدٌ يَكْتَنِفُهُ طَائِقَانِ صَغِيرَانِ وَهِيَ لِصَاحِبِ أَمَدٍ مِنْ وَلَدِ دَاوُودَ بْنِ سُقْمَانَ بْنِ أَرْتُقٍ.

II, 338 حِمَصٌ بِالْفَتْحِ ثُمَّ الْكَسْرِ وَالتَّخْفِيفِ وَالصَّادُ مِهْمَلَةٌ قَرْيَةٌ قَرِيبُ حَلْخَالٍ مِنْ أَعْمَالِ الشَّارِ فِي طَرَفِ إِذْرِيجَانَ مِنْ جِهَةِ قَرْوِينَ.

II, 380 حَيْرَانٌ قَالَ نَصْرُ بْنُ حَيْرَانَ بَفَتْحِ الْحَاءِ مِنْ مَدَنِ أَرْمِينِيَّةٍ قَرْيَةٍ مِنْ شُرَوَانَ فَطُولُ حَيْرَانَ اثْنَتَانِ وَسَبْعُونَ دَرَجَةً وَرَبْعٌ وَعَرْضُهَا أَرْبَعٌ وَثَلَاثُونَ دَرَجَةً مِنْ فَتْوحِ سَلْمَانَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَيُنْسَبُ إِلَيْهَا أَبُو الْحَسَنِ حَمْدُونُ بْنُ عَلِيٍّ الْحَيْرَانِيُّ رَوَى عَنْ سَلِيمِ بْنِ أَيُّوبَ الْفَتْيهِ الشَّافِعِيِّ وَرَوَى عَنْهُ أَبُو بَكْرٍ الشَّاشِيُّ الْفَقِيهُ قَتْلُ وَالصَّوَابُ الْأَوَّلُ.

II, 402 حُتَاً بَضْمٌ أَوَّلُهُ وَتَشْدِيدٌ ثَانِيهِ مَقْصُورٌ مَدِينَةٌ بِالْأَرْمَنِينِ وَهِيَ بَابُ الْإِبْوَابِ.

II, 417 خَرْتِيرُتُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونُ وَفَتْحُ التَّاءِ الْمَثْنَاءُ وَبَاءٌ مُوَحَّدَةٌ مَكْسُورَةٌ وَرَاءُ سَاكِنَةٍ وَتَاءٌ مَثْنَاءٌ مِنْ فَوْقِهَا هُوَ اسْمُ أَرْمَنِينِ وَهُوَ الْحَصْنُ الْمَعْرُوفُ بِحَصْنِ زِيَادِ الَّذِي يَجِيءُ فِي أَخْبَارِ بَنِي حَمْدَانَ فِي أَقْصَى دِيَارِ بَكْرٍ مِنْ بِلَادِ الرُّومِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مِلَطِيَّةٍ مَسِيرَةٌ يَوْمَيْنِ وَبَيْنَهُمَا الْفَرَاتُ وَذَكَرَهُ أَسَامَةُ بْنُ مُنْقِذٍ فِي شَعْرِ لَهُ...

وَجَحَدُوهُ وَعَصَوْا أَمْرَهُ فَدَعَا عَلَيْهِمْ فَحَوَّلَ اللَّهُ الْحَارِثَ وَالْحَوِيثَ مِنَ الطَّائِفِ
فَأَرْسَلَهُمَا عَلَيْهِمْ فَيَقَالُ أَنَّ أَهْلَ الرَّسِّ تَحْتَ هَذَيْنِ الْجَبَلَيْنِ.

الْحَرْبِيَّةُ مَنْسُوبَةٌ مَحَلَّةٌ كَبِيرَةٌ مَشْهُورَةٌ بِبَغْدَادٍ عِنْدَ بَابِ حَرْبٍ قَرِبَ مَقْبَرَةِ 11, 234
بِشْرِ الْحَافِي وَاحْمَدِ بْنِ حَنْبَلٍ وَغَيْرَهُمَا تُنْسَبُ إِلَى حَرْبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَلْخِي
وَيُعْرَفُ بِالرَّائِدِيِّ أَحَدُ قَوَادِمِ أَبِي جَعْفَرِ الْمَنْصُورِ وَكَانَ يَتَوَلَّى شَرْطَةَ بَغْدَادٍ
وَوَلَّى شَرْطَةَ الْمَوْصِلِ لَجَعْفَرِ بْنِ أَبِي جَعْفَرِ الْمَنْصُورِ وَجَعْفَرِ بِالْمَوْصِلِ يَوْمَئِذٍ
وَقَتَلَتْ التُّرُكُ حَرْبًا فِي أَيَّامِ الْمَنْصُورِ سَنَةَ ١٣٧ وَذَلِكَ أَنَّ اشْتَرَا خَانَ الْخَوَارِزْمِيِّ
خَرَجَ فِي تُرُكِ الْخَزَرِّ مِنَ الدَّرْبِ فَغَارَ عَلَى نَوَاحِي أَرْمِينِيَّةٍ فَقَتَلَ وَسَبَا
خَلْقًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَدَخَلَ تَقْلَيْسَ فَقَتَلَ حَرْبًا بِهَا، وَخَرِبَ جَمِيعُ مَا كَانَ
يَجَاوِرُ الْحَرْبِيَّةَ مِنَ الْمَحَالِّ وَبَقِيَ وَحْدَهَا كَالْبَلَدَةِ الْمَفْرَدَةِ فِي وَسْطِ الصَّحَرَاءِ
فَعَمِلَ عَلَيْهَا أَهْلُهَا سَوْرًا وَخَيْرُوهَا وَبِهَا اسْوَاقٌ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا جَامِعٌ
تَقَامُ فِيهِ الْخُطْبَةُ وَالْجُمُعَةُ وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ بَغْدَادٍ الْيَوْمَ نَحْوُ مِائَتَيْنِ، وَقَالَ أَبُو سَعْدٍ
سَمِعْتُ الْقَاضِي أَبَا بَكْرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الْبَاقِي الْأَنْصَارِيَّ بِبَغْدَادٍ يَقُولُ إِذَا
جَاوَزْتَ جَامِعَ الْمَنْصُورِ فَجَمِيعُ تِلْكَ الْمَحَالِّ يَقَالُ لَهَا الْحَرْبِيَّةُ مِثْلَ النَّصْرِيَّةِ
وَالشَّامِكِيَّةِ وَدَارِ بَطْلِيحَ وَالْعَبَّاسِيَّ وَغَيْرَهَا، وَيُنْسَبُ إِلَيْهَا طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ
الْعِلْمِ مِنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَرْبِيِّ الْأَمَامُ الزَّاهِدُ الْعَالِمُ | النَحْوِيُّ اللَّغَوِيُّ 11, 235
الْفَقِيهَ أَصْلَهُ مِنْ مَرُوءَةَ تَصَانِيفَ مِنْهَا غَرِيبُ الْحَدِيثِ رَوَى عَنْ أَحْمَدَ بْنَ
حَنْبَلٍ وَأَبِي نُعَيْمٍ الْفَضْلَ بْنَ دَكَيْنٍ وَغَيْرَهُمَا رَوَى عَنْهُ جَمَاعَةٌ وَكَانَتْ وَلَادَتُهُ
سَنَةَ ١٩٨ وَمَاتَ فِي ذِي الْحِجَّةِ سَنَةَ ٤٨٥.

حَرْقُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السُّكُونِ وَفَتْحِ النَّونِ وَقَافٍ مِنْ مَعْدَنٍ أَرْمِينِيَّةٍ، 11, 246

حِصْنُ زَبَادٍ بِأَرْضِ أَرْمِينِيَّةٍ وَيُعْرَفُ الْيَوْمَ بِخَرْتَبَرْتٍ وَهُوَ بَيْنَ 11, 276

وهذان وسمع الحديث على ابي محمد الدوني وسمع منه الناس بخراسان
 وغيرها وتوفي بمرو سنة ٥٥٠، ويقول بعضهم في النسبة اليها جَنْزَوِي ونسب
 هكذا ابو الفضل اسماعيل بن علي بن ابراهيم الجَنْزَوِي المعدل الدمشقي
 قدم بغداد في صباه وسمع بها ابا البركات هبة الله بن محمد بن علي
 البخاري واما نصر احمد بن محمد بن عبد القاهر الطوسي وغيرهما وتوفي
 سنة ٥٨٨، واحمد بن ابراهيم بن محمد بن احمد بن ابراهيم بن موسى
 بن عبد الله الجَنْزَوِي ابو مسعود من اهل اصبهان شيخ صالح من اولاد
 المحدثين احضره والده مجلس ابي عمرو ابن مندويه فسمع منه ومن ابي
 القاسم اسماعيل بن مسعدة الاسماعيلي قال ابو سعد كتبت عنه قال واما يزيد
 بن عمرو بن جنزة الجَنْزَوِي فنسب الى جده روي عنه عيَّاس الدورى،
 II, 145 جَوْذَمَه بالميم رستاق من رستاق اذربيجان في الجبل.

II, 145 جُورَاب بالراء والالف مهموزة وباء موحدة قرية قريبة من الكرج بالجيم
 من نواحي الجبل.

* * *

II, 183 الْحَارِثُ وَالْحَوِثْرُ جبلان بارمينية فوقهما قبور ملوك ارمنية ومعهم
 ذخايرهم وقيل ان بليناس الحكيم طلسم عليها لئلا يظفر بها احد فما يقدر
 انسان يصعد الجبل، وقال المدائني جبلا الحارث والحوثر الذين بديل
 سُمَيَّا بالحوثر بن عقبة والحارث بن عمرو الفَنَوِيَّيْنِ وكانا مع سلمان بن
 II, 184 ربيعة | بارمينية وهما اَوَّل مَنْ دَخَلَ هَذَيْنِ الْجَبَلَيْنِ سُمَيَّا بهما، وروى ابن
 الفقيه انه كان على نهر الرَّسِّ بارمينية الف مدينة فبعث الله اليهم نبيا يقال
 له مُوسَى وليس بموسى بن عمران فدعاهم الى الله والايمان فكذبوه

وضَعُوا مِنْ مَقَاوِمَ مِنْ حَوْلِهِمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَامْتَنَعُوا عَنْ إِذَاءِ الْجَزْبَةِ وَاسْتَضَافُوا
 كَثِيرًا مِنْ خِيَاغِ تَفْلَيْسَ إِلَيْهِمْ حَتَّى كَانَ مِنْ تَمَلُّكِ الْكُرْجِ لِتَفْلَيْسَ مَا كَانَ
 فِي سَنَةِ ٥١٥ وَقَدْ ذَكَرَ خَبْرَ فَتْحِ الْمُسْلِمِينَ لِهَذِهِ النَّاحِيَةِ فِي بَابِ تَفْلَيْسَ
 وَكَانَ قَدْ تَغَلَّبَ عَلَى هَذِهِ النَّاحِيَةِ وَأَرَانَ فِي أَيَّامِ الْمُعْتَصِدِ عَلَى اللَّهِ رَجُلٌ
 يُقَالُ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ التَّمِيمِيِّ الْيَمَامِيُّ فَقَالَ شَاعِرُهُ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ
 الْحَنْفِيُّ يَمْدَحُهُ

وَنَالَ بِالشَّامِ أَيَّامًا مَشْهُورَةً سَارَتْ لَهُ فِي جَمِيعِ النَّاسِ وَاسْتَهْرَأَ
 وَدَاسَ أَحْرَارَ جُرْزَانَ بَوَّطَانَهُ حَتَّى شَكَّوْا مِنْ تَوَالِي وَطْنِهِ خَرَّارًا

II, 59 وَقَالَ أَبُو عِبَادَةَ الطَّائِي فِي مَدْحِ أَبِي سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ يَوْسُفَ الْفَهْرِيُّ

وَمَا كَانَ بُقْرَاطُ بْنُ أَشُوطٍ عِنْدَهُ بِأَقْوَلِ عَبْدِ أَوْ بِقَتْنِ حَرَابِرِهِ
 وَلَمَّا التَّقَى الْجَمْعَانِ لَمْ يَجْتَمِعْ لَهُ يَدَاوٍ وَلَمْ يَثْبُتْ عَلَى الْبَيْضِ نَاطِرُهُ
 وَلَمْ يَرْضَ مِنْ جُرْزَانَ جُرْزًا يَخِيرُهُ وَلَا فِي جِبَالِ الرُّومِ رَبْدًا يَجَاوِزُهُ

جُرْنِي بِالضَّمِّ ثُمَّ السَّكُونُ وَالنُّونُ مَفْتُوحَةٌ مَقْصُورَةٌ بَلَدٌ مِنْ نَوَاحِي أَرْمِينِيَّةٍ II, 65
 قَرَبِ دَبِيلٍ مِنْ فَتُوحِ حَبِيبِ بْنِ مَسْلَمَةَ الْفَهْرِيِّ

II, 72 جَزَنُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونُ وَفَتْحُ النُّونِ وَقَافٌ بَلِيدَةٌ عَامِرَةٌ بِأَذْرَبِجَانَ
 بِقَرَبِ الْمَرَاةِ فِيهَا آثَارُ لِلْكَاسِرَةِ قَدِيمَةٍ وَابْنِيَّةٍ وَبَيْتُ ثَارٍ

II, 132 جَزَنَةٌ بِالْفَتْحِ اسْمُ أَكْثَرِ مَدِينَةِ بَارَانَ وَهِيَ بَيْنَ شُرَوَانَ وَأَذْرَبِجَانَ وَهِيَ
 الَّتِي تَسْمِيهَا الْعَامَّةُ كَنْجَهَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ بَرْذَعَةَ سِتَّةَ عَشَرَ فَرَسَخًا خَرَجَ مِنْهَا
 جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْهُمْ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ شُعَيْبِ الْجَنْزِيِّ
 الْأَدِيبُ أَبِي الْمُظَافِرِ الْأَبْيُورْدِيُّ بِبَغْدَادِ الْأَدِيبُ فَاضِلٌ مُتَدِينٌ قَرَأَ الْأَدَبَ عَلَى

الماربستانية وكان أنفذ في رسالة الى تفليس من الناصر فلما رجع ووصل الى هذه البلدة مات في ذي القعدة سنة ٥٩٩ هـ وكان من اهل العلم والحفظ متبها فيما يرويه،

II, 57 جرذ قيل بالضم ثم السكون وفتح الذال المعجمة وكسر القاف وباء ولام قلعة من نواحي الزوزان وهي كرسى مملكة الاكراد البخنية افادنيها الامام ابو الحسن علي بن محمد بن عبد الكريم ابن الاثير الجزري،

II, 58 جرزان بالضم ثم السكون وزاء وائف ونون اسم جامع لناحية بارمينية قصبته تفليس حكى ابن الكلبي عن الشرقي ابن قطامي جرزان وأران وهما مما يلي ابواب ارمينية وأران هي ارض برذعة مما يلي الدليم وهما ابنا كسلوخيم بن لعل بن يونان بن يافث بن نوح عم وقال علي بن الحسين في مروجهم ثم يلي مملكة الابخاز ملك الجزرية قلت انا وهم الكرج فيما احب فعرب فقيل جرز قال وهم أمة عظيمة ولهم ملك في هذا الوقت يقال له العلبغي ومملكة هذا الملك موضع يقال له مسجد ذي القرنين وهم منقادون الى دين النصرانية يقال لهم جرزان وكانت الابخاز والجزرية تؤدى الخراج الى صاحب نهر تفليس منذ فتح تفليس وسكنها المسلمون الى ايام المتوكل فانه كان بها رجل يقال له اسحاق بن اسماعيل فتقلب عليها واستظهر بمن معه من المسلمين على من حولها من الأمم فانقادوا اليه طاعته وأدوا اليه الجزية وخافه كل من هناك من الأمم حتى بعث اليه المتوكل بغا التركي في عساكر كثيفة فنزل على نهر تفليس فاقام عليه محاربا مدة يسيرة حتى افتتحها بالسيف وقتل اسحاق لانه خلع طاعة السلطان فمن يومئذ انحرفت هبة السلطان عن ذلك النهر وطمع فيه المتقلبون

ينتصر عليهم في جميعها ثم رتب فيها والياً وعسكراً وانصرف عنها ثم أساء
الوالي السيرة في أهلها فاستدعوا من بقي من الكرج وسلموا اليهم البلد
وخرج عنه الخوارزمية هاربين إلى أصحابهم وخاف الكرج أن يعاودهم
خوارزم شاه فلا يكون لهم به طاقة فاحرقوا البلد وذلك في سنة ٦٢٤
وانصرفوا فهذا آخر ما عرفت من خبره، وينسب إلى تغليس جماعة من أهل
العلم منهم أبو أحمد حامد بن يوسف بن أحمد بن الحسين التغلبي سمع
ببغداد وغيرها وسمع بالبيت المقدس أبا عبد الله محمد بن علي بن أحمد
البيهقي وبمكة أبا الحسن علي بن إبراهيم المافولي روى عنه علي بن محمد
الساوي قال الحافظ أبو القاسم حدثنا عنه أبو القاسم ابن السوسي وخرج
عن دمشق سنة ٤٨٣.

I, 869 تل قُرَاد حصن مشهور في بلاد الأرمن من نواحي شَبَخْتَان،

* * *

I, 921 النَرثُور نهران بَارَان أو أرمينية ويقال لهما الثرثور الكبير والثرثور
الصغير وفي كتاب الفتوح نزل سامان بن ربيعة لما نزل بَزْدَعَة على الثرثور
وهو نهر منها على أقل من فرسخ.

* * *

II, 2 جَابَرَوَان مدينة باذريجان قرب تَبْرِيز،

II, 10 أَلْجَال باللام موضع باذريجان،

II, 56 جَرَحَبَنْد بعد الخاء بَاءٌ موحدة مفتوحة ونون ساكنة ودال مهملة بليدة
بأرمينية أو باذريجان بها مات عميد الله بن علي بن حمزة يعرف بابن

ودينهم على الصغار والجزية على كل بيت دينار وليس لكم ان تجمعوا
 بين البيوتات تخفيفا للجزية ولا لنا ان نفرق بينها استكثارا لها ولنا نصيحتكم
 على اعداء الله ورسوله ما استطعتم وقرى المسلم المحتاج ليلة بالمعروف من
 حلال طعام اهل الكتاب لنا وان يقطع برجل من المسلمين عندكم فعليكم
 ادائه الى ادنى فئة من المسلمين الا ان يحال دونهم فان اتبتم واقمتم الصلوة
 فاخواننا في الدين والا فالجزية عليكم وان عرض للمسلمين شغل عنكم
 فتمركم عدوكم فغير مأخوذین بذلك ولا هو ناقض عهدكم هذا لكم وهذا
 عليكم شهد الله وملائكته وكفى بالله شيدا. ولم تزل بعد ذلك بأيدي
 المسلمين واسلم اهلها الى ان خرج في سنة ٥١٥ هـ من الجبال المجاورة
 لتفليس يقال لها جبال ابخاز جيل من النصارى يقال لهم الكرج في جمع
 وافر واغاروا على ما يجاورهم من بلاد الاسلام وكان الولاة بها من قبل
 الملوك السلجوقية قد استضعفوا لما تواتر عليهم من اختلاف ملوكهم وطلب
 ٨٥٩: كل واحد الملك لنفسه وكان في هذه السنة الاختلاف واقعا بين محمود
 ومسعود ابني محمد بن ملكشاه وجمها الامراء سوفا بالانتماء تارة الى هذا
 واخرى الى هذا واشتغلوا عن مصالح الثغور فواقع الكرج ولاة ارمينية
 وقابع كان اخرها ان استظهر الكرج وهزموا المسلمين ونزلوا على تفليس
 فحاصروها حتى ملكوها عنوة وقتلوا من المسلمين بها خلقا كثيرا ثم ملكوها
 واستقروا بها وحملوا السيرة مع اهلها وجعلوهم رعية لهم ولم تزل الكرج
 كذلك اولى قوة وغارات على المسلمين تارة الى اران ومرة الى اذربيجان
 ومرة الى خلط وولاية الامر مشتغلون عنهم بشرب الخمر وارتياب
 المحفلور حتى قصدهم جلال الدين منكبرني بن خوارزمشاه في شهر
 سنة ٦٢٣ وملك تفليس وقتل الكرج كل مقتلة وجرت له معهم وقابع

تَقْلَيْسُ بفتح أوله ويكر بلد بارمينية الأولى وبعض يقول بَارَان وهي 1, 857
 قصبة ناحية جُرْزَان قرب باب الأبواب وهي مدينة قديمة أزليّة طولها اثنتان
 وستون درجة وعرضها اثنتان وأربعون درجة، قال مُسَعَّر بن مِهْلَب الشاعر
 في رسالته وَسِرْتُ من سِرْوَان في بلادِ الأَرَمَن حتى انتهيت إلى تَقْلَيْس
 وهي مدينة لا إسلام وراءها بحرى في وسطها نهر يقال له الكُر يُصب في
 البحر وفيها غروب تطلعن وعليها سور عظيم وبها حمامات شديدة البحر
 لا تُوقَد ولا يستقى لها ماءٌ وعلتها عند أولى القهَم تغنى عن تكلف الابانة
 عنها يعنى انها عين تنبع من الارض حارّة وقد عمل عليها حمام فقد استغنت
 عن استسقاء الماء قلت هذا الحمام حدثني به جماعة من اهل تَقْلَيْس وهو
 للمسلمين لا يدخله غيرهم، وافتتحها | المسلمون في أيام عثمان بن عفان 1, 858
 رضه كان قد سار حبيب بن مسلمة إلى ارمينية فافتتح أكثر مدنها فلما
 توسطها جاءه رسول بطريق جُرْزَان وكان حبيب على عزم المسير إليها
 فجاءه بالطريق يسأله الصلح واماناً يكتبه حبيب لهم قال فكتب لهم اما بعد
 فان رسولكم قدم على وعلى الذين معى من المؤمنين فذكر عنكم انكم
 قلتم اننا امة اكرمنا الله وفضلنا وكذلك فعل الله بنا والحمد لله كثيراً
 وصلى الله على محمد نبيه خير البرية من خلقه وذكرتم انكم احببتم سلمنا
 وقد قومت هديتكم وحسبتنا من جزييتكم وكتب لكم امانا واشترطت فيه
 شرطاً فان قبلتموه ووفيتم به والا فاذنوا بحرب من الله ورسوله والسلام
 من اتبع الهدى، وكتب لهم مع ذلك كتاباً بالصلح والامان وهو بسم الله
 الرحمن الرحيم هذا كتاب من حبيب بن مسلمة لاهل تَقْلَيْس من رستاق
 منجَلَيْس من جُرْزَان الهمز بالامان على انفسهم وبيعهم وصوامعهم وصلواتهم

I, 822 تَبْرِيزُ بكسر اوله وسكون ثانية وكسر الراء وياء ساكنة وزاء كذا ضبطه ابو سعد وهو أشهر مدُن اذربيجان وهي مدينة عامرة حسنة ذات اسوار محكمة بالاجر والبص وفي وسطها عدة انهار جارية والبساتين محيطة بها والفواكه بها رخيصة ولم ار فيما رأت اطيب من مشمشها المسمى بالموصول وشرته بها في سنة ٦١٠ كل ثمانية امانان بالبغدادى بنصف حبة ذهب وعمارتها بالاجر الاحمر المنقوش والبص على غاية الاحكام وطولها ثلاث وسبعون درجة وسدس وعرضها سبع وثلاثون درجة ونصف درجة وكانت تبريز قرية حتى نزلها الرواد الازدى المتغلب على اذربيجان في ايام المتوكل ثم ان الوجناء بن الرواد بنى بها هو واخوته قصورا وحصنها بسور فنزلها الناس معه ويعمل من الثياب العباء والسقلاطون والخطاى والاطلس والنسج ما يحمل الى سائر البلاد شرقا وغربا ومز I, 823 بها التتر لما خرجوا البلاد في سنة ٦١٨ فصالحهم اهلا | ببذول بذلوها لهم فنَجَتْ من ايديهم وعصمها الله منهم، وقد خرج منها جماعة وافرة من اهل العلم منهم امام اهل الادب ابو زكرياء يحيى بن على الخطيب التبريزي قرأ على ابي العلاء المعري بالشام وسمع الحديث عن ابي الفتح سليم بن ايوب الرازي وغيرهما روى عنه ابو بكر الخطيب ومحمد بن ناصر السلامي قال وسمعتة يقول تَبْرِيزُ بكسر التاء وابو منصور موهوب بن احمد بن الخضر الجواليقي صنف التصانيف المفيدة وتوفي ببغداد في جمادى الآخرة سنة ٥٠٢، والقاضى ابو صالح شعيب بن صالح بن شعيب التبريزي حدث عن ابي عمران موسى بن عمران بن هلال روى عند حداد بن عاصم بن بكران النشوى وغيرهما،

يريد ان الترك لما قتلوا عبد الرحمن بن ربيعة وقيل سلمان بن ربيعة واصحابه كانوا ينظرون في كل ليلة نوراً على مصارعهم فاخذوا سلمان بن ربيعة وجعلوه في تابوت فهم يستسقون به اذا قحطوا واما الذي بالصين فهو قتيبة بن مسلم الباهلي، وقال البُحْثَرِيُّ يمدح اسحاق بن كُندَاجِيق،

شرف تَرِيدَ بالعراق الى الذي عهدوه في خَمْلِيخِ او بِلَنْجَرَاءِ

بِيَجَنُّ كُرْدَ بالفتح والنون بلد وقلعة بين قَرَصَ وأَزْنَ الروم من ارض I, 782
ارمنية،

I, 793 البَيْضَاءُ مدينة ببلاد الخَزَر خلف باب الابواب،

بَيْلَقَانَ بالفتح ثم السكون وفتح القاف والفاء ونون مدينة قرب الدربند I, 797
الذي | يقال له باب الابواب تُعَدُّ في ارمنية الكُبْرَى قرية من شروان قيل I, 798
ان اول من استحدثها قُباذ الملك لما ملك ارمنية وقيل ان اول من انشاها
بَيْلَقَانَ بن أَرْمَنِي بن لَنْطِي بن يونان وقد عداها قوم من اعمال أَرَانَ،
قال احمد بن يحيى بن جابر سار سليمان بن ربيعة في ايام عثمان بن
عَفَّان ولم يعضط التاريخ الى أَرَانَ ففتح البيلقان صلحاً على دماهم واموالهم
وحيطان مدينتهم واشترط عليهم اداء الجزية والخراج ثم سار الى بَرْذَعَةَ،
وجاءها التتر سنة ٦١٧ فقتلوا كل من وجدوه بها قاطبة ونهبوها ثم احرقوها
فلما انفصلوا عنها تراجع اليها قوم كانوا هربوا عنها وانضم اليهم اخرون
وهي الآن متماسكة، وقد ينسب اليها قوم منهم ابو المعالي عبد الملك بن
احمد بن عبد الملك بن عُبْدَكَانَ البَيْلَقَانِي رحل في طلب الحديث الى
خراسان والعراق فسمع ببغداد ابا جعفر بن المسلمة وغيره وتوفي ببيلقان
بعد سنة ٤٩٦،

- I, 635 البَشَوِيَّةُ الاكْرَادُ مِنْ نَوَاحِي الزَّوْزَانِ
- I, 671 بُعَالٌ بِالضَّمِّ قَالَهُ الْحَازِمِيُّ ثُمَّ وَجَدْتُهُ لِنَصْرِ بُعَالٍ بِالضَّمِّ وَهُوَ جَبَلٌ
ضَخْمٌ بِاطْرَافِ ارْمِينِيَّةٍ،
- I, 694 بَغْرُونْدُ بَفَتْحِ الْوَاوِ وَسَكُونِ النُّونِ وَالْدَالِ كَذَا وَجَدْتُهُ مَضْبُوطًا بِخَطِّ ابْنِ بَرْدٍ
الْخَبَّارِ وَهُوَ بَلَدٌ مَعْدُودٌ فِي ارْمِينِيَّةِ الثَّلَاثَةِ،
- I, 701 بَقْلَارٌ بِضَمِّ اَوَّلِهِ وَثَانِيهِ وَتَشْدِيدِ اللَّامِ وَرَاءَ مَوْضِعِ بَغْرِ اَذْرِيْبِجَانِ قَالَ
ابُو تَمَامٍ
- I, 708 وَلَمْ يَبْقَ فِي اَرْضِ الْبَقْلَارِ طَائِرٌ وَلَا سَبْعٌ اِلَّا وَقَدْ بَاتَ مَوْلًا،
- I, 708 بَلَّاسِكِرْدُ وَيُرْوَى بِالزَّاءِ مَكَانُ السِّينِ قَرْيَةٌ بَيْنَ اِرْبِلَ وَاذْرِيْبِجَانِ،
- I, 729 بَلَنْجَرٌ بَفَتْحَتَيْنِ وَسَكُونِ النُّونِ وَجِيمٍ مَفْتُوحَةٍ وَرَاءَ مَدِينَةِ بِيْلَادِ الْخَزَرِ
خَلْفَ بَابِ الْاِبْوَابِ قَالُوا فَتَحَهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ رَيْبَةَ وَقَالَ الْبَلَّادُ رَى سَامَانَ
- I, 730 ابْنُ رَيْبَةَ | الْبَاهِلِيُّ وَتَجَاوَزَهَا وَلَقِيَهُ خَاقَانٌ فِي جَيْشِهِ خَلْفَ بَلَنْجَرٍ فَاسْتَشْهَدَ
هُوَ وَاصْحَابُهُ وَكَانُوا اَرْبَعَةَ اَلْفٍ وَكَانَ فِي اَوَّلِ الْاَمْرِ قَدْ خَافَهُمُ التُّرْكُ وَقَالُوا
اِنْ هَؤُلَاءِ مَلَائِكَةٌ لَا يَعْمَلُ فِيهِمُ السِّلَاحُ فَاتَّفَقَ اَنْ تَرْكِبَا اخْتَفَى فِي غَيْصَةٍ
وَرَشَقَ مَسْلَمًا بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ فَتَنَادَى فِي قَوْمِهِ اِنْ هَؤُلَاءِ يَمُوتُونَ كَمَا تَمُوتُونَ فَلَمْ
تَخَافُوهُمْ فَاجْرَؤا عَلَيْهِمْ وَاقْعَوْهُمْ حَتَّى اسْتَشْهَدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ رَيْبَةَ وَاخَذَ
الرَّايَةَ اخُوهُ وَلَمْ يَزَلْ يِقَاتِلُ حَتَّى امْكَنَهُ دَفْنُ اخِيهِ بَنَوَاحِي بَلَنْجَرٍ وَرَجَعَ
بَقِيَّةُ الْمُسْلِمِينَ عَلَى طَرِيقِ جِيلَانَ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جُمَانَةَ الْبَاهِلِيُّ،
وَإِنَّا قَبْرَيْنِ قَبْرُ بَلَنْجَرٍ وَقَبْرُ بَصِينِ اسْتَأْنَّ يَا لَكَ مِنْ قَبْرِ
هَذَا الَّذِي بِالْعَصِينِ عَمَّتْ فَتَوْحُهُ وَهَذَا الَّذِي يَسْقَى بِهِ سَبْلُ الْقَطْرِ

بَرْزَنْدُ الدال مهملة بلد من نواحي تَقْلِس من أعمال جُرْزَان من I, 562
 ارمنية الاولى كان اول من عمرها الافشين وجعلها معسكراً له بعد ان
 كانت خرابة وقال | الاصطخري بين بَرْزَنْدُ وَاَرْدُبِيل خمسة عشر فرسخاً I, 563
 وقال ابو سعد. بَرْزَنْدُ من نواحي اذربيجان وقد ذكرنا انها من أعمال تَقْلِس
 وعمارة الافشين واطن ان الموضع الذي عمره الافشين بَرْزَنْج او موضع
 اخر يوافق اسمه اسم هذا والله اعلم فليحقق منها ابو منصور صالح بن
 بُدَيْل بن علي البرزندی روى عن ابي الفنايم عبد الصمد بن علي بن
 المأمون وابي منصور بكر بن حيدر سمع منه ابو القاسم الرويدشتي مات
 ببغداد في شعبان سنة ٤٩٣. وبُدَيْل بن علي بن بدیل البرزندی ابو القاسم
 الفقيه روى عن ابي طالب العشاري وابي اسحاق البرمكي وكان صدوقاً
 قاله شيرويه.

بَرْزَةُ رستاق باذربيجان في كتاب البَلَادَرِي فِي اَيْدِي الْأَوْدِيَيْنِ. I, 564
 البرشلية موضع بَارَان له ذكر في اخبار ملوك القرس، I, 566
 بَرَنْدُق بالتحريك وسكون الذون وفتح الدال وقاف قرية كبيرة من I, 595
 واد بين قزوین واخلخال من أعمال اذربيجان،

بَفَرَجَان بضم الفاء وسكون الراء وجميم والفاء ونون كورة بأرض I, 624
 اران ومدينتها النشوى وهى نَقَجَوَان عمر ذلك كله انوشروان حيث عمر
 باب الابواب وقد عدوه في ارمنية الثالثة،

بَسَوَى بالفتح ثم السكون وفتح الواو والقصر بلدة في اوایل اذربيجان I, 626
 بين أَشْنُو ومراغة قرب خان خاصبك رايتها اكثر اهلها حرامية،

تغيروا فاستعان عليه اصحاب الحديث بمحمد بن مسلم بن وآره الرازي فدخل عليه وسأله ان يحدثهم فقال ما أفعل فقال بحقي عليك ألا أحدثهم فقال وأى حق لك علي فقال اخذت يوما بركائك فقال قضيت حقاً لله عليك وليس لك علي حق فقال ان قوماً اغتابوك فرددت عنك فقال هذا ايضا يلزمك لجماعة المسلمين قال فاني عبرت بك يوماً في ضيعتك فتعلقت بي الى طعامك فادخلت علي قلبك سروراً فقال اما هذه فتعم فأجابه الي ما اراد، وعبد العزيز بن الحسن البرذعي الحافظ العابد ابو بكر من الرحالة سمع بدمشق محمد بن العباس بن الدرفس وبمصر محمد بن احمد الحافظ وايا يعقوب اسحاق بن ابراهيم بن يونس البغدادي المنجنيقي وبالموصل احمد ابن عمر الموصلی وأخته ابا يعلى لانه يروى عن عسان بن الربيع روى عنه ابو علي الحسين بن علي بن يزيد الحافظ وابو اسحاق ابراهيم بن محمد ابن يحيى المزكي وابو محمد عبد الله بن سعيد الحافظ وقال الحاكم ابو عبد الله في تاريخه عبد العزيز بن الحسن ابو بكر البرذعي العابد وهو من الغرباء الرحالة الذين وردوا على ابي بكر محمد بن اسحاق بن خزيمة فآتمه ابو بكر على حديثه لزهده وورعه وصار المفيد بنيسابور في حياة ابي بكر وبعد وفاته ثم خرج سنة ٣١٨ من نيسابور الى رباط فراوة فاقام به مدة ثم سكن نسا الى ان توفي بها سنة ٣٢٣.

1,562 برزنج بالفتح ثم السكون وفتح الزاء وسكون النون وجيم مدينة من نواحي آران بينها وبين برذعة ثمانية عشر فرسخا في طريق باب الابواب وفي برزنج المعبر الذي على نهر الكر يعبر فيه الى شمأخي مدينة شروان.

وأما فتْحُها فقد قالوا سار سُلَمان بن ربيعة الباهلي في أيام عثمان بن
 عفَّان رَحِمَهُ بعد فتح بَيْلَقان إلى بردعة فمسك على الثُّرُور وهو نهر منها
 على أقل من فرسخ فأغلق أهلها دونه أبوابها فشنَّ الغارات في قرأها وكانت
 زروعها مستحصدة فصالحوه على مثل صلح البيلقان فدخلها واقام بها ووجهه
 حَيْلَه ففتحت بالأدأ آخره وينسب إلى بردعة جماعة من الأئمة منهم مكِّي بن
 أحمد بن سَعْدَوَيْهِ البردعي أحد المحدثين المكثرين والرحَّالين المحصلين
 سمع بدمشق أحمد بن عُمَيْرٍ ومحمد بن يوسف الهروي وباطرأبلس أبا
 القاسم عبد الله بن الحسن بن عبد الرحمن البرزاز وبيداده أبا القاسم البغوي
 وأبا محمد صاعداً وبغيرها أبا يَعْلَى محمد بن الفضل بن زهير وأبا عروبة
 وأبا جعفر الطحاوي وعبد الحكم بن أحمد المصري ومحمد بن أحمد بن
 رجاء الحنفي ومحمد بن عُمَيْرٍ الحنفي بمصر وعُرس بن فُهد الموصلي
 روى عنه الأستاذ أبو الوليد حسان بن محمد الفقيه والحاكم أبو عبد الله
 وأبو الفضل نصر بن محمد بن أحمد بن يعقوب العطار الرسي وكان نزل
 نيسابور سنة ٣٣٠ فاقام بها ثم خرج إلى ما وراء النهر سنة ٣٥٠ وكتب
 بخراسان ما يتحير فيه الإنسان كثرةً وتوفي بالشاش سنة ٣٥٤. وسعيد بن
 عمرو بن عَمَّار أبو عثمان الأزدي سمع بدمشق أبا زُرْعَةَ الدمشقي وأبا
 يعقوب الجوزجاني وأبا سعيد الأشج ومسلم بن الحجاج الحافظ ومحمد
 بن يحيى الذهلي وأبا زُرْعَةَ وأبا حاتم الرازيين ومحمد بن إسحاق الصفاني
 وغيرهم روى عنه محمد بن يوسف بن إبراهيم وأبو عبد الله أحمد بن
 طاهر بن النجم الميَّنجي وغيرهما وقال حفص بن عمر الأرذبيلي جلس ٥٦١ هـ
 سعيد بن عمرو البردعي في منزله وأغلق بابه وقال ما أحدث الناس فإن الناس قد

الاحد يكون مقداره فرسخًا في فرسخ يجتمع فيها الناس كل يوم الاحد
 من كل اسبوع من كل وجه وأوب حتى من العراق وهو اكبر من
 سوق كورسره وقد غلب على هذا اليوم اسم الكركي حتى ان كثيرا
 منهم اذا عد ايام الاسبوع قال الجمعة والسبت والكركي والاثنين والثلاثاء
 حتى يعد ايام الاسبوع، ويبت ما لهم في مساجد الجامع على رسم الشام فان
 بيوت الاموال بالشام في مساجدها وهو بيت مال مرصص السطح وعليه باب
 حديد وهو على تسع اساطين ودار الامارة بجانب الجامع في المدينة
 والاسواق في ربتها، قلت هذه صفة قديمة فاما الآن فليس من ذلك كله
 شيء وقد لقيت من اهل برذعة باذريجان من سائته عن بلده فذكر ان
 آثار الخراب بها كثيرة وليس بها الآن الا كما يكون في القرى ناس
 قليل وحال مضطرب وصلة ظاهرة وضرب باد ودور متهدمة وخراب مستول
 عليهم فبحان من يحيل ولا يحول ويزيل ولا يزول وله في خلقه تدبير لا
 يظهر لاحد من خلقه سر المصلحة، ومن برذعة الى جنزة وهي كنجة تسعة
 فراسخ وقال مسلم بن الوليد يرئى يزيد بن مزيد وكان قد مات ببرذعة
 سنة ١٣٥

قبر ببرذعة استر ضريحه	خطرا تقاصر دونه الأخطار
أجل تنافست الحمام وحفرة	نقت عليها وجهك الاحجار
أبقى الزمان على معد بعده	حزنا لعمر الدهر ليس يعار
نقضت بك الآمال احلاس الفنى	واسترجعت نراعها الامصار
سلكت بك العرب السبيل الى العلى	حتى اذا بلغ المدى بك حاروا
فاذهب كما ذهب غواذى مزنة	اثنى عليها السهل والأوعار

الفقيه ان بردعة هي مدينة أَرَان وهي آخر حدود أذربيجان كان أول من
 أنشأ عمارتها قبّاذ الملك وهي في سهل من الأرض عمارتها بالأجر والبص
 وقال صاحب كتاب المناحة مدينة بردعة طولها تسع وسبعون درجة وثلاثون
 دقيقة وعرضها خمس وأربعون درجة في الاقليم السادس طالها الحوت ثلاث
 عشرة درجة كف الخضيب في درجة طالها وقلب القرب في خامسها ويد
 الجوزاء في رابعها وسرة الجوزاء في رابعها بالحقيقة وذكر ابو عون في
 زيجه بردعة في الاقليم الخامس طولها ثلاث وسبعون درجة وعرضها ثلاث
 وأربعون درجة، وقال الاصطخرى بردعة مدينة كبيرة جدًا أكثر من فرسخ
 في فرسخ وهي نزهة خصبة كثيرة الزرع والثمار جدًا وليس ما بين
 العراق وخراسان بعد الرى واصهان مدينة اكبر ولا اخصب ولا احسن موضعًا
 من أفق بردعة ومنها على أقل من فرسخ موضع يسمى الأندراب ما بين
 كركه ولصوب ونقطان أكثر من مسيرة يوم مشبكة البساتين و الباغث
 كلها فواكه وفيها الفندق الجيد أجود من فندق | سمرقند وبها شاه بلوط 559
 أجود من شاه بلوط الشام ولهم فواكه تسمى الدوقال في تقدير الغبراء حلو
 الطعم اذا ادرك وفيه مرارة قبل ان يدرك وبردعة تين يُحمل من لصوب
 يفضل على جميع اجناسه ويرتفع منها من الابريسم شئ كثير مستحدث
 من ثوث مباح لا مالك له يجز منه الى فارس وخوزستان جهازًا واسعًا
 وعلى ثلاثة فراسخ من بردعة نهر الكرك فيه الشورماهي الذي يُحمل الى
 الآفاق ملحًا وهو نوع من السمك ويرتفع من نهر الكرك سمك ايضا يقال
 له الدواقن والعشب وهما سمكان يفضلان على اجناس السمك بتلك النواحي
 وبردعة باب يسمى باب الاكراد يقوم عنده سوق يسمى الكركي في يوم

قَطُّ وَعِنْدَهُمْ كِبَرِيَّةٌ قَلِيلٌ يَجِدُونَهُ قَطْلًا عَلَى الْمَاءِ وَيَسْمِنُ النِّسَاءُ إِذَا شَرِبْنَهُ
مَعَ الْفَنِيَّةِ،

1, 548 بُرْجَانُ بِالْجِيمِ بَلَدٌ مِنْ نَوَاحِي الْخَزَرِّ قَالَ الْمَنْجَمُونَ هُوَ فِي الْأَقْلِيمِ

السادس وطوله أربعون درجة وعرضه خمس وأربعون درجة وكان المسلمون
غزوه في أيام عثمان رضي الله عنه فقال أبو نجيد التميمي

بَدَأْنَا بِجِيَالَانَ فَرَلَزَلْ عَرْشَهُمْ كِتَابُ تُرْجِي فِي الْمَلَا حِمِ قَرْسَانَا
وَعُدْنَا لِأَشْيَانِ بِمِثْلِ عُدَاتِهِمْ فَعَادُوا جَوَالِي بَيْنَ رُومٍ وَبَرْجَانَا،

1, 551 بَرَّخُو بِالْفَتْحِ قَلْعَةٌ مِنْ قَلَاعِ نَاحِيَةِ الزَّوْزَانِ لِصَاحِبِ الْمَوْصِلِ،

1, 556 بَرْدِيْجُ بِسُكُونِ الرَّاءِ وَكسْرِ الدَّالِ وِيَاءٍ سَاكِنَةٍ وَجِيمِ مَدِيْنَةٍ بِأَقْصَى إِذْرِيجَانَ

بَيْنَهَا وَبَيْنَ بَرْدَعَةَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ فَرَسَخًا وَالْمَاءُ يَحِيطُ بِهَا فِي نَهْرٍ يَقَارِبُ دَجْلَةَ فِي
الْعَظَمِ يُقَالُ لَهُ الْكُرُّ يَنْسَبُ إِلَيْهَا الْحَافِظُ أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ هَارُونَ بْنِ رُوحِ
الْبَرْدِيْجِيِّ سَمِعَ نَصْرَ بْنَ عَلِيٍّ الْجَهْضِيُّ وَبَكَّارَ بْنَ قُتَيْبَةَ وَسَعِيدَ بْنَ أَيُّوبَ
الْوَاسِطِيَّ وَغَيْرَهُمْ رَوَى عَنْهُ جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَنَانَ الْقَطَّانِ وَسُلَيْمَانَ
الطَّبْرَانِيَّ وَابْنَ عَدِيٍّ وَغَيْرَهُ وَقَالَ حَمْزَةُ بْنُ يُوْسُفَ السَّهْمِيُّ سَأَلْتُ الدَّارِقُطَنِيَّ
عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْبَرْدِيْجِيِّ فَقَالَ ثَقَّةٌ هَامُونَ جَبَلٌ مَاتَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةِ
٣٠١ وَهُوَ أَحَدُ أَرْكَانِ الْحَدِيثِ،

1, 558 بَرْدَعَةُ وَقَدْ رَوَاهُ أَبُو سَعْدٍ بِالْدَّالِ الْمَهْمَلَةِ وَالْعَيْنِ مَهْمَلَةً عِنْدَ الْجَمِيعِ

بَلَدٌ فِي أَقْصَى إِذْرِيجَانَ قَالَ حَمْزَةُ بَرْدَعَةُ مَعْرَبٌ بَرْدَهَ دَارٌ وَمَعْنَاهُ بِالْفَارْسِيَّةِ
مَوْضِعُ السَّبْيِ وَذَلِكَ أَنَّ بَعْضَ مُلُوكِ الْفُرسِ سَبَى سَبِيًّا مِنْ وَزَرَاءِ أَرْمِينِيَّةٍ
وَأَنْزَلَهُمْ هُنَاكَ وَقَالَ هَلَالُ بْنُ الْمَحْسَنِ بَرْدَعَةُ قَصْبَةٌ إِذْرِيجَانَ وَذَكَرَ ابْنَ

هَتَكْتَ بِنْتِي فِي هَوَى شَادِنٍ وَمَا تَحَرَّجْتِ وَلَا خِفْتِ
وَكُنْتُ مَطُورًا عَلَى عِقَةٍ مَطْنُونَةً يَمْشِي بِهَا وَقْتِي
وَأَنْ تَحَاسِبُنَا فَقُولِي لَنَا مَنْ أَنْتِ يَا بَدْلِيْسَ مَنْ أَنْتِ
وَأَيْنَ ذَا الشَّخْصِ النَّفِيسِ الَّذِي يَزِيدُ فِي الْوُصْفِ عَلَى النَّعْتِ
مَنْ طَبَعَكَ الْجَاهِي وَمَنْ أَهْلُهُ قَدْ صِرْتَ بِغَدَادٍ عَلَى بُحْتِ،

بَدَّ تَشْدِيدُ الْإِذَالِ الْمَعْجَمَةِ كَوْرَةَ بَيْنَ إِذْرِيجَانَ وَأَرَانَ بِهَا كَانَ مَخْرَجَ 1, 529
بَابَكَ الْخُرْمِي فِي أَيَّامِ الْمَعْتَصِمِ قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ الصَّحَّاحِ

لَمْ يَدْعُ بِالْبَدَّ مِنْ سَاكِنِهِ غَيْرِ امْثَالِ كَامِثَالِ أَرَمَ
وَقَالَ أَبُو تَمَّامٍ

فَالْبَدَّ اغْبُرْ دَارِسُ الْأَطْلَالِ لَيْدِ الرَّدَى أَكُلَ مِنْ الْآكَالِ

وَقَالَ أَيْضًا

وَكَمْ خَيْلٍ بِالْبَدَّ مِنْهُمْ هَدَدَتْهُ وَغَاوٍ غَوَى حَلَمَتُهُ لَوْ تَحَلَّمَ

وَقَالَ الْبُخْتَرِيُّ

لَهُ دَرُكٌ يَوْمَ بَابِكَ فَارِسًا بَطَلًا لِأَبْوَابِ الْحَتُوفِ قُرُوعًا
حَتَّى ظَفَرَتْ بِيَدِهِمْ فَتَرَكْتُهُ لِلذَّلِّ جَانِبُهُ وَكَانَ مَنِيعًا

وَقَالَ مُعَرُّ الشَّاعِرِ بِالْبَدَّ مَوْضِعَ تَكْسِيرِهِ ثَلَاثُ أَجْرِيَّةٍ يُقَالُ إِنَّ فِيهِ مَوْقِفَ
رَجُلٍ لَا يَقُومُ فِيهِ أَحَدٌ يَدْعُو اللَّهَ إِلَّا اسْتَجِيبَ لَهُ وَفِيهِ تَعَدُّ أَعْلَامِ الْمَحْمَرَّةِ
الْمَعْرُوفِينَ بِالْخُرْمِيَّةِ وَمِنْهُ خَرَجَ بَابَكَ وَفِيهِ يَتَوَقَّعُونَ الْمَهْدَى وَتَحْتَهُ نَهْرٌ

عَظِيمٌ إِنْ اغْتَسَلَ فِيهِ صَاحِبُ الْحُمِيَّاتِ الْعَتِيقَةِ قَلَمُهَا وَإِلَى جَانِبِهِ نَهْرُ الرَّسِّ وَبِهَا 1, 530
رَمَانٌ عَجِيبٌ لَيْسَ فِي جَمِيعِ الدُّنْيَا مِثْلُهُ وَبِهَا تَيْنٌ عَجِيبٌ وَزِينٌ يَجْفَفُ
فِي التَّنَائِيرِ لِأَنَّهُ لَا شَمْسٌ عِنْدَهُمْ لِكَثْرَةِ الصَّبَابِ وَلَمْ تَصُحْ السَّمَاءُ عِنْدَهُمْ

وفي وسطها جبل يقال له كَبُودَانٌ وجزيرة فيها أربع قَرَى أو نحو ذلك
يسكنها مَلَّاحُونَ سُفُنُ هَذَا الْبَحْرِ وربما زرعوا في الجزيرة زرعاً ضعيفاً وفي
جبلها قلعة حصينة مشهورة أهلها عصاة على ولادة اذربيجان في أكثر أوقاتها
وربما خرجوا في سُفُنِهِمْ وقطعوا على السابلة وعادوا إلى حصنهم فلا يكون
عليهم سبيل ولا لآحد إليهم طريق وقد رأيت هذه القلعة من بعد عند اجتيازي
بهذه البحيرة فاصدا إلى خراسان في سنة ٦١٧ وقيل إن استدارتها خمسون
فرسخاً وربما قطع عرضها في المراكب في ليلة، ويخرج منها ملح يشبه
١, 51٩ التوتيا بَحْلُوً وعلى ساحلها ممّا يلي المشرق عيون تتبّع ويستحجر ماءها
إذا أصابه الهمى قاله معمر

١, 52٥ بدليس بالفتح ثم السكون وكسر اللام وياء ساكنة وسين مهلة ولا أعلم
نظيراً لهذا الوزن في كلام العرب غير وهليل اسم بطن من النخع وأما
في العجم ففيه تليس وتيريز بلدة من نواحي أرمينية قرب خلاط ذات
ساتين كثيرة وتقاها يضرب به المثل في الجودة والكثرة والرخص
ويُحْمَلُ إلى بلدان كثيرة وطولها خمس وستون درجة وعرضها ثمان
وثلاثون درجة، وقال أحمد بن يحيى بن جابر لما فرغ عياض بن غنم
من الجزيرة دخل الدرب فبلغ بدليس فجازها إلى خلاط وصالح بطريقها
وأتى إلى العين الحامضة فلم يتجاوزها وعاد فُضْمَنَ صاحب بدليس خراج
خلاط وجماعها ثم انصرف إلى الرقة ومضى إلى حمص ومات بها سنة ٢٦
الهجرة، وفي بدليس يقول أبو الرضا الفضل بن منصور الظريف،

بَدْلَيْسٌ قَدْ جَدَّدَتْ لِي صَبَوَةً بعد التقي والنسك والسمت

غير ذلك، فاما عن يسار آبسكون الى الخزر فانه عمارة متصلة لانك اذا
 اخذت من آبسكون يساراً مررت على حدود جرجان وطبرستان والديلم
 والجبل وموقان وبروان والمنقط وباب الابواب ثم الى سمندر اربعة ايام
 ومن سمندر الى نهر اقل سبعة ايام مفاوز ولهذا البحر من ناحية مياه كوه
 رنقة يخاف على المراكب اذا اخذتها الريح اليها ان تنكسر فاذا انكسرت
 هناك لم يبق جمع شيء منها من الاتراك لانهم ياخذونه ويحيلون بين صاحبها
 وبينه، ويقال ان دوران هذا البحر الف وخمسمائة فرسخ وقطره مائة فرسخ
 والله اعلم،

بَحِيرَةُ أَرْجِيشَ وَهِيَ بَحِيرَةٌ حَلَّاطٌ الَّتِي يَكُونُ فِيهَا الطَّرِيخُ قَالَ ابْنُ ١٥١٣
 الكليني من عجائب ارمينية بحيرة حلَّاط فانها عشرة اشهر لا يرى فيها صَفْدَعٌ
 ولا سمكة وشهران في السنة يظهر بها حتى يقبض باليد ويحمل الى جميع
 البلاد حتى انه ليحمل الى بلاد الهند وقيل ان قباذ الاكبر لما ارسل
 بلناس بطلم بلاد طلم هذه البحيرة فهي الى الآن عشرة اشهر لا يظهر
 فيها سمكة، قلت وهذا من هذيان العجم انما هناك سرٌّ خفي، وفي كتاب
 الفتوح سار جيب بن مسلمة القهري من قبل عثمان بن عفان حتى شمل
 بارجيش واقف من غلب على نواحيها وحيى جزيرة رذوس اهلها وقاطعهم على
 خراج ارضها واما بحيرة الطريخ فلم يعرض لها ولم تزل مباحة حتى وقب
 محمد بن مروان بن الحكم الجزيرة وارمينية فحوى صيدها واباحها،

بَحِيرَةُ أَرْمِيَةِ أَمَّا أَرْمِيَةُ فَقَدْ ذَكَرْتُ وَبَيْنَا وَبَيْنَ بَحِيرَتِهَا نَحْوُ فَرَسَخَيْنِ ١٥١٣
 وهو بحيرة مرّة متنة الراححة لا يعيش فيها حيوان ولا سمك ولا غيره

وأهل، وقال الاصطخرى وأما بحر الخزر ففي شرقه بعض الديلم وطبرستان
 وجرجان وبعض المفازة التي بين جرجان وخوارزم وفي غربه اللان من
 جبل القيق إلى حدود السير وبلاد الخزر وبعض مفازة الغزية وشماله
 مفازة الغزية وهم صنف من الترك بناحية سياه كوه وجنوبه الجبل وبعض
 الديلم، قال وبحر الخزر ليس له اتصال بشيء من البحور على وجه الأرض
 ولو أن رجلاً طاف بهذا البحر لرجع إلى الموضع الذي ابتداء منه لا يفتنه
 مانع إلا أن يكون نهر يصب فيه، وهو بحر ملح لا مد فيه ولا جزر
 وهو بحر مظلم قعره طين بخلاف بحر القلزم وبحر فارس فإن في بعض
 المواضع من بحر فارس ربما يرى قعره لصفاء ما تحته من الحجارة
 البيضاء ولا يرتفع من هذا البحر شيء من الجواهر لا نول ولا مرجان
 ولا غيرها ولا ينتفع بشيء مما يخرج منه سوى السمك ويركب فيه
 النجار من أراضي الساميين إلى أرض الخزر وما بين أران والجبل وجرجان
 وطبرستان وليس في هذا البحر جزيرة مسكونة فيها عمارة كما في بحر
 فارس والروم وغيرها بل فيه جزائر فيها غياض ومياه وأشجار وليس بها
 أنيس منها جزيرة سياه كوه وقد ذكرت وبهذا نهر الكَر جزيرة أخرى بها
 غياض وأشجار ومياه يرتفع منها الفوه ويحلبون إليها في السفن دوابهم
 فتسرح فيها حتى تموت وجزيرة تعرف بجزيرة الروسية وجزائر صغارة
 وليس من آبكون إلى الخزر للأخذ على يمين يديه على شاطئ البحر
 قرية ولا مدينة سوى موضع من آبكون على نحو خمسين فرسخاً يسمى
 ددستان وبنا داخل البحر تسر فيه المراكب في هيجان البحر ويقصد
 هذا الموضع خلق كثير من النواحي فيقيمون به للصيد وبه مياه ولا أعلم

ليلا ولا نهارا تبلغ قبائله مثل الاول وحدثني من اتق به من التجار انه
راى هناك ارضا لا تزال تضطرم نارا واحسب ان نارا سقطت فيه من بعض
الناس فهي لا ينطفى لان مادتها معدنية.

بالو قلعة حصينة وبلدة من نواحي ارمينية بين ارض الروم وخلاط بها 480
معدن الحديد.

بحر بنطس كذا وجدته بخط ابي الربحان بالباه الموحدة ثم النون 499
الساكنة وضم الطاء والسين سهمة قال وفي وسط المعمورة بارض انصالية
والروس بحر يعرف | بنطس عند اليونانيين ويعرف عندنا ببخر طرانزدة 500
لانها فرضة عليه يخرج منه خليج يمر بسور القسطنطينية ولا يزال مضيقا
حتى يقع في بحر الشام الذي في ساحله الجنوبي بلاد الشام ومصر
والاسكندرية وافريقية.

بحر الخزر بالتحريك وهو بحر طبرستان وجرجان وآيسكون كلها واحد 500
وهو بحر واسع عظيم لا اتصال له بغيره ويسمى ايضا الخراساني والجيلي
وربما سماه بعضهم الدوارة الخراسانية وقال حمزة اسمه بالفارسية زراء
أكفوده ويسمى ايضا اكفوده درياو وسماه ارطاطليس ارقانيا وربما سماه
بعضهم الخوارزمي وليس به لان بحيرة خوارزم غير هذا تذكر في موضعها
ان شاء الله وعليه باب الابواب وهو الدربند كما وصفناه في موضعه وعليه
من جهة الشرق جبال موغان وطبرستان وجبل جرجان ويمتد الي قبالة
دهستان وهناك آيسكون ثم يدور مشرقا الي بلاد الترك وكذلك في جهة
شماله الي بلاد الخزر وتصب اليه انهار كثيرة عظام منها البكر والرس

1, 454 بَاجِرَوَان اُخره نون مدينة من نواحي باب الابواب قرب شروان عندها عين الحياة التي وجدها الخضر عم وقيل هي القرية التي استطلع موسى والخضر عليهما السلام اهله،

1, 455 بَاجُنَيْس بفتح النون والسين مهمل كذا وجدته بخط ابي الفضل العباس بن علي الصولي المعروف بابن برد الخباز مضبوطاً وهو بلد قديم يذكر مع ارجيش من اعمال خلط وهو من ارمينية الرابعة فتحها عياض بن غنم وهي في الاقليم الخامس طولها سبعون درجة ونصف وعرضها اربعون درجة وسدس وقال منبر بن مهمل بَاجُنَيْس بلد بني سليم بها معدن الملح الاندراي ومعدن مغنيسيا ومعدن نحاس وبها منبت الشيخ الذي يستخرج الدود والحيات من الجوف الا ان التركي خير منه وبها استتين واستوخودوس،

1, 459 بَاخُوخا بخاين قلعة من اعمال زوزان لصاحب الموصل.

1, 461 بَادَان فيروز بالذال المعجمة والفاء ونون وهو اسم اردبيل احدى المشهورة باذربيجان انشأها فيروز احد ملوك الفرس الاولى،

1, 466 باز الحمر قلعة من نواحي الزوزان التي للاكراد البختية والزوزان ناحية ذكرت،

1, 468 باسين حدثني الفقيه محمد بن صديق الباسيني ثم الخانقاهي قال باسين العليا وباسين السفلى كورتان قصبتها ازن الروم.

1, 477 بَاكُوَيه بضم الكاف وسكون الواو وياء مفتوحة بلد من نواحي الدربند من نواحي الشروان فيه عين فقط عظيمة تبلغ قبالتها في كل يوم الف درهم والى جانبها عين اخرى تسيل فقط ايض كدهن الزبيب لا تنقطع

أجود عليها بالحديث وتارة تجود علينا بالرضاب من الشعر
 فَلَيْتَ الْإِلَهَى قَدْ قَضَى ذَاكَ مَرَّةً فَيَعْلَمُ رَبِّي عِنْدَ ذَلِكَ مَا شُكِّرِي
 وينسب إلى باب الأبواب جماعة منهم زهير بن نعيم البايي وإبراهيم بن
 جعفر البايي قال عبد الغني بن سعيد كان يفيد بمصر وقد أدركته وأظلمها
 يعني زهيراً وإبراهيم ينسبان إلى باب الأبواب وهي مدينة دربند والحن بن
 إبراهيم البايي حدث عن حميد الطويل عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم تختموا
 بالعقيق فإنه ينفي الفقر روى عنه عيسى بن محمد بن محمد البغدادي
 وهلال بن العلاء البايي روى عنه أبو نعيم الحافظ، وفي الفَيْصَل زهير بن
 محمد البايي ومحمد بن هشام بن الوليد بن عبد الحميد أبو الحسن المعروف
 بابن أبي عمران البايي روى عن أبي سعيد عبد الله بن سعيد الأشج أنكندي
 روى عنه مسهر بن علي البردعي، وحيب بن قُد بن عبد العزيز أبو الحسن
 البايي حدث عن محمد بن دوستي عن سليمان الأصماني عن بختويه عن
 عاصم بن اسماعيل عن عاصم الأخول حدث عنه أبو بكر الأسماعيلي وذكر
 أنه سمع قبل السبعين ومائتين علي باب محمد بن أبي عمران المقابري،
 ومحمد بن أبي عمران البايي النقفى واسم أبي عمران هشام أصله من باب
 الأبواب نزل ببردعة روى عن إبراهيم بن مسلم الخوارزمي،

بَابُتْ بَكْرُ الْبَاءِ الثَّانِيَةِ قَرْيَةٌ كَبِيرَةٌ وَمَدِينَةٌ حَسَنَةٌ مِنْ نَوَاحِي أَرْزَنَ 444
 الرُّومِ | مِنْ نَوَاحِي أَرْمِينِيَّةٍ خَبَرَنِي بِهَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِهَا فَقِيهٌ، 445
 بَابُ عِشْرِ الْعِشْرِ مَعْجَمَةٌ وَيَاءٌ سَاكِنَةٌ وَالشِّينُ مَعْجَمَةٌ نَاحِيَةٌ بَيْنَ أَذْرَبَجَانَ 446
 وَارْدِيلَ يَمُرُّ بِهَا الزَّوْبُ الْأَعْلَى،

يريد ان الترك او الخرز لما قتلوا سلمان بن ربيعة واصحابه كانوا يمشون في كل ليلة نورا عظيما على موضع مصارعهم فيقال انهم دفنوهم واخذوا سلمان بن ربيعة وجعلوه في تابوت وسيروه الى بيت عبادتهم فاذا اجذبوا او افضلوا اخرجوا التابوت وكشفوا عنه فيسقون ووجدت في موضع اخر ان ابا موسى الاشعري لما فرغ من غزو اصبهان في ايام عمر بن الخطاب في سنة ١٩ اتشد سراقه بن عمرو وكان يدعى ذا النون الى الباب وجعل في مقدمته عبد الرحمن بن ربيعة وكان ايضا يدعى ذا النون وسار في عسكره الى الباب ففتحه بعد حروب جرت فقال سراقه بن عمرو في ذلك،

ومن يك سايلا عني هائي	بأرض لا يواتيها القرار
بباب الترك ذي الابواب دار	لها في كل ناحية مغار
ندود جموعهم عما حوينا	وتقتلهم اذا باح السرار
سددنا كل فرج كان فيها	مكابرة اذا سطع الفجار
والحمنا الجبال جبال قبح	وجاور دورهم منا ديار
وبادرننا العدو بكل فج	تناههم وقد طار الشرار
على خيل تعادي كل يوم	عتادا ليس يتبعها المهار

وقال نصيب يذكر الباب ولا ادرى اى باب اراد

ذكرت مقامي ليلة الباب قايسا	على كف حوراء المدامع كالبدر
وكدت ولم املك اليك صباية	اطير وفاض الدمع منى على نحري
الا ليت شعري هل ايتن ليلة	كليلتنا حتى ارى وضح انفجر

I. 442

يحرسونه بعد أن كان يحتاج إلى مائة ألف رجل ثم نصب سريره على
النقد الذي صنعه على البحر وسجد سروراً بما هيئ له على يده ثم استلقى
على ظهره وقال الآن حين استرحيت، قال ووصف بعضهم هذا السد الذي
بناه انوشروان فقال انه جعل طرفاً منه في البحر فاحكمه إلى حيث لا
يتأى سلوكه وهو مبني بالحجارة المنقورة المربعة المهندمة لا يقل أصغرها
خمسون رجلاً وقد أحكمت بالمسامير والرصاص وجعل في هذه السبعة
فراسخ سبعة مسالك على كل ملك مدينة ورتب فيها قوم من العقائلة من
الفرس يقال لهم الانشاسكين وكان على ارمينية وظايف رجال لحراسة
ذلك السور مقدار ما يسير عليه عشرون رجلاً يخيلهم لا يتزاحمون، وذكر
أن بمدينة الباب على باب الجهاد فوق الحايطة اسطوانتين من حجر على
كل اسطوانة تمثال أسد من حجارة بيض واسفل منهما حجرين على كل
حجر تمثال لبوتين وقرب الباب صورة رجل من حجر وبين رجله صورة
تعلب في فمه عنقود عنب وإلى جانب المدينة صهريج معقود له درجة تنزل
إلى الصهريج منها إذا قل ماءه وعلى جنبى الدرجة أيضاً صورتاً أسد من
حجارة يقولون انها طلسمان الدور، وأما حديثها أيام الفتوح فإن سلمان
ابن ربيعة الباهلي غزاها في أيام عمر بن الخطاب رضي وتجاوز الحصنين
وبلنجر ولقيه خاقان ملك الخزر في جيشه خلف نهر بلنجر فاستشهد سلمان 441 هـ
بن ربيعة وأصحابه وكانوا أربعة آلاف فقال عبد الرحمن بن جماعة الباهلي
يذكر سلمان بن ربيعة وقتيبة بن مسلم الباهليين بفتحهما
وان لنا قبرين قبر بلنجر وقبر بصين استان يا لك من قبر
فهذا الذي بالهين عمت فتوحه وهذا الذي يسقي به سبل القطر

ثم يتفرغا لأعدائيهما فلما اجابه الى ذلك عمد انوشروان الى جارية من
جواريه نفيسة فوجه بها الى ملك الخزر على انها ابنته وحمل معها ما يحمل
مع بنات الملوك واهدى خاقان الى انوشروان ابنته فلما وصلت اليه كتب
الى ملك الخزر لو التقينا فأوجبنا المودة بيننا فأجابه الى ذلك وواعده الى
موضع سماه ثم التقيا فأقاما أياماً ثم ان انوشروان امر فايداً من قواده ان
يختار ثلثماية رجل من أشداء اصحابه فاذا هدأت العيون اغار في عسكر
الخزر فحرق وعقر ورجع الى العسكر في خفاء ففعل فلما أصبح بعث
اليه خاقان ما هذا بيت عسكري الباردة فبعث اليه انوشروان لم تؤت
من قبلنا فابحث وانفار ففعل فلم يقف على شيء ثم أمهأ أياماً وعاد لملثها
حتى فعل ثلاث مرات وفي كلها يستدر ويساله البحث فيبحث فلا يقف
على شيء فلما اثقل ذلك على خاقان دعا فايداً من قواده وامره بمثل ما
امر به انوشروان فلما فعل ارسل اليه انوشروان ما هذا استبح عسكري
الليلة وفعل بي وصنع فارسل اليه خاقان ما اسرع ما صجرت قد فعل هذا
بعسكري ثلاث مرات وانما فعل بك أنت مرة واحدة فبعث اليه انوشروان
T. 440 هذا عمل قوم يريدون ان يفسدوا فيما بيننا وعندى راي لو قبلته رايته
ما تحب قال وما هو قال تدعني ان ابني حايطاً بيني وبينك واجعل عليه
باباً فلا يدخل بلدك الا من تحب ولا يدخل بلدي الا من احب فأجابه
الى ذلك وانصرف خاقان الى مملكته واقام انوشروان بيني الحايط بالصخر
والرصاص وجعل عرضه ثلثماية ذراع وعالوه حتى انحقه برؤس الجبال ثم
قاده في البحر فيقال انه نفع الزقاق وبنى عليها فاقبلت تنزل والبناء يصعد
حتى استقرت الزقاق على الارض ثم رفع البناء حتى استوى مع الذي على
الارض في عرضه وارتفاعه وجعل عليه باباً من حديد ووكّل به مائة رجل

البحر يجتمع اليه الخزر والسرير وسندان وخيزان وكرج ورقلان وزرنگران
وعَمِيك هذه من جهة شمالها ويجتمع اليه ايضا من جرجان وطبرستان
والديلم والجبل، وقد يقع بها شغل ثياب كنان وليس باران وارمينية
واذريجان كنان الا بها وبرساتيقها وبها زعفران ويقع بها من الرقيق من
كل نوع، ويحبها مما يلي بلاد الاسلام رستاق يقال له مسقط ويليها بلد
اللكز وهم امم كثيرة ذوو خلق واجسام وضياع عامرة وكور ماهولة
فيها احرار يعرفون بالخماشة وفوقهم الملوك ودونهم العشاق وبينهم وبين
باب الابواب بلد طبرسران شاه وهم بهذه الصفة من البأس والشدة والعمارة
الكثيرة الا ان اللكز اكثر عدداً واوسع بلداً وفوق ذلك فيلان وليس
مكورة كبيرة وعلى ساحل هذا البحر دون المسقط مدينة الشابران صغيرة
حصينة كثيرة الرساتيق، واما المسافات فمن اتل مدينة الخزر الى باب الابواب
اثنا عشر يوماً | ومن سمندر الى باب الابواب اربعة ايام وبين مملكة السرير 1, 439
الى باب الابواب ثلاثة ايام، وقال ابو بكر احمد بن محمد الهمداني وباب
الابواب افواه شعاب في جبل القبق فيها حصون كثيرة منها باب صول
وباب اللان وباب الشابران وباب لآزقة وباب بارقة وباب سميجن وباب
صاحب السرير وباب فيلان شاه وباب طارونان وباب طبرسران شاه وباب ايران
شاه، وكان السبب في بناء باب الابواب على ما حدث به ابو العباس الطوسي
قال هاجت الخزر مرة في ايام المنصور فقال لنا اتدرون كيف كان بناء
انوشروان الحايط الذي يقال له الباب قلنا لا قال كانت الخزر تغير في
سلطان فارس حتى تبلغ همدان والموصل فلما ملك انوشروان بعث الى
ملكهم فخطب اليه ابنته على ان يزوجه اياها ويعطيه هو ايضا ابنته ويتوادعا

فَلَا مَخْرَجَ لِلْمَرْكَبِ وَلَا مَدْخَلَ إِلَّا بِأَذْنِ وَهْذَانِ السُّدَّانِ مِنْ صَخَرٍ وَرِصَاصٍ
وَبَابِ الْأَبْوَابِ عَلَى بَحْرِ طَبْرِسْتَانَ وَهُوَ بَحْرُ الْخَزَرِ وَهِيَ مَدِينَةٌ تَكُونُ أَكْبَرَ
مِنْ أَرْدَبِيلَ نَحْوَ مِائَتَيْنِ فِي مِائَتَيْنِ وَلَهُمْ زُرُوعٌ كَثِيرَةٌ وَثِمَارٌ قَلِيلَةٌ إِلَّا مَا
يُحْمَلُ إِلَيْهِمْ مِنَ التَّوَاخِي وَعَلَى الْمَدِينَةِ سُرُورٌ مِنَ الْحِجَارَةِ مَمْتَدٌّ مِنَ الْجَبَلِ
طَوِيلًا فِي غَيْرِ ذِي عَرَضٍ لَا مَسْلَكَ عَلَى جَبَلِهَا إِلَى بِلَادِ الْمُسْلِمِينَ لَدُرُوسِ
الطَّرِيقِ وَصُعُوبَةِ الْمَسَالِكِ مِنْ بِلَادِ الْكُفَرِ إِلَى بِلَادِ الْمُسْلِمِينَ وَمَعَ طَوْلِ السُّورِ
فَقَدْ مَدَّ قِطْعَةً مِنَ السُّورِ فِي الْبَحْرِ شِبْهَ أَنْفٍ طَوِيلًا لَيْسَ لَهَا لِيَمْنَعُ مِنْ تَقَارُبِ
السُّنَنِ مِنَ السُّرُورِ وَهِيَ مُحْكَمَةٌ الْبِنَاءِ مُوثَقَةٌ الْإِسَاسِ مِنْ بِنَاءِ إِنْشِرَاقٍ وَهِيَ
أَحَدُ الثُّغُورِ الْجَلِيلَةِ الْعَظِيمَةِ لِأَنَّهَا كَثِيرَةُ الْأَعْدَاءِ الَّذِينَ حَفُّوا بِهَا مِنْ أُمَّةٍ
شَتَّى وَالسَّنَةُ مُخْتَلِفَةٌ وَعَدَدٌ كَثِيرٌ وَالْإِلَى جَنْبِهَا جَبَلٌ عَظِيمٌ يُدْرِكُ بِالذُّبِ
يُجْمَعُ فِي رَأْسِهِ فِي كُلِّ عَامٍ حَطَبٌ كَثِيرٌ لِيُسْتَعْمَلُوا فِيهِ النَّارُ إِنْ احتَاجُوا
إِلَيْهِ يُنْذِرُونَ أَهْلَ أَدْرِيجَانَ وَأَرَانَ وَارْمِينِيَةَ بِالْعَدُوِّ إِنْ دَهَمَهُمْ وَقِيلَ أَنَّ فِي
أَعْلَى جَبَلِهَا الْمَمْتَدِّ الْمُتَّصِلِ بِبَابِ الْأَبْوَابِ نِيفًا وَسَبْعِينَ أُمَّةً لِكُلِّ أُمَّةٍ لُغَةٌ لَا
يَعْرِفُهَا مَجَاوِرُهُمْ وَكَانَتِ الْأَكَاكِرَةُ كَثِيرَةً الْإِهْتِمَامُ بِهَذَا النَّفَرِ لَا يَقْتَرُونَ عَنْ
النَّظَرِ فِي مَصَالِحِهِ لِعَظَمِ خَطَرِهِ وَشِدَّةِ خَوْفِهِ وَاقِيَمَتْ لِهَذَا الْمَكَانِ حَفْظَةٌ مِنْ
نَافِلَةِ الْبُلْدَانِ وَأَهْلُ الثَّقَةِ عِنْدَهُمْ لِحَفْظِهِ وَأُطْلِقَ لَهُمْ عِمَارَةٌ مَا قَدَرُوا عَلَيْهِ بِأَلَا
كُلْفَةٍ لِلسُّلْطَانِ وَلَا مُوَامَرَةٍ فِيهِ وَلَا مُرَاجَعَةٍ حَرِصًا عَلَى صِيَاتِهِ مِنْ أَصْنَافِ
التُّرُكِ وَالْكَفَرِ وَالْإِعْدَاءِ فَمَنْ رَتَّبُوا هُنَاكَ مِنَ الْحَفْظَةِ أُمَّةً يُقَالُ لَهُمْ طَبْرِسَرَانِ
وَأُمَّةٌ إِلَى جَنْبِهِمْ تُعْرَفُ بِفِيلَانَ وَأُمَّةٌ يَعْرِفُونَ بِاللُّكُزِ كَثِيرٌ عَدَدُهُمْ عَظِيمَةٌ
شُوكَتُهُمُ وَاللَّيْرَانِ وَشُرَّوَانِ وَغَيْرُهُمْ وَجُعِلَ لِكُلِّ صَنْفٍ مِنْ هَؤُلَاءِ مَرْكَزٌ
يَحْفَظُهُ وَهُمْ أَوَّلُو عَدَدٍ وَشِدَّةِ رَجَالَةٍ وَفَرَسَانِ وَبَابِ الْأَبْوَابِ فَرَضَةٌ تَذَلُّكَ

وأكثر فواكه أردبيل منها معدودة في ولاية بيشكين صاحب أهر ووراي
رايتها أنا،

أنج بالضم والسكون وجيم ناحية من أعمال زوزان بين الموصل 371
وارمينية،

أوذ بالضم ثم السكون وذال معجمة مدينة بناحية أران من فتوح سليمان 1,399
بن ربيعة،

أونيك بالضم ثم السكون ونون مكسورة وياء ساكنة وكاف قامة 408
حصينة في كورة باسين من ارض أرزن الروم عندها كانت الوقعة
التي كسر فيها ركن الدين ابن قليج ارسلان،

أهر بالفتح ثم السكون وراء مدينة عامرة كثيرة الخيرات مع صغر 1,409
رفعتها من نواحي اذربيجان بين اردبيل وتبريز ويقال لأبرها ابن بيشكين
خرج منها جماعة من الفقهاء والمحدثين وبينها وبين وراوى مدينة أخرى يومان،

باب الأبواب وينال له الباب غير مضاف والباب والابواب وهو الدربند 437
دربند شروان قال الاصطخرى وأما باب الابواب فانها مدينة ربما اصاب ماء البحر
حاطبها وفي وسطها مرسى السفن وهذا المرسى من البحر قد بُني على
حافى البحر سدين وجعل المدخل لتوياً وعلى هذا الفم ساسلة ممدودة

الشرين والشمالية رجعوا عما كانوا عليه من النصرانية فطردوا من كان
عندهم من الاساقفة والقُسُوس وقد كان انقذهم اليهم ملك الروم .
وبين مملكة اللان وجبل القَبْقُ قلعة وقنطرة على وادٍ عظيم يقال لهذه القلعة
قلعة باب اللان بناها ملك من ملوك الفرس القدماء يقال له سُنْدَبَاذ بن
بُشتاسف بن لهراسف ورَبَّ فيها رجالاً ينعون اللان من الوصول الى
جبل القَبْقُ فلا طريق لهم الا على هذه القنطرة من تحت هذه القلعة
والقلعة على صخرة صماء لا سبيل الى فتحها ولا يصل احد اليها الا باذن
من فيها ولهذا القلعة عين من الماء عذبة تَطْهَرُ في وسطها من اعلى الصخرة
وهي احدى القلاع الموصوفة في العالم وقد ذكرتها الفُرسُ في اشعارها ،
وقد كان مسلمة بن عبد الملك وصل الى هذا الموضع وملك هذه القلعة
واسكنها قوماً من العرب الى هذه الغاية يَحْرُسُونَ هذا الموضع وكانت
ارزاقهم تُحْمَلُ اليهم من تَقْلِسُ وبين هذه القلعة وتَقْلِسُ بحيرة ايام ولو
ان رجلاً واحداً في هذه القلعة لمنع جميع ملوك الارض ان يجتازوا
بهذا الموضع لتعلقوا بالحق واشراقها على الطريق والقنطرة والوادي وكان
صاحب اللان يَرَبُّ في ثلاثين الفا هكذا ذكر بعض المؤرخين واما انا
1, 352 الفقيه فسألت من | طَرَّقَ تلك البلاد فخبّرني بما ذكرته أولاً .

1, 352. أَلْفِي بِالْفَتْحِ ثُمَّ السُّكُونُ وَكَسْرُ الْقَافِ وَبَاءُ قَلْعَةٍ حَصِينَةٍ مِنْ قِلَاعِ نَاحِيَةِ
لَزَوَزَانَ لِصَاحِبِ الْمَوْصِلِ ،

1, 376. أَنَارُ بَعْضُ الْهَمْزَةِ وَتَخْفِيفُ الْنُونِ وَالْفِ وَرَاءَ بَلِيدَةٍ كَثِيرَةِ الْمِيَادِ
وَالْبَسَاتِينِ مِنْ نَوَاحِي أَذْرِبَيْجَانَ بَيْنَهَا وَمِنْ أَرْدَبِيلَ سَبْعَةَ فَرَاسِخٍ فِي الْجَبَلِ

قد جمعت ذنوبك في هذا الكساء وينهب فينقض الكساء في الصحراء وهذه
سنة عجيبة غريبة.

أَكْشَوَاتُ الشَّيْنِ معجزة وإثاء مثلثة حصن إطنه بارهينية قال أبو تمام يمدح I, 343
أبا سعيد النخعي

كُلُّ حَصْنٍ مِنْ ذِي الْكَلَاعِ وَأَكْشَوَاتُ أَطْلَعَتْ فِيهِ يَوْمًا عَصِيَاءَ

الَّتِي بَعْضُ الْهَمْزِ وَسَكُونُ اللَّامِ وَتَاءٌ فَوْقَهَا تَقْعُطَانِ قَلْعَةٍ حَصِينَةٍ وَمَدِينَةٍ I, 350
قَرَبِ تَقْلَيْسٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ أَرْضِ الرُّومِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ

الْأَلَانُ بِالْفَتْحِ وَآخِرُهُ نُونٌ بِلَادٌ وَاسِعَةٌ وَأَمَّةٌ كَثِيرَةٌ لَهُمْ بِلَادٌ مُتَاخِمَةٌ لِلدَّرَبِنْدِ I, 350
فِي جِبَالِ اللَّبَقِ وَلَيْسَ هُنَاكَ مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ مَشْهُورَةٌ وَفِيهِمْ مُسْلِمُونَ وَآثَالِبُ
عَالِيهِمُ النَّصْرَانِيَّةُ وَلَيْسَ لَهُمْ مَلِكٌ وَاحِدٌ يَرْجِعُونَ إِلَيْهِ بَلْ عَلَى كُلِّ طَائِفَةٍ
أَمِيرٌ وَفِيهِمْ غَاظٌ وَقَسَاوَةٌ وَقَتْلَةٌ رِيَاضَةٌ ، حَدَّثَنِي ابْنُ قَاضِي تَقْلَيْسٍ قَالَ مَرَضَ
أَخِي الْمُتَقَدِّمِيُّ مِنَ الْأَعْيَانِ فَيَسَّالُ مَنْ عِنْدَهُ عَمَّا بِهِ فَقَالُوا هَذَا مَرَضٌ يُسَمَّى I, 351
الْخِلْحَالُ وَهُوَ أَرِيَاخٌ غَلِيظَةٌ تَقْوَى عَلَى هَذَا الْعَصُوفِ فَتَنْفَخُ فَقَالَ وَدِدْتُ
لَوْ رَأَيْتُهُ نَهْ تَنَاولَ سَكِينًا وَشَقَّ فِي مَوْضِعِهِ وَاسْتَخْرِجَ طَحَالَهُ بِيَدِهِ وَرَأَاهُ وَأَرَادَ
تَحْصِيْلَ الْمَوْضِعِ فَمَاتَ لَوْفَتِهِ ، وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بَلْ مَمْلَكَةٌ صَاحِبِ
السَّرِيرِ مَمْلَكَةُ الْأَلَانِ وَمَلِكُهَا يُقَالُ لَهُ كُرْكُنْدَاحٌ وَهُوَ الْأَعْمُ مِنْ أَسْمَاءِ مُلُوكِهِمْ
لَمَّا إِنْ فِيلَانِشَادُ فِي أَسْمَاءِ مُلُوكِ السَّرِيرِ وَدَارُ مَمْلَكَةِ الْأَلَانِ يُقَالُ لَهَا مَقْصُ
وَتَقْسِيرُ ذَلِكَ الدِّيَانَةُ وَلَهُ قُصُورٌ وَبَنْتَرَهَاتٌ فِي غَيْرِ هَذِهِ الْمَدِينَةِ يَنْتَقِلُ فِي
السُّكْنَى إِلَيْهَا ، وَقَدْ كَانَتْ مُلُوكُ الْأَلَانِ بَعْدَ طُحُورِ الْإِسْلَامِ فِي الدَّوْلَةِ
الْعَبَّاسِيَّةِ اعْتَقَدُوا دِينَ النَّصْرَانِيَّةِ وَكَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ جَاهِلِيَّةً فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ

أَطْرَافُ زَنْدَةَ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السَّكُونِ وَراءَ وَالْفِ وَباءَ مُوَحَّدَةً مَفْتُوحَةً وَزَاءَ

I, 307 مَفْتُوحَةً | وَنُونٌ سَاكِنَةٌ وَذَالٌ مَهْمَلَةٌ وَهَاءٌ مَدِينَةٌ مِنْ أَعْيَانِ مَدَنِ الرُّومِ عَلَى

صَفَةِ بَحْرِ الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ الشَّرْقِيِّ وَهُوَ الْمَعْرُوفُ بِبَحْرِ بَنْطُسٍ وَالْيَ هَذِهِ

الْمَدِينَةُ مُنْتَهَى جَبَلِ الْقَبْقُ ثُمَّ يَقْطَعُهُ الْبَحْرُ وَهِيَ مُشْرِفَةٌ عَلَى الْبَحْرِ وَمَاءُهُ

مُحِيطٌ بِهَا كَالْحَنْدِيقِ مَحْفُورٌ حَوْلَهَا بِأَسْرَافِهَا وَعَلَيْهِ قَنْطَرَةٌ إِذَا دَهَمَهُمْ عَدُوٌّ

قَطَعُوهَا وَ لَهَا رَسْتَاقٌ وَاسِعٌ وَمُقَابِلُهَا مَدِينَةُ كَرَّاسُنْدَهْ عَلَى سَاحِلِ هَذَا الْبَحْرِ

الْغَرْبِيِّ وَآكْثَرُ أَهْلِهَا رُحَبَانٌ وَهِيَ مِنْ أَعْمَالِ الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ وَوَلَايَتُهَا كُلُّهَا

جِبَالٌ وَعِزَّةٌ

أَفْلَرُغُونِيًّا بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ وَسُكُونِ الْفَاءِ وَضَمِ اللَّامِ وَسُكُونِ الْوَاوِ وَغَيْنِ

مُدْجَمَةٍ وَوَاوٍ أُخْرَى سَاكِنَةٍ وَنُونٌ وَبَاءٌ وَالْفِ مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ مِنْ بِلَادِ الْأَزْمَنِ

مِنْ نَوَاحِي أَرْمِينِيَّةٍ وَلَا يُعْرَفُ أَنَّهُا خَرَجَ مِنْهَا فَاضِلٌ قَطٍ وَلِهَذَا الْمَدِينَةُ

رَسْتَاقٌ وَقِلَاعٌ حَصِينَةٌ مِنْهَا قَلْعَةٌ يُقَالُ لَهَا وَرِيْمَانُ فِي وَسْطِ الْبَحْرِ عَنْ سَنِّ

جَبَلٍ لَا تُرَامُ وَهَنَّاكَ تَهْرُ يُغَوَّرُ فِي الْأَرْضِ يُقَالُ لَهُ نَهْرٌ نَصِييبِيٌّ وَالْجَذَامُ

يُسْرَعُ فِي أَهْلِهَا لِأَنَّهُمْ أَكْثَرُ أَكْلِهِمُ الْكَرَنْبُ وَالْعَدَدُ فِيهِمْ طَبْعٌ وَفِيهِمْ خِدْمَةٌ

لِلضَّيْفِ وَفَرِيٌّ وَحَسَنٌ طَاعَةٌ لِرُحَبَائِهِمْ حَتَّى أَنَّهُمْ إِذَا حَضَرَتْ أَحَدَهُمُ الْوَفَاةُ

أَحْضَرَ الْقَسَّ وَدَفَعَ إِلَيْهِ مَالًا وَاعْتَرَفَ لَهُ بِذَنْبٍ ذَنْبٍ مِمَّا عَمِلَهُ فَيَسْتَغْفِرُ لَهُ

الْقَسُّ وَيَضْمَنُ لَهُ الصَّنْعَ وَالْعَفْوَ عَنْ ذُنُوبِهِ وَيُقَالُ إِنَّ الْقَسَّ يَسْطُرُ كَسَاءً

فَكُلَّمَا ذَكَرَ لَهُ الْمَرِيضُ ذَنْبًا سَطَطَ الْقَسُّ كَفِّهَ فَإِذَا فَرَّغَ مِنْ إِقْرَارِ الذُّنُوبِ

ضَمَّ أَحَدِي يَدَيْهِ إِلَى الْأُخْرَى كَالْقَابِضِ عَلَى الشَّيْءِ ثُمَّ يَطْرَحُهُ فِي التُّرَابِ

فَإِذَا فَرَّغَ مِنْ إِقْرَارِهِ بِذُنُوبِهِ جَمَعَ الْقَسُّ أَطْرَافَ كَسَائِهِ وَخَرَجَ إِلَى أَتْنَى

مُخْرَجُهُ مِنْ عِنْدِ بَارْسِيسَ وَيَصُبُّ فِي بَحْرِ جَرْجَانٍ قَالَ الْأَصْطَخَرِيُّ أَسْبِيْرُودُ
 بَيْنَ أَرْدَبِيلَ وَزَنْجَانٍ وَهُوَ نَهْرٌ يَجْعَلُ عَنْ جَرْبَانَ السُّفْنَ فِيهِ وَأَصْلُهُ مِنْ
 بِلَادِ الدَّيْلَمِ وَجَرْيَانُهُ تَحْتَ الْقَلْعَةِ الْمَعْرُوفَةِ بِقَلْعَةِ سَلَّارٍ وَهِيَ سَمِيرَانَ، قَالَ
 عَبْدُ اللَّهِ الْمُسْتَجِيرُ بِكْرَهُ وَقَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَوَاضِعَ،

أَسْبِيرُنَ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السُّكُونُ وَكُسْرُ الْبَاءِ الْمَوْحِدَةِ وَبَاءٌ سَاكِنَةٌ وَرَاءَ مَفْتُوحَةٍ 239
 وَنُونٌ مَدِينَةٌ مَشْهُورَةٌ مِنْ نَوَاحِي أَرَزْنِ الرُّومِ بَارْمِينِيَّةَ،

أَسْطَلَانُ بِالضَّمِّ ثُمَّ السُّكُونُ وَآخِرُهُ نُونٌ قَلْعَةٌ مَشْهُورَةٌ مِنْ نَوَاحِي خِلَاطِ 245
 بَارْمِينِيَّةَ،

أَشْنَهُ بِالضَّمِّ ثُمَّ السُّكُونُ وَضَمُّ النُّونِ وَهَاءٌ مَحْضَةٌ بِلَدَةٍ شَاهِدَتْهَا فِي طَرَفِ 284
 إِدْرِيجَانَ مِنْ جِهَةِ أَرْبِلَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ أَرْمِيَةِ يَوْمَانَ وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ أَرْبِلَ خَمْسَةَ
 أَيَّامٍ وَهِيَ بَيْنَ أَرْبِلَ وَارْمِيَةِ ذَاتَ بَاتَيْنَ وَهِيَ كَثْرَى يُفَضَّلُ عَلَى غَيْرِهِ
 يَحْمَلُ إِلَى جَمِيعِ مَا يَحَاطِرُهَا مِنَ النُّوَاحِي إِلَّا أَنَّ الْخَرَابَ فِيهَا ظَاهِرٌ وَكَانَ
 وَرُودِي إِلَيْهَا مُجْتَازًا مِنْ تَبْرِيزَ سَنَةِ ٦١٧، نَسَبَ الْمُحَدِّثُونَ إِلَيْهَا جَمَاعَةً 285
 مِنَ الرُّوَاةِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَمْثَلَةٍ أَشْنَانِي كَذَا نَسَبُوا أَبَا جَعْفَرَ مُحَمَّدَ بْنَ عَمْرِ
 بْنِ حُفْصِ الْأَشْنَانِي الَّذِي رَوَى عَنْهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْفُجْجَارِيُّ وَهُوَ مِنْهَا قَالَهُ
 مُحَمَّدُ بْنُ طَاهِرٍ الْمُقَدِّسِيُّ قَالَ رَأَيْتُهُمْ يَنْسُبُونَ إِلَى هَذِهِ الْقَرْيَةِ الْأَشْنَانِي
 بُولَكُنْ هَكَذَا نَسَبَهُ أَبُو سَعْدٍ الْمَالِينِيُّ فِي بَعْضِ تَخَارِيجِهِ قَالَ وَرَبَّمَا قَالُوا
 بِالْهَمْزَةِ بَعْدَ الْأَلْفِ قَالُوا الْأَشْنَانِيُّ عَلَى غَيْرِ قِيَاسٍ، وَالْيَا يَنْسَبُ الْفَقِيهُ عَبْدُ
 الْعَزِيزِ بْنُ عَلِيٍّ الْأَشْنَانِيُّ الشَّافِعِيُّ تَفَقَّهَ عَلَى أَبِي إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَلِيٍّ
 الْفَيْرُوزَابَادِيِّ وَاسْمُ الْحَدِيثِ مِنْ أَبِي جَعْفَرَ بْنِ سُلَيْمَةَ وَصَنَّفَ بِخُتْمِهِ
 فِي الْفَرَائِضِ جُودَهُ،

الجرّدمان وقلة سَمَلْدَى وفتح جميع ما كان بأيدي الروم من ارمينية
وعمر مدينة دَبل ومدينة النشوى وهى تَمَجَوَان وهى مدينة كورة البُسفرجان
وبنى حصن وَيص وقلاعاً بارض السيسجان منها قلعة الكلاب والشاهبوش
واسكن هذه القلاع والحصون ذوى لباس والنجدة ولم تزل ارمينية بايدي
الروم حتى جاء الاسلام وقد ذكرت فى فتوح ارمينية فى مواضعه من
كل بلد، وذكر ابن واضح الاصهاني انه كتب لعدة من ملوكها وأطال
المقام بarmينية ولم ير بلداً اوسع منه ولا اكثر عمارة وذكر ان عدة
ممالكها مائة وثمان عشرة مملكة منها صاحب السريز ومملكته من اللان وباب
الابواب وليس اليها الا مَلَكَيْن مسلك الى بلاد الخزر ومسلت الى ارمينية
وهى ثمانية عشر الف قرية وأران اول مملكته بarmينية فيها اربعة الاف
قرية واكثرها لصاحب السريز وسائر الممالك فيما بين ذلك نريد على
اربعة الاف وتَنَقُّص عن مملكة صاحب السريز ومنها شروان ومملكها يقال له
شروان شاه، وسئل بعض علماء الفرس عن الأحرار الذين بarmينية لم
سَمُوا بذلك فقال هم الذين كانوا نبلاء بارض ارمينية قبل ان تملكها
الفرس ثم ان الفرس اعتقوهم لما ملكوا وافروهم على ولايتهم وهم بخلاف
الاحرار من الفرس الذين كانوا باليمن وفارس فانهم لم يملكوا قط قبل
الاسلام فسَمُوا احراراً لشرفهم، وقد نسب بهذه النسبة قوم من اهل العلم
منهم ابو عبد الله عيسى بن مالك بن شمر الأرمنى سافر الى مصر
والمغرب،

1, 224 أَرُوخ بالخاء المعجمة قلعة من نواحي الزوزان لصاحب الموصل،

1, 239 إِسْبِيدُود معناه النهر الابيض وهو اسم لنهر مشهور من نواحي اذربيجان.

الْحُكَمَاءُ وَمَا يُولَدُ مَوْلُودٌ قَطُّ وَكَانَ طَالِعُهُ كَوْكَبُ هَوَزٍ إِلَّا وَكَانَ حَكِيمًا
 وَبِهِ وَلَدٌ بَطْلَمْيُوسُ وَبُقْرَاطُ وَأَوَقْلِيدِسُ وَهَذِهِ الْمَدِينَةُ مُقَابِلَةُ لِمَدِينَةِ الْحُكَمَاءِ يَدُورُ
 عَلَيْهَا مِنْ كُلِّ بَنَاتٍ نَعَشٍ أَرْبَعَةُ أَجْزَاءٍ وَهِيَ صَحِيحَةُ الْهَوَاءِ وَكُلٌّ مِنْ سَكَنِهَا
 طَالَ عَمْرُهُ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى هَذَا كُلُّهُ مِنْ كِتَابِ الْمَلْحَمَةِ ، وَفِي كِتَابِ الْفَرَسِ
 أَنَّ جُرْزَانَ وَأَرَانَ كَانَتْ فِي أَيْدِي الْخَزَرِّ وَسَائِرِ أَرْمِينِيَّةٍ فِي أَيْدِي الرُّومِ
 يَتَوَلَّاهَا صَاحِبُهَا أَرْمِينَاكُسُ وَسَمَّاهُ الْعَرَبُ أَرْمِينَاكُ فَكَانَتْ الْخَزَرُّ تَخْرُجُ فَتُغِيرُ
 فَرُبَّمَا بَلَغَتْ الدِّينُورَ فَوَجَّهَ قَبَادُ بْنُ فَيروزَ الْمَلِكَ قَائِدًا مِنْ عِظَمَاءِ قَوَادِهِ فِي
 اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفًا فَوَطِئَ بِلَادَ أَرَانَ فَفَتَحَ مَا بَيْنَ النَّهْرِ الَّذِي يُعْرَفُ بِالرَّسِّ إِلَى
 شِرْوَانَ ثُمَّ إِنَّ قَبَادَ نَحَقَ بِهِ فَبَنَى بَارَانَ مَدِينَةً أَلْبَيْلَقَانَ وَمَدِينَةً بَرْدَعَةَ وَهِيَ
 مَدِينَةُ الثَّغَرِ كُلُّهُ وَمَدِينَةُ قَبَلَةَ وَنَهَى الْخَزَرَّ ثُمَّ بَنَى سُدَّ اللَّبَنِ فِي مَا بَيْنَ
 شِرْوَانَ وَاللَّانَ وَبَنَى عَلَى سُدِّ اللَّبَنِ ثَلَاثِيَّةً وَسَتَيْنِ مَدِينَةً خَرِبَتْ بَعْدَ بِنَائِهَا بَابُ
 الْأَبْوَابِ ثُمَّ مَلَكَ بَعْدَ قَبَادَ ابْنُهُ أَنْوَشِرْوَانُ فَبَنَى مَدِينَةَ الشَّابِرَانَ وَمَدِينَةَ مَسْقَطَ
 ثُمَّ بَنَى بَابَ الْأَبْوَابِ وَأَمَّا سَمِيَتْ أَبْوَابًا لِأَنَّهَا بُنِيَتْ عَلَى طُرُقٍ فِي الْجَبَلِ
 وَاسْكَنَ مَا بَنَى مِنْ هَذِهِ الْمَوَاضِعِ قَوْمًا سَمَّاهُمُ السِّيَاسَجِينَ وَبَنَى بَارِضَ
 أَرَانَ أَبْوَابَ شَكِّي وَالْقَمِيرَانَ وَأَبْوَابَ الدُّوْدَانِيَّةِ وَهُمْ أُمَّةٌ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ مِنْ
 بَنِي دُودَانَ بْنِ اسَدَ بْنِ خَزِيمَةَ بْنِ مَدْرَكَةَ بْنِ الْيَاسِ بْنِ مُضَرَ بْنِ
 مَعَدٍّ بْنِ عَدْنَانَ وَبَنَى الدَّرْزُوقِيَّةَ وَهِيَ اثْنَا عَشَرَ بَابًا عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْهَا
 قَصْرٌ مِنْ حِجَارَةٍ وَبَنَى بَارِضُ جُرْزَانَ مَدِينَةً يُقَالُ لَهَا صُغْدِيلُ وَأَنْزَلَهَا قَوْمًا ١, 222
 مِنَ الصُّغْدِ وَأَبْنَاءَ فَارِسَ وَجَعَلَهَا مَسَاحَةً وَبَنَى مِمَّا يَلِي الرُّومَ فِي بِلَادِ جُرْزَانَ
 قَصْرًا يُقَالُ لَهُ بَابُ فَيروزَ قَبَادَ وَقَصْرًا يُقَالُ لَهُ بَابُ لَازِقَةَ وَقَصْرًا يُقَالُ لَهُ بَابُ
 لَازِقَةَ وَهُوَ عَلَى بَحْرِ طَرَابُزَنْدَةَ وَبَنَى بَابَ اللَّانِ وَبَابَ سَمَخِي وَبَنَى قَلْعَةَ

مما غيّر في النسب، قال أهل السير سُميت أرمينية بأرمينا بن لُطَّا بن أُمِّ
 بن يافث بن نوح عم وكان أول من نزلها وسكنها وقيل هما أرمينيان
 الكبَرى والصغرى وحدّهما من بردّة إلى باب الأبواب ومن الجهة الأخرى
 إلى بلاد الروم وجبل القُبْق وصاحب السرير وقيل أرمينية الكبرى خلّاط
 ونواحيها وأرمينية الصغرى تفلّيس ونواحيها وقيل هي ثلاث أرمينيات وقيل
 أربع فالأولى يَلْقَان وقَبْلَة وشِرْوَان وما انضمّ إليها عدّها وثانية جُرْزَان
 وصَفْدِيل وباب فِرْزُوز قَبَاد وَاللَّكْز والثالثة البُسْفَرْجَان وديِل وسِرَاج
 طَيْر وبَغْرُوند والنشوى والرابعة وبها قبر صَفْوَان بن المعطل صاحب رسول
 الله صلعم وهو قرب حصن زياد عليه شجرة نابتة لا يعرف أحد من الناس
 ما هي ولها حمل يشبه اللوز يؤكل بقشره وهو طيب جداً فمن الرابعة
 شَمَشَاط والقَبْلَا وأَرْجِيش وبَاجْنِيس وكانت كور أَرَّان والسِجَّان وديِل
 والنشوى وسِرَاج طَيْر وبَغْرُوند وخلّاط وباجنيس في مملكة الروم فانتحتها
 الروم وضموها إلى ملك شروان التي فيها حخرة موسى عم التي بقرب
 عين الحيوان، ووجدت في كتاب الملحمة المنسوب إلى بطلميوس طول
 أرمينية العظمى ثمان وسبعون درجة وعرضها ثمان وثلاثون درجة وعشرون
 1, 221 دقيقة داخلية في الأقاليم الخامس طالعا تسع عشرة درجة من السرطان
 يقابلها خمس عشرة درجة من الجدى ووسط سمائها خمس عشرة درجة
 من الحمل يت حياها خمس عشرة درجة من الميزان قال ومدينة أرمينية
 الصغرى طولها خمس وسبعون درجة وخمسون دقيقة وعرضها خمس
 وأربعون درجة طالعا عشرون درجة من السرطان يقابلها مثلها من الجدى
 يت لكها مثلها من الحمل يت عاقبتها مثلها من الميزان ولها شركة في
 العوا وفي الدب الأكبر ولها شركة في كوكب هوز وهو كوكب

أحمد بن النُّفُور البزاز وأبا الغنائم عبد الصمد بن علي بن الهامون وأبا
القاسم علي بن أحمد بن محمد بن اليسر وأبا بكر أحمد بن علي بن
ثابت الخطيب الحافظ وأبا القاسم يوسف بن محمد المبروكي وغيرهم وكان
قد تفقه على الشيخ أبي إسحاق الشيرازي وولي القضاء بمدينة العاقول
ومات في رجب سنة ٥٤٧ هـ ومولده في سنة ٤٥٩ هـ وكان شافعي المذهب،
ومظفر بن يوسف الأرموي المؤدب حدث عن أبي القاسم الحسين وأمثاله
وابنه يونس كان كاتباً فاضلاً من حذّاق كتاب الديوان وولي إشراف
الديوان ببغداد للناصر لدين الله.

أَرَمِينِيَّةٌ بكسر اوائه وُفْتُحٌ وسكون ثائه وكسر الميم وياء ساكنة وكسر ١, 219
النون وياء خفيفة مفتوحة. اسم لفتح عظيم واسع في جهة الشمال والنسبة
إليه | أَرَمِينِيٌّ على غير قياس بفتح الهمزة وكسر الميم ويُشَدُّ بعضهم ١, 220

ولو شِدَّتْ أَمْ الْقَدِيدُ طَعَانَا بِمَرَعَشَ خَيْلَ الْأَرَمِينِيَّ أَرَتْ

وحكى إسماعيل بن حماد فتحاً معاً قال أبو علي إرمينية إذا أجرينا
عليها حُكْمَ العربي كان القياس في همزتها أن تكون زائدة وحُكْمُهَا أن
تُكْسَرَ لتكون مثل أَجْفِيلٍ وأُخْرِيطٍ وأُطْرِيحٍ ونحو ذلك ثم أُلْحِقَتْ بِأَنَّ النسبة
ثم الحق بعدها تاء التانيث وكان القياس في النسبة إليها أَرَمِينِيَّةٌ إلا أنها
لما وافق بعد الراء منها ما بعد الإحاء في حنيضة حُذِفَتِ الياء كما حُذِفَتْ مِنْ
حنيضة في النسب وأُجْرِيَتْ ياء النسبة مَجْرَى تاء التانيث في حنيضة كما
أَجْرَيْنَا مَجْرَاهَا فِي رُومِيٍّ وَرُومٍ وَسِنْدِيٍّ وَسِنْدٍ أَوْ يَكُونُ مِثْلَ بَدَوِيٍّ وَنَحْوِهِ

في اسم بلدة أرمية فيجوز في قياس العربية تخفيف الياء وتشديدها فمن
 خففها كانت الهزة على قوله أصلاً وكان حكم الياء ان تكون واواً
 لللاحق يميز ونحوه الا ان الكلمة لما لم تجئ على التانيث كمنصوبة
 أبدلت ياء كما أبدلت في جمع عرقوة اذا قالوا عَرَقِي وقال حتى تَقْصِي
 عَرَقِي - الدُّلِّي ويجوز في الشعر ان يكون الياء للنسبة وتخفف كما قال
 ابن الخوارى العالى الذكر ومن شدد الياء اجتمعت الهزة وجين احدهما
 I, 249 ان تكون زايدة اذا جعلتها ^{المؤولة} من ا ريمت والآخر ان تكون فعليّة
 اذا جعلتها من ارم واروم فتكون الهزة فاء وليا قولهم في اسم الرجل
 ارميل فلا يكون في قياس العربية افعلاً ولا يتجه فيه ما يتجه في أرمية من
 كون الياء منقلبة عن الواو الا ترى ان ما جاء وفيه الالف من المؤنث
 لا يكون الا مبنياً عليها وليست مثل الياء التي تبتى مرة على التانيث ومرة
 على التذكير. وأرمية اسم مدينة عظيمة قديمة بأذربيجان بينها وبين البحيرة
 نحو ثلاثة ايمان او اربعة وهي فيما يرعمون بمدة زرادشت نبي المجوس
 رابتها في سنة ٦١٧ وهي مدينة حسنة كثيرة الخيرات واسعة الفواكه
 والبانين صحبحة الهواء كثيرة الماء الا انها غير مريّة من جهة السلطان
 لغتمه وجر أرتك بن الهلوان بن الذكر وبينها وبين تبريز ثلاثة ايام
 وبينها وبين اربل سبعة ايام واما بحيرة أرمية فتذكر ان شاء الله في بحيرة
 ارمية، والنسبة الى ارمية ارموي وارمي وينسب اليها جماعة منهم ابو عبد
 الله الحسين بن عبد الله بن محمد بن الشويخ الارموي نزل مصر وتوفي
 بها سنة ٤٦٠، وابو الفضل محمد بن عمر بن يوسف الارموي البغدادي
 سمع ابا الحسين محمد بن علي بن المهدي القاضي واحمد بن محمد بن

بعد فراغه من الجزيرة سنة عشرين صلحاً على مثل صلح الرها وطولها
ست وثلاثون درجة وعرضها أربع وثلاثون درجة وربع، وأدزُن الروم
بلدة أخرى من بلاد أرمينية أيضاً أهلها أرمن وهي الآن أكبر وأعظم من
الأولى ولها سلطان مستقل بها مقيم فيها وولاية ونواح واسعة كثيرة الخيرات
واحسان صاحبها إلى رعيته بالعدل فيهم ظاهر إلا أن الفسق وشرب الخمر
وارتكاب الخطور فيها شائع لا ينكره منكر ولا يستوحش منه مبصر.

أرشق بالفتح ثم السكون وفتح الشين المعجمة وقاف جبل بأرض 1,238
موقان من نواحي أذربيجان عند البَدْ مدينة بابك الخرمي قال أبو تمام
يمدح أبا سعيد محمد بن يوسف الثغري

فَتَى هَزَّ الْقَنَا فَحَوَى سَنَا	بِهَا لَا بِالْأَحَافِي وَأَجْدُودِ
إِذَا سَفَكَ الْحَيَاءُ الرُّوعُ يَوْمًا	وَفِي دَمٍ وَجْهٍ يَدُمُ الْوَرِيدِ
قَصَى مِنْ سَنَدَبَايَا كُلِّ نَحْبٍ	وَأَرْشَقَ وَالسُّيُوفُ مِنَ الشُّهُودِ
وَأَرْسَلَهَا إِلَى مَوْقَانٍ رَهْوًا	تُثِيرُ النَّقَعَ أَكْدَرُ بِالْكَدِيدِ

أَرْقَانِيَا هُوَ اسْمُ لِبَحْرِ الْخَزَرِ وَلَهُ اسْمَانِ غَيْرُ ذَلِكَ ذَكَرْتُ فِي بَحْرِ الْخَزَرِ 1,210
وَأَرْسَطَاطَالِيْسُ يَسْمِيهِ أَرْقَانِيَا كَذَا قَالَ أَبُو الرِّيحَانِ.

أَرَمُ بِالضَّمِّ ثُمَّ السَّكُونُ صُقِعَ بِأَذْرَبِيْجَانِ اجْتَمَعَ فِيهِ خَلْقٌ مِنَ الْأَرَمَنِ 1,216
وَعَبْرَهُمْ لِقَتَالَ سَعِيدَ بْنِ الْعَاصِي لَمَّا غَرَاها فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ سَعِيدُ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ
اللَّهِ الْبَجَلِيُّ فَنَزَمَهُمْ وَصَلَبَ زَعِيمَهُمْ.

أَرَمِيَّةٌ بِالضَّمِّ ثُمَّ السَّكُونُ وَيَاءٌ مَفْتُوحَةٌ خَفِيفَةٌ وَهَاءٌ قَالَ الْفَارَسِيُّ أَمَّا قَوْلُهُمْ 1,218

اردبيل بن ارميني بن لنطى بن يونان ورطلها كبير وزنه الف درهم
واربعون درهما وبين سَراو يومان وبينها وبين تبريز سبعة ايام وبينها
وبين خلخال يومان ينسب اليها خلق كثير من اهل العلم في كل فن،

1, 199 اَرْدَشَاطُ في كتاب الفتوح وسار حبيب بن سلمة من ارجيش فأتى

اردشاط وهي قرية القرمز فأجاز نهر الاكراد ونزل مرج ذيل،

1, 205 اَرَزَنْجَانُ بالفتح ثم السكون وفتح الزاء وسكون النون وجيم والـ

نون واهلها يقولون اَرَزَنْكَانُ بالكاف وهي بلدة طيبة مشهورة نزهة

كثيرة الخيرات والاهل من بلاد ارمينية بين بلاد الروم وخلاط قريبة

من اربزن الروم وغالب اهلها اَرَمَنٌ وفيها مسلمون وهم اعيان اهلها وشرب

الخمر والفسق بها ظاهر شائع ولا أعرف احداً نسب اليها،

1, 205 اَرَزْنُ بفتح ثم السكون وفتح الزاء ونون قال ابو علي واما اَرَزْنُ

وادرْم فلا تكون الهزئة فيهما الا زائدة في قياس العربية ويجوز في

اعرابهما ضربان احدهما ان يُجَرَّدَ الفَعْلُ من الفاعل فيُعَرَّبَ ولا يُصَرَّفُ

والاخر ان يبقى فيهما ضمير الفاعل فيُحْكِي وهي مدينة مشهورة قرب

خلاط ولها قلعة حصينة وكانت من اعرام نواحي ارمينية واما الآن فبأنقى

206 ان الخراب طاهر فيها وقد نسب اليها قوم من اهل العلم منهم ابو

عسان عيَّاش بن ابراهيم الارزني حدث عن ابيهم بن عدي وغيره ويحيى

بن محمد الارزني الاديب صاحب الخط الطليح والقبض الصحيح والشعر

الفصيح وله مقدمة في النحو وهو الذي ذكره ابن الجحَّاج في شعره فقال

ورثته في دَفَرِي بخط يحيى الارزني، وقد فُتِحَتْ على يد عياض بن غنم

سنة سبع عشرة وستماية فوجدتها في فضاء من الارض فيصح يتسرب في
ظاهرها وباطنها عدة انهار كثيرة المياه ومع ذلك ليس فيها شجرة واحدة
من شجر جميع الفواكه لا في ظاهرها ولا في باطنها ولا في جميع الفضاء
الذي هي فيه واذا زرع او غرس فيها شيء من ذلك لا يفلح هذا مع
صحة هواها وغذوية ماؤها وجودة ارضها وهو من اعجب ما رأيت فانه
حقى السبب وانما تجذب اليها الفواكه من وراء الجبل من كل ناحية مسيرة
يوم واكثر واقبل وبينها وبين بحر الخزر مسيرة يومين بينهما غيضة اشبه اذا
دهمهم امر التجاوا اليها فتمنعهم وتعصمهم ممن يريد اذاعهم في معقلهم
ومنها يتعلمون الحطب الذي يصنعون منه قصاع الخننج والصواني وفي المدينة
صناع كثيرة برسم اصلاحه وعمله وليس المجلوب منه من هذا البلد
بالجيد فانه لا توجد منه قط قطعة خالية من عيب مصلحة وقد حضرت I, 198
عند صناعه والتمست منهم قطعة خالية من العيب فرففوني ان ذلك معدوم
انما الفاضل من هذا المجلوب من الري فاني حضرت عند صناعه ايضا
فوجدت السليم كثيرا ، ثم نزل عليها التتر وابادوهم بعد انفصالي عنها
وجرت بينهم وبين اهلبا حروب ومانعوا عن انفسهم احسن ممانعة حتى
صرفوهم عنهم مرتين ثم عادوا اليهم في الثالثة فغضبوا عنهم فغلبوا اهلبا عليها
وفتحوها عنوة واوقعوا بالمسلمين وقتلوهم ولم يتركوا منهم احدا وقعت
عينهم عليه ولم ينج منهم الا من جنى نفسه عنهم وخربوها خرابا فاحشا
ثم انصرفوا عنها وهي على صورة قبيحة من الخراب وقلة الابل والآن
عادت الى حالتها الاولى واحسن منها وهي في يد التتر قيل ان اول من
انشاها فيروز الملك وسماها باذان فيروز وقال ابو سعد لعلها منسوبة الى

I, 183 أَرَّانُ بالفتح وتشديد الراء والـف ونون اسم اعجمي لولاية واسعة وبلاد كثيرة منها جَنْزَة وهي التي تسميها العامة كَنْجَة وِرْدَعَة وَشَكُور وَيَلْقَانُ وبين اذربيجان واران نهر يقال له الرس كلما جاوزه من ناحية المغرب والشمال فهو من اَرَّان وما كان من جهة المشرق فهو من اذربيجان . قال نصر اران من اصقاع ارمينية يُذكر مع سيسجان

I, 196 أَرْجِشُ بالفتح ثم السكون وكسر الجيم وياء ساكنة وشين معجمة مدينة قديمة من نواحي ارمينية الكُبْرَى قرب خَلَّاط واكثر اهلهَا أَرْمَن نصارى طولها ست وستون درجة وثلاث وربع وعرضها اربعون درجة وثلاث وربع ينسب اليها الفقيه الصالح ابو الحسن علي بن محمد بن منصور بن داوود الأَرْجِشِي مولده في خانقاه ابي اسحاق من اعمال ارجيش تفقه للشافعي واقام بحلب معيداً بمدرسة الزَّجَّاجين قائماً باليسير من الرزق فاذا زادوه عليه سيما لم يقبله ويقول في الواصل الى كفاية وكان مقداره اثني عشر درهماً لقيته واقمت معه في المدرسة فوجدته كثير العبادة لازماً للصمت وقد ذكرته لما اعجبني من حسن طريقته ،

I, 197 أَرْدَبِيلُ بالفتح ثم السكون وفتح الدال وكسر الباء وياء ساكنة ولام من اشهر مدن اذربيجان وكانت قبل الاسلام قصبة الناحية طولها ثمانون درجة وعرضها ست وثلاثون درجة وثلاث وثلاثون دقيقة طالعا السماك بيت حياتها اول درجة من الحمل تحت اثني عشرة درجة من السرطان يقابلها مثلاً من الجدي بيت ملكها مثلاً من الحمل عاقبتها مثلاً من الميزان وهي في الاقاليم الرابع وقال ابو عون في زيجته طولها ثلاث وسبعون درجة ونصف وعرضها ثمان وثلاثون درجة . وهي مدينة كبيرة جداً رأيتها في

أردبيل وهي يومئذ مدينة أذربيجان وكان مرزبانها قد جمع المقاتلة من
أهل باجروان وميمذ والبذ وسراو وشيز والميانج وغيرها فقاتلوا المسلمين
قتالاً شديداً إماماً ثم إن المرزبان صالح حذيفة على جميع أذربيجان على
ثمانماية ألف درهم وزن على أن لا يقتل منهم أحداً ولا يسبي ولا يهدم
بيت نار ولا يعرض لأكراد البلاشجان وسبلان وميان رودان ولا يمنع
أهل الشيز خاصة من الزحف في أعيادهم وإظهار ما كانوا يظهرونه ثم إنه
غزا موقان وجيلان فأوقع بهم وصالحهم على أتاوة، ثم إن عمر رضى عزل
حذيفة وولى عتبة بن فرقد على أذربيجان فأثأها من الموصل ويقال بل
أثأها من شهرزور على الشك الذي يعرف بمعاوية الأذرى فلما دخل
أردبيل وجد أهلها على العهد وقد انتقضت عليه نواحي فغزاها وظفر وغنم
فكان معه ابنه عمرو بن عتبة بن فرقد الزاهد، وعن الواقدي غزا المغيرة
ابن شعبه أذربيجان من الكوفة سنة اثنتين وعشرين ففتحها عنوة ووضع
عليها الخراج، وروى أبو المنذر هشام بن محمد عن أبي مخنف أن
المغيرة بن شعبه غزا أذربيجان في سنة عشرين ففتحها ثم إنهم كفروا
فغزاهم الأشعث بن قيس الكندي ففتح حصن جابروان وصالحهم على صلح
المغيرة ومضى صلح الأشعث إلى اليوم، وقال المدايني لما هزم المشركون
بناهوند رجع الناس إلى أمصارهم وبقي أهل الكوفة مع حذيفة فغزا بهم
أذربيجان فصالحهم على ثمانماية ألف درهم ولما استعمل عثمان بن 1, 174
عفان رضى الوليد بن عتبة على الكوفة عزل عتبة بن فرقد عن أذربيجان
فنقضوا فغزاهم الوليد بن عتبة سنة خمس وعشرين وعلى مقدمته عبد الله
ابن شبيب الأحمسي فأغار على أهل موقان والتبريز والطلسان فغنم وسبوا ثم
صالح أهل أذربيجان على صلح حذيفة.

جَرَتْ فِي الْبَحْرِ دَاخِلَهُ مَسِيرَةً يَوْمَيْنِ وَهِيَ تَطْلُبُ عَلَى مَاءِ الْبَحْرِ حَتَّى
يَجْمَدَ فِي الشِّتَاءِ لِعَذَابِهِ وَيُفَرِّقُ بَيْنَ لَوْنِهِ وَلَوْنِ مَاءِ الْبَحْرِ.

أَجَانُ بَضْمِ الْهَمْزَةِ وَتَحْقِيفِ الْجِيمِ وَآخِرُهُ نُونٌ بَلِيدَةٌ بِأَذْرِيحَانَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ 1, 131
تَبْرِيزٍ عَشْرَةَ فَرَسَخٍ فِي طَرِيقِ الرِّى وَأَيْتُهَا وَعَلَيْهَا سُورٌ وَهِيَ سَوَّى إِلَّا أَنَّ
الْخَرَابَ غَالِبًا عَلَيْهَا.

أَذْرِيحَانُ بِالْفَتْحِ ثُمَّ السُّكُونُ وَيُفْتَحُ الرَّاءُ وَكَرَّ الْبَاءُ الْمَوْحِدَةُ وَبَاءٌ 4, 171
سَاكِنَةٌ وَجِيمٌ هَكَذَا جَاءَ فِي شَعْرِ السَّمَاءِ

تَذَكَّرْتُهَا وَهَنَا وَقَدْ حَالَ دُونَهَا فَرَى أَذْرِيحَانَ الْمَسَالِحُ وَالْجَالُ

وَقَدْ فَتَحَ فَرَمَ الذَّالَ وَسَكَنُوا الرَّاءَ وَمَعَ آخِرُونَ الْهَمْزَةَ مَعَ ذَلِكَ وَرَوَى
عَنْ | الْهَبِّ وَلَا اعْرِفَ الْمَهْلَ هَذَا أَذْرِيحَانُ بِمَثَلِ الْهَمْزَةِ وَسُكُونِ الذَّالِ 1, 172
فِيَلْتَقِي سَاكِنَتَانِ وَكَرَّ الرَّاءُ ثُمَّ يَاءٌ سَاكِنَةٌ وَبَاءٌ مَوْحِدَةٌ مُفَتْحَةٌ وَجِيمٌ وَآلِفٌ وَنُونٌ
قَالَ أَبُو عَوْنٍ إِسْحَاقُ بْنُ عَلِيٍّ فِي زِيَجِهِ أَذْرِيحَانُ فِي الْأَقْلِيمِ الْخَامِسِ
طُولًا ثَلَاثٌ وَسَبْعُونَ دَرَجَةً وَعَرْضًا أَرْبَعُونَ دَرَجَةً ثَلَاثُ الْخَوَاصِ النَّسَبَةِ
إِلَيْهِ أَذْرَى بِالتَّحْرِيكِ وَقِيلَ أَذْرَى بِسُكُونِ الذَّالِ لِأَنَّهُ عِنْدَهُمْ مَرْكَبٌ مِنْ
أَذْرَى وَبِيحَانَ فَالنَّسَبَةُ إِلَى الشَّعْرِ الْأَوَّلِ وَقِيلَ أَذْرَى كُلُّ قَدْ جَاءَ وَهُوَ اسْمٌ
اجْتَمَعَتْ فِيهِ خَمْسُ مَوَاقِعَ مِنَ الصَّرْفِ الْعِجْمَةِ وَالتَّعْرِيفِ وَالتَّائِيثِ وَالتَّارِكِيهِ
وَلِحَاقِ الْآلِفِ وَالنُّونِ وَمَعَ ذَلِكَ فَإِنَّهُ إِذَا زَالَتْ عَنْهُ أَحَدَى هَذِهِ الْمَوَاقِعَ
وَهُوَ التَّعْرِيفُ صَرَفٌ لِأَنَّ هَذِهِ الْأَسْبَابَ لَا تَكُونُ مَوَاقِعَ مِنَ الصَّرْفِ إِلَّا
مَعَ الْعِلْمِيَّةِ فَإِذَا زَالَتْ الْعِلْمِيَّةُ بَطَلَ حُكْمُ الْبَوَاقِي وَلَوْلَا ذَلِكَ لَكَانَ مِثْلُ
قَابِئَةٍ وَمَانَعَةٍ وَسُطْبِيَّةٍ غَيْرِ مُنْصَرَفٍ لِأَنَّ فِيهِ التَّائِيثَ وَالْوَضْعَ وَلَكِنَّ مِثْلَ

هذا رجل من ياجوج وماجوج وهم منّا على ثلاثة اشهر يحول بيننا وبينهم
 البحر وانهم قوم كالبهايم الباطلة عراة حفاة يَبْكُح بعضهم بعضاً يُخْرِجُ الله
 تعالى لهم في كل يوم سَمَكَةً من البحر فيجئ الواحد بمُدِّيَةٍ فيَجْتَرُّ منها
 بقدر كفايته وكفاية عياله فان اخذ فوق ذلك اشتكى بطنه هو وعياله
 وربما مات ومانوا بأسرهم فاذا اخذوا منها حاجتهم انقلبت وعادت الى البحر
 وهم على ذلك وبيننا وبينهم البحر وجبال محيطلة فاذا اراد الله اخراجهم
 انقطع السمك عنهم وينصب البحر وانفتح السد الذي بيننا وبينهم، ثم قال
 ملك واقام الرجل عندي مدة ثم علفت به علة في نحره فمات بها وخرجت
 فرايت عظاه فكانت هائلة جداً قال المؤلف رحمه الله تعالى هذا وامثاله
 هو الذي قدمت البراءة منه ولم أضمن صحته وقصة ابن فضالّ وانهاد
 المتبر له الى بلغار مدونة معروفة مشهورة بأيدي الناس رايت بها عدة نسخ
 وعلى ذلك فان نهر اتل لا شك في عظمه وطوله فانه ياتي من اقصى
 الجنوب فيمر على البلغار والروس والخزر وينصب في بحيرة جرجان وفيه
 يسافر التجار الى وِيسُو ويحبون الوبر الكبير كالقندر والسمور والسنجاب
 وقيل ان مخرجه من ارض خرخيز فيما بين الكيماكية والغزبة وهو الحد
 بينهما ثم يذهب مَرَّيَا الى بلغار ثم يعود الى برطاس وبلاد الخزر حتى
 يصب في البحر الخزري وقيل انه يتشعب من نهر اتل نيف وسبعون
 نهراً ويبقى عمود النهر يجرى الى الخزر حتى يقع في البحر ويقال ان
 مياهه اذا اجتمعت في موضع واحد في اعلاه انه يزيد على نهر جيحون
 1, 114 وبلغ من كثرة هذه المياه وغزارتها وجدة جريها انها اذا انتهت الى البحر

وفي أبرشتويم وهضبتها طلعت على الخلافة بالسعود
 وذكره ابو تمام ايضا في موضع اخر من شعره بمدحه فقال
 ويوم يَظُلُّ العزُّ يحفظُ وسطه بسمِ العوالي والنفوس تضيع
 شقت الى جباره حومة الوغا وقنعة بالسيف وهو مقيع
 لدى سَنَدَبَايَا لا تهابُ وأزرق وموقان والسمر اللدان يزعرع
 وابرشتويم والكذاج وملقي سنابكا والخيول تردى وتمزع

اُتِلْ يَكسر اوله وثانيه ولام بوزن اِبل اسم نهر عظيم شبيه بدجلة في 112
 بلاد الخزر ويمر ببلاد الروس وبلغار وقيل اُتِلْ قسبة بلاد الخزر والنهر
 سُمِّيَ بها قرأت في كتاب احمد بن فضلان بن العباس بن راشد بن حماد
 رسول المقتدر الى بلاد الصقالبة وهم اهل بلغار بلغني ان فيها رجلاً
 عظيم الخلق جدّاً فلما سُرْتُ الى الملك سألته عنه فقال نعم قد كان في
 بلدنا ومات ولم يكن من اهل البلد ولا من الناس ايضا وكان من خبره
 ان قوماً من التجار خرجوا الى نهر اُتِلْ وهو نهر بيننا وبينه يوم واحد
 كما يخرجون وكان هذا النهر قد مدَّ وطغى مائه فلم اشعر الا وقد وافاني
 جماعة فقالوا ايها الملك قد قفنا على الماء رجل ان كان من امة تهرب
 منا فلا مقام لنا في هذه الديار وليس لنا غير التحويل فركبت معهم حتى

سرت الى النهر ووقت عليه واذا برجل طوله اثنان عشر ذراعاً بذراعي واذا 113
 راسه كأكبر ما يكون من التدور وأنه أكبر من شبر وعينه عظيمتان
 واصابعه كل واحدة شبر فرأيتني امره وداخطني ما داخل القوم من الفزع
 فاقبلنا نكله وهو لا ينكلم ولا يزيد على النظر الينا فحملته الى مكاني
 وكتب الى اهل ويسو وهم منا على ثلاثة اشهر اسألهم عنه فعرفوني ان

I, 58 أُنِيل قلعة بناحية الزَّوْزَان من قلاع الأكراد البُخْتِيَّة معروفة عن عزِّ

الدين أبي الحسن علي بن عبد الكريم الجَزَرِي.

I, 70 أُنِي بالنون المكسورة قلعة حصينة ومدينة بأرض أرمينية بين خلاط

وَكَنْجَة.

I, 78 أَبْخَازُ بالفتح ثم السكون والخاء معجمة والفاء وزاء اسم ناحية من

جبل القَبْق المتصل بباب الأبواب وهي جبال صعبة المَسْلَك وَغَرَّة لَا

مَجَال للخيـل فيها تجاور بلادَ اللَّانِ يَسْكُنُهَا أُمَّةٌ من النصارى يقال لهم

الْكُرْج وفيها تحمَّعوا ونزلوا إلى نواحي تَفْلِس فصرَّفُوا المسلمين عنها

وملكوها في سنة ٥١٥ ولم يزالوا يَمْتَلِكُون عليها وَأَبْخَازُ مَعَاقلهم حتى

قصدهم خوارزمشاه جلال الدين في سنة ٦٢١ فَأَوْقَعَ بهم واستنقذ تَفْلِس

من أيديهم وهرَّب ملكُهم إلى أَبْخَازِ وكان لم يبق من بيت الملك غيرهما

I, 80 أَبَرْشْتَوِيْمُ بالفتح ثم السكون وفتح الراء وسكون الشين المعجمة وفتح

التاء فوقها نقطتان وكسر الواو وياء ساكنة وميم هو جبل بالبَلَد من أرض

موقان من نواحي أذربيجان كان يَأْوِي إليه بابك الخَرَمِي فقال أبو تمام

يمدح أبا سعيد محمد بن يوسف التَّمَرِي

من کتاب معجم البلدان

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისიის გამოცემანი

- წიგნი I: თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი , ჰეროდოტე. თბილისი, 1960.
- წიგნი II: ნ. კ ე ჭ ა ღ მ ა ძ ე , არიანე. თბ., 1961
- წიგნი III: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე , სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. I. თბ., 1961.
- წიგნი IV: ა. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე და ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი , გეორგიკა, ტომი I. თბ., 1961.
- წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აკანელის მოისართა ტომის ისტორია. თბ., 1961.
- წიგნი VI: ნ. ჯ ა ნ ა შ ი ა , ლაზარე ფარპეცი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
- წიგნი VII: ეთ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე , იაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ნაკვ. I. თბ., 1964.
- წიგნი VIII: ი. ც ი ნ ც ა ძ ე , ძველი რუსული წყაროები (XI–XVI სს.) საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
- წიგნი IX: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი , გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I თბ., 1962.
- წიგნი X: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე , სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. II. თბ., 1962.
- წიგნი XI: თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე , ქსენოფონტეს „ანაბაზისი“ (მზადაა დასაბეჭდად).
- წიგნი XII: ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი , გეორგიკა, ტ. V. თბილის, 1963.
- წიგნი XIII: ნ. ც ა გ ა რ ე ი შ ვ ი ლ ი , იოანე დრასხანაკერტელი „სომხეთის ისტორია“. (იბეჭდება).
- წიგნი XIV: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი . გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II. თბ., 1964. I
- წიგნი XV: ს. ჯ ი ქ ი ა , იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ., 1964.

Этери Титовна Сихарулидзе

СВЕДЕНИЯ ИАКУТА О ГРУЗИИ И КAVKAZE

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის,
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი გ. წერეთელი
გამომცემლობის რედაქტორი ც. შალამბერიძე
მხატვარი გ. ნადირაძე
ტექრედაქტორი ნ. ჯაფარიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.12.1964; ქაღალდის ზომა 60X92^{1/16}
ნაბეჭდი თაბახი 13.50; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 8.94;
უე 02862; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 701;
ფასი 85 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ № 8
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Дзержинского № 8

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5
Типография Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Г. Табидзе № 3/5